

242

AZ ORSZÁGOS
KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET
KÖZLÖNYE.

FELELŐS SZERKESZTŐ

SZAMOSI JÁNOS,

BUDAI KIR. FŐGYMN. R. TANÁR.

ELSŐ ÉVI FOLYAM 1868.

81. /v.

PEST,
AZ EGYLET TULAJDONA.
1868.

302000

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

Az országos közéletanodai tanáregylet, alapszabályai értelmében, közlőnyt is tartozván kiadni, melyben a tagok tagdíjaik fejében részesülnek, úgy intézkedett a választmány, hogy az, az egyelet remélhető nagyobb jövedelméhez mérve, havonként jelenjék meg. S miután a havi füzetek szerkesztésével a f. hó 10. tartott választmányi gyűlésben alulirott tiszteletetett meg, kötelességévé vált e közlőny irányáról a t. olvasók tájékozása végett néhány szót szólni.

E közlőny az alapszabályok világos meghagyása szerint mindenek előtt tudományos irányú akar lenni, még pedig oly tudományos irányú, mely az egyelet célját, mi nem lehet más mint a közéletanodák érdeke, leginkább megközelíti. Lesznek ennél fogva benne a közéletanodákat általában érdeklő értékezések és különösen a közéletanodák körébe tartozó tankönyvek bírálatai.

Tekintve továbbá azt, hogy a legnagyobb terjedelmű tanügyi reformok küszöbén állunk s hogy egyeletünknek kitűzött célja a tanügyet minden irányban figyelemmel kísérni s különösen a közéletanodai oktatás és nevelés ügyét előmozdítani; kiváló tekintettel fogunk lenni az általános tanügyi kérdésekre. Figyelemmel fogjuk kísérni e végre mindazon hírlapi és folyóirati czikkeket, melyek a közéletanodai nevelés-oktatásról s általában a közéletanodai tanügyről megjelennek, melyek folytonosan tárgyalatván nem érdektelen képét fogják adni a hazai tanügy körüli mozgalmaknak.

Folytonosan elő lesznek adva továbbá egyeletünk választmány- és szakosztályainak működése; törekedni fogunk a tanügy terén előforduló személyváltozásokat pontosan feljegyezni s ez által a vegyesek rovatát — tekintettel olvasóinkra — minél érdekesebbé tenni; adunk közéletanodai könyvészetet is.

A füzetek zömét a szakosztályokban felolvasott értekezések steff. fogják képezni, miért is nem kérhetjük eléggé vidéki t. cz. tagtársainkat, hogy a szakosztályokat ilyen felolvasandó értekezésekkel minél többször keressék meg, mert közlönyünk csak akkor leend általános tudományos becsű, ha az értekezések oly számmal fognak beküldetni, hogy a sok jó közül is nagyon meglehessen választani a kinyomatásra szántakat.

Hogy az ily megválasztások miué gondosabban történjenek, s hogy közlönyünk általában czéljának minél megfelelőbb tartalommal jelenhessék meg, az alapszabályok rendelete szerint úgy intézkedett az egyesület, hogy a szerkesztő mellé, ily elősegítés és ellenörködés végett, minden szakosztályból egy-egy tag választatott, névszerint az első szakosztályból Thewrewk Emil, a másodikból Tomor Ferencz, a harmadikból Hofer Károly, a negyedikből Ternyei József.

Tekintve, hogy e közlöny egyesületünk közlönye, el fog kerülni alulirott minden olyféle irányt, mely lehetne ugyan egyéni, de nem egyesületünk iránya és czélja. Valamint tehát egyrészt hozzá fogunk szólni minden tanügyi mozzanathoz, származzék az akár a magas kormánytól, akár pedig máshonnan: úgy más részt nem lehet, és nem lesz semmiképen helye közlönyünkben oly iránynak, mely valamely tanügyi nézet- vagy rendelkezés elvi üldözését tűzné ki feladatául; nem lehet és nem lesz közlönyünk a pártbeli vagy felekezeti harcok küzdtere. Higgadt tárgylagosság, méltányosság és igazság lesz mindenben és mindenfelé feladatunk.

Reménylem, hogy összes tagtársaim és különösen a szakosztályok működése és a szakosztályok által kiküldött t. társaim segítségével el fogjuk érni a fentebb mondottakat s egyesületünk oly tanügyi közlönynek vetendi meg alapját, mely a szakférfiak véleményét és nézeteit tartalmazván, nem csekély lendületet adhatna középtanodai tanügyünknek.

A sorakozás és együttműködés szelleme, mely egyedül képes ügyünknek lendületet adni, legyen velünk!

Budapesten, 1868, márczius 19.

A szerkesztő.

A nemzeti nevelés alapvonalairól.

Első vázlat.

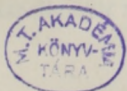
Testvériség, egyenlőség, szabadság, köznevelési
érdekében.

A franczia szellemnek a mult század végén kimondott nagy jelszava : Szabadság, egyenlőség, testvériség! — az önértetre ébredt koreszmék nagyszerű röppentyűje, s mint ilyen, föl fölregetve, járja be azóta a polgáriasult világot, sőt egyes szikráival behatol a kevésbé polgáriasult világ elzárkozott vidékeire is.

Röppentyű az, mely vakítva világít, susterogva szikrákat hány s pattogva veti szerte legbájosabb színű csillagait.

Mily megható szó, mily fényes eszme : Szabadság! Általános szabadság, — szabadság mindenki számára, társadalmi, emberi szabadság! — Oh kit nem gyönyörködtetne ily nagyszerű gondolat, kit nem vakítna el ennyi fény és ragyogás? S főleg, hogynem vakítna el a népek alsóbb rétegeit, épen ama milliókat, kik a szabadságot évszázadokon, ezredeken át oly sajnosan nélkülözték? S képzelhető-e bármi durva, sujtó és romboló eszköz, melyet az elnyomott tömeg megragadni átallana ama kínos kivívására, mely dicsfényben ragyogva a század jelszavává emelkedett!

Egyenlőség! Mily bűvös erejű eszme! Nem azt jelenti ez, hogy megszűnik minden korlát, leroskad minden közfal, mely embert embertől, osztályt osztálytól elválasztott, mely fölsőbbet alsóbbtól elkülönített? Nem oly varázserő ez, mely leront minden rangfokozatot, kiegyenlít minden vagyonkülönbséget? S hogy ne kapna utána a milliók tömege, azon millióké, melyek gyakran éreztek, sőt igen gyakran, igazságtalan nyomást, gyakran, sanyarogtak, s igen gyakran önvétkük nélkül is, az inség és nyomor borzalmait közt!

Testvériség! E szó hatalma előtt meghajol minden érdék, minden önzés, minden szűkkeblű törekvés. Nemde az eszmény, a legszebb, a legfőbb, a legszentebb ez, mire ember törekedhetik, mire vágyait irányozhatja? Nemde az eszmény, a végeczél maga ez, melyet az emberiségnek elérnie lehet, elérnie kellene! Midőn ember embertársa keblére simul, midőn különbség nélkül ölelkeznek össze a milliók, a népek és nemzetek, midőn az önáldozás rajongásával veti oda magát ez is, amaz is, száz meg száz, ezer meg ezer: hogy ama másiktól, száztól és ezertől elhárítsa a veszélyt, hogy egymást óvják, védjék, megmentsek; egymás javát, boldogságát eszközöljék: oh nemde a végecélnak eszménye, magának az eszményiességek költészete ez állapot! S ki ne lelkesülne érte, kit jó sorsa lélekkel, érzéssel, szívvel áldott meg! Ennyi bűbájnak, ennyi élvezet reményének ki állhatna ellen, ha nemesebb keblében hőebb vér buzog!!

És mégis — röppentyű az egész tünemény!

Hogyan! Röppentyű csak, mely fénylik, emelkedik, csattog és — elpárolog? Igen. Sőt röppentyű, mely vakít, rombolva tör át gyakran a nyugalmas kedélyek tiszta légkörén s végre a helyett, hogy bűvös színezetű csillaghullással rekesztené be a tünet meglepőségét, hulltában gyulékony anyagra találva gyújt és éget és terjed és pusztít végtelenül.

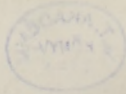
Bocsánat e kissé dagályszerű bevezetésért. Szóljunk nyugodtabban.

* * *

Nekem úgy látszik — s itt ismét rögtön bocsánatot kell kérem nehéz, elfogult, vagy egyoldalúnak látszó felfogásomért, — nekem úgy látszik mintha mind ama baj és szerencsétlenség, mind ama tévely és üdvtelen torzsalkodás, mely ama nagyszerű jelszó gyakorlati alkalmazásából származott és származik még folyvást, leginkább, vagy talán egyedül, ama jelszói háromságnak nem eléggé szabatos egymásutánjából keletkeznék, vagy annak legalább is könnyen magyarázható következménye volna.

Nézzük csak pár perczig.

Első helyen a szabadság áll. Tehát szabadság mindenkinek, szabadság, melyet nem korlátoz senki és semmi; szabadság mindenben s mindenre nézve: véleményben, érületben, törekvésben és tényben.

Azután egyenlőség : Tehát mindenek fölött egyenlőség a szabadságban is, vagyis teljes, korlátlan, egyenlő szabadság minden-
kire nézve, s ismét szabad egyenlőség, senki által nem gátolható
szabad verseny mindenben, jóban és roszban, bűnben és erényben,
munkában és gyönyörben. Mert ki vetne gátot, ki adna irányt, ha
mindenki egyenlően szabad és szabadságában egyenlő? Nemde a
képtelenség egyenlősége ez?

Végül: testvériség. Tehát minden ember testvérnek ismerje
el embertársát épen azért, mert ez is ép oly szabad, mint ő maga,
mert ő egyenlőségesen ép olyan mint amaz. Szeresse testvérül
amazt, ki szabadságánál és egyenlőségi jogánál fogva ép azon
ezélra törekszik, melyre ő maga, de történetesen erősebb levén —
őt félrerugja útjából.

Ime a sorozat, a lánczolat eredménye, ime a fokozatos fejlődés,
mely képtelenségre, lehetlenségre vezet.

A három eszme mindegyike önállóan, magában véve: nagy,
magasztos, szent; a háromnak együtthatása: nagyszerű, dicső, fön-
séges, — sőt egymásra gyakorolt összeszótt hatásukban gondolva
okvetlenül a legboldogítóbb eredményt kell szülniük; de ez ered-
ményt, ennek lehetőségét, üdvös vagy átkos voltát föltételezi min-
dig a kiindulási pont, melyből az egyéni elhatározás és cselekvény
eredetét veszi; függ amaz eredmény s annak minősége mindig
azon súlytól és jelentőségtől, melyet ez eszmeháromság valamelyi-
kének előbb vagy legelőbb tulajdonít az ember.

Azt mondhatja erre az emberiség javáért buzgóan lelkesedő
szellem: hogy a három eszme netáni káros fejlődhetésén rég túl-
emelkedett az élet, a hazafiak és philanthropok gyakorlatias törek-
vése; mert csakis a három eszme elválaszthatlan együttségét
veszik tekintetbe, azoknak csak egyidejű s egymás melletti, tehát
együttes és összerű munkásságától föltételezik, várják és követel-
lik az üdvöt, s épen ezen együttiességnél fogva csakis üdvösnek
mutakozható eredményt. S e szerint tehát az mitsem változtathat
a miképeni fejlődés gyakorlati érdemére és táv erejére nézve: vaj-
jon melyik foglalja el az egyéni lélek conceptióiban az első vagy
utolsó helyet.

Meglehet (azaz: elfogadom, de meg nem engedem), hogy ki-
vételes esetekben ilyszerű hatásban nyilatkozik az összes esz-
meműködés, vagyis oly kiválóbb, magasabb lelkeknél, kik-
nek főkelt emberszeretetét, átszellemült buzgalmát csakugyan a

legfőnségesb végeztél, az emberiség harmonikus boldogsága tüzei; de általában, egészletes általánosságban, egyetemes ráilleszkedéssel minden lehető jellemre, minden alakulható kedélyre — így áll-e a dolog? Én részemről nem bírom elhinni.

Ellenkezőleg azt bírom elhinni, sőt arról vagyok meggyőződve, hogy az emberi lélek — a benne ébrengő indokok alapján — azon hangok sora és ereje szerint gerjed munkásságra, melyek őt működésre éleszték. S így azon hang, mely iegelőször kelti föl szunnyadásából a lelket, legvonzóbb, legigézőbb hatást fog gyakorolni; sőt ezen első hang hatásai át fognak rezegni a többiek zenésein is, azokba folyton idomítólag, egyeztetőleg, sőt zavarólag is belevegyülui. S így; ha a többit valamennyit megelőző első eszme a szabadság eszméje, ez foglalja el a tér alapját, ez képezendi az alaphangot valamennyi utána képződő vagy beszívárogatott eszméhez, ez gyakorolandja a többire is átrezgő s fejlődési bensőségeket s erőteljőket módosító, gyöngítő uralmat. Vagyis: ha a szabadság a főalap az egyén szellemi életében, az egyenlőség is csak azért lesz kívánatos, mert megvan már a szabadság, s továbbá, a testvériségre csak azért lesz hajlandó, mert ez a szabad egyenlőség folyománya, vagy viszont: testvériség csak úgy lesz lehető, ha megelőzi az egyenlőség, ez pedig csak úgy jöhet létre, ha megvan már az általános szabadság.

Pedig az emberiség földi üdvének érdekében azt kell óhajtanunk, hogy az eszmék fejlődése természetes fokozat szerint történjék, csak így remélhetvén szilárd megállapodást és harmonikus egységet. Természetszerűen előbbvaló az érzés teljéből fejlődő kedélyiség, a testvériesség föltétele, mint állatias elem; azután jő az alsóbbrendű gondolkodás összvetésein alapuló, haszonleséstől ment önzetlenség, az egyenlőség föltétele, mint szorosan vett emberi elem; — s végre alakul az eszményiség magasába szárnyaló s mások javáért munkás öntagadás, az egymást kölcsönösen korlátozó szabadság föltétele, mint a felsőbb szellemiség eleme. — A kedély szívesen simul a testvér kedélyéhez, mert ez ösztönszerűleg jól esik neki, s amannak ösztönszerű viszonzásaitól újabb gyönyörben részesül; a lélek megelégszik önn nyugalmával s elégséges örömet talál benne, sőt örvend a másik lélek hasonló sorsán a nélkül hogy attól kedvező hatást várna, de a nélkül is, hogy magát amannak javára működni indíttatva érezné; a szellem szívesen föláll-dozza önjavának, élveznek egy részét a másik szellem kedvéért és

hasznára, tapasztalván, hogy az ő kedvéért és hasznára amaz is hasonló öntagadással s áldozatkészséggel nyilatkozik.

Az ember mindenek előtt a föld fia, vagyis állat, de kedélylyel bíró állat, — azután szorosan vett ember, a föld ura, vagyis értelmes intézője a föld ügyeinek, — végre szellemi lény, vagyis a földi jelenen túlemelkedő eszmények felé törekvő isteni szikra.

Ha e fokozat áll, akkor iparkodjunk mindenek előtt nemesíteni az ember kedélyét, azután kifejteni értelmét a földi dolgok jó és helyes elintézésére, — s végre felmagasítani szellemét, hogy a földi dolgokon s a jelenen túl szebb, fönségesebb tárgyak, tökélyesebb dolgok után is tudjon vágyódni, melyek csak a jövő méhében szenderegnek.

Mi legyen a valódi szabadság, azt köznapi lélek nem fogja megérteni soha; ezt megérteni s érette buzogni csak főkelt szellemek kiváltsága, — s így a szabadságra való képezés a fejlődésnek csak utolsó stadiumát alkothatja. Jellege az öntagadás. Az egyenlőség követelményeit kielégítve találja a nagy tömeg is, mihelyt nem érez oly nyomást vagy hiányt, mely őt a mások által előidézett egyenlőtlenség létezésére emlékeztesse. Jellege a szenvtelenség. A testvériség vonzalmainak szívesen s mintegy ösztönszerűleg tesz eleget mindenki, mihelyt az élvezet akár egyoldalú, akár viszonzatos gyönyörét tapasztalja. Jellege az érdekelttség.

Ebből az következik, hogy az ember képezésében s nevelésében a természetes utat és lépcsőzetet kövessük.

A testvériség érzelmére mindenki természetsszerűleg fogékony és képes: Mindenkinnek van valakije, kihez ösztönszerűleg vonzódik, kinek kedvéért valamit tenni élvet és gyönyört okoz neki, s kitől viszont kedélyi benyomásokat s hatásokat át- és befogadni erősen fokozza saját élvezetnek érzetét. S ez már a legifjabb kised korban kezdődik.

E körüli teendők tehát három mozzanatban találja kifejezését: először, nemesbítenünk, valóban emberiessé nemesbítenünk kell ezen természetes és ösztönszerű érzetet, hogy mentől jobban megtisztuljon az anyagiasság, a pusztá állatiasság salakjaitól; — másodszor, szélesbítenünk kell és kiterjesztenünk a vonzalom tevékenységének körét, hogy az ne csak a legközelebbi környezetre, hanem a távolabb állókra is, mindenkire, kivel az egyént jó vagy bal szerencséje érintkezteti, árassza ki nemesen munkás hatását, vagyis általánosságra kell azt emelnünk, ama szent és nagy tör-

vény szerint: Szeresd felebarátodat mint önnönmagadat; — harmadszor, tartóssá kell azt és folytonossá tennünk, vagyis a kedélymívelés és nemesítés munkáját mentől tovább folytatnunk, hogy az ösztönszerűleg fejlődött, nemesítve kiterjesztett kedélyvonzalom megszilárdultan áradjon át a kised és gyermek évekből a nagykorúság, a teljes érettség határain túl. Ez azon alaphang, melynek folytonosan kell átrezegníe az élet valamennyi évein és viszonyain, ha kellemes összhangot, harmonikus egységet akarunk megalapítva s megalkotva látni.

Innen van, hogy a kedélyképzés művét és munkásságát nem szoríthatjuk az ösztönszerűleg fogékony életkor határai közé, hanem ki kell azt terjesztenünk messze túl a gyermek éveken. Tehát hangzaniok kell a testvériesség művelésére czélzó szózatok- és szabályoknak a dajkaszobától kezdve a középtanoda felsőbb fokáig, sőt megmegújulniok kell gyakrabban az élet legkülönbözőbb viszonyai és körülményei között.

Az egyenlőség elismerésére már nem oly ösztönszerűleg, nem oly természetesen hajlandó az ember, mint a kedélyies testvériségre. Már a legkisebb gyermekeknél is tapasztaljuk az indulat kitöréseit, az erőérzetnek fölényre, uralomra irányuló kifakadásait. S habár az egyik fél ép azért védekezik, mert az elnyomó, úrkodó hatást nem tűrhethvén, amazzal egyenlőnek akarja magát érezni s elismertetni: a másik fél meg ép azért tör ki lealázó, leverő hatalmaskodásban, mert nem akarja tűrni az egyenlőségre emelkedni vágyó törekvést, sőt ellenkezőleg épen a fölényt, az uralmat, az erő győzelmét kívánja érvényre juttatni. S így megy ez évről évre, így huzódik e tusa és ellentusa végig az életen.

S íme ezt szelidíteni, ezt korlátozni és szűkebb térre szorítani: ez a nevelés további feladata.

De vajjon oly könnyen fog-e itt boldogulni a nevelési munkásság, mint az elsőt illetőleg? Sokkal nehezebben. Itt nem támaszkodhatik csupán a természet-adta alapra, sőt ellenkezőleg épen az állatias önzésből s önszeretetből fejlődő ezen természetes alapot kell eltávolítnia, ha sikerrel akar építeni. Itt multhatlanul az értelem fegyvereihez, a fejlesztett, képzetebb értelmiség eszközeihez kell folyamodnia, hogy megértesse az emberi egyenlőség eszméjét s a nevelendőt ennek hívévé avassa. S így az előbbinek alapzatán folytathatja csak építményét. Tehát később is kell beállania az egyenlőségi eszmék fejtegetésének, mint a testvéries von-

zalom nemesítő ápolásának. Vagy azt hisszük-e: hajlandóbb lesz az ember megérteni, átérezni és követni ezen intést: legyetek testvérek, mert egyenlők vagytok, — mint azt: ti testvérek vagytok, tehát tiszteljétek egymásban az egyenlőséget?

Ebből az következik: hogy az egyenlősítési munkát, vagyis ezen eszmével való öntudatos megbarátkoztatást csak akkor kezdhethjük meg s folytathatjuk a siker reményével, ha már előbb némi alapot és talapot nyertünk a testvéries kedélyességben, a testvéri szeretetben. Csakis akkor lehet feladatunk ez eszme fejtegetése, melyet folytatni, fejleszteni kell a magasabb ismeretekkel foglalkozó években is.

Nézzük végre: mikép állunk a szabadság ügyével?

A szabadság eszméjének méltánylására a gyermeki kor teljesen éretlen és képtelen. Ám kísértsd meg. Mondd a gyermeknek: hogy ő szabad minden irányban, minden tekintetben; de aztán cszen járjon ám s vissza ne éljen szabadságával! — Mikép fogja ő ezt értelmezni? Az adandó legelső alkalommal indulatainak rohamát, szenvedélyeinek féktelenségét fogja éreztetni mindazokkal kik útjába gátot gördítenek, mihelyt érdeke, haszna, gyönyöre, élve arra ösztönzik. Mikép ölelje föl e kebel aztán az egyenlőség kívánalmait? S a testvériség nemes génusza nemde zokogva vonuland vissza a bizonyos csatavesztés fölötti bánatában!

A szabadság, melynek — mivel más is szabad akar lenni — éltető eleme az öngyőzés, önmegtagadás, önzetlenség, — e szabadság csak a férfias szilárdult jellem emlőin növekedhetik s erősödhetik. Gyermekkort élő népek sohasem szabadok. A vadon szabadság fogalmát pedig nem ékelhetjük be polgárisult államaink életfogalmába. S miképen érthesse, miképen méltányolhassa a gyermek a szabadság értékét? Mondd neki, hogy szabad, tégy mindenben saját tetszésed szerint; de gondolj embertársaidra is mert azok veled mindenben egyenlők; sőt szeresd is őket testvéreid gyanánt: vajjon minő lesz a legközelebbi percz nyilatkozványa? Ha a fékevesztett paripát neki bocsátod a végetlen pusztának: hol fog megállapodni? s nézi-e majd, mit és mennyit tapos el szilaj patájával? Ellenben nem ígérhet-e üdvösebb eredményt ha így szólsz a gyermekből fejlődő emberhez: Íme ez itt testvéred, mert ember mint te; s mivel testvéred, egyenlő is veled úgy, hogy gátlanul szabad keresnie javát ép úgy mint neked; de hogy ezt tehesse, el kell ismerned az ő szabadságát s gyakran engedned

tenjavadból ép úgy, mikép ő szívesen fog engedni az ő érdekében valahányszor neked lesz arra szükséged czéled elérhetése végett.

De ily tant, ily eszmemagasságot mikor képes megérteni az ember, megérteni úgy, hogy cselekvényeit annak alája rendelni elég erővel is bírjon?

Csak az erkölcsi és tudományos magasabb fejlettség képes és alkalmas arra, hogy a szabadság dicső szellemlényét keblére ölelje, e felsőbb világi rokonát, mint önmaga is szellemi lény.

Ez így lévén, a szabadság igényeit a sorozat szerint legkésőbb lehet csak megpenditenünk, ha nem akarjuk az üdv magvai helyett az átok sárkányfogait elhinteni. A közélet tanulmány rétegeiben veheti csak az eszme érvényesítése kiindulási pontját, de innen aztán folytonosan fejlődve, erősbulve és magasztosulva ki-sérnie kell az embert mind végiglen a sirig.

Csak így lesz az élet a szakadatlan tökélesbulés útja, ha a legkésőbb szerzett kincs meg nem gyöngülő fényben ragyog, de a legkorábbi szerzemény is folyton átvillogtatja jötevő sugárait.

Vagy tökélesbulnek mondhatnók-e azon embert, ki a tudomány isteni szövétnekével szerzett szabadsági eszméjének fénye mellett a gyermekkorában oly boldogító testvérieséget, emberszeretetet már végkép elvesztegette, — tökélesbulnek lehetne e őt mondani most, mint akkor, midőn ugyan még nem birt a szabadság fönséges öntudatával, de szíve még fürdött az emberiség szeretetének boldog árjaiban?

A tökélesbulés épen a teljes ember egységes és harmonikus fejlődésében áll. Nem szabad tehát elvesztenie semmit azon erkölcsi és szellemi kincsekből, melyeket már egyszer birtokának vallott, — hanem azokon túl és azok mellé folyvást újabb és becsesebb kincsek szerzéséről kell gondoskodnia.

De a tökély lépcsőjén biztosan csak úgy haladhatni, ha az természetszerű fokozatosságban emelkedik. Ha vakmerő ugrással a legfelsőbb fokra hágnunk, melytől aztán mintegy mámoros diadalban az alantabbiakat tördelve kirugjuk: a lábaink alatt heverő gyászos romok halmaza sohasem engedendi tisztán és zavartalanul élveznünk a magaslatból megpillantott ragyogó napkeltét sem.

Ilyennek látom én a lépcsőzetet ama fennen dicsőített jel-szóban: Szabadság, egyenlőség, testvériség. Ilyennek látom azt az emberi életre nézve általában; mert sokkal vakítóbb és szabá-dítóbb a szabadság mámorélve, hogysem, ki azzal teljesen eltelt sa-

ját egyénisége megdicsőítésére, elég higgadsággal birjon arra, hogy azt embertársai valódi egyenlőségének és testvériességének érdekében működtesse. — De olyannak látom azt különösen a nevelés s legkülönösben a nyilvános köznevelés szempontjából tekintve.

Azok, kik a szabadságot a nevelés első alapigéjéül veszik, annyira, hogy a gyermekélet szótárából az engedelmességet és szófogadást is kitörlik, aligha meggondolták a káros következményeket, melyek ily eljárásból, ha látszólag rögtön nem is, de később bizonyosan eléállanak. Nagyon szép és nagyon emberies azon tétel, hogy oly helyzetbe, oly viszonyokba kell tenni a gyermeket, hol ne is legyen alkalmá és oka az ellenkezésre, az engedetlenségre, tehát folyton megkötetlennek, szabadnak érezhesse és tudhassa magát. Nagyon szépen hangzik ez az eszményiesség költői körében; de a gyakorlatiség talajában állandó és üdvfejlesztő gyökeret nem verhet soha. Lehetőnek képzelhető még talán egy Rousseauféle Emil nevelésében, ha mindegyik növendék mellé külön egy paedagógust állítunk, kinek egyéb dolga, gondja ne legyen, mint azon egy gyermeket vezérleni, annak az egynek számára mintegy eszményített helyzeteket teremteni. De köznevelés- és oktatásban, hol egy vezérlőnek ötven, hatvan, sőt néha száznál is több gyermeket kell igazgatnia, kik mindannyian a legkülönbözőbb szokást, indulatot, s részben ferdeséget, elkapottságot, hanyagosságot, sőt vásottságot hozták át a szülői házból, — ilyenek irányában az eszményies gyöngédség csaknem hízlegésszerű mértékét alkalmazni annyi volna, mint a gyermek képzelt boldogságának és szeszélyszülte önkényének föláldozni a leendő embert.

A gyermek nevelésében tehát kell az engedelmességnek, a szófogadás megkivánásának mulhatlan helyet foglalnia, s így a korlátlan és korlátozatlan szabadságról szó sem lehet.

Ellenben azt követelni, hogy a gyermek nézze testvérének gyermektársát, vagyis annyi jót, kellemest és hasznosat iparkodjék művelni irányában, a mennyit csak bír; — meg azt, hogy magával egyenlőnek tudja mindegyik társát, vagyis ne képzeljen maga számára több jogot igényelhetni, mint a mennyivel más bír; — ezeket követelni, ezeket beleoltani a fiatal kebelbe, ezekre szoktatni a gyermeket nem kezdhetjük eléggé korán.

A kedélyszerűleg megalapított testvériesség érzetét meg fogja még szilárdítani a gondolkodás és fejlődő értelmesség segélyével át-

értett egyenlőségi viszonyok méltatása; s ezeket majdan a valódi szellemi élet kifejlődésével mint az egésznek koronája diszitheti a szabadság magasztos élvezete.

Felfogásom nem oda céloz, hogy mintegy merev határvonalokat tüzzünk ki, melyeken innen egyik-másik eszmét megpendíteni sem lehetne; hanem csak a körül forog, hogy a tüzetes fejtegetés módja és mérvére nézve lépesözetes fokozatot tartsunk. A testvériség és egyenlőség eszméi mintegy önkénytelenül ölelkeznek egymásba, s a szabadságnak bizonyos fokig gyakorlati éreztetése megelőzi az eszméi fejtegetés munkáját.

Midőn tehát az előadottak szerint a mult századból áthangzó s a jelen században mind nagyobb s általánosabb viszhangra találó szózatot az emberiség boldogítására vezethető elvül elfogadom, sőt midőn azt magának a nevelésnek is alapjául fogadni nem vonakodom: szükségesnek és elengedhetlennek tartom mégis az emberiség józan és biztos fejlődésének, különösen pedig a nevelés czélszerű és üdvös intézhetésének érdekében, hogy ama hármass jelszó sorrende megfordítva vétessék működéseink, törekvéseink alapjául s indító vezényszavául, így: **Testvériség, egyenlőség, szabadság!**

Különösen fontossá és hatályossá lesz e három tartalomdús eszme illetően egymásutánja, magából a nevelés ténykedéseiből kiindulva, az egész életre, az összes polgárazatra s állami életre.

Mert kétségtelen, hogy minden cselekvéseiben onnan indul ki az ember, a mibe legkorábban mintegy beleélemedett, a mi kebelét a leghathatósabban eltöltötte s elfoglalta. Önkénytelenül és öntudatlanul is vissza-visszatér az ember azon alaphangra, mely egész lényét és valóját a legerősebben átrezgés s megrengetés, mely legrégibb, legősibb hang gyanánt zengedez föl belsejéből. Ez ad irányt mindennek, ez szolgál mérvül s bírálható érvül mindenben, ez módosít mindent, megzavar minden lehető harmóniát, vagy öszhangra segít minden fölmerülhető öszhangzatlanságot. Az emberi kebelbe oltott legrégibb, legősibb eszme lesz mindenkor az eszmehatalom kormányzója. Ez ömleszt minden bájos vagy zord, gyöngéd vagy kemény, hő vagy fagyos színezetét minden érzésre, minden gondolatesoportra. S azért ezen első eszme, ezen vezérely, ezen irányzószózat biztos és szilárd megalapításától függ minden későbbi alakulás, minden siker vagy eredménytelenség, a cselekvények minden üdvé vagy átka.

Ha egyszer sikerül a gyermek szívében a valódi testvériség érzelmét és meggyőződését alaposan és szilárdan meghonosítani kiírthatlanul kísérendi az embert egész életén át. Könnyen és önkényt fog hozzácsatlakozni az ész-érvektől is támogatott egyenlőség méltánylása és megszeretése: mert hiszen testvér mikép akarna uralmat gyakorolni valódi testvérén? Az egyenlőség érzete- és tudalmából végre önkényt emelkedik ki a szabadság öntudata és a szellem világánál szívesen szab magának annyi korlátot, mennyi az egyenlőség alapjain álló testvér hasonló szabadságára megkívántatik. Ekkor lesz a szabadság az önzetlenség és önmehtagadás főnséges szüleménye: míg ellenkezőleg, ha a szabadság a többbit megelőző első követelményül lép föl a kebelben, csak az önzés, a kiméletlen, mert magának mindent követelő, önérdek szabadsága lesz. Nem egyéb, mint ragyogó, csillogó szó, mely mások nyugtalanítására hangzik ki a tömeg közé, de ragyogása csak viszfény ama sisak- és mellvértről, melylyel a szót harsogtató szabadság-bajnok önmaga védelmére fegyverkezik.

Az ekkép megállapított sorrend szerint az alkalmazás még különleges viszonyokra is könnyebb és szabatosabb.

Ily különleges viszonyok közt van a mi szeretett hazánk.

Ha első és legfontosabb jelszóul kiáltom ki a szabadságot, melynek a többi csak sor szerint csatlakozó folyománya lenne; ha ekkép állítom föl az elvet: mindenekelőtt szabadság mindenkinek minden tekintetben! — akkor e szabadság megóhajtása és követelése a legkülönbözőbb irányokban fog munkásságra ébredni, a legeltérőbb célokat fogja kitűzni az egyének és csoportok vágyainak tarkasága szerint.

Hazánkban, hol annyiféle a nemzetiség és vallás, mindenekelőtt azon erős meggyőződésnek, azon, ha szabad mondanom, egélszerű megihlettségnek kell gyökeret vernie a keblekben s eltöltenie a lelkeket: hogy mindnyáján testvérek vagyunk, először, mint emberek, másodszor, mint egy hazának fiai, harmadszor, mint egyazon törvény védettjei. Ha ezt sikerül meggyökereztetnünk, ha ezen eszmesugárral sikerül megvilágítnunk minden agyat, átmelegítnünk minden keblet: akkor, de csak is akkor remélhetjük, hogy a szabadság eszméjét mindenki sérthetetlenül szentnek fogja tartani; csak akkor jutunk oda, hogy a szabadságra mindenki méltó is lesz.

S azért egy lehető, valódi nemzeti nevelés első és el-

engedhetlen alapföltételének hiszem azt: hogy legyen köztünk testvériség, egyenlőség, szabadság.

Az ezen alapokra fektethető nemzeti nevelés fővonalaíról más alkalommal kívánom előadni nézetemet. Egyelőre csak ezen tételt állítom föl: Szabadságra kell nevelnünk az embert; de e nevelésnek a testvériségből kell kiindulnia úgy, hogy a jól felfogott jogegyenlőségben valamennyi egyéniség szilárd testületté vagyis magasabb rendű egyéniséggé tömörüljön. Testvériség a nevelés gyökere, egyenlőség a viharral daczó törzs; a lombos koronán csak így diszlenek majd a szabadság virágai.

U t ó h a n g

ezen első vázlatához.

Tisztelt Szakosztály! Kedves Pályatársak!

S most legyen szabad az elmondottak fonalán néhány igénytelen szót kockáztatnom az országos tanáregyletre való tekintettel.

Ha elfogadhatónak mutatkozik azon alap, hogy köznevelésünket a testvériség, egyenlőség és szabadság igényei szerint kell intéznünk; ha igaznak s különösen viszonyaink közt is czélszerűnek ajánlkozik az, hogy az ország gyermekeit mindenekelőtt a testvériség szent kötelekei által kell egymáshoz kapcsolnunk, hogy azután annál biztosabban érthessék és érdemelhessék meg a jó irányú szabadság áldásait; s ha igaz, hogy oly elvet, oly erényt nem taníthat valaki sikerrel, melylyel ő maga sem bír: nemde az következik a legegyszerűbben, hogy a testvériség szent kötelekeivel mindenekelőtt a nevelés avatottjainak kell egymáshoz fűződniök?

S itt engedjétek meg, szeretett tauférfaí az összes hazának, hogy néhány szerény gondolatot — minden czélzás nélkül, de tartózkodás nélkül is — kimondhassak.

Ha visszatekintünk a volt budapesti tanári egyletre s az országos tanáregylet alakulására; ha tapasztaltunk akkor idegenkedést egy-egy oldalról, s tapasztalunk most ujabban más oldalról; ha azt hallottuk, hogy akkor csak arról vala szó: ki micsoda hivatalt (vajjon egyleti vagy egyleten kívül valót-e?) nyerhessen magának: vajjon van-e itt nyoma a testvériségnek, az egymáshoz való őszinte s érdektelen csatlakozásnak?

Ügyszeretet hiányát föltenni senkiről sem szabad. Tehát csak az ügyre czélzó eszközök hiányosságát érintheti a részvét csekélyebb mértéke. S e hiányos eszközök egyik legfőbbje vagy épen egyedül, talán maga az egylet s az egyleti szervezet?

Nézzünk kissé körül.

Az egyleti szervezet egész általánosságra van fektetve. Nincs ott kivétel (a közép tanodai téren belül), nincs mellőzés, nincs korlátozás. Nincs szó e szervezetben sem vallás-, sem nemzetiség-, sem intézet-minőségi különbségről. Nemde a testvériség és testvérisület elvének megtestesülése ez?

Avagy talán ép itt a hiba, itt a bökkenő? — Nézzünk szemébe elfogulatlanul.

A vallási tanok fejtegetése — önérthetőleg — nem tartozik az egylet működési körébe. E tekintetben tehát összeütközéstől vagy épen összezörrenéstől nem tarthatni. Minden egyéb tanok és disciplinák vajjon nem mozognak-e az általános művelődés, fejlődés, haladás terén? S nem kell-e föltennünk, hogy testvériségre egyesült tagtársak egymás iránt a leggyöngédebb kimélettel fognak viseltetni, ha netán egyik másik tantétel fejtegetésébe — a mennyiben az mégis arra mellékesen alkalmas lehetne — a fejtegető vallási meggyőződéseinek alapszínezete vegyülne? S ha ezt, mint minden művelt körben, föltennünk szabad és várnunk kell, vajjon miért nem lehetne ez egylet tagja a világi úgy mint a pap, a szerzetes úgy mint a családos férfi? Vagy örökké csak pártok és várnák szempontjából induljunk-e ki, mikor egy közös nagy czél elérése, egy közös szent ügy művelése forog szóban?

Nem, az nem lehet, hogy a hazai köznevelés és közoktatás ügye körül osztálypártok csoportosuljanak. Lehetnek és kell hogy legyenek nézetpártok, véleménypártok, elvpártok is — a tudomány, a fejlődés előbbrevitelének érdekében; de osztálypártok soha!

Vagy azt akarná-e valaki vitatni, hogy ő jobban szereti hazáját s hazájának nevelésügyét azért, mivel családapa, vagy azért mivel nem hivatása családapává lenni? Vagy azt akarná-e állítani, hogy jobban ért a neveléshez, ép azért, mert gyermekei nincsenek, vagy csak azért, mert vannak saját gyermekei is? Az élczeskedések e terére ki akarná vinni a kérdést! Tehát ilyszerű, ily értelmű osztálypártok nem létezhetnek sem az egylet kebelében sem azon kívül.

Más oldalról kinek van kedve az alig elhalt vitaharezot a humanistikuss és realistikuss irányu intézetekről föléleszteti? S ki lön a nyertes ama vitában? Nemde az egyeztetés, az összeolvasztás, tehát a közös érvényességnek elve került fölszínre? S végre is a két elvnek egymást-megtűrése s békés egymásmellettisége fog kifejlődni. S ez a valódi öszhang követelménye.

Annyi bizonyos — legyen szabad azt érintenem — hogy az egylet jelenlegi tisztviselőit és választmányát nem egyes intézet túlnyomósága választá meg, sőt, ha jól emlékszem, a reáltanodák részéről alig két három egyén vett részt a szavazásban; az is igaz, hogy a megválasztottak némelyike egy árva szóval sem nyilvánított ilyen vagy olyan óhajt — még legközelebbi ismerősei előtt sem; s mégis képviselve van e testületben minden osztály, minden intézet, minden érdek; — e szerint tehát azt kell hinnünk, hogy intézeti pártszellem nem létezett s nem működött. Vajjon nem világos újmutatás-e ez arra, hogy az egylet kebelében intézeti pártszellemnek nincs helye, s nem is kell léteznie soha?

Igen barátim, mi mindnyájan, bármely valláshoz, bármely osztályhoz, bármely intézethez tartozunk is, egyaránt szeretjük a hazát, egyaránt lobog kebleinkben ama magasztos vágy, hogy hazai tan- és nevelésügyünket mentől jobban vigyük előre a tökélyesbülés ösvényén.

Ily szellemtől, ily meggyőződéstől áthatva miért ne férhetnénk meg békén de tevékenyen, csendesesen de lelkesülten ezen egylet kebelében? Miért ne tűzhetnők a munkásságunkban buzdító zászlónkra első és legnagyobb jelszavunkat: Testvériség!

Merhetnők-e tanítani, hirdetni és terjeszteti a testvériséget, — pedig ezt tennünk szent kötelesség, ha hazánk és nemzetünk valódi javát és boldogságát óhajtjuk, — de merhetnők-e hirdetni a testvériség szent igéjét, ha magunk annak ellenségeitől tűnnénk föl: s ha mégis tennők, vajjon nem kellene-e rettegnünk az ál-apostolkodás vádjának piritó arczulesapásától?

De vannak talán, kik erre azt mondják: legbuzgóbban szeretheti valaki hazáját, legőszintébben érdeklődhetik a hazai tan- és nevelésügy felvirágzásáért, sőt erejét, tudományát, jóakarátát, fadaradalmait és szellemi munkásságát is áldozhatja e fönséges tárgy előmozdítására, de azért nem kell épen ezen egylet tagjának lennie; s hátha az egylet körén kívül még jobban, hatályosabban esz- közölheti?

Elismerem e megjegyzés fontosságát, de nem osztom a következtetésben.

Kétségtelen, hogy az egylet körén kívül is megviheti mindeki áldozatát a honfiúi köteleesség oltárkövére; de jobban-e, hatályosabban-e? abban legyen szabad kétkednem.

Mert a jobb, a hatályosabb közreműködést az egylet kebelében mi béníthatná vagy zsibbaszthatná? Csupán valamely főlényt negélyző, zsarnokias hang, csupán valamely türelmetlen s türhetetlen, mindent leigázni vagy elnémítani törekvő szellem. De uralkodott e ilyen az egylet kebelében, s uralkodik-e most? Ha valaki ily neta-lán csak képzelt felsőbbbségi hajlamot a multban keresne: ám vessen fátyolt reá, hisz sokkal nagyobbyszerű dolgokra is vetettek márfátyolt.

Azért ismétlem szerény kérelmemet: egyesüljünk testvérileg, munkálkodjunk az egyenlő jogosultság alapján, s törekedjünk buzgó lélekkel a valódi szabadság szellemének megdicsőítésére!

Ney Ferencz.

A népies elemről a természettudományokban.

A tudomány iparkodása, hogy népszerűvé legyen, csak egyik ága azon általános áramlásnak, mely napjainkban az egész társadalmat magával sodorja, melyet magának a tudománynak vívmányai, a fölfedezések s találmányok napról napra hatalmasabbá duzzasztanak. Ez áramlásnak legfőbb indítója az az igazi emberséges érzés, hogy a mely jót egyikünk élvez, abban embertársát is részeltetni óhajtja, az a jogos kívánság, hogy a társadalom a szellemi s anyagi boldogulás útját mindnyájunknak egyenlőkép megnyissa. Érezzük, hogy nem méltó, nem is áldásos az emberre nézve gazdagnak lenni koldusok között, szabadságot élvezni szolgák körében, felvilágosodottnak lenni tudatlanok között. Nem akarjuk, hogy a jóllét, jog, felvilágosodás alig megmászható, elszigetelt sziklákként meredezzenek a sivár, lapos környezet fölé, hanem azt, hogy mint a szabad éltető levegő körülözönöljék az egész földtekét, behatolva a legsötétebb völgybe, beférkezve a legszűkebb részekbe is. Ezen áramlásnak köszönhetjük, hogy a chinai falak bomladoznak, a kiváltságok és szabadalmak színüket veszítik s valamint a népek és világrészek úgy a társadalom egyes rétegei is mind több kötélekkel kapcsolódnak egymáshoz. Ezen áramlásnak köszönhetjük, hogy a tudomány is levetkőzteti merevségét s nem fél a kacérkodás vádjától, ha tetszetes alakban mu-

tatkozik, hogy nem tartja méltóságán alúl való dolognak, külön magánfogatából kiszállani s a társas kocsiban foglalni helyet.

Mi is azt óhajtjuk, hogy a természettudományok nálunk népszerűekké váljanak. E népszerűségnek kétféle az értelme. Az egyik az, hogy közönségünk ez ismereteket megkedvelje, s ne csak meggyőződjék a felől, hogy azok a mindennapi életben rendkívül hasznosak s az országos gyarapodásnak fő emeltyüi, hanem egyúttal mint éltető szellemi táplálékot is megkívánja. E tekintetben, ha nem akarjuk hitegetni magunkat, el kell ismernünk, hogy távolról sem értük el még azt a fokot, mely a szerényebb óhajtásokat is kielégíthetné. A másik értelme pedig az, hogy e tudományok tárgyalása legyen népszerű. E részben sem dicsekedhetünk eddigelé valami nagy eredményekkel, s épen ezen népszerűség fogyatékos voltának kell első sorban tulajdonítanunk, hogy amaz első értelemben vett népszerűség mindeddig oly jelentéktelen. Hogy a természettudományokat nálunk még nem kedvelik eléggé, annak nem egyedüli ugyan, de mindenesetre egyik főoka az, hogy a kik velük foglalkoznak, nem tudják eléggé megkedveltetni.

Találkoznak, a kik azt hiszik, hogy a tudomány nem lehet népszerű, s mihelyt azzá akar lenni, ellapul. Tévedésük hasonló azokéhoz, kik a költészetben a népiest összezavarják a póriassal. Épen hazai költészetünk tanúskodik felőle, hogy lehet az népies, a nélkül, hogy művészeti tisztasága, szépsége legkisebb csorbitást szenvedne. Miért ne lehetne a népies elemet is fölvenni a tudományba az igazság legcsekélyebb sérelme nélkül? Miért ne lehetne az igazságot, a tudományos vizsgálódások eredményét előadni oly nyelven s oly modorban, hogy megértsék azok is, a kik nem e tárgynak szentelték életüket? hiszen koránsem kívánjuk ezzel, hogy az avatlanokat meghurezolja a tudomány legfélreesebb rejtekeiben, a hol csak gyakorlott lábbal léphetni biztosan s tanult szemmel láthatni valamit, hogy feltárjuk előttük a legmélyebb aknákat is, a hová elbódulás nélkül nem pillanthat a járatlan. De azt hiszem, Beethoven zenéjét, Schakespeare színműveit szintén meg lehet kedveltetni a közönséggel, a nélkül hogy akár amazok magasztosságából valamit elvonnánk, akár pedig oly igényeket támasztanánk, hogy mindegyik hallgatója szintoly öntudatosan élvezze szépségüket, mint a művelt izlésű, bő tapasztalású, jeles képzettségű műbarát.

Különös, hogy sem kik a közéletben oly nagyra, sőt túlságo-

san is becsüljük a népszerűséget, a tudomány terén oly kevéssé látszunk utána járni. Lehet, hogy az „odi profanum vulgus“-féle elv alkalmazásának is van része benne, legnagyobb része azonban véleményem szerint, azon körülménynek tulajdonítandó, hogy azok, kik nálunk a tudománnyal, névszerint pedig a természettudományokkal foglalkoznak, tanulmányaikban csaknem kizárólag a külföld irodalmára vannak utalva. Életüknek egy részét úgyszólván a külföldön kénytelenek tölteni, s minél több időt szentelnek tanulmányaiknak, annál több alkalmuk nyílik elidegenedni tőlünk, elfeledni azt a mi nálunk honos, a mi ínyünkre való. Nem esoda aztán, ha az, a ki ekkép tárgyával idegen köntösben megbarátkozik, hamarjában alig tud eligazodni, midőn arra kerül a dolog, hogy e tárgyat nemzeti formákba öltöztesse. Ez aztán gyakran úgy történik, hogy a merőben külföldi szabásu köntösre reá varrunk egy két zsinórt, egy kis sujtást s egész bátorsággal elnevezzük a frakkot attilának. Szókötés, szólásmód, színezet mind idegen, csak a pusztá szó magyar; sőt gyakran ez is oly magyar, hogy a romlatlan magyar fül megborzad hallatára és csak az érti, a ki a megfelelő idegen szót is ösmeri, aki a tudományban már járatos. De csodálkozhatni-e azután, ha közönségünk nem hogy megkedvelné a tudományokat, de sőt visszariad, elidegenedik tőlök? ha ily előadások alkalmával sehogy sem tudja magát honosan érezni? És esoda-e, ha a tanuló ifjúság sem ragadja meg oly lelkesen mint óhajtanók, midőn a tárgyon kívül, mely ítélő tehetségét erős próbára teszi, minduntalan a kifejezés idegenszerűségével kell küzdenie? Miatán pedig a fönnt említett nehézség állandóul meg fog maradni, mert bármennyire fejlődjék is tudományosságunk, ennek legnagyobb részét mégis mindig külföldi forrásokból fog kelleni merítenünk, az a kérdés támad, mikép ellensúlyozzuk ez idegen befolyást, mit tegyünk, hogy a nagyrészt külföldön gyűjtött kinesből magyar pénzt verjünk, mely kedves és kelendő legyen itthon, a társadalom minden rétegében?

Én, a magam részéről erre azt felelném magyar tudósunknak: ne restelj a néptől, a közönségtől tanulni, s meglásd, ő is örömet fog tőled tanulni; érintkezzél minél sűrűbben vele s az érintkezés, mind a két fél javára fog szolgálni; az egyik eltanúlja a jóízű beszédet, a másik megkedveli a jóízű tanulmányt.

Ha csak a nyelvtan hiányos ismerete idézné elő a bajt, akkor könnyen segíthetnénk rajta, mert bizonynyára minden tudós, minden

tanár, aki hivatását méltóképen fogja fel, e hiányt sietve kipótolná. De más itt a nehézség. Mint már említém, idegen emlékün kell táplálkoznunk, s ez ha vérré is válik bennünk, ritkán tud oly vérré válni, mintha csupán csak anyatejjel éltünk volna. Így aztán megterem nálunk a sok éktelen szenvedő ige-alak, a helyett hogy az erőteljesebb cselekvő alakkal élénk; nálunk is minden előjön, a helyett hogy előfordulna vagy találkozánk; a kísérlet kivitetik, a helyett hogy azt véghez vinnők vagy végrehajtánók; nézetünk oda megy ki, a helyett hogy egyszerűen az volna nézetünk; a test súlya nálunk is ennyi meg ennyi grammot tesz ki épen úgy mint a németnél; mi is minden készülékünket ellátjuk, a helyett hogy felszerelnők, és így tovább. Valóban hálás munka volna ezt az idegen legiőt összeírni, s derekas magyar sereggel a haza földjéről elűzni.

Ha nem-tudományos irodalmunk e tekintetben szeplőtelen volna, oda fordulhatnánk tanácsért, útba igazításért, de miután az maga is el van lepve idegen gyommal s elferdített eseményekkel, ugyancsak óvatosan kell megválogatnunk a termékeket, melyeknek hasznát akarjuk venni. S ezeken kívül aztán nem marad más hátra, mint oda folyamodnunk az eredeti ősnövényekhez, a nép nyelvéhez. A nép nyelvét, beszédje módját a legnagyobb gonddal kellene tanulgatnunk, nemcsak egyes kifejezések kedvéért, melyek között igen sok van mondva csinált szavainknál találóbb és helyesebb, hanem a végre is, hogy megismerkedjünk azon egyszerű észjárással, eredeti fordulatokkal, melyek által a népies előadás oly világosság fejtővé leszen. Ha a nép fia valami új tüneményt vagy találmányt lát, egészen átengedi magát a benyomásnak, s ennek befolyása alatt önkénytelen, erőszak nélkül adja meg az új dolognak nevét, mely felfogása köréből van véve, vagy előtte már ismeretes dolgokkal van kapcsolatban — az új szó érthető, magyar és többnyire jellemző lesz. Ha mi kerülünk hasonló helyzetbe, teli vagyunk zavarral: ott lebeg előttünk az idegen műszó, melyet minél hívebben akarnánk lefordítani; ott van a rendszer, melynek bizonyos fiókjába az új szónak okvetlen bele kell illeszkedni, hogy jobbra balra a szomszédokkal szépen megférjen — nagy vajadások közt elkészül az új név: tán lön fordítás, tán rendszeres is lesz, de — sajnos — a legtöbb esetben nem illik nyelvünkbe, eszünk járásába. A laikus az ily szót hosszas magyarázat után nagy nehezen megérti, de nagy könnyen el is felejt, mert a szó nincs összetiltve a

dologgal, csak rá van aggatva mint névjegy a virágra. A nép ajkán a szó megterem, nálunk készül s úgy viszonylik amahhoz, mint a faragott gerenda az élő fához. Igaz, hogy a rendszer fölépítéséhez leginkább gerendákra van szükségünk, de hiszen nem kell mindig építkezni, kertbe is lehet rendszert behozni.

Egy példát hozok föl, mely élénken tünteti elénk a mesterkelt és megtermett elnevezések közötti különbséget. A telegraphot szó szerinti fordítással elneveztük távirónak; még sikerültebb műszavaink közé tartozik, bár helytelenül van képezve. A Tisza vidékén valahol, mint hallottam, a nép a telegraphot elnevezte hírvérőnek, nem jellemzőbb, festőibb kifejezés-e amannál? Semmellett csupa élet és egészség szemközt a beteges, színetlen táviróval.

Bizonnyára megérdemelné a fáradságot, hogy a nép között forgolódva, az efféle elnevezéseket s kifejezéseket összegyűjtenők. Sok használható anyag kerülne ki abból, melynek beoltásával tudományunk izesebbé, kedveltebbé, honosabbá válnék.

A természettudósnak, kit tanulmányai minduntalan kiragadnak a hazai légkörből, ily gyűjtemény kedvező ellensúlyképen szolgálna; innen honos szellő csapkodnék feléje, itt utánzásra méltó előképeket találna nem egy alkalommal.

Természetesen, a helyes kifejezés egymagában még nem elegendő, helyesen is össze kell azokat kötni. E tekintetben is, mint már érintettem, a néppel való érintkezés igen jó hatással lehet. S általában véve, úgy hiszem, természettudósaink nagyobb kegyelettel viseltetnének a nyelv iránt, ha figyelmükre méltatnák, mily meglepőleg nyilatkozik gyakran a nyelvben az ember természetvizsgáló tehetsége, a tüneményeknek ösztönszerűleg helyes fölismerése. Csak néhány példát idézek. A „csendes” szó oly szabatosan fejezi ki a mozdulatlanság s nesztelenség fogalmát, mintha azok, kik először kiejtették, az akusztika alaptételének már ismeretében lettek volna; ezt nem igen tesszük fel rólok, de meg kell engednünk, hogy finoman kiéreztek a két tünemény közötti kapcsolatot, hogy a mi nem mozog, nem is hallszik. Ott van egy másik szavunk a „sütés,” mi egyebet fejez az ki, mint a sugárzó hőt, melynek kifejezésére más nyelvek után a külön szót készítettük? Mikor azt mondjuk valamiről, hogy süt, épen azt értjük vele, hogy oly meleget áraszt, mely némileg a világításra emlékeztet, s azért kiváltképen oly esetekben alkalmazzuk, a hol a hő a fénnyel kar-

öltve jár p. o. a nap, a tűz süt. De használjuk sötét tárgyakra is, mint például a kemenczére; ellenben, a hol a világosság érezhető meleg nélkül tűnik elő, mint p. o. a holdnál, a nép nem igen él vele. Csakugyan azt kell tehát következtetnünk, hogy a „sütni“ kifejezés a sugárzó hő fölismerésének köszöni eredetét. Némely vidéken a deret h o h a r m a t n a k nevezik, s e szép szóban egyúttal megadták a dérnék elméletét.

E néhány példát csak annak igazolására említettem, hogy nyelvünk nagyon is megérdemli, hogy természettudósaink figyelemmel és gondnal vizsgálják és ápolják. Ha mindjárt eleinte, midőn hazánkban a természettudománnyal tüzetesebben kezdtek foglalkozni, nyelvünk szellemét, erejét kellőleg méltányolták volna, s a néptől nem különszakadva, de vele folytonos érintkezésben művelték volna e szakokat, idevágó irodalmunk több népszerű munkával, s meg vagyok győződve, több olvasóval is dicsekednék mint jelenben. E mulasztás még nem kipótolhatóan, de ha ideje korán hozzá nem látunk, attól tarthatni, hogy a baj megrögzik, és közönségünk még nagyon sokáig idegen növényül fogja tekinteni a természettudományt.

Azonban nemcsak forma, hanem anyag dolgában is eltanulhatni egyetmást a néptől. Az imént említett példák arra utalnak, hogy tudományos képzettség nélkül való emberek ős kitünő megfigyelő tehetséggel birhatnak, mely a jelenségek kölcsönös kapcsolatát, törvényét mintegy ösztönszerűen kiérzi. Leginkább találkozhatunk pedig ily észrevételekkel a mint várható is, a természettudomány azon ágában, mely a népet legközelebből érdekli, a meteorológiában. Élete java részét szabad ég alatt töltve, anyagi boldogságát első sorban a kedvező időjárási viszonyoktól várva, a nép nemcsak ráér, hanem rá is van szorítva, hogy a szabad ég alatt nagyban mutakozó jelenségeket megfigyelje, összehasonlítsa, előzményeiket, következményeiket, egybefüggéseket kiokoskodni iparkodják. Az embernek általában egyik legkedvesebb foglalkozása, de a gazdának és pásztornak, valamint az utasnak és tengerésznek már épen mindennapi kenyeré az időjósítás. A nép száján forgó ily észrevételek, időjárási szabályok gyakran a közmondás jellegével bírnak, a mint hogy eredetök is ugyanaz. Az egyes észrevételek, mint a régi tengerek lerakódásai, évről évre, nemzedékről nemzedékre terjednek egymás fölé, míg aztán a századok folytában felöltő réteggé képződnek s utóbb megkövesülnek. Igaz, hogy e szá-

zados, megkövesült itéletek gyakran balitéletekül tűnnek föl, de az sem tagadható, hogy gyakran arany igazságot födött fel bennök a tudomány, s hogy közmondásokba rejtve, közkézen forogva rég-es-régen ismeretes volt a nép előtt nem egy dolog, a mit a tudomány később csakugyan valónak ismert föl és meg is fejtett. S így állván a dolog, a tudomány érdekében cselekszünk, ha ezen népies elemet vissza nem utasítjuk kereken, és kicsinyelve nem tartjuk babonának, előítéletnek, bárgyuságnak mindazt, a mit a tudomány még eddig föl nem karolt, vagy meg nem fejtett, hanem inkább a százados rétegeket átfürkészszük, kibányászszuk, csak azt dobván föltre, mit a tudomány szintűgy mint a tiszta józan ész képtelenségül tüntet föl.

Azon köztudomási mondások közül, melyek a nép hitében régóta meggyökereztek, s melyeket utóbb a tudományos vizsgálat részint igazolt, részint meg is magyarázott, csak néhányat említek. Ilyenek azon észrevételek, hogy a korán kelő nap, a tüzesen piruló hajnal, a messze elhallatszó harangszó vagy messzire meglátszó hegyek esős időre mutatnak, ilyen az az általánosan elterjedt vélemény a májusi hidegekre nézve. Ide tartoznak továbbá a közmondások alakjában keringő észrevételek, mint p. o. alul derül, bocskor merül; — ha bárányos az ég, harmadnapra eső lesz; — fekete karácson, fehér húsvét; — örömeztobb esik, a hol nedves; — Mátyás ront ha talál, ha nem talál, csinál; — mosolygós aszszonynak, világos felhőnek nem kell hinni s t. efféle. Az ily mondások egyszerű héjja gyakran igen hasznavehető magvat tartalmaz. De hát mit mondjunk a holdról, melyet a közhit oly nagyra tart, és csaknem főintézőül tekint az időjárásban? lehet, valószínű is, hogy ebben sok a tévedés, sok a túlzás, de mindenestül föltre vetni a véleményt nem szabad, mert hogy mi s mekkora befolyást gyakorol a hold például légkörünkre, az mindeddig nyílt kérdésnek tekintendő.

Hogy a nép — a közvetlen benyomásra és százados tapasztalásokra támaszkodva — a jelenségek megfigyelésében gyakran helyesebb utat követ mint a szaktudós, kit minduntalan csábít és el is térít a rendszer, arra a következő példa szolgáltathat bizonyosságot. A szeleket a világtájak szerint osztályozzuk: egyszerű, rendszeres osztályozás, de helyesen jegyezte meg nem régiben egy meteorolog, hogy ez az osztályozás nem jellemző, s erre nézve fölhozza, hogy a felső-ausztriai s bajor hajósok a Duna völgyén két-

féle keleti szelet különböztetnek meg: az egyik a száraz, hideg — az éjszak-keleti paszáttól származó; — a másik ugyanazon irányból fúj, de enyhe, langyos s ezt határozottan magyar szélnek nevezik. A nép tehát nemcsak észrevette a két szél közötti különbséget, de helyes ösztönnel el is találta, hogy az utóbbinak bölcsője a tetemesen fölhevült magyar síkság.

Nem jól cselekszünk tehát, ha a nép itéletét kevésbe vagy éppen semmibe sem vesszük s kicsinyléssel elzárkózunk oly forrástól, melyből iszapos bár, de megtisztítva egészséges víz csörgedezik. Ha a népies elem befogadását nem restelnők, ez adatokat összegyűjtenők, a természeti tünemények megfigyelésére, az időjósásra vonatkozó népmondásokat az egyes vidékeken összeszednők, az ily gyűjteményben mind hazánk természeti viszonyainak vizsgálója, mint általában a szaktudós értékes anyagot lelne, részint hasznavehetőt, részint feldolgozásra méltót. Az egyes vidékeken uralkodó népnézetek nemcsak a vidék helybeli természeti viszonyaira vetnének világot, hanem egybevetve a vidék helyrajzával általános következtetésekre is nyujtanának alkalmat. Itt azonban már félreeső területre léptem — rövidre vont előadásomban csak azt kívántam föltüntetni, hogy ha a természettudományok iránti érdeklődést ápolni akarjuk, ne utasítsuk vissza egyik legjelentékenyebb tényezőjét: a népies elem felkarolását, hanem legyünk rajta, hogy a nép felfogását, észjárását, itéletét, kifejezési módját megfigyeljük, kiösmérjük és alkalmilag kövessük.

A szakembernek magának kell megtenni az első, határozó lépéseket a közeledés ösvényén, e nélkül a népszerűséget ki nem vívhatja tudománya számára. Az itt elmondottak figyelembe nem vétele okozza, hogy nálunk még oly kevésbé kaptak lábra a népszerű előadások, s a hol tartattak is, nem valami kiváló sikerrel; ez okozza nagyrészt, hogy aránylag még mindig gyéren vannak ifjaink, kik a tudományok művelésére szánják magukat. Mert hiszen, a miről a gyermek a családi tűzhely melegénél sohasem hall, vagy csak nagy ritkán, arra bajos az iskolának lelkesíteni, a nyilvános oktatás is rendszerint azon csírákat fejlesztvén ki legdúsabb virágzásra, melyeknek a házi élet, a mindennapi élet légköre is kedvező.

Ha ily légkör előteremtése sikerül, akkor bizonyosan mi is sikeresebben fogunk munkálkodni az iskolában. Azért e kérdés minket tanárokat kettősen érdekel, s megérdemli, hogy fáradozzunk

megoldásán, az iskola falain belül és kívül egyaránt. Fáradalmunk bőven meg lesz jutalmazva az által, hogy a magot, melyet elvetünk, nem sivar, töretlen sziklára, hanem előlegesen megmunkált fekete talajba fogjuk hinteni.

Greguss Gyula.

Nehány észrevétel a legújabb középtanodai tantervre.

Egyletünk tisztelt elnöke nem rég mindnyájunk helyeslése közt mondá : hogy nekünk egyaránt tartózkodnunk kell attól, hogy a kormány uszályhordozói legyünk és attól, hogy következetesen és folytonosan oppositíót képezzünk a kormány ellen. Ezen arany középút egyébaránt helyzetünk sajátosságából természetsszerűleg következik, mert miután feladatunk és célunk : „a tanügyet minden irányban figyelemmel kísérni s különösen a középtanodai oktatás- és nevelés ügyét előmozdítani“, s e célunk elérésére irányzott működésünk úgy szolván kizárólag az elméleti téren mozog : lehetetlen, hogy szemünk előtt egyéb lebegjen, mint a tiszta, megvesztegethetetlen igazság s keblünknek legszentebb meggyőződése; lehetetlen, hogy üres ellenmondási viszketeg vezéreljen bennünket, különösen akkor, midőn olyan országosan tisztelt férfiú vezeti a tanügyet, ki-nek képességét és buzgóságát ismervén, támogatását mindnyájan honfiúi kötelességünknek tartjuk.

De ezen tisztelet és loyalis hódolat a tanügy élén álló minster ur exja irányában nem csak hogy nem engedi, hanem inkább alkotmányos kötelességünk-ké teszi egy-egy ellentmondó szót is kockáztatni s meggyőződésünket egész nyíltsággal és bátorsággal kimondani akkor, ha a magas kormánynak szándékba vett intézkedései szerény nézetünk szerint jobbal is volnának helyettesíthetők.

Ez bátorított fel engem is arra, hogy a tisztelt szakosztály előtt észrevételeimet, — a mennyire csónkasága mellett lehet, — megtegyem a legújabb középtanodai tantervre nézve, mely megfelfejthetlen oknál fogva — még mindig titok a nagy közönség és a tanári egylet előtt, mintán a tanterv lényege, a táblás kimutatás csak a kath. tanintézeteknek küldetett meg véleményadás végett.*) —

*) A februári füzetben közölni fogjuk.

Ha valaki, úgy egyletünk van hivatva az ilyen tervekhez hozzá-
szólni, s épen azért igénytelen felolvasásom legfőbb célja az,
hogy az egylet figyelmét e fontos kérdés megvitatására felhívjam.

* * *

Az első mi az előttünk fekvő tantervben minden nyelvésznek
és igazi szakembernek azonnal szemébe tűnik, a görög nyelvnek
tökéletes mellőzése.

Ez oly tény, mely bennünket a lehető legélesebben választ
el a művelt világ államainak tanrendszerétől, mely hadat üzen a
nevelés- oktatás Europa szerte elősmert általános főelveinek, s azért
megvitatása kiváló fontossággal bír.

Nincs és nem is lehet szándékom a görög nyelv és irodalom
felett dicsbeszédet tartani, hisz hiába való volna dicsérni azt, minek
dicsőségével telve van az emberi művelődés története.

De hisz nem is támadja meg azt a ministeri körlevél *) sem,
legalább nem egyenesen, hanem csak következményeiben.

Legyen szabad az ott felhozottakra nézve mindennek előtt a
következő kérdéseket feltennem : Hát az összes művelt világ tan-
intézeteinek nincsen-e mind arra gondjuk miket a körlevél felem-
lit ? elhanyagolják-e azok a történelmi, mennyiség- és természettani
tanulmányokat ? hosszabb-e náluk az idő, melyet az iskolában töl-
tenek ? kevesebb nyelvet kell-e azoknak tanulni ?

Bizonyára nem ! És még is azt tapasztalhatjuk, hogy a leg-
életrevalóbb s legjelesebb külföldi tantervek találnak helyet és időt
a görög irodalom számára.

Mindenütt találunk az anyanyelven kívül még egy-két élő nyel-
vet, sőt Németország sok intézetében a latin és görög mellett még
a héber nyelv is fel van véve relativ köteles tan'árgynak.

Elösmerem én azt szívesen, hogy egyszerre sok nyelvet tani-
tani kezd eni nem lehet, hogy különösen hazánk nemzetiségi vi-
szonyai miatt a görög nyelvet az 5-dik osztálynál korábban kezdeni
teljes lehetetlen, de a görög nyelvet a hat alsó osztályból egészen
kiszorítani s ez által oly minimumra szállítani, mely határos a sem-
mivel, azt részemről a körlevélben felhozottak által eléggé indo-
kolva nem látom.

*) Lásd Budapesti Közlöny 1867. okt. 23. 186. szám, melynek szavait
hely szüke miatt itt le nem nyomathattuk.

Azt mondja a körlevél, hogy a mai korban oly nagy fontosságú mennyiség- és természetfajta tudományokra kell gondot fordítani. Igen helyesen, csak az a kár, hogy az előttünk fekvő tervben hiába keressük. De arról majd fognak szólni az illető szaktanárok.

Az bizonyos, hogy ennyi gondot fordít a külföld is a reáltárgyakra, ha nem többet, s marad idő bőven még a görög nyelvre is.

Azt mondja továbbá a körlevél, hogy tapasztalás szerint az eddigi eredmény sem a latin sem a görög nyelvből nem felelt és nem felelhetett meg az igényeknek és jogos várakozásnak, ha tehát a kettőben nem érhefünk célzt, szoritkozzunk az egyikre, s iparkodjunk abban kellő eredményt eszközölni.

Hogy a görög nyelvben kellő eredményt nem mutathatunk fel, fájdalom igaz, s annál sajnosabb uert a külföld ugyan oly terjedelmű tanítás mellett képes szép eredményt felmutatni.

E hiányok oka azonban sem volt tanrendszerünkben (mert 1861. óta a görög nyelv csak játéknak maradt meg 4 osztályban 2—2 órával) sem ifjaink szellemi tehetségében nem rejlik, hanem igen is azon nagy ellenszenvben, melyben a görög nyelv tanítása hazánkban részesül, s mely ifjúságunkat is megmételezte.

Ezen országos ellenszenv oka magában a Thunrendszernek hazánkba való behozatalában keresendő, s a mennyiben politikai viszonyaink Isten segítségével jóra fordultak, most már semmikép sem menthető.

Egy másik főoka a nagy hátramaradásnak a szakképzett tanárok hiányában keresendő.

Ugyan hány szakképzett philologus volt az országban, midőn a görög nyelv tanítása nálunk behozatott? hány van még most is? Példákat tudnék névszerist felhozni arra, hogy a tantárgyak felosztásánál a görög nyelv tanítását a legfiatalabbik tanárra bízták, mert másnak nem kellett, s ez aztán egy-két leczkével volt előbb mint tanítványai.

Égy ilyen tanár a többek közt példánl az ékezetek tanítását azért mellőzte, mert, úgy mond, arra csak annak van szüksége, ki verseket akar írni. O sancta simplicitas!

De vigasztaljunk magunkat a görög nyelv miatt! Hisz a német nyelv sem járt sokkal jobban, mely a három alsó osztályból kiszorított.

Az elemi iskolákban megkezdett németnyelvtanulás tehát há-

rom évig félbeszakad, mely idő alatt a tanulók mindent elfelejthetnek, hogy a negyedikben megint elülről kezdjék.

És ha most nagy akadály a felsőbb osztályokban, hogy németül semmit sem tudók összekerülnek olyanokkal, kiknek a német nyelv anyanyelvük vagy a kik azt más körülményeknél fogva bírják, s a tanárnak folyton két irányban kell működnie s magát mintegy megosztani; úgy előre ellehet képzelni, minő bábeli zavar kerekedik majd ezeu tantervnek életbe léptetésekor.

De hát mi fog történni azon nagy tömeggel, mely a realgymnasium negyedik osztályából az életbe ki lép? Ezeket mind a német nyelv tudása nélkül fogja elbocsátani azon tanterv, mely különösen az életnek akar nevelni s mindenütt a practicum szeme előtt tartani, s e miatt a görög nyelvet is mellőzte.

Részemről nem habozom kimondani, daczára annak, hogy szívvvel lélekkel a classica philológiának mint szaktudományomnak élek, hogy sokkal kevesebbet ártott volna a tanterv, ha a latin nyelvet hagyta volna el az I. vagy talán még a II. osztályból is, minthogy a német nyelvet éppen a három első osztályban törölte el.

Különben a német nyelvet illetőleg a legjobb utat aligha nem a budapesti tanári egylet találta el emlékiratában. (Budap. t. egy. közlönye III. 15. 23. lap.)

Térjünk át a latin nyelvre, mely az előttünk fekvő tantervnek fő tárgyát képezi, s melynek a görög és német nyelv egyaránt áldozatul estek.

A latin nyelv 6 osztályban összesen 39 órát kapott, tehát egygyel kevesebbet mint az Organisations-Entwurf adott s 15-tel többet mint a mennyit a budapesti tanári egylet emlékirata hozott javaslatba.

Ha tekintjük a tanterv beosztását s azon határozottságot, melylyel a körlevél a latin nyelv tanításában eddig elért eredményt keveseli s ha megfontoljuk horderejét azon körülménynek, hogy a tanterv két tárgyat, mindjárt a mondattan tanulása után, latin nyelven akar taníttatni, akkor, úgy hiszem, bem hibázunk ha azt állítjuk, hogy a tanterv a latin nyelv tanításának főczéljául a latinul beszélni tudást állítá fel.

És mindjárt ezen alapnál megoszlanak a vélemények.

A tudomány és az oktatás valamennyi tekintélye már régóta tisztában van a felől, hogy latinul beszélni tudni, nem annyi mint a

latin nyelvet tudni, s hogy a mily kétségbe vonhatlan, hogy az igazi humanismus nem alapszik egyedül a görög és római irodalmon, épen oly bizonyos hogy a diák nyelvtudása épenséggel nem humanismus. Hisz különben azon becsületes vargák és szabók, kik még nem oly rég hazánkban diácul beszélni tudtak, mind humanistak lettek volna, s Magyarország lett volna az igazi humanismus kizárólagos hazája, mely konyhalatinságáról híres volt. Tisztelet, becsület a kivételeknek; tudom én jól, hogy egy Pray, Katona, Istvánffy, Cziráky, Bartal stb. valóban birták a latin nyelvet még pedig nem csak anyagát, hanem szellemét is; de ha végig tekintünk azon a seregen, mely még ma is dicsekszik avval hogy latinul beszélni tud, hogy fizetett és fizetetlen alkalmi verseket tud reminiscentiákból összefoltozni, de az elébeadott latin remekírórt nem képes szabatosan lefordítani és értelmezni, akkor önkénytelenül nevetnünk kell e szegény emberek önhittségén.

De hagyjuk ezt! a művelt világ már rég túl van azon, hogy a latinul beszélést követelje mint a latin nyelv ismeretének zálogát, a tudományok már rég emancipálták magukat a latin nyelv békóiból, mert már régen tudják, hogy latin szavakkal írni, nem annyi mint latinul írni, s hogy a mai fogalmak kifejezésére a latin holt nyelv sehogy sem elegendő.

Ezért mondá igen helyesen az Organisations-Entwurf is (116 lapon): „Die Uebung im Gebrauche der lateinischen Sprache zum Ausdrücke eigener Gedanken, hat ihren Werth allgemeines Bildungsmittel verloren, und kann deshalb nicht Forderung an das Gymnasium oder des Gymnasiums an seine Schüler sein: es ist dies ein Studium des Philologen oder eine Sache besonderen Sprachtalentes.“

Adjunk hálát az Istennek, hogy megszabadultunk egy holt nyelvnek zsarnoki uralmától, mely csak a tudományos mysticismust segítette elő s jó volt addig, míg a tudomány kasztok birtokában volt.

Emeljük most a latin nyelv tanulását hazánkban is azon nemes polezra, melyen az külföldön van, legyen az az igazi humanismusként egy i k f o r r á s a, s a formalis képzésnek hatalmas eszköze.

Ne feledjük ki soha a számításból azon hatalmas tényezőket melyek mai időben a viszonyokat a latin nyelvet illetőleg egészen mássá teszik, mint az csak 30—40 évvel ezelőtt volt.

Akkor az ifjakkak majdnem egyedüli szellemi multságuk és

élvezetük a latin remekírókban volt, ma van terjedelmes honi irodalmunk mely vonzóbb, érthetőbb, mulattatóbb és szükségesebb a XIX. század ifjainak; a külföld irodalma hozzáférhetőbb s azt is jobban érti, mert korunk eszméit leli benne.

Fontoljuk meg azt is, mennyi része volt abban a latinul tudásban azon paranesnak; hogy már a grammatistának latinul kellett beszélni, úgy a hogy. Vagy újra életbe léptessük azon rendszabályokat, melyekkel mintegy karhatalommal ezen paranes exequaltatott, a radices-magolást és a fazékkomédiát?

Hagyjuk ezeket nyugodni, s a latinul beszélést bizzuk azokra, kiknek talán szükségük (?) van reá, a középtanoda pedig, mely nem egyes kiváltságos pályára készíti elő kizárólagosan növendékeit, iparkodjék a latin nyelvérzékét fejleszteni, a latin remekírókat minden tekintetben igazán élvezni tanítani, s ha anyyira ment, hogy növendékeinek nagyobb része a középtanodai folyam bevégeztével a remekírókat saját erejükre hagyva megérteni, fejtegetni s szabadosan fordítani tudja, akkor célját fényesen elérte.

Ennyire pedig az eddigi rendszer mellett is igen sok ifju ment, s még többen fognak menni, ha kellő számú szaktanár lesz az országban.

A lelkes, szakértő tanár fogja tudni a módot, mértéket és időt, hogy tehetségesebb tanítványait alkalmilag a remekíróknak latin nyelven való magyarázására is szoktassa s némileg beszélni is tanítsa.

A mi a mythologia tanítását illeti, itt több kérdést kell megkülönböztetni.

Először ugyan is kérdés: taníttassék-e a mythologia önállólag a középtanodákban vagy sem? A legkitünőbb tudósok véleménye e kérdést illetőleg megoszlik. Részemről azt hiszem, hogy a mythológiának és régiségtannak önálló tanítása nemcsak hasznos de szükséges is, azonban nem az ötödik és hatodik osztályban, nem is mint száraz nomenclatura és végre semmi esetre sem latin nyelven.

Nem az ötödik és hatodik osztályban, mert nézetem szerint ezen tudományok csak érettebb ifjaknak valók s a classica tanulmányok zárkövét képezik.

Nem száraz kivonatban, hanem tudományos rendszerben, kellő kosmogoniai s történeti magyarázat mellett, mert különben a mythologia nem lesz egyéb mint haszontalan mesék halmaza, melyekkel

a fiatal ember fejét tele tömni lega'abb is felesleges, s egyszerűbben el lehet érni, ha alkalmilag a remekírók olvasásakor tárgyaltatik.

Végre nem latin nyelven, mert ha valamit nehéz igazi latin nyelven előadni, úgy a mythologia az, melynek fejtegetése a legelvontabb fogalmaknak lánczolata.

Csak tollhibának tartom azt, hogy a tantervben kizárólag római mythológiáról van szó, mert a tudomány avval már réges régen tisztában van, hogy a mi a római költőknél szelvében előfordul, az tulajdonképen görög mythologia. A sajátképeni római mythológiát pedig maga a r a tantárgyul felvenni nem is egy könnyen lehet.

Hogy mit jelent az : „latin nyelven és könyv nélkül“ megfejtetlen előttem, miután már a remekírók emlézése említve volt.

* * *

A mi a latin nyelvnek tantervi beosztását illeti (6. 6. 5. 5. 9. 8.), az paedagogiai szempontból helytelen, s egészen téves felfogáson alapszik, mert a nagyobb óra szám az alsóbb osztályban sokkal szükségesebb mint a felsőben.

Sehogy sem helyeselhetem azt, hogy a mondattannak bevégezte után mindjárt (az V. osztb) a költőkre van nagyobb súly fektetve, mint a prózára, holott itt még a mondattani szabályoknak begyakorlására kellene a főgondot fordítani.

Mi akar lenni az a „latin iránytan“ a IV. és VI. osztályban, és miért van így elválasztva? az rejtély, melyet sem csekélységem, sem társaim, kiket a felől megkérdeztem, megfejtteni nem tudunk.

A magyar nyelvet illetőleg határozottan helytelennek tartom azt az eljárást, mely a próza műfajoknak a költészetiektől való éles elválasztását eszközli a költészettan és szónoklattan korlátolt elnevezés alatt, s mely eljárás ritkán megy tovább az elvont szabályoknak lélekölő magolásánál, a miut azt a tapasztalás bőven bizonyítja.

Részemről egyedül azon eljárást tartom helyesnek és célhoz vezetőnek, mely a próza és költői műfajokat vegyesen, fokozatos rendben s főképen gyakorlati úton az az magukon az irodalmi termékeken, az elvont szabályoknak minimuma mellett tárgyalja.

Ezen eljárás az, melyet a külföld s különösen német szomszédaink a legjobb sikerrel használnak, ezen eljárást ajánlotta a

budapesti tanáregylet is emlékiratában, s részemről is ezt tartom egyedül megfelelőnek.

Van még az említetteken kívül több pont, különösen pedig egész legiója a helytelen, s egyenesen hibás kifejezéseknek, melyek szakférfiak részéről csak a leghatározottabb rosszalást érdemlik; de legyen ebből elég ennyi, s a tisztelt szakosztály bocsássa meg nekem, ha becses türelmével kelleténél tovább éltem volna vissza, azonban az ügy a lehető legszentebb s érte küzdeni honfíui kötelesség.

Záradékul bátor vagyok kijelenteni, hogy részemről most is szóról szóra osztom a budapesti tanáregylet emlékiratának ide vágó pontjait.

Szamosi János.

A magyar birodalom iskolai faltérképe.

Szerkesztette Thó t A n t a l mérnök Aradon. A m. kir. vallás és közoktatásügyi ministerium által az iskolák használatára engedélyezve. Pest, 1868. Kugler Adolf. Könyom. Légrády Pesten. —

Arány $\frac{1}{600\cdot000}$. Ára vászonháttal 6 frt.

A térképek helyes, öntudatos használata alapját képezvén a sikeres földirati oktatásnak: szükséges, hogy ezen taneszközök minden kellékekkel birjanak, melyek által céljuknak megfelelhessenek. Az eddig használatban levő gyér térképeink egyik közhibája, hogy túllevén tellítve hegycsoportokkal és különösen helynevekkel, hozzájárulváu még az egyhanguság a színekben, nem nyujtanak kellő biztosságot a képek maradandó fölfogására, sem elegeudő támpontot gyors tájékozhatásra. Innen származik azután ama gyakorta tapasztalt tehetlenség, ha a tanuló ily túltömött térkép elé kerül, holott saját kis kéziatlaszában a kérdéses helyet, folyót, hegyet stb. rendesen fölleli. Egyik nélkülözhetlen kelléke tehát minden térképnek ama bizonyos arányosság, mely nem aknázza ki a földirat egyik részét a másik rovására, és csak is így lesz a térkép a kézikönyv méltó s egyenközü segédeszköze, annyit tartalmazván, hogy az ebben foglaltak ott is könnyen föllelhetők. Az ily térképek szava, hangosabb és érthetőbb, mint akármely könyv szövege, sőt mai napság a jó földabroszok, midőn a tudomány e téren is már oly nagy vívmányokat tett, fontosabbak

mint maguk a tankönyvek. Ebből ismét következik, hogy mindenelőtt arra képesítsük a tanulót, hogy valamely térképet olvasni, és a nyert felfogásból helyes következtetéseket tudjon vonni.

Minden jó térkép iránt hármias igényt lehet támasztani. Legyen az 1-ör pontos, 2-or czélszerű és 3-or szép. Ez igényeket szem előtt tartva bocsátkoztam a fönnebb érintett „Magyar birod. stb. térképének“ vizsgálatába.

E mű két kiváló előnye, hogy szerző a Hunfalvy János által „A magy. birod. természeti viszonyainak leírásában“ méhszorgalommal összegyűjtött adatokat, amennyire fali térképnél lehet, ügyesen fölhasználta, és hogy az eddigi hernyóalakú sraffirozástól eltérve, a hegységek rajzolásánál a Sydow-féle sávolást alkalmazta, mi a mű tiszta áttekintését, annak a tanulók részéről való fölfogását és kezelését fölötte könnyíti. Ezen sajátságok által minden e nemű térképeinket fölülmulja.

Egyéb előnyeit képezik a folyók, határok, tengerpartok stb éles körvonalai, a helypontoknak a minőséget és népességet is előtűntető s mégis szembeszökő nagysága, nemkülönben a folyók hálózata és a közlekedési vonalak pontos figyelembe vétele, valamint az országoknak, kerületek- és megyéknek tisztán kivethető elkülönítése és az utóbbiaknak nagyobb számokkal való megjelölése. Előnyül hozható fel továbbá, hogy a kuszált erdélyi megyék és a különböző székek feltünőbb színezés által könnyen felismerhetők és hasonlóan szembeszökő számokkal jelölvék, továbbá hogy a főbb hegyesoportok, folyamok és folyók, nemkülönben a kiválóbb városok nevei, ott hol szükséges, magyar és német nevekkal jelölvék.

Mintán szerző mind a viz- és hegyrajzi, mind a politikai részből csak a szükségeseket vette fel, elkerülte a műnek hegyekkel, folyókkal és helynevekkel való túltömését, és az anyagnak ügyes elrendezése által minden részeiben arányos és tetsző térképet szolgáltatott, melynek egyes részeit a távolból is könnyen fölismerhetni.

Volt alkalmunk a szóban levő térkép próbanyomatát tüzetes vizsgálat alá venni, és az akkor támasztott számos észrevételt s megjegyzést a jelen kiadásban gondosan felhasználták. Azonban még mindig maradtak hiányok. Így hegyrajzi tekintetben fölötte kidomborítandotta az egész képet, ha szerző az eddigi modortól eltérve, a völgyeket és rónákat zöld színben adja, mely körülmény a két magyar medenczére nézve óhajtandó volt volna. Noha a hegyek rajzolására igen helyesen a sávolás használtatott és a magassági ár-

nyalatok, amennyire lehetett, megközelítőleg visszatükröztetvék, a még sem sikerült mindenütt, nevezetesen a Kis-Kárpátoknál és a baranyai hegyesoportoknál. Továbbá egyes hegy-csoportokból és hegylánczatokból lényeges részek is hiányzanak, mint a velencei hegyesoport, a baranyai hegyek három főiránya közül a siklósi és bodolyai ágak. A balatonmelléki dombovidék, nemkülönben a Stájerországból Magyarországba áttúyló Alpeselek ágai nincsenek megjelölve. A Dráva és Száva közötti különben sikerült hegyláncban nélkülözzük a koszteli, tepliezi, pszúnyi és bródi hegyágak kiemelkedését.

Vizrajzi tekintetben hiányul tünik fel azon körülmény, hogy sok patak s mellékfolyó adva van ugyan, de nincsenek megnevezve. Ha már ott vannak, világosság okáért meg is kellett volna nevezni, mi a földiesért Hunfalvy nyomán eszközölthetett volna.

A politikai részben észlelt hiányok egyes kimaradt helyekre vagy helynevek helyesírására vonatkoznak. Részint hegy- v. vizrajzi, részint ipar s kereskedelem vagy épen történelmi szempontból a következő helyek poutjait is óhajtanók: Esztergom megyében Bajót, Csolnak; Barsban: Kis-Tapolcsán; Arvában: Zabidó; Trencsénben: Biese; Pozsonyban: Cseklész, Nádasd; Mosonmben: Kálnok, Köpesény, Oroszvár; Sopronban Feketeváros. Komáromban: Udvard. Veszprémben: Nagyszöllös, Szt. Gál; Somogyban: Szulok. Baranyában: Pécsbánya, Darda; Szentkirály, Mágócs, Nádasd, Ráczközár. (Hoszszúhetényt a Zeugő aljába kellendett javítani). A Pécsről Pécsvár és Nádasdon át Szegszárdra vezető országot hiányzik. Hevesben: Kápolna; Ungban: Palócz. Mármarosban: Kabola-Polyána; Ugocsában: Királyháza, Nagy-Tarna; Kövárvidéken: Butyásza, Szurdok. Erdély. Dobokamben: Apafalva; Alsó-Fehérben: Szt. Imre; Aranyosszéekben: Keresztes-Mező; Háromszéekben: Torja, Bikszád; Szászsebesi széekben: Strugár; Ujegyházi széekben: Alezina, Bene; Segesvári széekben: Nagy-Szöllös. Horvát, Tótországok; Zágrámben: Planina; Kőrösmben: Ludbreggh; Verőczeben: Vuesics; Szerémben: Iregh, Sberengrád. Magyar tengervidek. Buccari ktben: Tersato; Kincstári ktben: Bribir. Dalmátország; Raguzai ktben: Canosa.

Hibásen van írva Balásfalva e helyett Balázsfalva, Bánya —

O-Bánya (Baranya), Béthlen — Bethlen, Beretyó csat. — Berettyó csat., Braniszkó — Branyiszkó (?), Csáteza — Csácsa, Dállya — Dállya, Dévén — Dévény, Ér-Semjén — Ér-Semlyén, Galanta — Galántha, — Kóspallag — Kospallag, Mártonvásár — Martonvásár, Ompoj — Ompoly, Ott — Olt(a Homorod p.beömlésénél), Rodnót — Radnót, stb.

Zaránd megye nyugati határa nincs nevezve. — A politikai fölosztás tábláján hiányzik a kerületek, megyék, stb. térviszonyait és népességét mutató rovatok fölött az utasító fölirat.

Mintán az imént felhordott apróbb hiányok újabb lenyomat alkalmával könnyen pótolhatók; a jelen bírálat első részében elősorolt előnyök alapján a Thótféle térkép pontosság, czélszerűség és csinosság tekintetében amugy is szegény magyar kartográfia-ánkra nézve nyereségnek mondható.

Felsmann József.

Egyleti élet.

A választmány működése. Az 1868. január 11-kén tartott gyűlésben: a) dr. Barsi József jelenti, hogy működése jelenleg egészen másfelé, mint a tanügyre levén irányozva, kényszerítve érzi magát az egyletből kilépni. A választmány ezt sajnálattal tudomásul veszi, s minthogy e kilépéssel egy választmányi tag helye üresedésbe jött, annak elfoglalására Szakács Mózes r. tagot hívja meg, mint a ki a választások alkalmával Barsival egyenlő számú szavazatot kapott volt.

b) Megeshetvén, hogy az egyszerű levélben feladott nyugták a póstán eltévednek, határoztatik, hogy azon tagok nevei, kik évi-dijukat befizették, a közlönyben kinyomassanak. *)

c) Pénztárnok jelenti, hogy az országos közléptanodai tanáregylet a budapesti tanáregylettől készpénzben és követelésben 667 frt 94 krt örökölt. Ez tudomásul vétetvén, a pénztár állapotának nyilvántartása tekintetéből meghagyatott a másod titkárnak, hogy az egylet tagjait lapok útján figyelmeztesse az alapszabályok 14. §-ra mely szerint a budapesti tanáregylet minden tagja az országos egyletnek is tagjául tekintetik, ha csak a másodtitkárnál ellenkező szándékát nem jelenti be.

*) A február-márcziusi füzet fogja az első közleményt hozni.

d) Minden zavar elhárítása tekintetéből felkéretnek a vidéki tagok, hogy dolgozataikat Ney Ferencz elnök urhoz (pesti főreáltanodába) küldjék, ki azoknak felolvastatása — illetőleg kinyomtatásáról gondoskodni fog. A pénzküldemények egyenesen dr. Say Móricz pénztárnokhoz (budai főreáltanoda) intézendők.

e) Krautscneider Ferencz indítványára elhatározta az egylet, hogy a Kisfaludy-társaságnak — mint irodalmi egyletnek — pártoló tagjai közé lép.

A nevelés-oktatási szakosztály január 7. tartott gyűlésében az elnök indítványára Greguss Gyula, Horváth Zsigmond és Lutter János megbizattak, hogy egy statisztikai bizottság teendőiről véleményes jelentést készítsenek. Szakosztályi megbizottul a közlőny szerkesztője mellé Thewrewk Emil választatott meg. Ezután Ney Ferencz elnök olvasta fel értekezését „Testvériség, egyenlőség, szabadság nevelési szempontból“, mely osztatlan tetszéssel fogadtatván az egylet közlőnyébe felvétetni határoztatott.

A nyelvészeti szakosztály január 8. gyűlésében szerkesztőségi közreműködőül Szamosi János lett megválasztva. Ezután P. Thewrewk Emil olvasott fel egy magyar nyelvészeti értekezést az „ig t a t“ szóról.

Rövid humoristicus bevezetés után részletes történetét adja az igtat szó felett folytatott harczoknak. Ezután valamennyi eddigi nézetet czáfolgatván saját véleményét állítja fel, mely szerint az a joh=bél (Molnárnál=máj) szóból származik s legrégibb alakjától (johtatnia) a legujabbig (iktat) következő változásokon ment át: joh, juh, ih, ihtat, iktat. E szerint tehát iktat = beletesz, s analogiáját találja értekező szerint az ilyenféle localis kifejezésekben: elbélel = eltitkol, kebelez, fizetés fejében, a tél szívében, minden veszedelemnek szíve stb.

Az értekezés, mely kivált történeti részében igen érdekes, meg fog jelenni a közlőnyben.

A történet-bölcsészeti szakosztály decz. 19-iki gyűlésén Ribáry Ferencz tett észrevételeket a legujabb közléptanodai tantervnek történet-földrajzi részére. Az ezek nyomán kifejlett eszmecsere után értekező felszólittatott, hogy szabad előadásban tett észrevételeit, tekintettel másoknak a gyűlés folytán nyilvánított s helyesléssel fogadott nézeteire, a közlőny számára írásba foglalja. Addig is hadd álljon itt értekezésének rövid foglalata.

Értekező kiemelve a földirat fontosságát, melyet a Thunféle rendszer mellőzött, óhajtását fejezte ki, hogy miután összes tanulmányaink végeztélje: az ember és ennek boldogsága, a földrajz is tekintettel legyen az ethnographiára. A beosztásra nézve véleménye a ministeri tantervtől csak kevésben tért el.

A történelmet illetőleg helyeslőleg emelte ki a tanterv eljárását, mely szerint a hazai megelőzné a világtörténelmet, miután nézete szerint a gymnasium feladata nem pusztán az oktatás, hanem egyszersmind a nevelés is lévén, a kedély képzésére és a hazafiúi érzelmek ápolására czélszerűbbnek tartja a hazai történelem előadását; sőt lépcsőül tekinti arra nézve, hogy az ifju a világtörténelem kiváló jellemeit, azoknak honszerelmét s önfeláldozását kellőleg méltányolni tanulja. Épen ezen okoknál fogva, hogy a hazai történelem előadásával e célokat ellehessen érni, és különben sem tartván lehetőnek, hogy hetenkénti két vagy bár három órával az egész világtörténelmet csak némi sikerrel is elvégezni lehessen, a világtörténelmet a IV. osztályban annál inkább elhagyandónak véli, mert ez úgy is még kétszer fordul elő, nevezetesen az V. és VI. osztályban, valamint hihetőleg a tervezett lyceumban is. E helyett tehát a IV. oszt. a hazai történetet véli tárgyalandónak. Ezen terjedelmesebb tárgyalás igen czélszerű előkészülés lenne a hazai történetnek oknyomozó tárgyalására a lyceumokban,

A természettudomány, mennyiség- és rajztani szakosztály január 3. és 18. tartott üléseiben folytatott az eszmecsere a ministeri tanterv felett. Az összes tárgyalások eredménye következő:

A szakosztály határozottan és egyhangúlag helytelennek, fölöslegesnek és czéltalannak tartja a közönséges számtannak oly nagy óraszám melletti kinyújtását s az ott előirt anyagnak alapos tárgyalására három évet elegendőnek tart, névszerint az I. osztályban a négy alapművelet egész számokkal, közönséges és tizedes törtekkel; a II. oszt. az előbbiek ismétlése után az egyszerű arányok s azok alkalmazása, s III. oszt. az összetett arányok s azok alkalmazása.

A IV. oszt. felveendő az algebra, nevezetesen a mértan és természettan megértése végett: az algebrai négy alapművelet egész és törtszámokkal, továbbá az első fokú, egy ismeretlennel bíró egyenletek. Az V. oszt. az előbbiek ismétlése után a hatványozás és

gyökkivonás. A VI. oszt. a logaritmusok, az első foku egyenletek egy és több ismeretlennel s a másodfoku egyenletek egy ismeretlennel.

A mértan az V. és VI. osztályra úgy osztatnék meg: hogy az V-ben a planimetriának a congruentiára vonatkozó része, a VI-ban a hátralevő része és a sík háromszögtan essék.

A természettudományokat illetőleg a szakosztály úgy vélekedik, hogy czélszerűbb volna az I. oszt. az állattant, a II-ban a növénytant, a III-ban az elemek vegytanát, a IV-ben az ásványtant s folytatólag a természettant tárgyalni.

A rajztanítását illetőleg is megtették a szakértők megjegyzéseiket, melyek főkép a tárgy czélszerűbb beosztására vonatkoztak, egyúttal azon óhaját fejezé ki a szakosztály, hogy a magas kormány annak idejében kéressék fel a középtanodai tanárképző intézeteknél olyan tanfolyam szervezésére is, melyben a rajztanárságra készülők nyerhessenek alapos kiképzést.

Vegyesek.

— (Kinevezések). A vallás- és közoktatási m. k. minister által kinevezettek: a budai kir. Józsefműegyetemhez az erőműtani tanársegédi állomásra Linczer Lajos, a száraz- és diszépítészeti tanársegédi állomásra Rudolf Mór; — a kassai jogakademiához helyettes tanársegéddé és könyvtárnokká dr. Mariska Vilmos; — a kolosvári kir. orvos-sebész tanintézethez helyettes tanárrá dr. Brandt József; — a nagy-szebeni szülészeti ideiglenes tanári állomásra véglegesen dr. Mikulics Lukács; — a budai kir. egyet. főgymnasiunmhoz a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává Vass József *) kegyesrendi tanár és a magyar tud. Akademia levelező tagja; — az unghvári kir. főgymnasiumhoz rendes tanárrá Gyalóka Mózes bajai főgym. tanár.

— Nem hagyhatjuk szó nélkül a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumnak január 7-kén 15501/1867. sz. a. kelt magas rendeletét, melyben több igen helyes észrevételen és utasításon kívül az ifjusági önképző egyleteket illetőleg, azon rendelettel találkozunk, hogy az igazgatói felelősség következtében a tanintézet igazgatója választás nélkül mindig elnöke és közvetlen vezetője minden ilyenféle ifjusági egyletnek, ki mint ilyen jelen van mindig a gyűléseken s csak akadályoztatása esetén helyettesítheti magát valamely tanár által.

Szerény nézetünk szerint ugyanis a fenttisztelt ministeri rendeletnek két hibája van. Először bizalmatlanságot rejt magában nem csak az

*) Nyilvános pályázat útján. V. ö. Budapesti tanáregylet közlönye II. 53. III. 111. lap. Sz.

egyletek eddigi vezetői ellen — kik a legkevesebb esetekben voltak igazgatók — hanem különösen a tanári testületek ellenében.

Ideje volna már egyszer az egyes tanárok, de különösen a testületek, mint ilyenek felelősségére is valamit adni. Jól tudjuk s elismerjük, hogy minden intézetnek kell egy felelős igazgatóval, mint azon testület elnökével birnia, különösen az adminisztratív teendők miatt; azonban azt is tudjuk, hogy az ilyen igazgatónak az intézet érdekében nem mindenható főnöknek, hanem igazgató-tanárnak azaz primusnak inter pares kellene lenni, ki a tanári tanácskozmányokat mint elnök vezesse, de ne véleményét dictálja; a ki tisztelni tudja a többség véleményét minden utógondolat nélkül.

Csak akkor fog a kormány életre való és lelkes tanári testületekkel birni, ha annak minden egyes tagja elleszelve a hivatásáért való lelkesüléssel, saját személyes és a testületi felelősség öntudatával.

De még a kizárólagosan felelős igazgatónak sem elkerülhetlenül szükséges, hogy személyes vezetője legyen az ilyen egyletnek. Sőt nem csak hogy nem szükséges, hanem lehetetlen és káros hatása is, s ez a fennemlített rendelet második hibája. Nem szakértő igazgató ugyanis, ha ilyen irodalmi egyletnek vezetője, csak folytonos veszélynek teszi ki magát, hogy ellenmondásba jöven a szaktanárok által előadottakkal, az ifjuság előtt compromittáltatik; akkor aztán vége a szükséges igazgatói tekintélynek.

Az ilyen igazgató-elnökök alatt az egyletek nem virágozni, hanem hervadni és elhalni fognak, mert hiányozni fog az önfeláldozó buzgóság és lelkesedés azoknál, kik az ilyen elnökösködésben csak teendőiknek szaporítását látják.

Az „Orsz. középt. tanáregylet“ szakosztályai üléseinek rendje 1868-ban.

<i>I. Nevelés-oktatási szakosztály</i>	<i>II. Nyelvészeti s irodalmi szakosztály.</i>	<i>III. Történelmi, földrajzi s bölcsészeti szakosztály</i>	<i>IV. Természettud. mennyiség- s rajztani szakosztály. g-</i>
1. Kedd január 7.	1. Szerda január 15.	1. Csütörtök január 23.	1. Péntek január 31.
2. „ február 4.	2. „ február 12.	2. „ február 20.	2. „ febr. 28.
3. „ márczius 3.	3. „ márczius 11.	3. „ márcz. 19.	3. „ marc. 27.
4. „ april 7.	4. „ april 15.	4. „ april 23.	4. „ május 1.
5. „ május 5.	5. „ május 13.	5. Péntek május 22.	5. „ május 29.
6. „ junius 2.	6. „ junius 10.	6. Csütörtök jun. 18.	6. „ junius 26.
7. „ julius 7.	7. „ julius 15.	7. „ jul. 23.	7. „ julius 31.
8. „ október 6.	8. „ oktob. 14.	8. „ okt. 22.	8. „ október 30.
9. „ novemb. 3.	9. „ novemb. 11.	9. „ nov. 19.	9. „ novemb. 27.
10. „ deczember 1.	10. „ deczemb. 9.	10. „ decz. 17.	10. Kedd deczemb. 29.

AZ ORSZÁGOS
KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET
KÖZLÖNYE.

2. 3. füzet.

Február—Márczius.

1868.

Félrepillantások a tanterv és tanárok ügyére.

Mindenek előtt hadd magyarázzam a czimet. Pillantásoknak nevezem észrevételeimet, mert csak fűtőlag érintenek többféle tárgyat tisztán a célból, hogy mások figyelmét is feléjük irányozzam, a kik aztán ám vegyék élesebben szemügyre az egyes tárgyakat. Hogy pedig félrepillantok, annak oka egyfelől az, hogy az én helyzetemből tekintve az érintendő tárgyaknak egy része csakugyan félre esik, másfelől pedig az, hogy észszerűbbnek találtam némely részletekre csak amúgy lopva tekintgetni. Különben, a kinek türelme van, kísérjen végig s ítélje meg maga, igazolt-e ez a czim s a szükség, mely e félrepillantásokra indított.

Középtanodáink újja szervezésének szükségét nemcsak országosan érzik, hanem bele is fogtak már elannyira, hogy a ki a reformok sürgetős voltát magyarázatná, nevetségessé — a ki pedig újabb tantervezettel állna elé, unalmassá válnék. Nem óhajtom sem ezt sem amazt, nem is nyúlok a tárgyakhoz — hanem, jöllehet a kezdeten látszólag már túl vagyunk, az utat akarom keresni, mely legbiztosabban elvezethetne valami jó kezdethez, azonfelül pedig egy oly factorról akarok szólni, mely, bár kevesebb szót ejtenek felőle, a tanrendnél nyomatékosabb.

Ha csemetekertünk szépen diszlik, ezt nemcsak a tenyésztés módjának s a kertésznek, hanem a jó földnek s a kedvező időjárásnak is kell tulajdonitanunk. Így az iskola áldásos működésére nemcsak a szervezet meg a tanár gyakorol befolyást, hanem a társadalom is, melynek földjében a tanoda gyökerezik, meg a politikai hol kedvező hol kedvezőtlen időjárás. A mi az utóbbi elemeket illeti, az időjárás nem áll hatalmunkban, a termő föld átalakítása, csak nagyon kis mértékben — itt tehát nem nyílik egyéb feladatunk mint oda működni, hogy a csemete alkalmazkodjék a földhöz, az újja szervezett tanoda legyen olyan, melynek hazai földünk alkalmas.

Marad még a tenyésztés módja : a tananyag minősége, mennyi-

sége, beosztása, tárgyalási módja s. t. b. meg a kertész, a kire nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy kosánsem alkalmazhatja azt a tenyésztési módot, mely tapasztalása, belátása szerint a célhoz legjobban vezet. Előbb kifejezett ígéretem szerint nem szólok a tantervről. Gymnasium görög nyelvvel és a nélkül, reáliskola latin nyelvvel és a nélkül, realgymnasium bi- és trifurcálva — minek idézném fel kisértő szellemeiket? Foglalkoztunk velök eleget, mások is — s mi lett az eredmény? Vakutczába jutottunk, ahol az előrehaladás nem biztat sikerrel, a megállapodás tespedésnek, a visszatérés piritónak látszik. A kormány rendelkezése alatt álló közép-tanodák oly tantervhez jutottak, mely ellen napról napra több kifogás emelkedik. Ha azon véleményekből, melyeket egyletünk helybeli tagjai nyilvánítanak, az ország tanárainak majdan kifejlődő közvéleményére következtetni szabad, úgy az újonnan életbeléptetett tantervnek nem sok hive akad, a tanárok csak kelletlenül, a siker reménye nélkül fogják foganatosítani. A baj már mindenképen megvan: akár az új tanterv életben maradását erőltetik, akár újabbal — s kérdés még, jobbal-e? — fölcserélve vagy a régihez visszatérve a megkezdett munkát megzavarják. E mellett a helvét hitvallásnak a magok útján haladnak tovább, az ágostai hitvallásnak pedig a múlt őszzel ugyancsak egy tantervet dolgoztak ki néhány nap alatt, melynek fogyatékos voltát legelőbb érezték azok, a kik készítésében részt vettek. De az ottani egyházszervezet mellett nem lehet semmit sem elhamarkodni, az egyházak autonómiája akár a jónak akár a rosznak foganatosítását egyaránt késlelteti; — így a kidolgozott tanterv is még csak a jövő őszzel tarandó egyetemes gyűlésen kerül végtárgyalás alá. Középtanodáink regenerációja tehát épen nem indult meg sok szerencsével.

Koránsem akarom az eddig különböző oldalról javasolt tantervezeteket akár egymással, akár azokkal, melyeket egyik s másik félen elfogadtak, összehasonlítani, vagy épen részemről is egy újabbikkal megsaporítani. Nem a legjobb tervet, hanem a legbiztosabb utat szeretném megjelölni, a melyen egy ily tervhez juthatnánk. Őszintén meg kell vallanunk, hogy a sok tervezgetés megvitatkozás után bizonyos ünottság s bizalmatlanság fogta el körünket a tárgy iránt. De úgy van az, midőn oly kérdésről van szó, melyet sokféleképen lehet egyenlő sikerrel megoldani; egyik javaslat a másikat éri, s a leghiányosabb is tüntet föl nem egy megvetendő előnyt, a legkielégítőbbnél is mutatkozik nem egy jelentékeny fo-

gyatkozás. Azt sem tagadhatjuk, hogy mint érdeklett feleknek nagy küzdelmünkbe kerül tárgyilagos álláspontra emelkedni, mindenkinek van kedvence, s ettől esoda dolgokat vár, csak az első polczra bírni juttatni. Midőn aztán hosszas egyezkedés, összesimulás után megszületik az eredmény, az a sors éri, a mi rendszerint a compromissumokat, mindegyik fél csorbitva látja érdekeit, s békétlenkedik. Mihez fogjunk már most a lehangoltság s elégtelenség ezenállapotában?

Tisztogatni akartuk a medret, de ezzel úgy fölzavartuk a vizet, hogy jobb volna egy kis időt engedni a megüledésre. A dolog ugyan sürgetős, de inkább tartson tovább a vajudás, semhogy idétlen gyermek jöjjön napvilágra. Ezt védelmemre hozom fel azok ellenében, a kik az általam javaslandó útat netalán hosszasnak itélnék.

Oly tantervet óhajtunk, mely viszonyainkhoz s az európai műveltséghez legyen mérve, mely egyediségünknek megfeleljen, de a külföldről el ne szigeteljen. Számba kell tehát vennünk a mi társadalmunk jellemét s igényeit, meg a külföld társadalmi viszonyait s hasonnemű intézményeit. Amazokkal közvetlen megismerkedni módunkban van, az ntőbbiakról azonban leginkább csak közvetve szerezhetünk tudomást. De bizonyos dolog, hogy a legjobb leírás sem adhatja valamely növénynek oly élénk, hű képét, mint a közvetlen szemlélet. Ha a természetben a hely színén fogjuk vizsgálat alá a növényt, megbarátkozunk nem csak alakjával, szervezetével, jellemével, hanem kikutatthatjuk a föld minőségét is, a melyben megterem, megvizsgálhatjuk mily hatással van fejlődésére a környezet, s viszont mily hatást gyakorol maga a növény környezetére. Így a rovatok is, melyek a tanórák számát, a tantárgyak beosztását s. t. b. tüntetik élénk, sőt a részletesebb leírások is csak egyoldalú, halovány képét nyújtják a tanodának; látnunk kellene, mint él és mozog e szervezet, mily társadalmi viszonyokban gyökerezik, mily körülmények befolyása alatt fejlődött s tartja fenn magát, s mily hatással van a környezetre. Hogy a szervezet czélszerűségét megítélhesük, tudnunk kellene, kellő összhangban van-e az ottani étellel, mit tart fölé az ottani értelmiség közvéleménye. Mert meg lehet, hogy a mit külföldi példányképen állitanak élénk, otthon épen nem tartják példányszerűnek, hogy vannak fogyatkozásai, melyek a távolban elmosódnak- s hogy ott a helyszínén épen úgy sürgetik a reformokat, mint mi a magunk körében.

Az ilyenmű vizsgálatot nem tehetjük meg mindnyájan; tömegesen nem rándúlhatunk a külföldre, de megtehetik néhányan; ha

e néhánynak képzettsége szintoly gazdag mint tapasztalása, megfigyelő tehetsége szintoly éles mint ítélete, s ha azután a néhánynak tüzetes feladatául szabotnék a fenn érintett tanulmány s elég idő engedtetnék ennek végrehajtására, — akkor megbizhatnánk benne, hogy a külföldi tanügy állapotának hü rajzát fogják elénk tárni. Nézetem szerint tehát a célhoz vezető első lépés volna, ha közoktatásunk ministere ily férfiakat szemelne ki akár közvetlen hivatalos köréből akár a működő tanárok közül, s aztán az imént említett megbizással hosszabb időre kiküldené Németországba, Svajczba, Belgiumba, Francia- és Angolországba. A második lépés az volna, hogy a hazatértek észrevételeiket, tapasztalásaikat alaposan feldolgozva, munkálataikat egybevetve, hazai viszonyainkat számba véve kidolgoznának egy tantervet akár külön-külön, akár pedig együttesen, ha egy ilyenben megállapodni tudnának, s e munkát valamennyi tanintézetnek megküldetnék. Miután e munkálat az illetők megismerkedtek, a harmadik lépés végre az volna, hogy a minister úr a végleges megállapításra egy bizottságot hívna össze. Alakulna pedig e bizottság nem az igazgatókból, a kik nem okvetlen a legilletékesebb bírák is egyúttal, hanem a tanintézetek küldötteiből, s nem is csupán egy, hanem valamennyi felekezet részéről. Nem tartok tőle, hogy a protestansok e meghívást alaptalan féltékenységből visszautasítanák, sőt ellenkezőleg nem csak szívesen részt vennének oly tanakodásban, mely közkincsünknek, a tanügynek gyarapodását czélozza, hanem a magok részéről is szívesebben simulnának egy oly tervezethez, melynek készítésében az ő megbizottjaik is részt vettek. Minthogy pedig valamennyi tanoda külön képviseltetése nagyon is felszaporítaná a bizottsági tagok számát, a mi a tanakodást végtelenbe nyújtaná, módozatról kellene gondoskodni, mely szerint többen együtt küldenének egy képviselőt. Egyébiránt bármely tanodának is jogában állana, véleményét a bizottság elé terjesztve érvényesíteni.

Ily módon azt hiszem, oly tantervhez jutnánk, mely ha nem is varázsolna az ígért földjének kellő közepébe, de tetemesen közelebb szállitana hozzá. Igaz hogy időbe (tán két évbe is) kerül, pedig a közmondás szerint „bis dat qui cito dat“ — de ha az, a mit adnak, rossz, akkor egyszeresen is sok, nem hogy kétszeresen kívánók. Én meg azt tartom, hogy inkább később mint idétlenül, s ha már közmondást közmondással kell leverni, arra figyelmeztetek, hogy: „lassan járj, tovább érsz.“

Különben a dolog súlypontját utóvégre sem a tantervben, hanem a tanárban kell keresnünk. Csak ő adja meg a követelményt, az éltető elemet. Lehet a tanterv bármily okosan kigondolva, elmésen egybefűzve, a hivatlan tanár kezében az eszköz elveszti életét, az anyag tehetetlen holt marad; de nincs is oly gyarló tervezet, melyből a hivatott férfiú éltető szikrákat kicsalni ne bírjon.

A tanár, a mint én állítom magam elé, közép helyet foglal a tudós meg a művész között, inkább még a tudósságából engedek valamit, csak a művészi elem ne hiányozzék. Nem csupán a neveléshez kell ez, hanem a szorosan vett oktatáshoz is. Folytonos ihletre van szüksége; különben erőt vesz rajta a pedánsság, a gépiesség. Kell, hogy mint a zenész, bizonyos hangulatot birjon gerjesztteni, mely alkalmassá tegye a fiatal lelkeket annak befogadására, a mit beléjük oltani akar. Kell, hogy a képzőművész forma érzékével birjon, mert csak így fog a holt anyagba éltető szellemet lehelleni, csak így fogja tantárgya részleteit összhangzatosan egybefűzni és tetszetős egészsze alakítani. Értenie kell azon perspektívához és világitáshoz, mely az egyik tárgyat előtérbe állítja, a másikat háttérbe szorítja, emezt élénk világításba helyezi, amazt sejtelmes félhomályban hagyja. Nem elég, hogy az igazság hirdetője legyen, arra is kell iparkodnia, hogy azt szép alakban érzéktse meg, mely nemcsak az értelemhez szól, hanem a képzeletnek is táplálékot nyújt, a kedélyt is fölmelegíti. S az ily tanár, ha tantárgyából 3 óra helyett csak két óra jut egy hétre, nem fog kétségbe esetten fölsohajtani, hogy „minden veszve van” — hanem kisebb keretbe foglalja a képet: az alakok összéből szorultnak, a mellékesebb részletek elmaradnak egyes csoportozatok tán másképp alakulnak, de azért a kép teljes, összhangzatos marad: hatása veszíthet valamit erőben, de főjellemére nézve nem változik. A tanterv szorító bilincsekbe verheti, s vérezve fog gyötrődni benne a tudós, de művészi felének akkor sem apad el egészen ihlete, s bármi keservesen de megalakítja művét a rendelkezésére bocsátott anyagból, melyben tudós lelke csak hitvány töredéket szemlélt. Feljajdulhat a tanárban a tudós, ha látja hogy a tervezet rongyokra szedi kedves tanulmányait, de a mester még e foszlányokat is, ha egyebül nem, ékitményekül fogja felhasználni.

Minél inkább megközelíti a tanár a magaslatot, a hova az imént állítottam, a hol a tudós kezét fog a művészszel, annál alantabbra süllyed a tanterv jelentősége, annál mélyebb s üdvösebb ha-

tást fog a tanoda az életre gyakorolni. A társadalomnak ennél fogva érdekében van, hogy minél nagyobb számmal jussanak ily tanárai. A kormány, ha még oly böles és hatalmas volna is, meg nem rendelheti őket, de igenis teheti azt, a mit mindenütt tesznek, a hol a tudomány és művészet felvirágzását előmozdítani óhajtják; az első, a tehetség kifejtésére alkalmat szolgáltatni, a második, a kifejtett tehetséget meg is becsülni.

A fönntebbi rajzból kitetszik, hogy a tanárság nem csekély technikát kíván meg — s ez az kívált, a mit a tanárképző intézetekben ki kell fejteni, mert a tudomány maga egyetemeinken megszerezhető. A kormánynak tehát legsürgősebb teendői közé tartozik, egyetemünket egy derekas tanárképezdével kiegészíteni. Miként legyen ez szervezve, arra nézve már szintén tett javaslatot a budapesti tanáregylet. Ha a javaslat nem látszik észszerűnek, dolgoztassék ki jobb, csak legyen mihamarabb jóra való képezdénk. Különösen merő idővesztegetésnek tartanám azt bizonyítgatni, hogy ily képezdékre égető szükségünk van.

Több szó fér ahhoz, a mit második helyen említettem: a tehetség megbecsüléséhez. A nemzetgazdák, midőn az ipar föllendítéséről szólnak, szeretnek e kifejezéssel élni, hogy ide kell édesgetni a tőkét; hasonlóan mondom én is: a tanszékre kell édesgetni a szellemi tőkét, majd meglátjátok, hogy lesznek jó tanáraitok. S ugyan mi édesgeti a szellemi tőkét? Semmi sem annyira, mint a megbecsülés; megbecsüljük pedig az által, ha oly polczra helyezzük, a hol tisztességben, anyagi és szellemi tekintetben szabadon, önállóan érvényesítheti magát. A mi az anyagi részt illeti, ennek a citromnak savanyú leve már az utolsó cseppig ki van sajtolva — nem facsargatom tovább. Minek emlegetném, hogy a szellem nemesebb termékei szintűgy megkívánják az anyagi jóllét bizonyos mértékét, mint a növényzet dús fejlődése a hőmérséknek bizonyos fokát; minek emlegetném, hogy a kit anyagi gondok terhe nyom, nem igen léphet az derült homlokkal az ifjuság körébe, bajosan áraszthatja az maga körül ama lelki vidámság légkörét, mely nélkül az oktatás nem lehet egészséges. Minek emlegetném, hogy a műveletlenek s éretlenek, de sőt még a műveltebbek közül is sokan a munka silány jutalmazását egyértelműnek tekintik a munka silányságával a kik társadalmi viszonyaiknak csak felszínét ismerik, a kik az emberi intézményeket — bármily felszegek is legyenek — az örök igazság, erkölcsiség kifolyásának tekintik, a kik az élet súlypont-

ját az anyagba helyezik : mindezek a gondolatlan tömeggel együtt azt tartják, hogy a milyen a jutalom, olyan az érdem, a milyen a munka olyan a bére, mindezek az állás tekintélyét, tisztességét a jövedelemhez mérik s a szegényesség arányában csökkentik becsülésüket. E tárgyat tovább feszegetni fölösleges volna, nem csak azért, mert már eléggé meg van érelve, hanem azért is, mert bizonyosan anyagi akadályokon, nem pedig a belátás hiányán múlik, ha a bajnak orvoslásával nem sietnek.

De az állás megbecsülése, a mint érintém, nemcsak az anyagi téren, hanem abban is nyilatkozik, hogy a függetlenségben kitelhetőleg bőven részesítjük. Ennek fogatosítását annál inkább kívánhatjuk, mert anyagi segédforrások nem kellenek hozzá, csak az szükséges, hogy azok, kik e részben intézkedni hivatva vannak, belássák, hogy a megbecsülés a tanárok önértetét táplálva egyuttal a munkára való kedvöket is szítaná, erejüket gyarapítaná, lelkes, lelkiismeretes munkásságra buzdítaná. A kire a kiskorúak vezérlését bizzuk, azt a nagykorúság teljes jogával és terhével kell megajándékozni ; a kinek hivatása szabad, férfias nemzedéket nevelni az mindenek előtt önmagát érezze szahad férfiúnak ; a kitől azt igényeljük, hogy a tudós kitérő szorgalmát a művész lelkességével párosítsa, annak ne görbitsenek aprólékos rendszabályokat az útjába ne is szorítsák arra, hogy csakis egy bizonyos kiszabott sövényt taposson. A kinek feladata, az ifjak egyéniségének kifejtését előmozdítani, szükség, hogy elebb maga fejtse ki erőteljesen egyéniségét, de aztán legyen is alkalma azt önállóan érvényesíthetni. S van-e ebben veszedelem ? A függetlenség csak úgy billentheti föl a mérleget, ha nem ellensúlyozzuk a felelősséggel ; e kettőnek egyarányosan kell növekednie. Minél szabadabb valaki cselekedeteiben annál súlyosabb felelősségnek kell háramlani rája. Minél kevesebb paragraphus mögé bujhatik valaki, annál inkább lesz kényszerítve saját erejére támaszkodni, saját személyiségével jót állani működéseért. És csak is ily működés lehet áldásos ott, a hol a gépies munka egyértelmű a lelki romlással. Már pedig a tanárnak ily lelkes cselekvésre kell buzdulnia szakadatlanul, a munka gépies végrehajtásától kell óvakodnia folytonosan. Hogy ezt tehesse, nem a tisztiparancs alatt álló közlegény, hanem a csapatvezér szerepet kell rá bízunk, a megillető önállósággal és felelősséggel.

Az ily helyzetből koránsem az következik, hogy mindenki a maga kénye szerint cselekedhetik, vagy hogy ellenörködő, a mű-

ködést összpontosító igazgatásra nincs szükség, hanem igenis következik az, hogy az igazgató ne váljék iroda-főnökké, s a testület, élén az igazgatóval, tágas körű autonomiával birjon. Midőn oly rendszabálynak engedelmességek, melynek alkotásában magunk is részt vettünk, önmagunkat tiszteljük meg s önértetünk emelkedik, míg a reánk mért rendszabálynak hódolva ily edző, nemesítő lelki táplálékhoz nem jutunk. Hogy az iskolák egyben másban eltérő szabályzatokat alkotnak, baj-e az? én nem tartom az egyenruhát lényeges kelléknek, sőt üdvösebbnek találom az oktatásra nézve, ha az iskolák nincsenek oly gondosan egy kaptára verve, hogy akár szám szerint sorozhatnók 1, 2, 3 s. t. b. hanem fenntartanak bizonyos sajátosságos jelleget, a helybeli viszonyokhoz mért színezetet. Ily lokálszínek nyomait láthatjuk még protestáns iskoláinknál — itt is az autonomia idézte elé s bizony nem mondhatni, hogy kárukra szolgált volna.

Koránsem vonom kétségbe, hogy van szükség kötelékre, mely a tanárokat egybefűzze, s melynek végszála az igazgató kezében egyesülvén fölnyulnak azon hatóságig, mely hivatva van az oktatás fölött ellenőrködést és felügyeletet gyakorolni; de e kötelék ne legyen merev huzal, a milyennel az élettelen bábokat tánczoltatják, hanem legyen ruganyos, mely az egyént szabad mozgásában nem gátolja s csak akkor feszül meg, ha az egyén megfelelkezve hivatásáról, a szabadságot fölcseréli az önkénnyel. A kik ezt nem elégtetik, a kik azt hiszik, hogy az igazgató csak úgy tarthatja fenn a rendet, csak úgy vezérelheti összhangzatos működésre a tanárokat, ha nem annyira közéjük, mint jóval föléjük van helyezve, s a legfelső felügyelet csak úgy lehet sikeres, ha minél több, minél szorosabb rendszabályokra támaszkodik: azok nagyobb erkölcsi nyomatékot tulajdonítanak a rendszabályozásnak, mint a szabadságnak, azok oly hiszemben vannak, hogy a tudomány emlőin táplálkozott meglett férfiaknak, kiknek egyik főfeladatuk az ifjuság lelkében a rendszeret meggyökereztetni, a kötelesség érzetet felkölteni, legnagyobb örömük éppen abban telik, ha önmagok megszeghetik a rendet, elhanyagolhatják kötelességeiket.

Általán véve a szabadelvű intézményeket — s ezekhez kell tartozniok a tanintézeteknek — az jellemzi, hogy bizalommal viseltetnek az ember egészséges természete iránt, tisztelettel egyénisége iránt, növelik az önértet, önálló tevékenységre serkentenek. Az önkény rendszere ellenben gyarlóságot vagy roszakaratot föl-

tételez mindeniben, azért folytonos gyámkodás és gyanú alá fogja az embert: nem hiszi, hogy nem vagy lator, míg útleveledet nem mutatod; nem bizik benned, hogy a magad erejéből vagy jó szántából csak egy igaz lépést is tudnál vagy akarnál tenni, s azért ideje korán eléd szabja az ösvényt s minden mozdulatodat.

De minek ezt vitatni nálunk, kiknek az alkotmányos érzület, a szabadelvűség főbüszkeségünk. Ugyan nem hord-e a Dunába vizet, a ki ezt feszegeti, mily hatalmas tényező a tanügy felvirágoztatására a szabadelvű rendezet — midőn az a férfiú áll oktatásügyünk élén, a ki maga is nem régebben az ország színe előtt oly lelkesülten festette le a szabadság bűvös hatalmát? E nyilatkozat azonban engem inkább szólásra mint hallgatásra készítet, ha való az a tény — pedig úgy tudom, hogy való — hogy azon iskolai jelentésekben, melyeket a miniszterjumboz terjesztenek föl, benn felejtették az abszolút kormány egy örökségét, azt a rovatot, mely „a tanárok politikai magatartását“ jellemzi. Hogy az önkényes uralom nemcsak a tanárok hanem a kis-béres politikai magatartása fölött is éber szemmel örködik, az természetes; a hol az ország dolgaiban csak is a kormány gondolkozhatik és akarhat, ott az alattvalóknak — ha már egyáltalában el nem kerülhetik a gondolkozást és akarást — a kormány nyal egy véleményen, egy akaraton kell lenniök, különben politikai bűnösök. De mi értelme van annak alkotmányos országban, a hol a kormány az ország többségének megbizottja; a hol az ellenzék nem egyjelentésű az ellenséggel, a hol az ország dolgában nemcsak gondolkozni és akarni, de a véleménynek s akaratnak fogamatot is szerezni szabad, csak ez az alkotmány megsértésével ne járjon. Ha az történik, akkor tanár vagy nem, fejére olvassák a törvényt.

Szükségesnek tartom néhány ellenvetésre felelni, mely egyik másik oldalról felvetődhetik. Ilyen az, hogy a kormány attól a tanártól, a kit ő választott és fizet, méltán igényelheti, csakúgy mint hivatalnokaitól, hogy politikai hive legyen. Mellőzve azt a kérdést, mennyire jogosult az igény a hivatalnok irányában, csak arra figyelmeztetek, hogy a tanár nem a kormányzás gépezetét szolgálja, hanem a tudomány és művelődés terjesztésére van hivatva, oly köztügyeket szolgál tehát, melyeknek minden párttusa és kormányváltozás között érintetlenül kell maradniok. A tanodának önálló, meghatározott célja van, e cél pedig legesekélyebb vonatkozásban sincs az épen fenálló kormány támogatásával, mert egyáltalában

nem a politikai harcok mezején, van kitűzve s ezek szeszélyeinek nem szolgálhat. A kormánynak tehát csak arra legyen gondja, iparkodik-e, képes-e a tanár e czélt megközelíteni, s ne szaporítsa ügyis feles gondját még annak fürkészésével, hogy mily párthoz csatlakozik.

Ámde a tanár könnyen felizgathatja az iskolában szavával, az iskolán kívül ros példájával az ifjúságot — hangzik a másik ellenvetés. Igaz s az ily tanár méltán megrovás, büntetés alá esik — de mi köze annak a politikai magatartáshoz? A mely tanár a politikai hullámozást becsapkodtatja az iskolába, s az igazság helyett a napi érdekeket, fölpezsdülő szenvedélyeket szolgálja — az félreismeri hivatását vagy megfélemedezett róla, valamint az is, a ki az iskolán kívűl oly cselekményekre p. o. köznapias izgatásokra ragadtatja magát, melyek a tisztességen csorbát ejthetnek. Mindezen esetekben szigorú feleletre vonandó, akár a kormány párt hive akár az ellenzéke — tehát nem azért mert pártoskodott, mert ilyen vagy amolyan politikai véleményt vallott, hanem egyáltalán, mert megsértette állásának tisztességes jellemét, szeme elől tévesztette feladatát. Épen ugy kellene eljárni ellenében akkor is, ha sok botrányos korhelykedést vagy valami erkölcsatlenséget követne el. A külön rubrika tehát semmiképen sincs igazolva. Nincs igazolva még azzal sem, hogy aggodalmas suttogással mutatnak rá a nemzetiségi kérdésre, s az itt fölmerülhető veszélyes izgatásokra. Csak az elébb mondottakra hivatkozom ismét; ha az izgatások megsértik az ország törvényét, vagy össze nem férök a tanári hivatással — az illetőt szigorú feleletre kell vonni: ha nem fordul elő ez az eset, ne nyuljunk hozzá. És hiába is nyulnánk hozzá, hiszen eléggé tapasztaltuk, hogy minél többet tapogattják, kotorgatják az ily nyílt vagy lappangó sebeket, annál mérgesebben megnyednek. S ezért az illető rovatot szintoly fölöslegesnek és czéltalannak tartom, mint a milyen jogosulatlan és sérelmes.

Csak azt az egyet akartam fölemlíteni annak igazolására, hogy az illetékes helyről ejtett öröndetes nyilatkozatok dacára sem fölösleges sürgetni azt, hogy tanügyünk rendezése szabad szellemben történjék. E szellem lengedezését éreznünk kell, ne ucsak hallanunk.

Lehet, hogy a tanterv készítését illetőleg sokan nem osztoznak véleményemben, de arra nézve, hogy a főszó a tanárra vetendő, ugy hiszem, társaim többsége egy nézetben van velem. S ebből az következik, hogy a kormánynak vagy általán a testületnek, mely tanodáját jó karba akarja helyezni, okvetlen sokat kell követel-

nie a tanártól s éppen azért szigoruan is kell megválogatni embe-
reit — de másrészt a követelések arányában kell gondoskodnia ar-
ról is, hogy a hivatott erőknek alkalmat szolgáltatson előbb kifejlé-
sükre, utóbb érvényesítésükre. A tanszékre való édesgetés legfő esz-
közének a megbecsülést tartom, bár nem az egyedülinek; mert ily
eszköz például az is, hogy a jelesebb tanférfiak évről évre tanulsá-
gos utazásokra küldetnek — s itt zárjelben meg kell jegyeznem,
hogy nem oly utaztatásokat értek, melyek a tanárt büntetésképen
az ország egyik széliről a másikra vagy akár a fővárosba való de-
portatio alakjában érik — hanem utazásokat a műveltebb külfölddel
való megismerkedés céljából, mi a tanár látkörét tágitja, lelki ru-
ganyosságát éleszti. De ehhez is pénz kell, s mindazt a mi e kényes
tárggyal kapcsolatos, lehetőleg mellőzni akartam. Azért egyelőre
legalább csak azt a megbecsülést óhajtom, mely pénzbe nem kerül,
melynek gyökere a felelősséggel párosult szabadság, és gyümölcse
az önállóság, a lelkes munkálkodás.

Greguss Gyula.

Észrevételek

*az 1867-ki szept. 20, 21 és 22 én Budán megtartott tanügyi
tanácskozmányra.*

Tisztelt szakosztály!

Mindenek előtt bocsánatot kell kérnem, hogy ma is csaknem
ott vagyok ezen, már egy hóval ezelőtt bejelentett, előadásommal,
mint akkor, t. i. a fölvetett tárgy kidolgozását illetőleg, irányi tekin-
tetben. A közbejött sok akadály s tömérdek elfoglaltság nem en-
gedte annyi időt, hogy töredékes jegyzeteimet rendszeresen össze-
állítsam s csak némileg is élvezetesb alakba öntsem. Azért ne vár-
janak tőlem valami kerekded, összefüggő egész s megnyerő mo-
dorban hangzó előadást. Éppen csak töredékes észrevételeket vagyok
képes nyújtani; a miért is szives elnézésért esedezem.

A vallás és közoktatási minister ur ö exellja által összehítt s
mult évi szept. 20, 21 és 22-ik napjain Budán megtartott tanügyi
érdekű — főigazgatói s igazgatói — tanácskozmányra, annak folya-
mára s eredményére némely észrevételeket tenni szándékozáván, min-
denek előtt ki kell jelentenem: hogy nem annyira a vitatás alá bocsá-
tott tárgyra vagyis a reálgymnasium érdemleges taglalgatá-

sára fordítom ezuttal figyelmemet, mint inkább azon nemleges mennyiségekre, melyek a tárgyalás alkalmából feltűntek előttem.

E nemlegesség kétféle. Az első az értekezletről szóló s a világgal elé történeti leírás gyanánt bocsátott, félhivatalos színezetű közleményt jellemzi; a másik magának az értekezletnek sajátlagos kiindulási alapját illeti.

Észrevételeimet e szerint két részre osztom. Az elsőben szólok a hirlapi közleményről, s leginkább azon házagokról, melyek ott betöltetlenül maradtak; a másodikban a tárgyalat tantervezet tulajdonképeni talapjáról.

I-ső rész.

A hirlapi közlemény! Ah, csupán e gondolatra is megakad kezemben a toll, és szeretném azt inkább letenni, semmint ily érdekteleneknek látszható apróságok karczolására használjam. De ha már kezembe vettem oly hosszas késedelmezés után, át is kell gázolnom e csaliton, mely oly soká békozta elhatározásom mozgási szerveit.

Ily fontos és messzevágó tanácskozmányról közlött leírás mi akar lenni egyéb, mint történelmi adat, melyre a tanügyi fejlődés netáni későbbi buvára mint forrásra szeret majd hivatkozni. S ami az adatok e forrásában hiányzik, azt a leendő történetíró nemde mint nem létezőt, mint soha nem voltat fogja tekinteni? A történetírónak tetszésétől függend a fontosat a kevésbbé fontostól elkülönítve, a céljaira szükségeseket kiszemelni, a többit pedig fölösleges lomként mellőzni: de az első forrásszerű leírásnak, bitem szerint, teljesnek kell lennie.

Végtelenül sajnálom, hogy a budai tanácskozmányra teendő megjegyzéscimnek majdnem kizárólag alanyi természetűeknek kell lenniök, az az: sajnálom azt, hogy ezuttal többnyire magamat illető dolgokat kell emlitenem, holott enmagamról oly igen szeretek és szerettem hallgatni mindig. Azonban ne méltóztassék most annyira divatos — s úgy látszik, gyakran célhoz vezető — szerénytelenségnek venni ezen csaknem önfitogtatásnak látszható megjegyzéseket. Csak annyiban hozom fel azokat, a mennyiben tényekkel, tanácskozmányi fordulatokkal állnak egyenes és közvetlen kapcsolatban, melyekről hogy a hirlapi közlemény megfeledezett, nagyon sajnálom; mert tények s más irányt adó fordulatok a dolog historiájához tartoznak; —ennek pedig egyik kiváló fő tulajdona: a másitatlan, csonkítatlan hűség. — Hogy a tények, melyekről szólni akarok, nagyrészt saját csekélységemmel állnak kapcsolatban, arról én nem tehe-

tek; s nekem csakis ezekre kelle szoritkoznom, mivel ezek valódiságára tisztán emlékezem. Mások talán tehetnének hasonló megjegyzéseket saját közvetlenségüket illetőleg; de ezeket érinteni nekem legalább nincs jogom.

Szólhatnék ugyan egyebekről is; de itt már nem kezeskedhetvén emlékezetem hűségéről: minthogy a hely színén tett jegyzeteimet egy bizalmas kéz — mi célra? nem tudom — elkérte tőlem; de aztán ott is rekedtek a bizalmas kézben. Ez is tanulság arra, hogy ilyfélét, melyeknek hieroglifszerű kuszátságán biztosan és alaposan csak maga a följegyző bir keresztülvergődni, áttekintés végett sem tanácsos bármikor is másnak átengedni. —

Mielőtt magára a dologra térnék, előleges megjegyzést kell tennem a Budapesti tanári egyesület közlönyének 5-dik füzetében megjelent egyik cikkének e tárgyra vonatkozó azon bevezető észrevételére: mintha a miniszter ur ő exellja azért hitta volna össze ama tanácskozmányi testületet, hogy a budap. tanári egyesület által kidolgozott és a minister urnak memorandum alakjában benyújtott reálgymnasiumi tanterv alapján a középtanodák átalakítása felett vele tanácskozzék. Én legalább nem emlékezem, hogy ő exelljának megnyitó beszéde ezt csak szóval is érintette volna, valaminth azt sem birtam észrevenni, hogy ama memorandumot követte volna vezérfonal gyanánt akár az előterjesztett terv, akár a tanácskozmány folyama. Meglehet, hogy élesebb szemnek jutott a szerencse ezt felföldözhetni, s ez esetben én teljes önmegadással hódolok a tett megjegyzésnek.

A másik s hasonló megjegyzésem az érintett cikk végszakszai felé előforduló amaz észrevételt illeti: mintha az állam közvetlen rendelkezése alatt álló intézeteknél, tapasztalás szerint, csak nyugalmazott tanárok volnának az igazgatók. Ezt csak anyiból érintem, amennyiben a „nyugalmazott“ szó azt látszik jelezni akarni, hogy ily igazgatók a tanárságból, a tanítás elmélete-s gyakorlatából s a tanügy valódi érdekeinek helyes felfogásából s méltánylásából mintegy kivénültek volna, s így azon célzást sejteti: hogy ilyen, a kor szelleméből már kiavult férfiaktól tanácsot kérni és helyes tanácsot várni nem volna helyes. — Igaz, a valóban kiavultak nem adhatnak haladási szellemű tanácsot. Azonban én megkülönböztetem a testi vagyis életkori öregséget a lélek, a szellem vénségétől, s egész általánosságban nem merném állítani: hogy az előrehaladt éveket mutató kor szellemi megállapodást, elmaradást

vagy épen hátrafelé haladást bizonyít. — Hajdan azt mondák: in senibus consilium. S adná Isten, hogy a fiatalabb erővel és buzgósággal mindig a „consilium“ higgadtsága és érettsége is párosulna! Akkor vajmi hamar végezhetnénk csodaszerű dolgokat. De míg az összes természet rendében ama törvény uralkodik: hogy egymást módosító, két külön pontból kiinduló, de összeirányuló tényező hatásából alakul meg a valódi összhangzatos eredmény: addig a csupán tüzelő, rohanó, egyoldaluan haladó ifjú elem kizárólagos alkalmazását, a meggondoltabb „consilium“ megvetése mellett, üdvösnek nem tarthatom. — S így, ha ama főnebb idézett kifejezésben némi fulánk rejlenék, nagyon szeretném, ha annak hegyét kissé megtompítanom sikerülne.

De most már áttérek kitzított tárgyamra.

A B u d a p e s t i k ö z l ö n y október 3 és 4-én megjelent 169 és 170. számaiban közzététetett a budai oktatásügyi tanácskozmány tárgyalása.

Hivatkozván az imént mondottakra sajnálattal kell kijelentem: hogy e közlés — legalább az én alanyi szempontomból tekintve — sem nem teljes, sem nem hű, — mi historiai érdemét és jelentőségét részben talán csökkenti is.

S erre vonatkozik észrevételeim jelen első része.

Hogy a közlemény e hiányossága csak is egyéni, s a közlő tollának könnyen megbocsátható feledékenységből származott, azt tanúsítja azon pontos és lelkiismeretes előadás, melylyel a minister ur ő excelljának remek logikával szerkesztett beszédét s a tanácskozmány azon helyeit bemutatja, melyek a közlő lelke előtt fontosabbakul tűntek föl.

Azonban voltak más mozzanatok is, melyek ha nem is oly nagy, de némi fontossággal szintén bírnak az imént említett tények és tanácskozmányi fordulatok szempontjából.

Hogy egyszerűbb menetet követhessék, legyen szabad főnebbi állításom igazolása végett pontokra szedvén tenni észrevételeimet.

1-ör. Azon kérdés: vajjon a l a t i n n y e l v a reáltanodákban is mindjárt vétessék e föl kötelezett tantárgynak vagy nem? — tüzetesen a tanácskozmánynak nem második, hanem harmadik napján vétetett tárgyalás alá. — Második napon (szombaton) kimondatott már az: hogy a most megállapítandó s részben már elfogadott reform a reáltanodákra is kötelezővé válik. Harmadik napon azután (vagyis vasárnapon) Farkas József, a pozsonyi főreáltanoda

igazgatója igen drasztikus modorban nyilatkozott a latin nyelv ellen — főleg a pozsonyi helyi viszonyokat hozván fel érvelései támogatására. Ennek ellenében más véleményt nyilváníték én, meg egyeztethetőnek tartván a latin nyelv behozatalát a reáltanoda létezésével azon feltétel alatt: ha sikerül az illető kegyúri hatóságot, például Pest városa közönségét meggyőzni a latin nyelv tanításának czélszerűségéről. Felhoztam a többek közt: hogy, ha a reálgymnasiummá alakításnak egyik főczélja csakugyan az, hogy a tanulóknak egyik intézetből a másikba átmehetése könnyíttessék: akkor a latin nyelv kizárása által éppen a realisták fosztatnak meg ismét egy évre a szándékolt könnyítés jótéteményétől. Az elnöklő miníster ur jobbnak látta Farkas ur nézeteinek és félelmének engedni, ki, tudja ég miféle, pozsonyi rémjelenetekkel ijesztgetett bennünket, semmint a másik utat választani, t. i. a községek meggyőződésre juttatását, mire természetesen már idő sem ajánkozott a foganatosítás oly közelre szabott határát tekintve. — S íme ez egy lényeges pont, mely körül eltér az én nézetem a felmerült nézettől s a hozott határozattól.

E nézetkülönbség ebben áll. Vannak, kik talán azt hiszik, hogy reformot, bármi üdvöset is, a kormány nem kísérthet meg, ha azt az illető kegyur vagy közönség ellenezni találja. Vannak talán mások, kik azt hiszik: rendelni, parancsolni kell, s az illető községnek a parancsot el kell fogadnia; ha pedig ez — könnyű szerrel — nem remélhető: inkább ne történjék semmi. Én pedig azon véleményt táplálom: hogy sem egyik sem másik ut nem vezet üdvös megoldásra; hanem alkalmat kell nyújtani a közönségnek, hogy a szándékolt reform jobb voltáról jó idején meggyőződhessek. Így meggyőződve önkényt és szívesen fogadja el majd — nem a parancsot, hanem az ész-sugallta jobbat.

A főnebb érintettekkel s a gyűlésen elmondottakkal összefüggésbe hoztam a polgári tanodák felállításának szükségét. E nézetet s kívánalmat a miníster ur is helyeslé, sőt kifejezé azt: hogy kellő időben ilyekről is fog gondoskodni. —

Mindezekről — kivéve a Farkas-féle „erélyes“-nek mondott felszólalást — a hírlapi közleményben mi sem említették.

Én nem tudok s nem akarok hizelegni soha. Ha valamit mondog, azt hitemből, meggyőződésemből meritem. Midőn amaz alkalommal a többek közt azt mondtam: „Erősen hiszem, sőt meg vagyok győződve, hogy az a férfiú, ki az oktatásügyet oly lelkesen

felkarolta, — az a lélek, mely a népnevelési egyletek eszméjét hintette szét a hazában, — az a szellem, mely a reálgymnasiumok alakításával a nemzet művelődésének ügyét őszintén óhajtja előbbre vinni; meg vagyok győződve, hogy e lélek, e szellem, ha elérkezettnek látandja az időt, ki fogja mondani ama jelszót is: alkossatok polgártanodákat! — midőn ezt mondtam, keblem bensőjéből, őszintén beszéltem. S hiszem most is, hogy ama conceptiók között, melyek a minister ur agyában életre keltek, okvetlenül helyet foglal e gondolat is. S midőn ezt a minister ur — mintegy a tulságos latinizálást rettegők megnyugtatóására s a képzelet-felkorbácsolta ijedelmeknek csillapítására — elismerőleg nyilván ki is mondotta, ez oly tény, melyet a közleménynek, a történelmi hűség csonkítása nélkül, s a nagy közönség némi előleges tájékoztatása végett is — nem kell vala elhallgatnia.

2-or. Nincs a közleményben megemlítve, hogy a reálgymnasium első osztályát illetőleg a mértani rajz ügye Ney felszólalása folytán iratott körül szabatosabban. — A felmutatott tantervi táblázatban előforduló kifejezés szerint ugyanis legtöbbször úgy értették a dolgot: hogy mértani és szabadvézi rajznak külön-külön kellene gyakoroltatnia a kitűzött heti négy órában; mi magára a mértani rajzra csak két órát gyaníttatott, míg e tárgy a reáltanodában hetenkinti nyolcz, vagy legalább hat órán át szokott gyakoroltatni. — A minister ur ö exellja helyesléssel fogadta szerény figyelemztetésemet s így alakult át ama kifejezés: „szabadvézi mértani rajz“ kitétellé. — Bármilyen csekélységnek látszik is ez: de tény, s a lehető téves felfogás elkerülésére éppen nem jelentéktelen.

3-or. Úgy emlékezem, hogy a felmutatott tantervi táblázatban a latin szónoklattan az 5-ik, a költészettan a 6-ik osztályra volt tervezve. A kifejezett élénk vitatkozás folytán történt, hogy e sorrend fölcseréltetett, a költészettan az 5-ikbe, a szónoklattan a 6-ikba tetetvén át. Ezzel összefüggőleg a lehető nagyobb összhangzás előidézésének érdekében ugyanezen változtatás érte a magyar nyelv tantárgyát is. E körülményt az idézett hirlapi közlés szóval sem érinti.

4-er. Hasonlag nincs nyoma a fönntemlített közleményben annak, hogy a természettan tanítása a reáltanoda I-ső osztályából, Ney Ferencz felszólalása és kérelme, valamint Farkas József és Pollák Ferencz reáltanodai igazgatók támogatása folytán, kihagyatni rendeltetett. Ezt tudni annál inkább szükséges,

mivel e tárgy kihagyására az I-ső osztályt illetőleg csak is ezen tanácskozmány szóbeli határozata szolgál alapul s irányadóul, annál is inkább: mivel ezen ügy a magas ministeri intézvényben (okt. 8-ról) sincs érintve, sőt annak végsőrai: miszerint a reáltanodák ügye a jelen tanévben még változatlan maradand, épen az ellenkező föltevésre jogosíthatnának, vagyis azt látszhatnának erősíteni: hogy a teljes változatlanság mellett a természettan tanítási ügye is a régi marad.

5-ör. Arról sem emlékezik a hirlapi közlemény, hogy a tanácskozmány 3-ik napján a félévi vizsgálatok megszűntetése mondatott ki. Ez pedig — a fenálló szokással szemben — igen fontos változtatás, melyet a nyilvánosság elé juttatni annál szükségesebb vala: megnél bizonyosabb, hogy a köztudatnak ilyenről eleve értesülni nagyon is czélszerű és sok félreértésnek veheti elejét, s különösen azért is, mivel az október 8-án 11497. sz. a. kelt magas ministeri körintézésben — legalább a pesti főreáltanodához érkezett példányban — nem foglaltatik. E ténynek s határozatnak egyszerű közlése, melyre mint nyilvános jellemű iratra hivatkozni lehetne, elejét vehette volna ama kellemetlenségnek is mely a félévi vizsgálatok ügye miatt különösen a pesti főreáltanodát illetőleg, egyfelől Pest városa hatóságával szemben, másfelől a kir. főigazgatóság irányában kifejlett s többszörös ügyiratok váltására adott alkalmat, — s mely ügynek végleges eldöntése a tisztelt városi hatóság részéről még most is függőben tartatik.

6 or. A tankönyvek kérdését sem adta elő ama közlemény egész teljességében. Például: A magyar nyelv tanítására Szvorényi könyve fogadtatván el a magyar tan-nyelvű intézetekre nézve, a más tannyelvű intézeteknél különböző, már addig is használatban volt, magyar nyelvtanok ajánltattak. Így a német tan-nyelvű intézeteknél s általában a németajku tanulók számára — különösen négy vidéki igazgatónak felszólalása s meleg ajánlása folytán (kiket személyesen ismerni nem volt szerencsém) a már addig is jó sikerrel használt Ney-féle nyelvtan fogadtatott el, illetőleg rendeltetett továbbra is használatni. Hasonló történt a szerb, román tan-nyelvű intézeteket illetőleg; de e tankönyvek szerzőinek neveire (jegyzeteim, mint főnebb érintém, elveszvé) már nem emlékezem.

Ezek volnának — röviden összefoglalva — azon hiányok, melyekre, az idézett közleményre vonatkozólag, emlékezem. Ismételve kijelentem, hogy csak is mint a budai tanácskozmány leírását

kiegészítő s a történeti előadást teljesebbé tevő adatokat bátorkodtam azokat itt megemlíteni.

Áttérek észrevételeim második részére.

II-dik rész.

A tér, melyre most lépendő vagyok, sokkal komolyabb természeti, általánosabb érdekű és fontosabb hatásu, mint az előbbi, inkább csak mellékes apróságokat érintő üsvény vala.

De nincs, s bevezetésemben említett kiindulási pontom szerint nem is lehet szándékom ezuttal az összes kérdés magaslatára állani, hogy onnan mintegy szerte jártassam bírálgatási pillantásaimat. Ezt más alkalommal szívesen megtenném, ha általában anynyi idővel rendelkezhetném, hogy ily nagy kérdés beható és értelmes bonczolgatására is szentelhetnék néhány napot, minden egyéb teendőtől ment, teljesen szabad napot, minővel egész éven át, fájdalom, soha sem rendelkezhetem.

Előre kell tehát bocsátanom, hogy valamint észrevételeim első részében leginkább arra szorítkoztam, ami a hirlapi közleményben nincs meg; ugy itt is csak arról akarok szólni leginkább, ami nem fordult elő sem az előterjesztésben, sem a tervezetben, sem a tanácskozmányban.

Tehát nem a tervezett reálgymnasium helyessége, czélszerű beosztása, összhangzó szervezete vagy annak netáni hiányai vonják magokra figyelmemet, hanem inkább az és olyasmi, ami ennek körén kívül esik s körén kívül maradt.

Mellékesen említettett ugyan a reáltanoda létezése is; de minő legyen ennek szervezete jövőre, minő viszonyban vagy összefüggésben álljon a többi intézetekkel, — annak nyomát nem találjuk sehol.

A reálgymnasiumot illetőleg mondatik a Budapesti közlöny 170. számú cikkének elején, hogy annak négy alsó osztályából átmelessen a tanuló a reáltanodába s viszont, még pedig nehézség nélkül. De hogyan? melyik osztályba? Ez nincs körülvonalozva. Pedig erre, igénytelen nézetem szerint, nagy szükség van. Mert az eddig fenálló szokás szerint egy évet mindenesetre veszít a tanuló, ha akár a gymnasiumból, akár a reálgymnasiumból jön át a reáltanodába. S vajjon a tulajdonképeni reáltanoda (föltéve, hogy a négy alsó osztály mindentűtt reálgymnasium lesz) csak két évből

álljon-e? S ezt majd mi kövesse? — nincs kimondva, de még csak jelezve sem. Rejtélyes homály fűdi az egészszet.

Valamint összhangzó tervet készíteni lehetetlen a teljes kör számbavétele nélkül, úgy alaposan és találólag hozzászólni a csonkán bemutatott tervhez lehetetlen a teljes tervezeti kör ismerete nélkül, különösen annak tudása nélkül: vajjon a 6-ik reálosztályt közvetlenül követi-e a technikai tanulmány, mint eddig, — vagy ide is értendő-e a közbeékelendő lyceum?

Ez utóbbi egyelőre alig tehető fel a miniszter ur ö exelljának beszédében kifejtett három szakirány szerint, hol a reálgymnasiumi összes tanulmány előkészítő talapul vétetik: 1-ör leendő tanárok és theológusok, 2-or jogászok és 3-or orvosok számára. E három felsőbb irány mint megannyi külön ágazat említettik a hármasság azaz lyceum szerves alkészét; de a leendő technikus számára szolgáló külön előkészítő lyceális tanfolyamról vagy ágazatról nincsen szó.

Már pedig, ha nem értendő oda is a közbeékelendő lyceum, hanem a reáltanoda ezentúl is közvetlenül a technika küszöbére nyílik: akkor a létesítendő kombinált reáltanodában, t. i. a négy reálgymnasiumi és két sajátlagos reálosztályból kombinált intézetben a tananyagoknak egészen másképp kellend beosztatnia, mint a tervezett reálgymnasiumi hat osztályban; vagy a tulajdonképeni reáltanodának, t. i. a négy alsó osztályt követő felsőbb osztályoknak kell legalább egy osztálylyal megtoldatnia, különben hiányos és elégtelen maradand a különleges technikai célra való előkészítés. Mert az alsó négy, vagyis szorosán vett reálgymnasiumi négy osztályban a kötelezett s így tetemes óraszámot igénylő latin nyelv oly irányba tereli a működést, mely semmikép sem nyújt elégséges és alapos előkészítést a technikára, különösen az által, hogy a latin nyelvvel való bővebb foglalkoztatás elvonja a tanulóat azon időt, melyre részint más, a technikai tanulmányokra közvetlenebbül vezető, részint némely, általános műveltséget nyújtó s a technikán többé elő nem fordulandó, tárgyakra szüksége volna.

Ha elfogulatlan szemmel nézzük a dolgot, úgy kell találnunk, hogy a budai értekezleten tárgyalás alá bocsátott anyag körül két irányban nyilatkozott a baj: 1-ör a merev álláspontban, 2-or a csonka előterjesztvényben. Egyfelől merevség, a mozgathatást korlátozó szoros keret, másfelől csonkaság, az egyetemes egészről kiszakított középrész felállítása!

Engeője meg a tisztelt szakosztály ! hogy ezt némileg megvilágosítsam.

Hogy arról elvileg szólni sem lehetett : vajjon csakugyan a reálgymnasium-e az egyedül üdvözítő alak ? — ez mindenesetre nagyon korlátozó s egyoldaluvá tevő az eszmemozgalmat.

Jól tudom én, hogy oly egylet tagjai előtt szólok most, mely taval a reálgymnasium eszméjét nem csak elvben elfogadta, hanem tervalakilag meg is testesítette. Azt is tudom, hogy a többség véleményének meghódolva magam is hozzájárultam elvileg a reálgymnasium eszméjéhez s az arról fogalmazott tantervhez. De azt is tudom, s talán önök is szívesek megemlékezni tisztelt tagtársak, hogy a reálgymnasium mellé még másféle intézetet is sürgettem állandóan sőt talán makaesul is, olyat t. i. mely — nevezzék azt aztán akárhogy, akár reáltanodának, akár polgári iskolának — a latin nyelv kötelezettsége nélkül is lehetővé tegye a honlakosság bizonyos jutalékának a magasabb művelődésre való előkészülést. S épen mivel ezt óhajtottam mindig s óhajtom most is, épen azért éreztem keblemben a csalódás hűrját megrezdülni a budai tanácskozmányban, midőn ezen első és legfőbb elvkérdés, melynek vitathatását épen ez alkalommal remélem — tanácskozás tárgyává sem tétetett.

A tétel csak így hangzott : Reálgymnasium állítandó fel, az új modoru intézetnek reálgymnasiumnak kell lennie mindenesetre ! Ti csak arról szóljatok, minő legyen szervezete, hogy az jó, lehetőleg legjobb legyen. A választás tehát nem a tárgyat magát, hanem a határozott alaku tárgy jó, jobb és legjobb alakjának ki-
puhatolását és szabatosítását illette.

Ily mereven oda állított alapon a szabad vélemény-nyilvánítás lehetetlen. Ha magát az elvet nem lehet megvitatni, lekötvék az eszmeröppenés szárnyai. Ha a tanácskozők eleve mintegy erkölcsileg kötelezve s illetőleg oda utasítva érzik magukat, hogy egy már elfogadottnak vett elvet hozzászólás, szellőztetés nélkül elfogadjanak : ez nem nyit utat az eszmék szabad versenyére, ez nem ajánl módot az eltérő vélemények egymást felvilágosító szellemi harezára.

Kisértünk meg — tisztelt szaktársaim engedelmével — egy kis hasonlatot.

Vegyük föl például, hogy valami nagy birtokos valamely jószágán építményt tervezne, olyat, mely a vidék-követelte czélszerűség mellett az egész, messzire nyuló tájkép diszítésére is szolgáljon. E végett

építészekből álló tanácsot hiva össze, hogy javasolják a körülményekhez és szükséghez képest a legajánlatosabb építményt. Az építészek kétségtelenül tekintetbe vennék a tájképet lehető diszszel felruházandó, talán épen ragyogó fénybe állítandó mű érdeke mellett a fekvést, helyszínelést, környezetet, hegy, völgy, síkság vagy erdőség, folyó vagy tó összehatását, a közlekedési vonalak élénkségét, a hely minőségét s különleges jellemét s a szerint javasolnának nyaralót vagy várat, templomot vagy kápolnát, vendéglőt vagy vadászlakot, byzanti, római, gót renaissance vagy keleti modorban úgy amint az építménynyel, a tájjal; a czéllal leginkább összhangzanék. De ha az építettő kiköti eleve, hogy annak a háznak okvetlenül vendéglőnek kell lennie: a tanácskozók legfőlebb arra érzendik magukat utalva, hogy értekezzenek a szobák, konyhák, pinczék, pitvarok, lépcsőzetek miképen történhető legczélszerűbb beosztása iránt.

Ilyféle érzés lephette meg a tanácskozmány azon tagjait, kik talán azon várakozással gyülekeztek Budára, hogy a létesítendőeknek nem csak milyenségéhez, hanem miségéhez is hozzá lehetend szólni.

Vagy képzeljünk művészeket ama hires torso előtt állani, kik annak remek idomait és arányait a bámulás lelkesedésével szemlélgetik. Találkozhatik a lelkes csapatban az ókori művészhez hasonló értelmű művész, ki gondos tanulmányozás és arányvetés után képes volna a torsot ki is egészíteni, oda illeszteni a főt s a hiányzó tagokat a teljes összhang művészi törvényei szerint. De hogy mindenki, első tekintetre, futólagos szemlélgetés után ezt tenni képes legyen, alig várható. S ha ezt mégis kívánná valaki, mily szorongató érzésnek kellene elfognia a kebleket!

Körülbelül ily szorongató vala az érzés, mely többünknek keblét ellepé, midőn ama tantervet, az összes oktatásügy ezen közép-részét, ezen tanügyi torsot megpillantók az asztalon.

Kétségtelen, hogy a tantervi torso a tervezőnek geniális agyában ki van egészítve fejjel és tagokkal, a teljes összhang tudományosan művészi törvényei szerint. De ha a véleményadásra meghívottak nem látják e főt, e tagokat, miképen foghassák fel magának a törzso kműnek teljes érdemét? miképen ítélhessék meg rögtön és kellőleg annak arányos czélszerűségét?

Ha már most a bemutatott törzsművet vagyis a középtanoda k ügyét tekintjük, elvitázhatlanul igaz, hogy az elv hozzáférhet-

len egyoldalúságban lőn bemutatva, azaz: a középtanodák eszméjének csak egy töredékét láttuk, a lehető mindenféle középtanodák közül csak egyet, a reálgymnasiumot kaptuk tárgyalhatási tárgyul. Ez más szóval kifejezve annyit tesz; a négy évig tartó latinnyelvtanulás k ö t e l e z ő m i n d e n k i számára. S itt önkénytelenül is azon kérdés támadhat: tehát okvetlenül ezen keresztül kell-e mennie mindenkinek? ezen kell-e átvezetnie minden művelődési ösvénynek? s a lehető emberi képzésnek, művelődésnek más útja nincs?

Igaz ugyan, hogy az embereket néha saját hasznuk kedvéért, saját javok elfogadására, saját boldogságukra is mintegy kényszeríteni kell, s a nagy államférfiak merész vállalatainak történelmi érdeme s művelődés-fejlesztési jelentősége éppen abban van, hogy a népet saját akarata, vagyis belátása ellenére is boldoggá tenni törekcszenek. S ez magasztos eszme, ez nagyszerű feladat. De vajjon oly fejletlenek-e a mai polgáriasultabb nemzetek: hogy nem is volna helyén őket annak czélszerűségéről, amit tenni akarunk, okok ercjével eleve meggyőzni? S ha a zsarnokok fő bűne éppen abban áll, hogy csak ön-eszmék vagy egyoldalú tanácsok nyomán intézkednek: vajjon megszűnnék-e hiba lenni a hiba, ha azt nem zsarnok, hanem művelt, főnkelt lelkű, szabadelvű és magas szellemű ember követné el? És szabad-e föltennünk, hogy ily férfiú szándékosan akarna hibát elkövetni, vagy hogy annyira elfogult legyen, miszerint azt higye, hogy a hozzá történetesen közelebb állók tanácsa képviseli az egész világ véleményét?

A félszegség mindig megboszulja magát, az egyoldalúság mindig átkos nyomokat hagy fenn maga után. Még a kereszténység behozatala is hazánkban — egyoldalú eljárásánál fogva — oly hibákat követett el, melyeket — a tudomány érdekében — valamennyi ősrégi emlékeink elpusztítása, megsemmisítése miatt — történeti, régészeti, nyelvészeti szempontból, maig is siratunk.

Hibát tenni, emberi dolog; a hibát helyrehozni, emberies hivatás.

Csekélyebb nyomatékú a hiba, ha csak mulasztás vagy valaminek elhagyásában nyilvánkozik.

A hiba színét is elveszti a mulasztás, ha ez csak látszólagos, amennyiben a cselekvőnek intentioiban már is benne foglaltatik az elhagyott tárgy, s éppen csak nem lépett még ki a napfényre.

Midőn hibáról szólok, csak a meglevő tényekkel szemben te-

szem azt: — koránsem akarván állítani, hogy az elmaradt dolgok végkép elhagyottakul veendők.

Igy fogva fel vagyis ezen föltevésből indulván ki, mondom ez-
uttal, hogy a budai értekezlet három hibát tüntetett föl, s ezek:

1-ör. Az elv m e r e v felállítása, mely kizárólag a reálgym-
nasium felállítására látszik irányulni. Reálgymnasium! Csak ehhez
szóljatok! Ha ez valóban így volna s így maradna, kizárna minden
gondolkodást, a véleménynek minden szabadságát. Tetézni látszik
a bajt még az, hogy ily szabad versenyű nyilatkozhatásra a mini-
steri körintézmény sem nyitott utat — eddigelé.

2-or. A c s o n k a mű, a középtest egyedüli bemutatása. Majd-
nem úgy hangzott ez, mintha mondaná valaki: Nem ismerve alapot
és tetőzetet, szóljatok a falak czélszerűségéről! Ha ez végiglen így
maradna, kizárná az összevetés, egyeztetés lehetőségét, a combi-
nálhatás alaposságát.

3-or. A r ö g t ö n z ö t t h a t á r o z á s kívánata. Ez körülbelül
így hangzott. Harmad napra állapítsátok meg a lehető leghelyesebb
részleteket, melyeket már nyölezad napra életbe kell léptetni! —
Ez tetteleg kizárta a kellő megfontolás érettségét.

Ez utóbbinak természetes gyermeke s mintegy szükségességi
csirázata — a túlzott sietség, melynek a megállapodásokban any-
nyi a nyoma. Például: Mértani rajz mindenütt, mindenik reálgym-
nasium első osztályában — már októberben! — S íme még febru-
árban is tudakolják több helyről: h o l l e h e t mértanrajzi mintá-
kat szerezni? — Vajjon megfogamzott-e a mag? testté lehetett-e az
ige? — Vagy: Tornászat mindenütt, télen, nyáron! sőt leginkább
télen! — S íme nincsenek tornatanítók kellő számmal sehol! Any-
nyi intézet, annyi reálgymnasium számára jóformán még csak ké-
pezni kellend elégséges számú tornászt. S hát a helyiség, különösen
a t é l i helyiség? E nélkül pusztá szó, írott malaszt marad minden
határozat. Vegyük még ezt: A görög nyelvtől irtózunk a reálgym-
nasium és gymnasium összes hat osztályában, mert — s ez igen
alapos ok lehet — alig találni elegendő tanerőt e czélra; — s e
mellett a német nyelvet három éven át végkép kizárjuk, mely pe-
dig — hazai viszonyaink közt — a mindennapi életszükségletek
közé tartozik, — s több efféle.

Igaz, mennyi hiányos, mennyi pótolandó hézag, csak pár rö-
vidke vonásban érintve.

De én a főnebb említettek alapján és következőket bátorkodom a t. szakosztály előtt kifejezni:

Azon mély és benső tiszteletnél fogva, melylyel a minister ur magas szellemisége, széles tudománya és szabadelvűsége iránt viseltetem, őszintén hiszem, hogy szellemének saját teremtménye, épen ragyogásánál fogva, és épen a nemzet javáért fennen dobogó keble s forró érzelmétől tüzelve, annyira elragadta őt, hogy rövid pillanatokra talán feledteté vele a nagy ut mellett fekvő mellékösvenyek tüsténti megjelölésének szükségét. Hiszem azt is, hogy azóta már sok pontra nézve nyugodtabb szemmel ítélte meg eszméinek szüleményét s tért nyitand, alkalmat adand az ügy mindenoldalu megvilágítására. Mert ha valaki, épen ő tudja s akarhatja is legjobban méltányolni azt, hogy nálunk, ezen oly élénk és öntudatos pezsdületnek indult nemzetélet mozgalmasságában, sem ordonanceok, sem ukázok által nem teremthetni czélszerű és üdvös oktatásügyi szervezetet, s hogy magának a törvényhozásnak is, mielőtt határozná, tájékozniá kell magát a valóban létező szükségek és kívánalmak iránt, s alkalmat kell nyújtania, sőt felhívás útján bátoritniá arra, hogy ily fontos ügyben nem csak egyesek, hanem testületek is nyilatkozzanak. S ily többszörös, többoldalu és minden irányra kiágazó vélemény-nyilvánításokat végre magának a törvényhozásnak is respektálnia kellend.

Azért, ha némely dolgok körül hibák vagy elhagyások történtek is, azt hiszem, azokról nyíltan szólni lehet és szabad, sőt kell. S ámbár vannak gyarló emberek, kik épen ezt nem szeretik, de ezek közé, hitem szerint, bizonyára nem tartozik a minister ur. A lélektanias mély buvárlatnak leggyakorlatibb eredménye épen az, hogy a valódi, igaz tiszteletet, az őszinte jóratörekvést s a közüdvre irányuló lelkeséget nem lehet mindig a készséges hajlongások számához mérni.

De midőn így gondolkodom, midőn a nyílt szólhatás hasznát és szükségét vitatom, azt is hiszem, hogy nem szükség sem a gúny epéjébe mártani tollunkat, sem a föltétlen kárhoztatás gyilkával esni neki valamely műnek. Oly nézet ez, mely számosaknak nem szokott tetszeni, a jobb oldalon ép úgy mint a balon, de melyet a kellő ítéleti higgadság teljesen igazol. Oly nézet, melyet fiatalabb éveimben talán magam sem méltányoltam teljes érvénye szerint, de melynek pártolására megtanítottak, a pezsdülékeny vérrel ellentétes ősz hajszálaim.

Igen, én azt hiszem, hogy méltányosság egyfelől s a lehető méltányoltatás reménye másfelől teljesen ellensúlyozhatja a mul-
takat s netáni mulasztottakat a nélkül hogy ; akár isteninek dicsőit-
sük valamely műnek minden hajszálnyi vonását, akár ellenkező-
leg a nemes célra nemesen törő kebelről lerántsuk avalódi érdem
csillagát.

Ney Ferencz.

Római és görög pénzszaítás.

1. S. Mommsen Tivadar, Római története I. 21. lapján
ezt mondja: die Geschichtschreibung entnimmt immer noch ihre
Darstellung der Urzeit vorwiegend, statt dem reichen Schacht
der Sprachen, vielmehr dem grösstentheils tauben Gestein der
Ueberlieferung. Két szót említek magunk édes nyelvéből, mely ele-
ven példa rá, mint lehet a nyelvből oly történeti adatokat kiolvasni,
melyek egyebütt föl nem jegyezvék. Hogy t. i. marha-féle sza-
vunk jószágot is jelent, mint legujabban Arany nál, Buda halála
22. lap:

Mint a hajós (mondják), ha támad a vihar,
Engeszteli önként becses marháival.

és viszont, hogy jószág marhát is jelent, mint azt az alföldi nép
nyelvében sokszor hallani ; például

Hej amaz az én rózsám
Ama hosszú szürben,
Szép asszony jószágát
Örzi a mezőben. (Erdélyi, Népdalgyűjt.)

ez kétségbe vonhatlanul azt bizonyítja, hogy őseink állattenyés-
téssel foglalkoztak, s hogy főgazdaságukat a nyájak képezték.
Eleinte a magyar cserevásárt üzött, s hogy akkoriban az állat, ne-
vezetesen a marha volt a főcsereeszköz, következtethetjük a szent
Istvánféle törvényekből, hol a többi közt az van határozva, hogy a
főur (comes) ha hitvesét meggyilkolta 50, a harcos (miles) 10, a
közember (vulgaris) 5 ökröt fizet, (v. ö. Matlekovits, Nemzetgazda-
ságtan 173—174 lap.); mutatják szintén a népnyelvben mainapig
főnmaradt nyomai a marha száma szerint való érték meghatározás-
nak. (V. ö. Homér Iliása VI. 236. vhez való jegyzetem.)

2. §. Szakasztott ily viszonyokat találunk a görögöknél és italiaknál is. Mintán iskoláinkban a latin philologiaé az elsőség, először és bővebben a latin pénzviszonyokról szólunk.

Római pénzügy.

3. §. A görög városokat s az etrusk Populoniát kivéve Itáliában az első három század alatt nem vertek pénzt. Legrégibb csereeszköztül szolgált a *marha* és a *juh*, oly formán, hogy 1 marhának 10 juh volt értékbeli hasonmása. (Lásd alább a 13. sz á m u p é l d á t.) Igen korán jött második csereeszköznek a *réz* (*aes*); onnan nevezik magát a becslést is „rezlés“-nek (*aestimati-nak*.)

4. §. Mielőtt Rómában valóságos pénz volt, sok ideig csak font számra fizettek rézzel. A valóságos pénz a *decemviralis* törvényhozással veszi kezdetét. Neve *pecunia* *pecusból* való, mi világosan mutatja, micsoda eredeti csereeszköznek felelt meg.

5. §. Csak egy ércz lehet általános értékmérő. Minden egyéb ércz azzal az egygyel szemben árumódra ingadoz. Nálunk az ezüst az a főpénz; Rómában először a réz, azután az ezüst, végre az arany járta. Ott tehát háromféle ércz járta (*Courant*) váltotta föl egymást.

6. §. Első a réz járta (*Kupfercourant*. A római hitrege istenül személyesíti s „*Aesculanus*“-nak nevezi). Róma épültének 303. évétől 485. éveig. Kr. e. 451—269 ig.

7. §. Második az ezüst járta (*Silbercourant*. Eszményítve „*Argentinus*“-nak hívták.) Az I. pun háboruban, Róma épültének 485. évében (Kr. e. 269 ben) verték az első ezüst pénzt. 268—217-ig Kr. e. ezüst és réz járta egymás mellett; az utóbbi hovatovább csökkenőben. Ezüstjárta magában egész Augustusig.

8. §. Harmadik az arany járta (*Goldecourant*), melyet Augustus hozott bé.

Mielőtt az egyes pénzfajokat ismertethetnők, szüksége s a római súlyrendszerről szólnunk.

Római súlyrendszer.

9. §. A római súlyegység a *libra* = 0.5847 osztr. font, melyet a sajátlag italiai tizenkettedes rendszer (*Duodecimalsystem*) szerint osztottak föl.

$\frac{12}{12}$ *libra* = 1 *as*, mi „egész“-et jelent (v. ö. *ex asse*.) Az

„egészet“ képező 12 résznek mindegyikét *uncia* nak vagyis *egy-ség* nek hívták. Tehát

1 libra = 1 as = 12 uncia

11 uncia = *deunx* = „egyhia“ azaz $\frac{11}{12}$ as

10 uncia = *dextans* = „hatodhia“ azaz $\frac{5}{6}$ as

9 uncia = *dodrans* = „negyedhia“ azaz $\frac{3}{4}$ as

8 uncia = *bes* = „két as rész“ azaz $\frac{2}{3}$ as

7 uncia = *septunx*

6 uncia = *semis* = „fél as“

4 uncia = *triens* = „harmad as“

3 uncia = *quadrans* = „negyed as“

2 uncia = *sextans* = „hatod as“

$1\frac{1}{2}$ uncia = *sescuncia*

1 uncia = $\frac{1}{12}$ as

$\frac{1}{2}$ uncia = *semiuncia* = $\frac{1}{24}$ as

$\frac{1}{4}$ uncia = *siciliens* = „siciliai“ = $\frac{1}{48}$ as

$\frac{1}{6}$ uncia = *sextula* = „hatodka“ = $\frac{1}{72}$ as

$\frac{1}{24}$ uncia = *scripulum* (*scriptulum* = *γραμμα*) = „lemezke“ = $\frac{1}{288}$ as.

Ez hát a librának a beosztása. Hogy a rezet valóságos pénzzé alakították át, a pénz-as is ezt a rendszert nyerte.

10. §. Az a rézjártának értékegysége. Az első pün háboru előtt való korban (451—269. Kr. e.) „fontos“ volt (ugyan szándék szerint, de tényleg két unciával kevesebb) azért a *libralis* vagy *librarius* vagy *aes grave*. Részei közül a *semis*, *triens*, *quadrans*, *sextans* és *uncia* forgott valóságban, a többi csak névleges, számvetési pénz volt. Az *as* jele tetőirányos vonal, a *semis*-é S, a többi részeket pontokkal vagyis inkább apró gölyökkal jelölték, négygyel a *triens*-t, hárommal a *quadrans*-t kettővel a *sextans*-t egygyel az *uncia*-t.

11. §. A legrégibb ezüstpénz korában az *as* többé nem volt „fontos“ azaz 10 unciát nyomó, hanem *trientalis* vagyis 4 unciás úgy hogy $2\frac{1}{2}$ új as felelt meg egy régi as-nak. Nem sokára rá *sextantarius*-sá lett, utóbb még alább szállott s csak egyszerű váltópénznek maradt.

12. §. Ezüst pénz kettő volt: *denarius* = „tizes“ = 10 as (*trientalis*), jele X és *sestertius* = „harmadfeles“ = $2\frac{1}{2}$ as (*trientalis*), tehát az volt ezüstben, mi az *as libralis* rézben; jele IIS (HS nek írva).

13. §. Mielőtt az érték meghatározására áttérnénk, hol majd az aranyokat is megemlítjük, rövideden arról szóljunk, hogy számolták a rómaiak pénzüket. A denarius, a majdnem egyedül forgó ezüst pénz, ritkán van számvetésnél használva. A közönséges számvetési pénz volt az as libralis (aeris gravis) vagy annak ezüstbeli hasonmása a sestertius, teljes néven sestertius nummus, gyakran egyszerűen csak nummus-nak mondvá.

Mint hogy kis értéke volt, nagyobb összegek egyszerűbb kifejezésére következő rövidítésekkel éltek:

1000-ig a sestertiusokat egyszerűen számlálták. Több ezernél a sestertius (sestertius nummus vagy csak nummus) vagy genetivusba tétetett, vagy értelmezvényileg (appositive) milia hoz járult, s milia olyankor el is maradt. Költőileg milia maga is áll sestertia nélkül. Találkozik tehát ennyiféle kifejezési mód:

- 1) duo milia sestertiorum
- 2) sestertium sexagena milia
- 3) sestertium sexagena milia nummum
- 4) quinque milia nummum
- 5) duodena milia sestertia
- 6) sexcenta sestertia
- 7) sex milibus

Ily módon számláltak 900000 sestertiusig. Az azon túlmenő számok a számadverbiumokkal képezvék. Eszerint millió sestertius decies centena milia sestertium. E helyett rendszerint csak decies sestertium-ot mondtak és irtak; 2 millió sestertius vicies sestertium és így tovább. Sestertiumnak genetivusféle értelme avval egészen elveszett, a szót egyesszámu (singulare tantum) semleges főnévnek vették s a szerint ragozták. 1 sestertium tehát = 100000 sestertius.

Római pénz

osztrák értékben kifejezve.

14. §. as libralis = 23 krajczár.

as trientalis = 9 krajczár.

(as, semis, triens, quadrans, sextans és uncia rajzát mutatja Rich. Illustriertes Wörterbuch der röm. Alterthümer 57. 560. 650. 509. 565. és 669. lap.)

legrégibb, $\frac{1}{72}$ fontos denarius (268—217. Kr. e.) = 41 krajczár.

hozzávaló sestertius = 10 krajczár.

$\frac{1}{34}$ fontos denar (217—30 e.) = 53 Kr. krajczár.

hozzávaló sestertius = 9 krajczár (tulajdonképen 8,77 krajczár.)

1 sestertium a respublica idejében 8770 forint.

Augustusféle aureus — 10 frt 88 kr.

hozzávaló denar = 44 krajczár

„ sestertius = 11 krajczár

„ sestertium = 10876 forint.

Caracallaféle aureus = 9 frt 14 kr.

Constantinféle solidus 6 frt 34 kr.

(Denarius = bigatus = quadrigatus, quinarus = „ötös“ = féldenár = victoriatas, sestertius és aureus rajzát mutatja Rich Illustr. Wörterb. 218=509, 79, 510=685, 565, 65=218 lap.)

Felötlő ezen érték meghatározásnál, hogy az as libralis 23 krajczárra, a sestertius pedig, holott az as libralisnak értékbeli hasonmása, jóvalta kevesebbre van becsülve.

Megfejtjük azzal, hogy a romaiak tulságos nagyra tartották eleinte az ezüstöt s úgy állott be az a rendkívüli körülmény, hogy a mely áru a mi pénzünk szerint 23 rézkrajczárt ért, azt ezüsttel fizetve 10 krajczáron kapták.

Attikai pénzügy.

A pénznemek

osztrák értékben kifejezve.

15. §. chalcus (χαλκοῦς) = $\frac{1}{8}$ obolos = 1 krajczár.

dichalcion (διχαλκον) = $\frac{1}{4}$ obolos = 2 krajczár.

obolos (ὀβολός) = $\frac{1}{6}$ drachma = 6 krajczár.

tetartemorion (τεταρτημόριον) = $\frac{1}{4}$ obolos.

hemibolion (ἡμιβόλιον) = $\frac{1}{2}$ obolos.

tritemorion (τριτημόριον) = $\frac{3}{4}$ obolos.

triemiobolion (τριημιβόλιον) = 3 fél obolos.

diobolon (δίωβολον) 2 obol = $\frac{1}{3}$ drachma.

triobolon (τριώβολον) = 3 obol = $\frac{1}{2}$ drachma.

tetrobolon (τετρώβολον) = 4 obol = $\frac{2}{3}$ drachma.

pentobolon (πεντώβολον) = 5 obol = $\frac{5}{6}$ drachma.

drachma (δραχμή) = 39 krajczár. (Tulajdonkép 39,29 krajczár. Rajzát l. Rich, Illustr. Wörterb. 615. lap.)

didrachmon (δίδραχμον) = két drachmás. (Rajzát l. Rich. Illustr. Wörterb. 223. lap.)

tetradrachmon (τετράδραχμον) = négydrachmás = 1 frt 57 kr. (Rajzát l. Rich. Illustr. Wörterb. 615. lap.)

mina (μνᾶ) = 100 drachma = 39 frt 29 kr.

talentum (τάλαντον) = 60 mina = 6000 drachma = 2357 frt 50 krajczár.

aranystater (χρυσὸς στατήρ) = 12 frt 18 kr.

16. §. Görögországban a főfizető szer mindig ezüst volt. Szóval ezüstjárt a (Silbercourant), és pedig Athenben igen tiszta ezüst, semmi vagy csak igen kevés rézzel vagy ólommal ötvözve, miért is az attikai pénz nagy becsben állott s mindenütt haszonnal forgott.

17. §. A következő görög súlyrendszer volt Solon óta az atheni állam pénzének is a súlyrendszere.

1 talentum = 60 mina = 6000 drachma = 36000 obol. = 288000 chalcus.

1 mina = 100 drachma = 600 obol. = 4800 chalcus.

1 drachma = 6 obolos = 48 chalcus.

1 obolos = 8 chalcus.

1 attikai talentum = 52, 392 font.

1 mina = 26·20 lat.

1 drachma = 0, 262 lat.

1 obolos = 0, 044 lat.

A pénz is ezt a beosztást követi.

18. §. A pénzrendszer nagy egysége a talentum, kis egysége a drachma. A talentum nem valódi, csak névleges pénz, számvetési összeg, mint a római sestertium. A rómaiak értékét 6000 denárnak vették s így vált római számvetési pénzzé is, melyet denártalentumnak nevezünk; mert 6000 denárt kell rajta érteni. — Euboiái talentum vagy attikai talentum egy érték.

19 §. A leggyakoribb pénz a drachma. A drachmaféle elnevezés, mint nálunk a forintféle (péld. „ezereket költött“) sokszor el is marad. Görög és római írók a drachmát és denárt általában egynek veszik. A legrégebb $\frac{1}{72}$ fontos denár ugyan valamivel többet nyomott, de nem sokára, még a 3. század vége felé $\frac{1}{84}$ fontra szállott alá s mint ilyen körülbelül 4 krajczárral kevesebbért; de a rómaiaknak elvük volt állampénzüket a külföldi jártával

szemben ezüstértékét meghaladó árra emelni, vagy ami egyre megy, a tartományi pénzt csak kisebbre szabott értékkel engedték forogni.

20. §. A rendes legnagyobb ezüstpénz a tetradrachmon. Ezüststaternak is hívták.

21. §. A chalcus mint már neve mutatja, váltó rézpénz.

22. §. Az aranystater 2 drachmát nyomott, s 20 ezüst drachma értékűnek vették. Egyébiránt Athenben keveset vertek aranypénzt; külföldi arany, nevezetesen perzsa Dariusarany (*Δαρεικός*) forgott náluk. 1 Dareikos = 1 aranystater.

(Előadásomnak mindenek előtt a Hultschféle Griech. u. röm. Metrologie Berlin, Weidm. 1862. szolgált alapul.)

P é l d á k

(Az osztrák értéknél mindig ezüst ércpénzt kell érteni.)

1 Horat. A. P. 325—330 :

Romani pueri longis rationibus a s s e m
discunt in partes centum diducere. dicat
filius Albani: si de quincunce remota est
u n c i a, quid superat? poteras dixisse, t r i e n s. eu!
rem poteris servare tuam. redit u n c i a, quid fit?
s e m i s.

2. Livius II. 33, 10—11:

Eodem anno (a. u. 261. Kr. e. 491.) Agrippa Menenius moritur, vir omni in vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus, huic interpreti arbitroque concordiae civium legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem sumptus funeri defuit. extulit eum plebs s e x t a n t i b u s conlatis in capita.

Pénzidom nélküi hatod-as rézdarabokat kell itt értentünk. Lásd a 4. §-t.

3. A decemviris törvényhozás a birságok meghatározásánál 1 darab birkát 10, 1 darab ökröt 100 a s-ra becsül (V. ö. a 15. számú példával.)

10 as libr. = 2 forint 30 kr.

100 as libr. = 23 forint.

4. A régibb Cato szigorú gazda volt, fölösleges költséget nem

türt. Rabszolgát soha 1500, és ruhát soha 100 denárnál drágábbat nem vett. (V. ö. a 26 és 27 számú példákkal)

1500 legrégibb denar = 615 frt.

100 denár = 41 forint.

5. A 2. században Kr. e. annyira ment már Rómában a fényűzés, hogy egy kis hordó fekete-tengerbeli sardelláért 1600 sester-tiust fizettek.

1600 sest. = 140 forint 32 kr.

6. Caesar idejében 1 modius = 0, 1423 mérő búzának az ára 3 sestertius volt. (V. ö. a 21. számú példával).

E szerint egy mérő búzát 1 forint 90 krajezárral fizet-tek volna.

7. Tacitus, Ann. I. 5. ezt mondja Augustus végrende-letéről:

Legata non ultra civilem modum, nisi quod populo et plebi quadringenties tricies quinquies, praetoriarum cohortium militibus singula nummum milia, urbanis quingenos, legionariis ac cohortibus civium Romanorum trecentos nummos viritim dedit.

Augustusféle pénzláb szerint:

egy nummus azaz sestertius = 10.876 krajezár.

quadringenties tricies quinquies (t. i. centena milia) nummum = 43,500000 sestertius vagy röviden = 435 sestertium.

1 sestertium = 10876 forint.

435 sestertium = 4731060 forint.

a testőrségi katona kapott

1000 sestertiust = 108 frt 76 kr.

a városbeli katona

500 sestertiust = 54 frt 38 kr

a legiobeli valamint a polgárok cohorsaiból való

300 sestertiust = 32 frt 63 kr.

8. Rómában az ügyvédeskedés eleinte tiszteletbeli szolgálat volt, fizetéssel nem járt. A lex Cincia világosan mondja: Ne quis ob caussam orandam pecuniam donumve acciperet (a. u. 550. Kr. e. 204. évb.) A császárok idejében azonban már nem lehetett a fizetést eltiltani, csak korlátozni. Így Claudius, Tacitus Ann. XI 7. szerint, capiendis pecuniis posuit modum usque ad dena sestertia, quem egressi repetundarum tenerentur.

A repetundákat a quadruplummal lakoltatták.

dena sestertia = dena milia sestertia. Lásd a 13. §-t.

9. Caesar, bell. civ. I. 23, 4:

HS LX, quod advexerat Domitius atque in publico (az állampénztárban) deposuerat; ... Domitio reddit.

HS LX = sestertium sexagies = sestertiorum sexagies centena milia = 6,000,000 sestertius = 526200 frt.

10. Tacitus, Ann. XII. 58:

Bononiensi coloniae (a mai Bologna) igni haustae subventum centies sestertii largitione (u. e. 806. Kr. u. 53.)

centies sestertium = 10,000,000 sestertius

a császárok korában = 1,087,600 frt.

11. Livius I 43:

Ex iis, qui centum milium aeris aut maiorem censum haberent, octoginta confecit (Servius) centurias ... secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta milium censum instituta ... tertiae classis in quinquaginta milium censum voluit ... in quarta classe census quinque et viginti milium ... quinta classis aucta ... undecim milibus haec classis censebatur; hoc minor census reliquam multitudinem habuit.

Volt tehát hat osztály.

I. osztály: 100000 s több as birtok.

II. " 100000-nél kevesebb 75000-nél több as birtok.

III. " 75000- " " 50000- " " " "

IV. " 50000- " " 25000- " " " "

V. " 25000- " " 11000- " " " "

VI. " 11000-nél kevesebb as birtok.

A census eredetileg nyilván földbirtokban volt kifejezve. Csak később szabták meg pénzben. Az itt említett as nem libralis, hanem sextantarius, de igen valószínű, hogy csak öttel kell a Liviusféle összegeket elosztanunk, hogy megkapjuk az as libralisokban kifejezett Serviusféle censust. (V. ö. Lange, Röm. Alterth. I. 358 s köv. lap).

E szerint:

I. oszt. : 20000 as libr., és annál több.

II. " : 20000 kevesb és 15000-nél több as libr.

III. " : 15000 " " 10000- " " " "

IV. " : 10000 " " 5000- " " " "

V. " : 5000 " " 2200- " " " "

1 as libr. = 23, 25 krajczár

20000 as libr. = 4665 for. sat. sat.

12. Attikai törvény szerint a tanácsos (βουλευτής) valamint a szónok (οῤτωρ) napi díja 1 drachma.

(Télly, Corpus iuris Attici 107. 965. 227. és 967. szám)

1 drachma = 39 krajczár.

13. Attikai törvény szerint mindenik bíró a várostól bíraskodás fejében 1 triobolost kapott.

(Télly, Corp. iur. Att. 558. és 968. sz.)

1 triobolos = 18 kr.

14. Solonféle törvény szerint az isthmiai győző kapott 100 drachmát, az olympiai győző 500-at; a farkas irtó, ki farkast hozott 5-öt, ki farkaskölyköt, 1-et.

(Télly, Corp. iur. Att. 996. sz.)

100 drachma = 1 mina = 39 for. 29 kr.

500 drachma = 196 for. 45 kr.

5 drachma = 1 for. 96 kr.

1 drachma = 39 kr.

15. A 14. szám alatt említett Solonféle törvény, mely a farkasirtónak hol 5, hol 1 drachmát határoz, csak pénzbeli kifejezése annak a Drakonféle törvénynek, mely első esetben marhát, másodikban birkát határoz jutalmul. E szerint egy darab marha Solon idejében 5, egy birka 1 drachmába került. A 101. Olympias 3. éve körül (374-ben kr. e.) egy áldozatra szánt, tehát válogatott hibátlan marhának körülbelül 70 egész 77 drachma volt az ára; tehát vagy 15-szörte nagyobb mint a közönséges marhának Solon idejében.

16. A 3 minánál kevesebb birtokuk és fogatkozott testűek attikai törvény szerint *ἀδύνατοι*, tehetetlenek. Kit a tanács annak elismert, naponként 2 obolost kapott.

(Télly, Corp. iur. Att. 989. sz.)

2 obolos = 12 krajczár.

17. Attikai törvény szerint a színházba való belépti díj 2 obolos volt. Szegényért az állam fizetett.

(Télly, Corp. iur. Att. 982. sz.)

18. Attikai törvény szerint 1000 drachmával lakolt az a nő, ki utczán illetlenkedett.

(Télly, Corp. iur. Att. 1184. sz.)

1000 drachma = 392 for. 91 kr.

19. Attikai törvény szerint nem volt szabad nőnek Eleusisba kocsin („két fogaton“) mennie, nehogy túltegyenek a gazdagok a népbeli nőkön: kit rajta kaptak 6000 drachma birságot fizetett.

(Télly, Corp. iur. Att. 1083. sz.)

6000 drachma = 60 mina = 1 talentum = 2357 frt. 50 kr.

20. Közöséges ígáslovet Isaeus (390 körül Kr. e.) 3 minába számít; hadi és versenypáripát Aristophanes idejében 12 minára becsültek.

3 mina = 117 for. 87 kr.

12 mina = 471 for. 48 kr.

21. 1 medimnus (0·8541 osztr. mérő) árpa Solon idejében 1 drachmába került; Demosthenes idejében, tehát vagy 200 évvel utóbb már hatszor annyira is fölemelték az árat. Sokrates idejében tehát vagy 100 évvel előbb az árpadarának a medimnusa 2 drachma volt; 1 medimnus buza Demosthenes idejében, mikor olcsó volt, 5 drachma, azelőtt pedig, Aristophanes idejében 3 drachma.

(V. ö. a 6. példával).

22. 1 metretes (23·84 pint = 0·675 akó) bor, attikai termés, Demosthenes idejében körülbelül 4 drachmába került; tehát olcsó volt, mint általában az ókornak borárai aránylag kicsinyek, mivel a borkereskedő terményének nem volt akkoriban oly mindenféle való keletje mint mainapság. Eszerint 1 akó 2 for. 33 kr. lett volna.

23. 1 bányász-rabot Demosthenes idejében 150 drachmára becsültek.

24. 1 plethron (0·165 hold) szántóföld Lysias idejében, nem sokára a peloponneszi háború után, körülbelül 50 drachmát érhetett.

Tehát 1 hold 119 forintba került volna.

25. Demosthenes egy szegény család házáat 40 minára becsüli: tágas, több családra való bérháznak 100 mina az ára.

26. Egy exomis (ἑξωμίς), a munkás osztálynak közöséges ruhája, különösfajta chiton, igen rövid s jobb felül nyitott, úgy hogy a jobb váll, valamint a kar és mell meztelen volt, Sokrates szerint 10 drachmaért kapható.

(Rajzát l. Rich. III. Wörterb. 250. lap).

27. Középosztályu embereknek a felöltönye, úgy látszik 4 ezüststaterba került (V. ö. a 4. sz. példával)

1 ezüststater = 1 tetradrachmon, tehát 4 ezüststater = 6 for. 28 kr.

28. Lucian 1 pár női czipőt 2 drachmába számít.

29. A Lybophoenikiaiak Karthago uralma alatt állván bizonyos számú katonát és adót voltak kötelesek az uralkodó városnak szol-

gáltatni. Kisleptis maga fizetett 365 talentomot évi adó fejében.

$$2357,5 \text{ for.} \times 365 = 860487 \text{ for. } 50 \text{ kr.}$$

30. Az Antiochussal való szerződés, mely 189-ben Kr. e. (Róma épültének 565. évében) történt, különösen ezt szabja a király elé: Europa abstinete, Asia omni, quae cis Taurum montem est, decedite; pro impensis deinde in bellum factis (hadi költ. fejében) quindecim milia talentum Euboicorum dabit, quingenta praesentia (azonnal) duo milia et quingenta, cum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint (helyben hagyták, megerősítették), milia deinde talentum per duodecim annos. Liv. XXXVII. 45, 14. Talentum Euboicum = t. Atticum. V. ö. Liv. XXXVIII, 48, 13 argenti probi talenta Attica duodecim milia dato intra duodecim annos pensionibus aequis.

1 talentum = 2357 for. 50 kr., tehát összesen követeltek 15000 talentomot = 35362500 for. mindjárt 500-at = 1178750 for. a béke megerősítésekor 2500-at = 5893750 for. 12 éven át évenként 1000-et, összesen tehát 12000-et = 28290000 for.

Ponori Thewreuk Emil.

Elemi latin nyelvtan.

Irta Bartl Antal a pesti kir. főgymnasium tanára. Első rész; második javított kiadás. Pest 1867. Ára 75 kr.

Könyvet, különösen tankönyvet ismertetni nem oly könnyű mint az egy tekintetre látszik. Az ismertetőnek ugyanis az előtte fekvő tankönyvben foglalt tudományt nemcsak elméletileg kell birnia, hanem szükséges, hogy azt már gyakorlatilag is kezelte légyen, mert csak így találhatja fel a tankönyv minden lehető érdemeit és hibáit, s csak így van feljogosítva a munkát dicsérni avagy gáncsolni. A dicsérésben és gáncsolásban azonban a legtöbb bíráló nem úgy jár el mint kötelessége volna, mint szintén a szerzők sem úgy veszik föl mint kellene: amazok rendesen megfélelkeznek az előttük fekvő könyvről s vagy a szerző személyét, vagy pedig saját, gyakran a tárgytól egészen eltérő, nézeteiket fejtegetik, ezek pedig a dicsérést úgy mint a gáncsolást személyökre átvivén, természetesen, hogy az elsőt szívesen, az utóbbit pedig rossz neven veszik. — A jó kritikusknak éppen olyannak kell lenni, mint a jó tanárnak; valamint ez tanítványában mindig és mindenkor a tettet dicséri vagy osto-

rozza, épen úgy amaz mindig az előtte álló könyvet itéli életre vagy halálra, a nélkül, hogy az íróra csak gondolna is, annál kevésbé, hogy annak személyét támadná meg műve helyett. — Mi részünkről tőlünk kitelhetőképen igyekszünk, hogy valamint egyébkor úgy most is a legnagyobb tárgyilagossággal járjunk el. Ad rem

A tanmódszer a mint tudjuk vagy elméleti vagy gyakorlati lehet. Az előttünk fekvő tankönyvben ezek közül egyiket sem találjuk, itt az elmélet a gyakorlatba mintegy belé van olvasztva. Mi részünkről azt hisszük, hogy az elmélet a gyakorlatot vagy a gyakorlat az elméletet nyomon kísérheti, egymást segíthetik, kiegészíthetik, megvilágosíthatják, de a kettőt egybeolvasztani már azért sem tanácsos, mivel akkor sem nem elméleti, sem nem gyakorlati a tanmódszer, minthogy a kettő egymással úgy össze van nőve, hogy azt tisztán megkülönböztetni még szakavatottnak sem mindig könnyű; hát a tanulónak, ki mindent lehetőleg szemléletileg akar elsajátítani. Az ilyen tankönyvben úgy bele van nőve a fa az erdőbe, hogy amazt emettől megkülönböztetni még gyakorlott szem sem mindig képes; a tanuló pedig föl sem ismeri, mert ő nem látja, nem láthatja a fát az erdőtől. Véleményünk szerint legjobb tehát az alaktant külön, a gyakorlókönyvet ismét külön adni s azoknak egymással való egyesítését egészen a tanárra bízni, ki belátása szerint járhatván el dolgában, az alaktan megértését úgy eszközli, a mint legjobbnak véli.

A mi a görög nyelvben Buttmann kézikönyve volt, épen az a latinban Zumpt nyelvtana; valamint amazt az újabb észszerű tanmód megpendítőjének méltán tarthatjuk, úgy emettől sem lehet megtagadni, hogy ő volt az első, ki belátta, miszerint a régi methodus magát túlélte, s hogy szerinte a latin alaktant alaposan megtanítani tökéletes lehetetlenség. Megkezdé tehát az ujitás korát; azolta fájdalom! hiába kinlódnak a latin nyelvtanok az alaktan előadásában azon utat eltalálni, mely egyrészt a nyelvtudományhoz méltó legyen, másrészt a paedagogiai praxisnak is megfelelően. Ennek oka kétségkívül azon körülményben rejlik, hogy a grammaticusok a régi methodusba úgy bele élték magukat, hogy bár annak teljes használhatlanságáról meg vannak győződve, még sem akarnak annak elevenébe nyulni. Így történt az aztán, hogy az újabb irányban készült nyelvtanokat többnyire valamint nálunk, úgy Némethonban is szerzőik a régibe csak bele oltani akarták s akarják, de azt egészen elvetni még most is többnek tartják bűnnél.

Pedig így a nyelvtanók a kívánt irányt sohasem fogják eltalálni, mert hiszen igaz az, hogy a nemes csemetét még a legvadabb fába is bele lehet oltani s az abban nemesak megfogamzik, de nemes gyümölcsöt is fog teremni; de szükséges, hogy a fában, melybe oltani akarunk, életerő legyen, különben a csemete nemesak hogy meg nem fogamzik, hanem a törzsökkel együtt elvesz. Így van az nyelvtanainkkal is; míg belőlük a régi tant gyökerestül ki nem irtjuk, az új tan gyökeret nem verhet: ez utóbbi kinlódhatik az előbbiben, de benne sohasem fogamzik meg, következésképp kielégítő eredményt sem mutathat fel soha. A kezünk alatt levő „Elemi latin nyelvtan“ éppen így levén kidolgozva, alkalmat szolgáltat nekünk a fentebb mondottak bebizonyítására.

Szerző ur az első kiadás előszavában így szól: A jelen tankönyvben megkísértettem a latin nyelv elemeit oly módon tárgyalni, mely egyrészt a nyelvtudomány mai színvonalán áll, másrészt az alsóbb osztályok igényeinek is képes megfelelni. Az alaktanra nézve azon elveket követtem; melyeket az összehasonlító nyelvtudomány mai napig tisztába hozott, s melyeknél fogva pl. a névragozás az önhangzós és mássalhangzós végzetű tök szerint különböztetik meg; továbbá az ige szó ragozása a töszó jellem betűjétől tétetik függővé.

Ebből világos, hogy szerző nyelvtanát egészen az összehasonlító nyelvtudomány alapjára igyekezett fektetni. Lássuk, mennyire sikerült ezt neki keresztül vinni. — Az ötödik lapon az első vagy *a*-névragozásról ez áll: Ehhez tartoznak 1) azon nőnemű szók, melyeknek töje hosszú, 2) azon himnemű szók, melyeknek töje rövid *a*-ra végződik; pl. *tō*: *alā*, nőnemű, *scribā*, himnemű; ragoztatnak pedig ekképen: Egyes-szám. Nom. -*ā*, gen. -*ae*, dat. -*ae*. acc. -*am*, voc. *ā*, abl. *ā*. Többes-szám: Nom. -*ae*, gen. -*ārum*, dat. -*is*, acc. -*ās*, voc. -*ae*, abl. *is*. — Ezen ragok (vagy nem tudom micsodák, mert szerző elhallgatja a nevöket) *al*-hoz vannak ragasztva kövér betűkkel így: *alā*, *alae*, *alam* stb. — A tizedik lapon a második vagy *o*-névragozásról ez áll: Ehhez tartoznak azon *o*-val végződő tök, melyek 1) *s* és *m*, mint a nevező képzői előtt, az *o*-t *u*-ba gyengítik, pl. *tō*: *lupo*, nevező: *lupus*; *tō*: *templo*, nevező: *templum*. — Ezen nevek ragozása következő: Egyes-szám. Nom. *ūs*, *ŭm*, gen. *i* dat. -*ō*, acc. -*ŭm*, voc. *ē*, *ŭm*, abl. *ō*. Többes-szám. Nom. -*i*, -*ā* gen. -*ōrum*, dat. -*is*, acc. -*ōs*, *ā*, voc. *i*, *ā*, abl. *is*. Ezen ragok *campus* és *lignum*

szavakhoz vannak kapcsolva. Ide tartoznak — jegyzi meg szerző — még az *e o* és *ro-n* végződő tők (fentebb az *a*-tők *a*-ra végződtek, itt már *ro-n* végződnek az *o* tők), melyek az egyes-szám nevezőjét *o* elvetésével képzik. Mintául *puer* és *ager* szavak vannak felhozva. — A tizenötödik lapon a harmadik vagy vegyes névragozásról ez áll: Ezen névragozás mindazon tőket foglalja magában, melyeknek tői mássalhangzókra vagy *i* hangzóra végződnek. A tőt megtaláljuk, ha a sajátító *is* ragját elvágjuk, a mi ezt megelőzi az *a* tő. A nevező háromféleképpen képeztetik a tőből: 1) a tő nem változik a nevezőben, pl. tő: *dolor*, nevező: *dolor*; 2) a tő változik a nevezőben, pl. tő: *ebor*, nevező: *ebur*; 3) a tőhöz járul *s* rag, pl. tő: *trab*, nevező: *trabs*. Ezen nevek ragozása következő: E. nom. —, gen. *-is*, dat. *-i*, acc. *-ēm*, voc. —, abl. *-ē*. T. nom. *-ēs*, *-ā*, gen. *-um*, dat. *-ibus* (a himneműeknél *ibus*), acc. *-ēs*, *-a*, voc. *-ēs*, *-a*, abl. *-ibus*. A mintákul felhozott szavak ezek: *pastor*, *pater*, *aetās*, *nubes*, *corpūs* és *marē*. — Ezen szavaknál a végzetek egy kis vizirányos vonallal vannak a tőtől elválasztva, kivéve *nubest* és *mare*t, melyekben össze vannak írva a tővel, így: *pastor-is*, *patr-ēm*, *aetāt-ibus* *corpör-ā*, ellenben: *nubem*, *mariū* stb. — A huszonnyolczadik lapon a negyedik névragozásról ez áll: Ide tartoznak az *u* végzetű tők. Az efféle nevek ragozása következő: E. nom. *-ūs*, *-ū*, gen. *-ūs*, dat. *-ūi*, *-ū*, acc. *-ūm*, *-ū*, voc. *-ūs*, *-ū* (a nom. ban az *ū* rövid), abl. *-ū*. T. nom. *-ūs*, *-a*, gen. *-um*, dat. *-ibus*, acc. *-ūs*, *-a*, voc. *-ūs*, *-a*, abl. *-ibus*. Minták: *sensus* és *cornu*. A huszonkilenczedik lapon az ötödik névragozásról ez áll: Ezen névragozás nem egyéb mint az első névragozásnak régiebb mellékidoma; az ide tartozó neveknek tői megtartották a hosszú *e* hangzót és a nevezőt képző *s* ragot, mely a hívő esetben is megmarad, pl. E. nom. — *s*, gen. *-i*, dat. *-i*, acc. *-m*, voc. *-s*, abl. —. T. nom. *-s*, gen. *-rum*, dat. *-bus* (a harmadik és negyedikben mint láttuk *ibus* volt), acc. *-s*, voc. *-s*, abl. *-bus*. Minták: *rēs*, *diēs*.

Imhol előttünk áll az öt névragozás meghatározása s ezeknek csalhatatlanságát hirdető paradigmák. Soha az adott szabályokat a közvetlen rájuk következő minták nem hazudtolták meg kirívóbban mint épen az előttünk fekvő tanításban. — Szerző ugyanis a 4. lapon ezt mondja: A névragozásnál megkülönböztetendő a tő és a rag. A tő az ingatlan, a rag pedig a mozgó elem. Próbáljuk meg tehát a fentebb idézett tanításban a tőt és ragot megkülönböztetni. Az első vagy *a*-névragozás tője

a-n végződik. Ezt a tanítást a minta lerontja, mert először is, ha az előtte álló jó vastag betűkkel jelölt ragokat a mintául felhozott szótól elválasztjuk, így *a l-a*, *a l-a e*, *a l-a r u m*, *a l-i s* stb., akkor a *tő a l-* és nem *a l a*, a rag pedig: *a*, *ae*, *a r u m*, *i s* stb. Erre azonban szerző azt mondhatja, hogy a kövér betűkkel nemcsak a ragok, hanem a töönhangzók is jelölvék; ámde ez megint nem áll, mert *pl.* a plur. dat. és abl. így van ketté vágva: *a l-i s*, itt csak az *s* ragot megelőző *i* nem töönhangzó? E szerint nincs itt más mód mint úgy venni a dolgot a mint a nyelvtan tanítja, t. i. *a l* *tő*, *a* pedig rag. — A második vagy *o*-névragozással épen így vagyunk; meg van mondva ugyanis, hogy a *tő o*-n végződik, de a paradigma mégis így van: *c a m p-u s*, *l i g n-u m*, *p u-e r*, *a g-e r*, tehát a *tők*; *c a m p*, *l i g n*, *p u*, *a g* és nem *c a m p o* stb., mint szerző tanítja. Feltűnő itt az *e r o* és *r o*-n végződő *tökre* való jegyzet, mely azt tanítja, hogy a *r o*-n végződő *tők* az egyes nominativust az *o* elvetésével képzik, tehát a *g r o* az *o* elvetésével lesz a *g r*. Ez a nevező eset?

A harmadik vagy vegyes névragozásnál már világosan ki van mondva mi a *tő*, t. i. a sajátító is ragját kell elválnunk, s a mi ott marad az a *tő*, tehát: *p a s t ō r*, *p a t r*, *a e t a t*, *c o r p o r*; az *i*-*tökre* felhozott két szóban (*n u b e s* és *m a r e*) a rag a *tőtől* nincs elválasztva, itt tehát a rag ismét az, a mi kövér betűvel van jelölve, tehát *n u b-e s*, *n u b-i s*, *n u b-i*, *m a r-i a*, *m a r-i u m* stb. Ezen magyarázatért azonban szerző minket szelességgel vádolhat, mert mondhatja, hogy meg kellett volna nézni a 24. lapon álló tanítást is, hol az áll, hogy az *i*-*tők* végzetihez a sajátítóban csak *s* járul. No ezt már sehogy sem értjük, mert ha *pl. n u b e s*-nek töje *n u b i*, akkor az *i* nem végzet, hanem töönhangzó; no de legyen végzet, akkor tehát tudjuk, hogy a genitivust így kell elválasztani *n u b i-s*, de hát a többi casusokkal mit csináljunk, melyek előtt: *i*, *e m* — *e* stb. ragok figurálnak, s a szóban kövér betűkkel jelölvék? Különösen megjegyezni valók itt a mássalhangzói *tökre* felhozott minták, melyek plur. dat. és abl.-a így van megszakítva: *a e t a-t i b u s*, *c o r p o r-i b u s*, tehát a rag *i b u s*. Így tanítják ezt az oly nyelvtanok is, melyek „az összehasonlító nyelvtudomány által mai napig tisztába hozott elveket“ nem követik. És ezen *i b u s* az *u*-*töknél* is megmarad, mivel szerző a 28. lapon így tanít: Azon kéttagnú szók, melyekben *u* előtt áll *i b u s* helyett *u b u s*-t vesznek föl, tehát *pl. a c u-u b u s*, *q u e r c u-u b u s*-nak kell lenni, a paradigmában pedig így áll: *s e n s-i b u s*, *c o r n-i b u s*; a *tő*: *s e n s*, *c o r n*. Legnevezetesebb az 5. név-

ragozás (füresa, már itt és a 4. névragozásban nem áll, hogy negyedik vagy *u-*, ötödik vagy *e-*névragozás, a három elsőben pedig úgy áll), mert a mint fentebb láttuk szerző azt mondja róla, hogy nem egyéb mint az első névragozásnak régiebb mellékidoma. Ezen tanítást lehetetlen, hogy valaha a tanuló elhigye, mert ha összeveti az első névragozás ragjait az ötödikével, azokban semmi rokonságot sem fog soha feltalálni, sőt a tök is különböznek tökéletesen egymástól: amott a *l*, itt *r e*. Itt azonban, ha a kövér betűkből ítélünk a tö *r* (ettől: *r ē s*) és *d i* (ettől: *d i e s*) is lehet, a mint akarjuk s így még érthetlenebbé lesz az egész.

Tegyük fel, hogy szerző ernyedetlen szorgalmának sikerül ezen öt névragozást betanítani, ugyan mit tudnak akkor tanítványai? Felelet. Öt külön névragozást és vagy 30—40 különféle ragot, s mégis ha valamelyik auctorban a tanuló ezt olvassa: *s c e l e r e*, s kérdik tőle, hogy micsoda *casus* ez, bizonyosan nem fogja tudni s elvégre nagy erőlködéssel csak úgy találja el, ha a szótárban hátul a *s c e l u s s c e l e r i s t* megtanulván, azután így folytatja: *s c e l e r i s c e l u s s c e l e r e* (ha ugyan ez utóbbi helyett nem *s c e l u s t* mond) tudván pedig, hogy a hatodik helyen az *ablatus* áll, tehát rámondja, hogy *s c e l e r e ablatus*.

Nézzük most a régi irányt s lássuk, hogy mi módon tanítja a *declinatiót*. Probus *catholica*-jában ugyancsak 5 *declinatio* van, melyekre a *sing. genitivus* végzetéről lehet rá ismerni, ezen *genitivusi* végzetek ezek; 1. *decl. a e*, 2. *i*, 3. *i s*, 4. *u s*, 5. *ei*. Priscian éppen ezt vallja, Charisius pedig így szól: *Ordines omnium nominum, qui quidem ratione et observatione inveniuntur, numero sunt quattuor, vel ut quibusdam placet, quinque; s* miután a 4. első *declinatio*ról értéközött, így folytatja: *Est et alius ordo declinationis, quem alii ad secundum ordinem pertinere dicunt, quoniam genitivum in i litteram facit alii tertii putaverunt, quoniam accusativum in e m item dativum et ablativum pluralem in bus* (tehát a rag még ezek szerint is csak *bus* és nem *i bus*, *u bus*) *facit; quem ideo nulli parti tribuentes quintae declinationis dicendum esse putavere.* — Diomedes ezen öt *declinatio*hoz még kettőt ad: *Formae declinationum nominum, ut quibusdam videtur, sunt septem, és pedig úgy, hogy az ii-n végződő nominák, milyenek: Vergilii, ingenii stb. a 2. és 3. decl. közé vétetnek el és a 4. declinatio*ra tartozó *neutrumok, milyenek: genu, cornu stb. mint külön declinatio tekintetnek, melyeknek egész singularisa*

egy forma volt (nyelvtanunkban a nom. ű, tehát c o r n ű, a voc. ű, c o r n ű. Melyik igaz?). Ehhez járulnak még azon görög nevek, melyek a latinban a görög ragozást megtartották, milyenek Thisbe Thisbes, Euterpe Euterpes, Pan Panos stb., úgy hogy Diomedes eladását így végzi: Ita omnes fiunt declinationum nominum formae numero decem.

Imhol ez a régi irány, s ettől az előttünk fekvő nyelvtan tanítása csak annyiban tér el, hogy nincs benne 10 declinatio számmal jelölve, de elkülönözve éppen úgy van mint ott. Nem kell ugyanis egyebet tennünk mint az o-tőknél a 13. lapon levő e r o, i r o és r o végzetű tőket; továbbá az i-névragozást a 24 lapon, mely a genitivusban ugyis csak s-et vesz föl s végre az u-tőknél a neutrumokat, melyeknek ragjaik a hímneműekétől ugyis elütők, külön venni s meg lesz a 10 declinatio. Ha pedig a régi és új irány között semmi különbség sincs, ha ez utóbbi semmit sem könnyít a latin nyelv tanításán, akkor kár a régít elhagyni, mert megtanulni a declinatiót a szerint is meg lehetett, habár örökre érthetetlen maradt is. Ezen nyelvtan szerint a megértés legkevésbé sincs előmozdítva, sőt még jobban össze van zavarva mint a régi-ben. Hogy ezt elhiggyük csak a szótárba kell bele tekintenünk hátul, hol a szavak éppen úgy vannak adva mint a legrégibb könyvekben, t. i. a nom. és gen. van kitéve, kivevén az e r o, i r o és r o végzetű tőket, melyeknél (108 l.) a nom. és gen. mellett még a tő is ott figurál, így: p u e r (*puero*), i; v i r (*viro*), i; a p e r (*apro*), i stb. Az új irány tehát még megnehezítette a dolgot, mert a szokásos nominativus és genitivushoz tőt ad, a minek a tanuló éppen semmi hasznát sem veheti, mert ha egyszer már a nominativust és genitivust megtanulta, mit csináljon akkor már a tővel? A tőnek csak úgy van és lehet haszna, ha belőle minden casust képezhetünk, tehát a nominativust és genitivust is. A vita nem is a fölött foly, hogy a tők szerint tanítani alaposabb s egyszersmind előnyösebb ne volna a régi tanításnál, hanem arról, hogy némely grammaticusok azt állítják, hogy miután oly tudományos nyelvtant fiu kezébe adni még sem lehet, melyben a nom. sem volna kitéve, hanem csak a szabályok, melyek szerint az a töből képezhető, tehát czélszerűbb a nominativus mellett a genitivust tanítani mint a tőt, már csak azért is, mert amaz a nyelvben meglevő, emez pedig csak képzelt alak s a tő a genitivusban is benn foglaltatik. Ámde ezen vélemény csak látszólag helyes, mert először is nem áll,

hogy a genitivusban a tö és rag mindig megvolna, pl. ebben: a gri, — az ilyenekben tehát a töt a tanuló nem tanulja meg, következőleg a többi casusokat képezni sem tudja, mert nincs miből; azután még ne higgye senki, hogy a tanuló a genitivusban a töt megtanulja, mert ő csak a genitivust tanulja meg, melynél aztán többre becsüli, előbbvalónak tartja a nominativust. Innen van az, hogy ha pl. ezt a szót caput declinálja, így jár el: caput capitis capiti caput capite, mert ő inkább a nominativus s a vele egyenlő casusokra hallgat mint a genitivusra. — Ha azonban a fő súly a tön nyugszik s a gen. semmivel sem becsültetik többre mint a többi casusok, akkor a tanuló könnyen igazodik el, mert oly alakot tud, melyből minden casus képezhető, ha t. i. úgy járunk el a mint a nyelvtudomány parancsolja; ez pedig a következő eljárást ajánlja a tanításban:

A tanulóknak a viláért sem kell a fejébe verni, hogy 5 névragozás van, hanem hogy a latin nyelvben az összes nominák csak egyféleképen ragoztatnak és pedig úgy a singularis mint a pluralisban hat casuson át. A névragok is csak egyfélék, de a nevek tői annyifél-ék lehetnek a hány önhangzó van a latin nyelvben, sőt mássalhangzón is végződhetnek, tehát: a, e, i, o, u, és mássalhangzók, p. o. terra, re, turri, equo, sensu és princip. Ezen; him- és nőnemű tők a sing. nominativusban — ha hangtani szabályok nem tiltják — s-et vesznek föl, kivévn az a- tőket, melyek elvesztették, tehát: terra, re-s, turri-s, sensus és princip-s (töbéli i a nominativusban e-be megy át); — a sing. accusativusban em ragot vesznek föl, csak hogy az önhangzón végződő tők a rag önhangzóját (e) a tőönhangzóval rendesen összevonják, tehát: terra-m, re-m, turri-m, equo-m, sensu-m, de: princip-em. A sing. ablativus ragja ed, mely egészen kiveszett, csak a mássalhangzói tőknél maradt meg az önhangzó, tehát: terrā (elavult terra-d), rē (elav. re-d), turri (elav. turri-d), equō (elav. equo-d) sensū (elav. sensu-d), princip-e (ered. principed). Ezen casus képzésére tehát a szabály — a mint Traut *) tanítja így hangzik: Adj a mássalhangzón végződő tőkhöz e-t s nyujtsd meg az önhangzón végződő tők végönhangzóját (40. l.). — A plur. dat. és abl. ragja bus, melyből az ajakhang az a- és o-tőknél többnyire

*) Vollständiges Lehrgebäude der lateinischen Sprache, von Georg Traut (Erste bis drei und neunzigste Lehrstufe). Frankfurt a. M. 1868.

kiveszett, tehát: terra-is *) = terrī-s, rē-bus, turri-bus equo-is = equī-s, sensi-bus (e. h. sensu-bus), principi-bus. — A több casusokat térszűke miatt itt nem adhatván, ajánljuk szerzőnek, hogy képzéseket illetőleg nézze meg és fogadja el (kivéve a kivenni valókat) Traut tanítását, ki nyelvtanát egészen Ollendorff methodusa szerint dolgozta ki, s ennél fogva nem lehet ráfogni, hogy első osztályu tanuló kezébe nem való.

Ereszkedjünk mostan egy kissé részletekbe és lássuk, hogy tanítja meg szerző a harmadik vagy vegyes névragozáshoz tartozó szavak töit. — Fentebb láttuk, hogy az ide tartozó szavak nevezője a töből háromféleképen képeztetik és pedig 1) a tö nem változik a nevezőben, p. tö: dolor, nevező: dolor. — Vegyük ehhez mindjárt a mi a 17. lapon b) alatt áll: a tönek hosszú hangzója a nevezőben gyakran rövidítve fordul elé, pl. tö amōr, nevező amōr. Lehet-e homlokegyenesebben ellenkezni két szabálynak egymással mint épen ezek ellenkeznek? Hát dolor töje nem épen úgy s azon jognál fogva hosszú melynél fogva amor? Továbbá azt tanítja szerző, hogy a töhöz s rag járul pl. tö: trab, nom. trabs. Ezt tehát úgy kellene ragozni mint pastor-t vagy aestas-t, s hogy ha a tanuló a plur genitivust történetesen így képezné: trabi-um, nem volna helyes? De bizony helyes, mert a tö itt nem trab, hanem trabi-épen úgy mint stirps-nél stirpi, mivel azon tökhöz tartoznak mindketten, melyek a töbeli -t. a nominativusban elvesztették. Hogy ez úgy van mutatja az, hogy amannak trabes, emennek stirpis elavult alakja még eléfordul, mi nyilván mutatja, hogy az i-tökhöz tartoznak. — A 18. lapon szerző így tanít: sok (különösen egytagu) r végzetű tö eredeti s-ét tünteti föl a nevezőben, mi mellett néha a tönek egyik hangzója is változik; pl. tö: mōr, nevező: mōs. — Ez az egész tanítás hamis, mert épen azon körülmény, hogy a töben eredetileg s volt mutatja, hogy ezen szók nem az r-en végződő tökhöz, hanem az s-tökhöz tartoznak, tehát eredetileg mōs-is volt, mint eram, ero eredetileg esam, eso voltak; e szerint valamint itt a tö er nem lehet, úgy ott sem lehet mōr. Hát a görögben γένος töje γένος és nem γένος? a latinban ge-

*) Ezen casus fokenkénti fejlődése ez: terra-bus, terravus, terra-īs, terrais, terrī-s; equo-bus, equo-vīs, equo-is, equu-is, equī-s, equī-s.

nus tője gener és nem: genes? Fonák tanítás biz ez. A legkülönösebb azonban az, hogy szerző ossium-ot (v. ö. ezen mondatot: Magna est duritia ossium, mely éppen az említett szabályra van felhozva) is ide számítja, — persze, mert ha a sing. genitivusban az is ragot elveszszük, ott marad: oss, melyben az *r*-nek nyoma sincs s nem is volt soha. Ide szerző tanítása szerint legfőlebb os, oris tartozhatik, mert amannak a mint a gyakorlatban felhozott alak is nyilván mutatja, tője: ossi-^{*)}, melyet az összehasonlító nyelvtudomány így bizonyít be: szanszkrit: asthi, görög: ὀστέον-ν ebből ὀστέϊ-ο-ν ὀστέϊ-ο-ς ὀστέϊ-ο-ς lat. ossi-, e h. osti-. Különben e szó ragozásával már a régi grammaticusoknak is sok bajuk volt: Ossu quidam — mondja Charisius — ut veru, genu putarunt, inquit Plinius eodem libro VI. posse censerī. Nam ut veribus, genibus, ossibus quoque posse manifestum est. — Priscián pedig így tanít róla: Quidam veterum et hoc ossu et hoc ossum proferebant unde Pacuvius in Chryse: Ossum inhumatum aestuosam aulam. Accius vero in Annalibus: Fraxinus fissa ferox, infensa infinditur ossis. — Régi feliraton ossua gyakori, miből látható, hogy a mostan használatban levő ossa is e helyett áll: ossua, ossiia, ossia (ossja).^{**)} —

^{*)} Itt ugyan szemünkre vethetik, hogy a mi nyelvtanunkban os tője oss, e h. ost- (v. 9. l), tehát mi is a mássalhangzói tőkhöz soroljuk. Ez igaz, csak hogy a mi nyelvtanunk nem második **javitott** kiadás.

^{**) Ugyancsak ez a lap, hol ossium nem a maga helyén áll, nevezetes még más tekintetben is. A „Hon“ 1 febr.-ról szóló „Esti lapjában“ egy cikk jelent meg, mely az iskolai fegyelemről szólván, egy pár szót a latin nyelv tanításáról is oda vet. A cikkírónak bizonyosan van valami rokona vagy ismerőse, kinek tanuló fia valószínűleg a latin pensumért bezáratott; ő tehát rögtön tollat vesz és ír a bezáratás ellen s azután felüti az előtte fekvő Bartl-féle latinnyelvtant s törénetesen éppen a 18. lapra nyit s először is azt állítja, hogy ez a nyelvtan gyökerekről beszél, mintha a tanuló már kész ethymologus (talán: etymologus) volna, s azután kikapja ezen mondatot: A ubi tumno agricolae etc. s megróvjá a szerzőt, hogy miért mondja, „auctumno“ hisz azt a gyermek még nem tudhatja, melyik esetben van, de ha kitalálná is, nem tudja „per quam regulam“, mert a szerző erről nem ad semmi felvilágosítást. — Látjuk, hogy ezen tankönyv gyarlóságai nagyok s mégis ezen vád ellen kénytelenek vagyunk védeni s a cikkírónak ily szeles s felületes eljárása ellen tiltakozni, mert lehet, hogy ez neki csak tréfa, de bizony a szerzőt kellemetlenül érinteti az olyan vád, melynek éppen semmi alapja nincs. A nyelvtan nem „gyökerekről“ még gyökökről sem beszél, hanem csak tőkről, erről pe-}

A 22. lapon *v* és *a* s a *d* végzetű tökhöz van adva. Ez megint nem áll: amaz az *s*-tökhöz tartozik, még pedig tisztán, mert míg a többiek (*genus, mus, lepus* stb) két önhangzó közt a töbéli *s*-et *r*-ré változtatják, ez tisztán megtartja minden casusban; — emez pedig az *i*-tökhöz tartozik, tehát a *tő: assi-* épen úgy mint *ossi-*. Hogy ez így van mutatja az is, hogy Pliniusnál *assis* nominativus is előfordul. — Ugyanezen a lapon azt tanítja szerző, hogy a *c*-tökhöz tartoznak még ezek is: *nox, noctis; nix, nivis; senex senis; supellex, supellectilis*. — Fentebb *ossium*-nál legalább tudtuk mondani, hogy szerző tévedésből *os* (*ō-r*) helyet *tette os ossi-t* oda, de itt már tökéletesen nem értjük szerző eljárását, mert ha a *sing. genitivus* is ragját elveszszük, akkor ezen szavak közül egy sem tartozik a *c*-tők közé. Vagy itt talán más szabályt kell követni a *tő* föltalálására? Bizony mást, de nem olyat, minőt szerző követett, hanem ilyet: 1. *nox*, ez a szanszkritban: *nak-ti*, gör. *νυκτ*, összetételekben: *νυκτο-* és *νυκτι-*, lat. *tő: nocti*, litván; *nacti-s*, got: *naht-s*, *tő: nahti*, összetételben: *nahta*, óném. *nahti-gala* = *Nachtigall*; 2. *nix*, ez a zendben így van: *e, nigh* (havazni), gör. *νιξ* e h. *σνιγνι*, lat. *ning-it, ningv-it* *nix*, *tő: nivi*, e h. *nigvi*, *nihvi*, a litvánban *snig-ti, sningt*, óném. *snîw-it* e h. *snigw-it*; a *verbum* tehát mindentűt a torokhangu tökhöz (*g*)

dig, ha nevét viselni akarja, beszélnie kell; a tanulóknak is, ki a *tők* szerint tanul épen oly kevéssé szükséges etymologusnak lennie, mint annak, ki a növény tövét és gyökerét tanulja szükséges növény-physiologusnak lenni. — Az idézett mondatrészt pedig lehet hogy czikkíró nem érti, de a tanuló gondolkodás nélkül fordítja azt le magyarra, mert a 10. lapon a megtanult „*per quam regulam*“ így hangzik: A távolító áll ezen kérdésre: mi által? vagy mivel? az eszköz- vagy szer- és **mikor?** az idő megjelölésére. Szerzőnek az előbeszédben alkalmasint ilyen bírálókra vonatkoznak következő szavai: „mások ellenben, nem tudom mi okozta indulatosságukban, nem találtak elég kiméletlen szavakat, hogy e szegény könyvet írójával együtt ledorongolják és a könyv számára a feledékenység lomtárába vezető utat egyengessék.“ — No de laikus ha így itél nincs rajta mit csudálkoznai, mi ismerünk főgymnasiunai történetet, sőt latin nyelvet előadó tanárt is, a kik az egész összehasonlító nyelvtudományra vállat vonítva mondják: ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes. Hány tizedig, hogy ne mondjuk századig kell még, hogy világítson vakító fénnyel a nyelvtudomány, míg ily szurok-sötétségen keresztül hatolhat?

tartozik, csak a latin *nox* ment át az *i*-tők közé; — 3. *senex*, a szanszkritban: *sana*, zendben: *hana*, gör. *ἐρο-* (ebben: *ἐρη καί* *ρέα* sc. *ῥιμέρα*), lat. *tō sen-*, litvan: *sēna-s*, gót superlativus: *sin-ista*; 4. *supellex*, ez a szó a többől két szótagot veszített el (*īli*) s azután *s-et* vett föl, tehát: *supellec (t) s*. Hogy a tője csakugyan *supellectīli-*, az a régiek tanításából is kiténik. Festus ezt mondja róla: *Supellectilis recto casu et senis ratione dicebantur, quae nunc contraria videntur esse finitioni portionis, quia omnia vocabula x littera finita per declinationes obliquorum casuum syllabam accipiunt.* — Priscian pedig így szól: *Supellex supellectilis; vetustissimi tamen etiam haec supellectilis nominativum proferebant.* Végre Charisius: *Omnia masculini et feminini generis vocabula singulari numero in declinatione non plus quam una syllaba increscunt, unde mihi videtur non supellex sed supellectilis esse dicendum, et ancipes ancipitis quam anceps. Quidam dicunt hoc iocinus iocinoris, iter itineris, supellex supellectilis; quamquam sane multi contendunt, haec supelectilis huius supelectilis et hoc itiner huius itineris dici debere.* — Ha ezekhez hozzáadjuk még a mit ugyanesak Charisius ezen szó ablativusára mond: *Quae genitivo plus quam una syllaba crescunt, ablativum per i litteram necesse est habeant, ut haec supellex huius supellectilis ab hac supellectili,* — akkor bátran mondhatjuk, hogy a szó bizonyosan az *i*-tökhöz tartozik, — Az LIV. gyakorlatban erre a szóra szerző ezen mondatot hozza fel: *A szép házieszközök drágák.* Ha ezt a tanítványai így teszik át latinra: *Pulchrae supellectiles preciosae sunt,* bizonyosan megdicsérik őket, mert nyelvtana II. részének 14. lapján *supellex* szót, mint a közönséges ragozástól eltérő kivételt, így ragozza: „sing. *supellex*, *supellectilis*, *supellectili*, *supellectilem*, *supellex!* *supellectile* (i); plur. *supellectiles*, *supellectilum* stb. rendes“, — holott pedig a tanulót figyelmeztetni kellene, hogy ne használjon olyan alakot, milyen a latin nyelvben nincs; *supellex* ugyanis azon szavakhoz tartozik, melyekre Charisius ezt mondja: *sunt quaedam nomina quae singulariter tantum proferuntur ut supellex etc.* Az „új irány“ tehát nemcsak tanítja a nyelvet, hanem csinálja is. — A 24. lapon *canis* (és *panis*) minden habozás nélkül az *i*-tökhöz van adva, tehát ne haragudjék szerző, ha tanítványa a plur. gen-t így képzi *canium*, mert ha az *i*-tökhöz tartozik, *canum* sohasem lehetne, pedig éppen *canum* a plur. gen.

mert szanszkritul ,kutya' így van: *çvan-* nom. *çva*, gen. *çu-nas*; gör. *κυν-*, nom. *κυν*, gen. *κυνός*; lat. *can-* e h. *quan*, gen. plur. *can-um*. Ebből kitűnik, hogy a *tő* nem *cani*, hanem *can*, s hogy tehát a folyékony-hangu és nem *i-tőkhöz* tartozik; épen így *panis*, melyről Charisius így tanít: *Utique eiusmodi nominum (t. i. az i-tőkhöz tartozók) etiam pluralis genitivus ante um syllabam i habebit, harum turrium, puppium. Excipiuntur haec tria, quae omnino i litteram neque in genitivo plurali ammittunt neque ablativo nec accusativo singulari; sunt autem haec panis, canis, iuvenis.* — *Panis* genitivum pluralem Caesar de analogia II. *panium* dixit, sed Verrius *panum sine i*. Ego autem neutrum probo, nec puto *panem* plurali (numero dici posse, quoniam unica res est et ad pondus redigitur, nec quisquam veterum nisi singulariter dixit.

A 26. lapon a harmadik névragozás szerint menő melléknevekre mintakul *saluber salubris salubre, facilis facile* és *felix* hozatnak fels utánuk ez áll: Ide tartoznak még: *pauper pauperis, degener degeneris, uber uberis* és *dives divitis*. — Ezen szavak közt egyetlenegy sincs, mely az adott minták szerint ragozható volna; a mintául, felhozottak mindnyájan az *i-tők* szerint mennek, ezek közül pedig *pauper* és *uber* az *er-tők* szerint (a mint nyelvtanunk a 17. lapon nevezi) megy, *degener* azaz *de-gener* pedig az *s-tők* szerint, tehát a 18. lapon felhozott szavakhoz tartozik. Hogy ezt szerző észre nem vette annyival inkább feltűnő, mivel az egyszerű *tő: gener-*, nom. *genus* az említett lapon fel van hozva (*Varia genera animalium sunt in terra*). Ugyan micsoda következetesség volna az, ha *genus, tő: gener-* az *s-tőkhöz* tartoznék? Végre *dives, tő: divit-* (más *dis*, melynek tője: *diti-*) a foghangu *tők* szerint ragoztatik. Ezen szabályt különben maga szerző is mindjárt a következő gyakorlatban arezulüti: *Divitibus nocet invidia pauperum*. Ha *pauper* oda tartozik a hova *felix*, akkor *pauperium*-ot kellett volna mondani. — Feltűnő az is, hogy a XXIII. gyakorlatban *arbor* az *r-tőkhöz*, a XXXIX. gyakorlatban *iter* az *s-tőkhöz* van számítva, holott épen megfordítva áll a dolog, mert amaz tője: *arbo s-* (mely alak a nominativusban elé is fordul), emezé pedig: *intin ěr-*. A 20. lapon *caro* azon *tőkhöz* van sorolva, melyek a nevezőben a *tőnek n-jét*, elvetik, pedig hogy ez is az *i-tőkhöz* tartozik kitetszik egyfelől Priscian eme sza-

vaiból: Excipitur etiam caro femininum, carnis. Vetustissimi tamen etiam nominativum haec carnis proferebant, másfelől pedig abból, hogy a gen. plur. carni-um és nem: carn-um. A 21. lapon dos az o töű szók közé van sorolva, holott pedig az i-tökhöz tartozik, mert a zendben így van: daiti eh. dati, gör. δόσι-s, δῶσι-s, lat. doti, litvan: dutis; épen így a 21. lapon az nt, nd, rt töű szók közül ezek: fons, mons, pons, dens az i-tökhöz, oriens, rudens, torrens, pedig az i- és mássalhangzói tök közt ingadoznak, tehát csak elephas tartozik egészen oda a hova szerző sorozza. Végre az LI. gyakorlatban urbi és plebi ajakhangu tökhöz van adva, pedig ezek is oda tartoznak a hova trabs, t. i. az i-tökhöz.

A nemre vonatkozó szabályok is tökéletlenek. A 16. lapon az oly folyékony tökről van szó, melyek töi a nevezőben változatlanul fordulnak elé; ezután rögtön így tanít szerző: Az l töű szók himneműek; az u töű szók pedig semlegesek, tehát ezekben: fel, far a nevező a tövel egyenlő? A 20. lapon ez áll: Ezen szók (t. i. melyeknek r-végzetét mássalhangzó előzvéen meg közbe et szurnak) mind, kivéve matert himneműek. Linteris? Különben linters a szerző által a gyakorlatban felhozott imbres, utrem, ventris szavak nem tartoznak ide, hanem az i-tökhöz. A szanszkritban, víz így van: am bhas, am bhr-na (vizes hordó), ettől: am bhara-m bhas, gör. ὀμβρο-s (eső), lat. imber, tö: imbri; épen így lintri-, ventri-utri-.

Menjünk át most az igékre: lássuk, hogy tanítja szerző az igeragozást. A 6. lapon így tanít: A latin nyelvben négyféle igeragozás (pedig az összehasonlító nyelvtudomány úgy hozta tisztába, hogy valamint név- úgy igeragozás is csak egy van) van, melyek a határozatlanak (infinitivus) végzetei szerint különböztetnek meg. Azon igék, melyeknek végzete a határozatlanban: are tartoznak az I. igeragozáshoz, a melyeknek: ēre, a II. igeragozáshoz, a melyeknek: ěre a III-hoz, a melyeknek: ire a IV.-hez. — Az igeragozásban igen fontos: 1) az igető; 2) a főalakok, melyekből a többi mód- és időalakok képeztetnek. — I. Az igető. Az igetőt megtaláljuk, ha az I. II. IV. igeragozásu határozatlanak re végzetét és a III. igeragozásu határozatlanak ere végzetét elvágjuk, ami marad az az igető, tehát: I. am ā-re. II. docē-re. III. legē-re. IV. audī-re. Az igetőnek végbetűje jellemben

tűnek neveztetik, mely szerint: az I- ragozásban *a*, a II.-ban *ē*, a III.-ban *ū* vagy mássalhangzó, a IV.-ben *ī*. — II. A főalakok. Ezek a következők:

A) Praesens.	B) Perfectum.	C) Supinum.	D) Infinitivus.
I. laud-o	laudā-vi	laudā-tum	laudā-re
II. mon-eo	mon-ui	mon-ītum	monē-re
III. leg-o (io)	leg i-(si)	lec-tum	leg-ēre
IV. aud-io	audī-vi	audī-tum	audī-re.

Erre a 7. lapon a jelenidők ragozásai következnek ekképen:

laud-o	monē-o	leg-o	audī-o
laudā-s	monē-s	leg-īs	audī-s
laudā-t	monē-t	leg-īt	audīt
laudā-mūs	monē-mūs	leg-ī-mūs	audī-mus
laudā-tīs	monē-tīs	leg-ī-tīs	audī-tīs
lauda-nt	mone-nt	leg-u-nt	audī-u-nt

Ezekre a lap alján a van megjegyezve, hogy a dült betűk kötőhangzók, melyek a tö és személyragok összekapcsolására szolgálnak. Micsoda tökhez járulnak tehát — kérdi szerző — a személyragok kötőhangzók nélkül? (Felelet. Egyhez sem, mert valamint *leg i*-ben az *i* köti az *s*-et a *g*-hez, épen úgy köti *lau-d a* s-ban az *a* az *s*-et a *d*-hez, a *mon e*-s-ben az *e* az *s*-et az *n*-hez s végre *aud i*-s-ban az *i* az *s*-et a *d*-hez). A 70—75. lapon a négy rendes cselekvő igerhajlításnak mintái állanak, hol az említett főalakokon kívül az I. igeragozásban az *ā*, a II.-ban az *ē*, III.-ban az *ē*, a IV.-ben az *i* jellegeknek neveztetnek. A hatodik lapon ugyanezen betűk (a rövid *ē* kivételével, mely helyett ott *u* áll) jellem betűknek neveztetnek.

Ha már mostan ezen mintákban a ragokat vagy képzőket (szerző ígyis úgyis nevezi) a tötől, melytől nemcsak vízirányos vonallal vannak elválasztva, hanem vastag betűkkel is jelölvék, elveszszük, akkor a következő főalakokat vagy igerőket vagy nem tudom miket nyerjük: 1- igeragozás: *a m* (v. ő. *am-o*, *am-em*), *a m ā* (v. ő. *amā-vi*); a 2. igeragozásban: *mone* (v. ő. *mone-o*, *mone-am*; a főalakokban így van elválasztva: *mone-o*. Mi ez?); *monē* (v. ő. *mōnē-bam*) *mon* (v. ő. *mon-ui*). *monu* (v. ő. *monu-erim*), *monui* (v. ő. *monui-ssem*), *moni* (v. ő. *moni-turus*. A főalakokban a supinum így van megszakítva: *mon-ītum*. Melyik igaz?); a 3. igeragozásban: *reg* (v. ő. *reg-o*), *rex* (v. ő. *rex-i*, *rex-ero*), *rex i* (v. ő. *rex i-ssem*, *rex i-sse*), *rec* (v. ő. *rec-turus*),

rege (v. ö. rege-ndi); a 4. igeragozásban: audi (v. ö. audi-o. A főalakokban ez az idő így van megszakítva: a u d-i o. Mit akar ez mondani?) audie (v. ö. audie-ndi).

Ha már a névrágozás is zavaros volt, ez már tökéletesen érthetetlen. Szerző ugyanis azt tanítja, hogy ha az infinitivusból a re és ere végzetet elvágjuk, akkor megkapjuk az igetőt, tehát a m a r e, igető: a m ā; de már docēre-ből, ha a r e képzőt elveszszük nem marad ott az igető, hanem csak a jelenidői tő. Így tanítja ezt maga szerző is nyelvtana II. részének 56. lapján: c a r, h a b, m o n, ezektől: c a r e o, h a b e o, m o n e o, tehát az igető: d o c. Ebben l e g e r e sem marad ott az igető, ha az e r e képzőt elveszem, hanem csak a jelenidői tő; így tanítja ezt szerző is II. r. 62. lap: l ě g-o, l ě g-i, iehát az igető: l ě g. — De vegyünk más igéket, hogy annál inkább kiderüljön ezen szabály érthetlensége: linere, sinere, cernere spernere; tangere, pangere, frangere, pingere, cumbere, rumpere, crescere, noscere; pellere currere, fallere stb., ha ezekből az e r e képzőt elveszszük csak nem marad ott az igető, mert hiszen szerző maga tanítja (II. r. 51. l.), hogy ezen igék tői ezek: l i, s i, c r e, s p r e; t a g, p a g, f r a g, p i g, c u b, r u p; c r e, n o, p e l, c u r, f a l stb. Vagy talán nem hisz már szerző többé akkori tanításában? Mi részünkről amazt jobbnak tartjuk mint emezt, mert amaz a nyelvtudomány színvonalán áll, emez pedig semmihez sincs távolabb mint a nyelvtudományhoz. — Azután mire valók azok a jellembetűk? Mivel könnyítik azok az igeragozás felfogását? Hát azok alatt az átkozott jellegek alatt mit értsen a tanuló? Mi különösen a 3. igeragozásban sehogyssem tudjuk megtalálni azt a jelleget: az ind. imperfectumban nincs, mert ebben: l e g-ē-b a m — mint szerző a 45. lapon tanítja l e g jelenidői tő, e köthangzó (fentebb kötőhangzónak van nevezve), b a m pedig rag. Talán a conj. imperfectumban van, ebben: r e g-ē-r e m, t. i. a rövid e; ámde ez az alak az 51. lapon így van magyarázva: A foglaló mód végzetlen multjának törzse a jelentő mód praesens tője, melyhez az I. II. és IV. hajlításban (máshol igeragozás) r e m (= s e m), e harmadik ige-hajlításban pedig e r e m (= e s e m) képző csatoltatik. Hogy értsük tehát? a mintából r e g-ē-r e m, a magyarázatból pedig l e g-e r e m jön ki. Még a határozatlan mód jelenideje volna, melyben a jelle g figurálbatna s úgy látszik, hogy csakugyan ebben van: r e g-ē-r e; ámde erről a rövid e-ről a 6. lapon azt tanuljuk, hogy a r e-hez tartozik,

mert ere végzetet kell elvágni leg-*ē*-re-ből, hogy az igetöt megkapjuk. Szánni valók azok a tanulók, a kik ezen jellembe-tük és jellegek közvetítésével tanulják az igeragozást! Nem jobb volt volna ha szerző itt is úgy járt volna el, mint az 5. lapon a névragozásban, hol a nevek végbetűit töönhangzónak nevezi, melyekkel a declinatiókat is megjelölhetni? Hát ebben: a m *ā* az *ā*, ebben: m o n e az *e*, ebben: a u d i az *i*, ebben: l e g a g nem töhangzók? Hát nem lehetne itt is mondani: a-, e-, i- és mássalhangzói igeragozás? Persze hogy nem, mert akkor nagyon is egyszerű volna, a tudománynak pedig ezikornyásnak kell lenni.

Most menjünk át az egyes időkre s lássuk, hogy vannak azok képezve. A 45. lapon az van mondva, hogy az imperfectum indicativi a jelenidőből és b a m ragból áll; a 3. és 4. igeragozásban elibe *ē* kötőhangzó jön. — Ez nem áll, mert először is b a m nem rag, hanem képző és r a g, másodszor a l e g o jelenidőből töje l e g e-, tehát csak a IV. igeragozásban volna helye az *ē* kötőhangzónak; de ott sem az, mert oda az *e* a II. igeragozásból a töböz ment át, mi annál könnyebben megtörténhetett, mivel az *i* mássalhangzónak ejtetett, tehát így kell elemezni: l e g *ē* b a m, a u d j *ē* b a m. — A jövőre azt mondja szerző a 46. lapon, hogy ragja b o és a m; ez megint nem áll, mert b o képző, a rag (*m*) lebukott, az *m* pedig képző, azaz módjelző és rag, tehát így kell elemezni: a m a b o- (*m*), l e g a m (ebből: l e g a i m), a u d i a m (ebből a u d j a i m). — A 48. lapon a plusquamperfectum így képeztetik: A végzett idők, minők a végzett múlt és jövő a végzett jelen tőjéből képeztetnek; és pedig a végzett múlt képeztetik, ha a perfectum tőjéhez a kihangzó *i* helyébe e r a m, a végzett jövőnél pedig e r o csatoltatik, tehát így volna: l a u d a v e r a m, l a u d a v e r o. Ámde így roszul van, mert a perfectum tője l a u d a v i- (a perfectum maga pedig: laudavim, csak hogy az *m* rag mint a jelen és tövő időben innen is kiveszett), ehhez járul a segítő ige végzetlen multja, lesz: l a u d a v i e r a m, az e r a m-ból az *e* kiveszte után lett l a u d a v i r a m s ebből végre, mivel *r* előtt *i* nem állhat, lett: l a u d a v e r a m; épen így a végzett jövő: l e g i e r o, ebből: l e g i r o s végre l e g e r o lett. Feltűnő itt azon körülmény, hogy a következő lapon a fut. exactum alatt ismét ez áll: a végzett jövő képeztetik, ha a perfectum tőjéhez a kihangzó *i* helyébe e r o stb. csatoltatik. Hát nincs ez már megmondva az előbbiben? Ez nagy gondatlanság. Szeretnők hallani annak a k i h a n g z ó i-nek

is magyarázatát, mert mi sehogy sem értjük! — Az 50. lapon a conj. praes. így magyaráztatik: Az első igeragozás foglalmódu praesensének jellembe-*t*űje *e*, mely a *i*-ből keletkezett, így lett a *m*a *i*m-ből a *m*e*m*; a II. III. IV. igeragozásnak pedig *a*, tehát: *doceam*, *legam*, *audiam*. — Az *e* itt nem jellembe-*t*ű, hanem töönhagzó és módjelző *a* + *i*; a több igeragozásban is így volt: *doce-a-i-m*, a módjelző *i* kiveszte után *doceam* stb. — Nagyon érdekes a conj. imperfectum magyarázata (v. ö. 51. l.): A foglalmó mód végzetlen multjának törzse (Miért nem *t*ője?) a jelentő mód praesens *t*ője, melyhez az I. II. és IV. hajlításban *re m* (= *se m*), a harmadik ige-hajlításban pedig *ere m* (= *ese m*) képző csatoltatik; — mondjuk érdekes, mert ez az egy idő az, melyet a negyedik főalakból, t. i. az infinitivusból kellene képezni és mégis mint látjuk a jelenidő *t*őjéből van képezve, még pedig roszul, mert *re m* és *ere m* képzőt mi nem ismerünk, hanem igenis *se* képzőt, mely nem egyéb mint a segítő ige *t*ője (*e s*) és személyragot (*m*), tehát így volna: *lauda-re-m*, *mon-ere-m*, *lege-re-m*, *audi-re-m*. Most már kérdezhetjük, hogy mire való az a negyedik főalak, ha belőle semmi más alak nem képeztetik *s* ő sem származik (v. ö. 54. l.) semmitől? — A conjunctivi perfectumról az 52. lapon így tanít szerző: A perfectum képeztetik, ha *esse* igének kötmódu (fentebb foglalmó mód volt) praesens alakja: *esim* a perfectum *t*őjéhez csatoltatik, elvetvén ebből az *i*t, midőn is az *s* két hangzó közt *r*-be megy át. Milyen mesterségessé van téve ezen egyszerű dolog! Szerző inkább a *t*őből veti el az *i*-*t* *s*a *sim*-hez visszavarázsolja a már régen elenyészett *t*ő önhagzót. Különös az is, hogy szerzőnek éppen itt jutott eszébe megmondani, hogy az *s* két hangzó közt *r*-be megy át; ellenben e 18. lapon így tanít: Sok (különösen egy tagu) *r* végzetű *t*ő eredeti *s*-ét tünteti fel a nevezőben, p. o. *t*ő: *mōr*, nevező *mos*. Lám itt lett volna helye azt mondani, hogy a *t*őbeli *s* két hangzó közt *r*-be megy át, mert — a mint fentebb is mondók — az ilyenek: *mos*, *flos*, *ros*, *lepus* stb., még ma is az *s*-*t*őkhöz *s* nem az *r*-*t*őkhöz tartoznak; az *r* itten való lételét csakis a szóban levő hangtani szabálynak köszönheti. — Az 53. lapon a parancsoló mód áll, de képzéséről semmi sines mondva; a kövér betűkből ítélve, így kell elválasztani a *t*őt a ragtól: *a-m-a*, *mon-e*, *lege*, *audi*; *a-m-ate*, *mon-ete*, *leg-ite*, *audi-te*; *laud-ato*, *mon-eto*, *leg-ito*, *audi-to*; *laud-atote*, *mon-etote*, *leg-itote*.

a u d - i u n t o . A mintákban pedig így van megszakitva: r e g - e , a m a - t e , m o n e - t e , r e g - i - t e , m o n e - t o , a u d i - t o , a m a - t o t e s t b , No már most a szegény tanuló találja el melyik jobb, vagy pedig tanulja meg mind a kettőt. Lélekölő munka biz ez, akárhogy legyen is. Az 55. lapon a perf. infinitivi következőleg van képezve. A perfectum infinitivi a perfectum töjének és e s s e igének összeolvadásából áll, ugy azonban, hogy a perfectumnak *i* hangzója (miért nem kihangzója?) az e s s e igének kezdő hangzójába olvad: pl. a m a v i - e s s e = a m a v i - s s e . Itt is megfordítva áll a dolog, mert nem a perfectum mint tőalak csonkul meg, hanem az e s s e veszti el tőönhangzóját, mi máshol is előfordul, pl. s u m e . h . e s u m , s i m e h . e s i m , tehát így lesz: a m a v i - e s s e = a m a v i - s s e . Különös, hogy szerző oly könnyen csonkitja, bénítja a tőt, melyről (4. l.) azt tanítja, hogy „ingatlan elem.“ — Ugyancsak az említett lapon az inf. futurumból, az 57. lapon pedig a part. fut.-ról következőleg tanít szerző: A futurum infinitivi a supinum töjéből akképen képeztetik, hogy ahhoz r u m rag csatoltatik; pl. supinum a u d i t u (csak hogy a tőalak szerző másik tanítása szerint (v. ö. 6. l.) nem a u d i t u , hanem a u d i t u m), futurum: a u d i t u r u m e s s e vagy f o r e , — t u r o képző által képeztetik a part. futuri, melynek o - j a a nevező s ragja előtt u b a gyengül. — Ezen két alak képzése nagyon tanuságos, mert belőle megértjük, hogy honnan van a mintákban az a sok — fentebb általunk elszámolt — tőalak. Az inf. fut. tőalakja e szerint a u d i t u , a part. futurumé pedig a u d i , így: a u d i t u - r u m , a u d i - t u r o s ; amott r u m rag, itt t u r o képző. Értse meg ezt a ki tudja, mi legalább nem tudjuk. Hiszen ez mindkettő képző és nem rag, csak hogy amaz egyszerű, ez pedig összetett; a u d i t u r u m , t. i. így elemezhető: igető a u d i , participiumi képző t o (így tanítja ezt szerző is a 68. lapon), tehát; a u d i - t o ; a part. fut. képzője r o , tehát: a u d i - t o - r o , csak hogy mind a kettőben a többeli önhangzó a nom. és accusativusban u - b a megy át, tehát: a u d i - t u - r u - m ; az m az acc. ragja.

Ezután következnek a szenvedő alakok képzése; ezekre csak az van mondva, hogy a megfelelő cselekvő alakból képeztetik a szenvedő ragok hozzá csatolásával. Melyek ezen szenvedő ragok, nem lehet tudni, mert szerző az 58. lapon csak az r - e t hozza fel mint szenvedő alakot képző ragot. — Talán csak nem ebből áll minden szenvedő rag? Különben ez a beszéd nagyon

homályos, mert pl. a 2. személy plur. az activumban így van: *laudatis*, hát ebből hogy lesz a passivumban *landamini*? Micsoda cselekvő rag van itt, melyhez a szenvedő *-et* adni kell, azt lehet, hogy a tanuló kitalálja, de mi nem vagyunk képesek kibetűzni. — A 68. lapon a perf. part. így van magyarázva: *to* képző által mely az igetőhöz járul, képeztetik a *participium perfecti*. A 69. lapon a part. futurumra csak ez van megjegyezve: A mit a mult igenév alakjáról szólottunk ugyan az áll ezen alakról is, — tehát *laudandus* ugyanazon képzővel képeztetik, melylyel *laudatus*. Lehet-e ennél még képtelenebbet tanítani?

Az előadottakból kitűnik, hogy szerző az igeragozást épen oly zavartan és érthetetlenül tárgyalja mint a névragozást. Ha a kidolgozásban az összehasonlító nyelvtudománynak eddig tisztába hozott eredményét tűzte ki magának zsinórmértékül, akkor következőleg kellett volna eljárni: Valamint névragozás úgy igeragozás is csak egy van; az igetők azonban lehetnek többfélék, t. i. *a-e-i*- és mássalhangzón végződők. A mint fentebb láttuk a névragozásnál csak két dologra kellett különösen ügyelni: a *tőre* és *ragra*; itt már háromféltre kell ügyelni: *tőre*, *képzőre* és *ragra*. A névragozásnál szigorúan véve csak egy *tő* lehet, az igeragozásban három van: *praesens*, *perfectum*- és *participium-tő*, ezen három *tő*alaktól származik minden más alak; hogy képeztetnek magok ezen *fő*alakok, arra a tanulóknak egyelőre szüksége nincs, neki csak meg kell tanulni őket, de ezen megtanult *fő*alakoknak helyeseknek kell ám lenniök, mert nincs a tanulóra nézve semmi leverőbb, a tanár tekintélyét semmi sem áthatja jobban alá, mintha a tanuló az előbb értetlenül betanultaknak később, mikor már megérti nyomára jön, hogy azok tökéletlenségek valának.

Vegyünk fel egy példát s lássuk, hogy mi módon kell eljárni az egyes idők képzésében. *Tő*alakok: *doce*-*docui*-, *docto*-. Az elsőtől származnak a *praesensek*, *imperfectumok* és *futuromok* úgy az *activumban* mint a *passivumban*, a *gerundium* és *gerundivum*, így: *doce-o*, conj. *doce-a-m* (az *a* a módjelző *ja* maradványa), imperat. *doce*, inf. *doce-re*, part. *docens* (a *képző* *ent*, de miután a *tő* *ön*hangzón végződik, a *képző* *ön*hangzója kiesik), *gerundivum*: *doce-ndus* (*képző* *endo*), imperf. *doce-ba-m*, conj. *doce-re-m*, fut. *doce-bo* (*m*). — A második, azaz a *perfectumi* *tő*alaktól származik minden perf. és *plusquamperf*

az activumban, így: *docui* (a személyrag *(m)* kiveszett), conj. *docuissim*, *docuirim* s így *docuerim*, *plusquamperf. docuieram*, *docuiram*, *docueram* (tehát a többeli végönhangzó *e*-be átmehet, de ki nem eshetik), conj. *docuiessem*, *docuisssem*, fut. *exect. docui-ero*, *docue-ro*, inf. *docuiesse*, *docuissse*. — A harmadik tőalaktól, azaz a participiumi tőtől származik minden más alak, így: *supin. doctum* (tehát csak a végönhangzó megy át *u*-ba), fut. inf. *docturum*, fut. part. *docturus*, perf. pass. *doctus sum* stb.

A személyragok az activumban ezek: sing. *m*, *s*, *t*; plur. *mus*, *ti* s, *nt*; a perfectumban a 2. személyhez jön: *ti*, tehát *sti*, a pluralisban még egy *s*, tehát *stis*, a 3. személyben elébe jön *ro* = *ru*, tehát *run* *t* (*sunt*); az imperat. ragjai: *e*, *to*; *tote*, *nto*. — A képzők pedig ezek: a conj. praes. módjelzője eredetileg: *ja*, az imperf. képzője *ba*, fut. *bo* conj, *re* = *se*, az inf. *re* = *se*, gerundivum: *endo*, *ondo*, *endo*; part. praes. *ent*. — A perfectumtól származó idők mindnyájan összetettek. — A participiumi tőtől származtatott idők képzői ezek: fut. inf. és part. act. *ro*; a többiek minden összetétel által képeztetnek. — A személyragok a passivumban: sing. 1, *r*, 2. *is*; plur. 2. *mini*, tehát: *doceo-r*, *doce-ris* (e h. *doce-sis*), *doce-tur* (eredetileg az activumban így van: *doce-ti*, tehát a végönhangzó *u*-ba ment át), *docemur*, *doce-mini*, *docentur* (ered. az activumban: *docento*, tehát az *o* itt is *u*-ba ment át); az imperat. személyragjai: *re* és *r*, az infinitivusban az activumi *e* átmegy *i*-be; a mássalhangzói ige-tőkben a *re* képző elvesz: *legere*, pass. *legi*.

Imhol ennyiből áll az egész igeragozás-tan; a mily egyszerű épen oly könnyű az. Mire való az a sok jellembetű, jelleg, kötőhangzó *) és nem tudom még micsodák, melyeknek sem a nyelvtudományban, sem a gyakorlatban nincs alapjuk, következőleg hasznuk sincs.

A 91—93. lapon az igerhatározók képezéséről úgy tanít szerző: 1. Melléknévből származott igerhatározók: a) *ē* végzettel: *doctē*; b) *ō* távolító raggal: *continuō rarō*; c) *ā* távolító

*) A harmadik conjugatióban t. i. nincs, nem is kell lenni semmiféle kötőhangzónak, mert minden mássalhangzói ige-tő a jelenidőben *i* (*e*)-t vesz föl; *lego*-(*m*) (itt az eredeti *a*-ból lett az *o*), *legis*, *legit*, *legimus*, *legitis*, *legunt* (itt az *i* átment *u*-ba): imperat. *lege*, inf. *legere*, part. praes. *legen-s*, ger. *legendus* stb.

raggal: *dextrā, rectā*; d) *ter* végzettel legtöbbnyire a III. névragozásu melléknevekből és pedig úgy, hogy az *is, ns* és *rs* végzetűek a nevezőnek, a többiek pedig a sajátítónak *s-ét ter-re* változtatják: (*gravis*) *graviter*, (*elegans*) *eleganter*, *celer*, gen. *celeris*, *celeriter*; *acer*, gen. *acris*, *acriter*; *felix*, gen. *felicis*, *feliciter*; e) *um* és *e* semleges végzettekkel: *ceterum*, *facile*; f) — *orsum* végzettel: *sinist-rorsum*, *quorsum*. III. Főnevekből származott igehatározók: a) *itus* végzettel: *radicitus*, *funditus*, *divinitus*; b) *-im(-tim, atim)* végzettel: *catervatim*, *furtim*, *caesim*.

A mit fentebb a 11. lapon tisztába hozni nem tudtunk, itt szerző azt nekünk felvilágosítja. Az említett lapon ugyanis ezek állanak: *campō, lignō*; *puerō agrō*, mi azt hittük, hogy ez a végső *o* nem egyéb mint az *o-* névragozás töönhangzója s hogy az *abl.* elavult ragja (*d*) kiesett s helyébe a töönhangzó megnyult. Csalatkoztunk. Szerző itt világosan tanítja, hogy ebben: *r arō* az *o* távolító rag, a *tō* tehát *r ar*, amott pedig: *camp, lign, puer, agr* volna. Hogy tartozhatnak ezen tők az *o-*névragozás-hoz? Épen így *dextra* és *recta* igehatározókban az *a* távolító rag, tehát csakugyan igazságunk volt, fentebb állítván, hogy ebben *alā (abl.)* a *tō* szerző tanítása szerint *al*, a rag pedig *a*. — Így tanítani a régi irány is tudott, pedig az a nyelvtudomány mai álláspontjától oly távol volt, mint az ég a földtől.

Ha szerző alakтанát azon elvek szerint akarta kidolgozni, „melyeket az összehasonlító nyelvtudomány mai napig tisztába hozott“, akkor itt is következőleg kellett volna eljárni: Az ilyenekben: *r arō, rarē* semmi rag nincs, mert ezek *casusok*, még pedig ugyanazon egy *ō (= szkr. a)* többől: az első *ablativus*, melyből a rag kiveszett s helyette a töönhangzó megnyult, a második pedig nem egyéb, mint a közönséges használatból kiveszett *locativus*, melynek végső *ē*-je (ebből: *a + i*) a szanszkrit *ē-n* és az oszku *ei-n* végződő *locativus*nak felel meg. — Nevezetes a *ter* képzőről való tanítás, mely szerint majd a nevező, majd a sajátító végzete megy *metamorphosison* át, holott ez az ártatlan *ter* mindig és mindenkor a tiszta *tōhöz* kapcsoltatik azon megjegyzéssel, hogy a *t-n* vagyis eredetileg *ti-n* végződő tők a foghangot a képző hasonló hangja előtt elvesztik: *gravis*, *tō: gravi* igehat. *graviter*; *celer*, *tō: celeri*-, ige. *celeriter* (*celer* *tője* tulajdonképen *celer*, de az összetételben, szóképzésben a mássalhangzóju tők

gyakran az *i*-tőkbe mennek át, a plur. dat. es abl.-t pedig minden mássalhangzóju tő az *i*-tők szerint képzí); *a cer*, tő: *a cri*- ige h. *acriter*; *felix*, tő: *felici*-, ige h. *feliciter*; *clemens*, tő: *clement(i)*-, ige h. *clementer* (e h. *clementi-ter*, *clement-ter*). Továbbá ezekben: *ceterum*, *facile* az *um* és *e* szerző szerint rag, holott ezek nem egyebek mint a megfelelő *adjectivumok* semleges neme. Hát ezen képzőre: — *or sum* mit mondjunk, melynek segítségével *quor sum* jön létre, tehát így kellene elválasztani: *quor sum*, Mi az a *qu*? Hiszen az ebből van összetéve: *qu o-ver sum* = *qu o-r sum*, tehát a képző *r sum* vagyis kiegészítve: *versum* vagy *vorsum* (zárjel közt szerző is közli ezt, de azért képzőnek csak azt kell vennünk, a mi a zárjelen kívül van). — Szerző azt tanítja, hogy ezekben: *radicitus*, *funditus*, *divinitus* a képző *itus*, pedig a képző csak *tus* s ez kapcsoltatik a tőhöz, tehát *radici-tus*, *fundi-tus*, ezen tőalaktól *fundu-* (csak hogy a tőönhangzó az összetételben rendesen ívé gyengül), *divini-tus*, ettől: *divino*. — Végre helytelen az — *im* (— *tim*, a *tim*) tanítás is, mert a képző csak *ti'm* és semmi más: *caterva-tim*, ettől: *caterva*; *fur-tim*, ettől: *fur-*, *viri-tim*, ettől: *viro*, e h. *viro-tim*; *caesim* e h. *caed-tim*, *caesim*, ettől: *caedo* stb.

Az eddig eléadottakban azt hiszem eléggé bebizonyítottuk, hogy az *nj* irányt a régibe épen oly kevésbé lehet belefejezni, mint a sötétséget a világossággal egyesíteni, vagy a tudományt a tudatlansággal barátkoztatni meg. — Itt csak két mód van: vagy visszاسzülyedni a régi homályba, vagy pedig a homályt eloszlató világosságot követni; az előbbit tiltja a kor szelleme, nem engedi a tudomány éléhaladása, ellene szegül saját emberi méltóságunk; az utóbbi követésére ösztönöz elménk, örökös reménynyel kecséget az igazság feltalálása, kitartó erőt ad az ezekből reánk háramló szellemi nyereség. — A régi irányt azért sem lehet tovább használnunk, mert arra annyi idő kellene, mint hajdan volt, azaz az összes tanórák kilencztizede, s még akkor is mit nyertek vele? Azt, hogy latinul culináríter tudtak beszélni, de a nyelvet épen oly kevésbé értették, mint az auctorokat; az igazi *classicus* latin nyelven beszélők száma akkor is körülbelöl oly kevés volt, mint mai napság. Korunkban annyi időt a latinra nem szánhatván, — mert hiszen a több tantárgyak is annyira éléhaladtak, hogy azokat többé nemcsak ignorálni nem lehet, hanem arra kényszerítnek beununket,

hogy napról napra több időt engedjünk megtanításukra — nem lehet eléggé ajánlani egy oly rendszert, mely alapossága mellett a nyelvet hasolíthatlanul kevesebb idő alatt érteti meg a tanulóval. Épen azért ajánljuk szerzőnek, hogy az igazságot ne félíg vagy épen negyedrészen, hanem egészen karolja fel, úgy hogy a hihetőleg nem sokára megjelenő harmadik kiadás ne csak javított, hanem tökéletesen át meg át dolgozott legyen, ha ezt teendi, biztosítjuk, hogy először is sok fáradság és vesződségtől kiméli meg magát, azután pedig hogy nemcsak a családtyák, gondnokok és nevelők — mint szerző az előbeszédben mondja, — hanem magok a növendékek is hálálkodva fognak nyilatkozni gyors és alapos eléhaladásukért.

Szénácssy Sándor.

Mértan középtanodák számára.

Irta Ábel Károly,

a budai királyi főgymnasium rendes tanára.

Az országos középtanodai tanáregylet negyedik szakosztályának máj. decz. hó 27-én tartott rendes havi gyűlésében a t. szakosztály engem ezen munkának bírálásával megbízván, annál örömetebben felelek meg ebbeli, engem igen megtisztelő felhívásának, minthogy ekkép szerencsém van t. tagtársaimmal oly művet megismertetni, mely a mennyiségtani tankönyvek sorában igen méltó helyet foglal el.

Tagadhatlan, hogy valamely mennyiségtani tankönyvnek biztos sikerrel való alkalmaztathatása nem függ csak a tananyag mennyiségétől, hanem annak milyensége és okszerű elrendezésétől és főleg az előadás szabatos módjától, melynek a serdülő ifjuság kifejlődő szellemi tehetségének és felfogásának meg kell felelnie. Jelen tankönyvben e kívánt kellékek nagy mértékben feltalálhatók és így minden szakférfi örömmel üdvözölheti annak megjelenését, annál is inkább, minthogy a mértant tárgyaló alkalmas eredeti magyar tankönyvek száma ugy is igen csekély.

Az egész munka három szakaszból áll, melyekben a síkmértan, a térmértan és az elemző mértan külön-külön tárgyaltnak.

A síkmértant megelőzi az általános mennyiségtani fogalmak-, a mértan tárgyának és felosztásának rövid ismertetését magában foglaló bevezetés; a síkmértan I-ső és II-ik fejezetében szerző az egyenes vonalak-, szögek- és egyenközű vonalokról értekezik.

Igen czélszerűnek találom, hogy már az egyenes vonalok mérésénél a mértanban oly fontos szerepet játszó összmérhetőség és összmérhetlenségnek fogalmai bővebben értelmeztetnek, továbbá helyeslem azt is, a mit szerző a szögek keletkezéséről mond. Nézetem szerint legczélszerűbb már itt kiemelni azt, miszerint a szögek forgás útján származnak és e forgás mérésére szolgálnak, mert ennek alapján, a tanuló nem csak a szögek lényegét fogja látni, hogy a szögek 0-tól egészen ∞ -ig növekedhetnek, a mit rajzban ábrázolni képesek nem vagyunk. Az egyenközü vonalokról szóló tantétek bebizonyítását szerző arra fekteti, hogy valamely adott egyeneshez egy kivülről fekvő ponton keresztül csak egy egyenközü vonhatni; ezen tantételt sarkigazsággként állítja oda, a mit kellően igazoltnak nem tarthatók.

A III-ik fejezetben a három- és sokszögek és azoknak tulajdonságai tárgyaltnak; itt különösen a 18 ik §-t kell kiemelnem, a melyben szerző igen érthető módon adja elő, hogy hány és minő alkatrész kívántatik valamely háromszögnek tökéletes meghatározására. Hasonló eljárást követ el az egybevágóság ismertető jeleinek leszármaztatásánál, mutatván t. i. mindenütt, hogy az elősorolt három alkatrészből csak egyetlen egy háromszög alakítható; melékelt jegyzetekben pedig az összeillőség egyes eseteit a háromszögek egymásra való fektetésével is bizonyítja. Azután a körről mind az tárgyalatik, mi az egy bevágóságra alapítható; e tekintetben t. tagtársunk ugyan eltér a szokott rendtől, de nézetem szerint ezen elrendezés igen természetes, mert így a tanulóval szakadatlan folyamban megismerteti mind azon idomokat, melyek a síkmértanban előfordulnak. Igen czélszerűnek találom, hogy Ábel tanár ur már ezen fejezet végén a mértani helyeknek oly fontos fogalmát értelmezi, azt szükséghez képest több példával felvilágosítván; erről t. i. a legtöbb mértani tankönyvben alig történik említés, daczára annak, hogy a mértani helyek alapos ismerete soknemű feladat alakítás általi megfejtéséhez már azért is szükséges, mert néha ez által magát a megfejtést igen egyszerűsíthetjük.

A IV-ik fejezetben igen jelesen van tárgyalva mind az, a mi az egyenes vonalú idomok hasonlóságáról elöadandó; azután a kör elméletéből mind azon tantétek is fölhoztnak, melyek a hasonlóság által bebizonyíthatók, Ezen fejezet záradékaul szerző két kör hasonlósági pontjairól értekezik és végre még az Apolloniusféle érintkezési feladatokat is igen szépen fejt meg. Ámbár az utóbbiak, néze-

tem szerint középtanodáinkban alig jöhetnek kimerítően tárgyaláshoz, még sem sokallom azoknak fölvételeét, mert így a jobb tehetségű és szorgalmas tanulónak módjában áll, ezen érdekes feladatokkal is megismerkedhetni.

A következő fejezetben kimutatja szerző, hogy minden egyenes oldalú idomot alakítás által egyenterületű négyzetté lehet átváltoztatni, ennek kapcsán azon tételeket tárgyalja, melyeken az ilyenmű idomok területének kiszámítása alapszik és csak azután történik a területek kiszámítása. Az ezen fejezetben használt eljárás, mint ebből kiviláglik, igen észszerű, maga az előadás pedig mint mindenütt igen szabatos és érthető; a Pythagoras tantéte két-féleképen synthetikai módon bizonyittatik be, sőt a nálánál még általánosb Pappusféle tantét is előadatik.

A VI-ik fejezetben szerző a körbe beírt és körülírt idomokról értekezik és a szabályos sokszögek oldalait és területeit számítja ki; ennek alapján történik azután a kör kerületének és területének kiszámítása, ugy szinte a körívek mérése és a körgyűrű, a körhasítvány és a körszelet területeik meghatározása. A körívek mérésénél helyén lett volna a gyakorlatban divatozó eljárást is megismertetni; ugyanis minden logaríthmusi táblához a körív hosszakat tartalmazó táblázat van mellékelve, melynek segédelmével a körív hossza egyszerűbben és biztosabban kiszámítható, mint azt szerző a kidolgozott számpéldákban mutatja.

A VIII-ik fejezet egyedül az újabbkori mértan elemeinek előadására van szánva; ez a mértannak azon része, mely eddig nálunk nem igen mivelletett és melyről legujabb időig mértani tankönyveinkben alig történt említés. Minthogy pedig az ezen téren szerzett vívmányok igen érdekesek, sőt fontosak is, nézetem szerint már elkerülhetlen szükséggé vált, a tanulóval ezen tárgyat oly mértékben megismertetni, hogy az képes legyen a középtanodában vetett alapon tanulmányait ezen irányban is sikerrel folytatni. Szerző az átmetszők ide tartozó elméletéről, az összhangzó arányosságról, a sarkpontok- és sarkvonalokról a legfontosb tantéteket és alakításokat oly módon tárgyalja, hogy ez a középtanoda céljának tökéletesen megfelel.

A következő fejezetben szerző a háromszögtant igen jelesen tárgyalja, itt különösen kiemelendő, hogy a szögfüggvények igen helyesen mint viszonzyszámok értelmeztettek, és hogy a goniometria összes képletei ezen kiindulási szempontból származtattak. Szerző

t. i. előbb a hegyes szög függvényeit és az azok közti viszonylatokat alaposan értelmezi és csak azután tér át a tompa és kibajló szögek függvényeire; igen helyeslem, hogy szerző az itt felhozott képletek általános érvényességét bebizonyítja, kimutatván t. i., hogy azok még akkor is helyesek, ha az illető szögek 90° -nál nagyobbak. A 78-ik §-ban szerző csinosan származtatja le azon képleteket, melyek a szögfüggvények javítékának kiszámítására szolgálnak.

A háromszögek feloldása a szokott módon és kiterjedésben tárgyalatik; igen érdekes itt a második feloldási esetben a 3-ik oldálnak Mollweide képletei szerint történt meghatározása, a harmadik feloldási esetről pedig helyén lett volna megmagyarázni, hogy miként számítható ki közvetlenül a harmadik oldal az adott darabokból.

Megemlítendő, hogy szerző a háromszögek megfejtésének fő esetein kívül még más feloldási eseteket is tárgyal azon czélból, hogy a tanulóval megismertesse, hogy mily utat kell követni az ilyen feladatok megfejtésénél; igen helyesen mondja t. tagtársunk ezen alkalommal, hogy a tanuló csak így fog a szögmértani és háromszögmértani képletek alkalmazásában kellő ügyességet szerezhetni magának.

A háromszögmértan befejezésétől szerző még néhány feladatot a négyszögekről, a szabályos sokszögekről és a gyakorlati mértan köréből is tárgyal.

A második szakasz leginkább különbözik mint tartalomra, mint a tárgyalatnak elrendezésére nézve eddig alkalmazásban levő tankönyveinktől. Szerző t. i. a tértant sokkal bővebben tárgyalja, mint ezt a legtöbb tankönyvekben tapasztalhatni és még sem mondhatni, hogy valahol fölöslegest ismertetne; teljesen igazoltnak találom, hogy az egyenmértékű szögletek és testekről sokkal alaposabban értekezik, mint azt másutt találni, és hogy a háromlú szögletek meghatározását is csinosan és érthetően synthetikai uton tárgyalja, továbbá nem tartom fölöslegesnek azt sem, a mit szerző a soklapuakról általánosan és különösen a szabályos soklapuakról elmond. Mielőtt szerző a testek térfogatát értelmezi, mind azon testeket megismerteti, melyekről később értekezik; azon alkalommal, midőn a gömböt és ennek tulajdonait értelmezi, egy szersmind a gömbháromszögeket is tárgyalja, kimutatván, miszerint minden ily háromszögnek a gömb középpontjában egy oly háromlú testszög felel meg, melynek alkrészei a háromszög darab-

jaival azonosak, továbbá kimerítően szól az egybevágó és egyen-mértékű gömbháromszögekről, a gömbháromszög területének a gömb egész felszínéhez való viszonyáról stb. Igen helyeslem, hogy t. tag-társunk egyáltalán sok gondot fordított a térbeli alakzatok egyen-mértékűségének alapos tárgyalására.

Az V-ik fejezetben szerző lehető röviden a testek hasonlósá-gát tárgyalja, a következő fejezetben pedig a különféle testek föl-színének és térfogatának kiszámításával foglalkozik, még pedig igen alaposan; különösen megemlítendő a hasábdad térfogata ki-számításának fölvétele, mivel ez a szögletes testekről előhozotta-kat kellően kiegészíti; e gömb felszínének és térfogatának meg-határozását szerző a szabályos sokszögek körülforgásából eredt tes-tekére alapítja. Megjegyzendő még, hogy ezen fejezetben is a tanu-lónak számos példa által alkalom adatik az előadottaknak kellő begyakorlására.

A VII-ik fejezetben a gömbháromszögtan tárgyalatik, még pedig a szokott módon és kiterjedésben, végre a VIII-ik fejezetben szerző a gömbháromszögtan alkalmazását mutatja néhány térmér-tani és csillagászati feladat megfejtésére; megemlítendő, hogy ezen alkalommal történik a szabályos testek kiszámítása.

A harmadik szakasz az elemző síkmértan ismertetését foglalja magában. A bevezetésben szerző a betűszámoknak a mér-tanra való alkalmazásáról alaposan értekezik; előbb az egynemű és különmemű betűszámok kifejezéseket értelmezi, azután az első és másodfokú egyenletek mértani alakítását ismerteti és végre az összetettebb kifejezések mértani szerkesztését fejtegeti, a 4-ik §-ban a mindottaknak fölvilágosításul még néhány mértani feladat meg-fejtését is csatolja. Igen helyeslem, hogy szerző ezeket megelőzőleg ismerteti mielőtt még az elemző mértant előadná, mert ez a legter-mészetesb átmenet az analitikai tárgyalási módra. Magát a tárgyat Ábel tanár ur igen szabatos nyelven és meglehetősen kimerítően adja elő, felhozván a görbe vonalak jellemző tulajdonairól mind azt, a mit a tanulóval megismertetni szükséges. Igen helyeslem, hogy szerző az illető helyen kiemeli, miszerint a körülék oly görbe vonal, mely-nek minden pontja azon tulajdonsággal bír, hogy valamely adott ponttól és egyenestől való távolság aránya állandó és kisebb 1-nél; jó lett volna hasonlót a mentelék- és hajitékről említeni és e görbe vonalokat ezen szempontból is egymással összehasonlítani. A körül-ék és hajiték területeit szerző ki nem számítja, ámbar ez nézetem

szerint nem lett volna épen fölösleges, továbbá czélszerű is lett volna, minden görbe vonalnál legérdekeseb szerkesztési módjaikat megismertetni, p. o. hogy miként szerkeszthető e vonalak bármelyike, ha két összetartozó átmérője adatik stb.

A 39-ik és 40-ik §-okban szerző a két változóval bíró másodfoku egyenletnek mértani jelentményét is előadja, kimutatván, hogy egy ily egyenletnek mértani helye csak a tárgyalt vonalak egyike lehet, folytatólag a másodfoku vonalak középpontjairól és átmérőiről értekezik. Ezen általános vizsgálatoknak fölvételét pedig sokallom; ezt a tanár közép-tanodáinkban sikerrel elő nem adhatja, mert ez sokkal több időt venne igénybe, mint a mennyivel rendelkezhetik.

A 43-ik §-ban szerző a másodrendű vonalak egyenleteit átmérőikre, a 44-ik §-ban pedig a mentelékét közelítő egyenesekre vonatkoztatva ismerteti: a 45-ik §-ban a másodrendű vonalak összehasonlitatnak csucs és sarkegyenleteik alapján és záradékul még ezen vonaloknak a kúp- és hengerszeletekkel való azonossága is bebizonyíttatik.

Az előbbiben rövid vázlatban felsoroltam mindazt, a mi a jelen könyv tárgyát képezi azon észrevételekkel együtt, a melyeket itt-ott tenni szükségesnek láttam: már több ízben megemlítém, hogy mindenütt az előadási mód igen érthető és szabatos, az előadottaknak elrendezése pedig igen következetes; látszik, hogy szerző művének szerkesztésére kiváló gondot fordított.

Jelen tankönyvnek egyik főelőnye abban is áll, hogy számos kidolgozott gyakorlati példával alkalmat nyújt a tanulónak, hogy a tanultakat kellően begyakorolhassa, mert tudva lévő, hogy a mennyiségtani tanulmányozások csak gyakorlás által válnak gyümölcsözővé.

Ezen okoknál fogva Ábel tanár ur mértanát minden t. szakfarsamnak melegen ajánlhatom, teljesen meg lévén győződve, hogy ezen munka közép-tanodáinkban mint mértani tankönyv jó sikerrel lesz alkalmazható.

Mayer József.

A realgymnasium és gymnasium tanterve.

Vallás. Hetenként két óra.

Magyar nyelv.

I. osztály, 3 óra. A nyelv mondattani alapra fektetett alaktana. Szóképzés, helyesírás, mondatok készítése. Értelmes olvasás. Az előadás gyakorlására kisebb történetek elbeszélése, vers-szavalás.

II. osztály, 3 óra. A mondattanból az egyszerű, kapcsolt és egymás mellé sorolt egyenes mondatok tana és készítése. Értelmes olvasás. Az előadás gyakorlása, mint az I. osztályban. Alaktan. Helyesírás.

III. osztály, 3 óra. A szókötés, mondattan és a körmondatok tana elméletileg és gyakorlatilag. Értelmes olvasás. Elbeszéléseki egyszerű táj és utalások és némileg elvont természetű dolgozatok készítése. Alaktan. Helyesírás. Előadás és szavalás gyakorlása.

IV. osztály, 2 óra. Irálytan elméletileg. Ügyiratok készítése. Elvontabb természetű feladatok kidolgoztatása. Olvasás, az elolvasottak fejtegetése. Az előadás és a szavalás gyakorlásaul, egyszerűbb szónoklatok és versek szavaltatása.

V. osztály, 3 óra. Költészettan elméletileg és gyakorlatilag. Költői dolgozatok olvastatása és fejtegetése; szavalása. Költői dolgozatok készítése.

VI. osztály, 3 óra. Szónoklattan elméletileg és gyakorlatilag. Remek szónoklatok olvasása s fejtegetése, szabad előadás. Szónoki dolgozatok készítése.

Latin nyelv.

I. osztály, 6 óra. Egyszerű és bővített egyenes mondatokra fektetett alaktan, a szükségesebb mondattani szabályok gyakorlati alkalmazása. Gyakorlatok írásbeli kidolgozása.

II. osztály, 6 óra. Egyszerű, bővített és összetett (függő és mellék) mondatokra fektetett alaktan, a mondattani szükségesebb szabályokkal. Az alaktan bevégezése. Gyakorlatok írásbeli kidolgozása.

III. osztály, 5 óra. Az alaktan ismétlése. A mondattan rendszeresen, gyakorlati példák iratásával. Cornelius Nepos könnyebb irályu hadvezérei. Phaedrus könnyebb meséi. Mindkettő fordítva és részben könyv nélkül is.

IV. osztály, 5 óra. A latin egyszerű irálytan, a mondattannal

gyakorlatilag. Cornelius Nepos és Phaedrus folytatása fordítva és részben könyv nélkül.

V. osztály. 9 óra. Latin költészetten elméletileg és gyakorlatilag. Caesar de bello Gallico. Ovidius Metamorphosisa. Virgil Aeneise fordítva és részben könyv nélkül. Mythologia latin nyelven és könyv nélkül.

VI. osztály. 8 óra. Latin irálytan, elméletileg és gyakorlatilag. Caesar de bello Gallico. Cicero-nak oratioi, szebb részei könyv nélkül is. — Horázt könnyebb ódái. Római régiségtan, latin nyelven könyv nélkül.

Német nyelv.

IV. osztály. 3 óra. Egyszerű és bővített egyenes mondatok, az ide tartozó nyelvtani alakok- és szabályokkal. Fordítások magyarból németre és megfordítva.

V. osztály. 3 óra. Egyszerű és bővített összetett mondatok, az ezekhez szükséges alaktannal és szabályokkal. Az egész alaktan rendszeresen bevégezendő. Fordítások magyarból németre és megfordítva.

VI. osztály. 3 óra. A nyelv mondattana, gyakorlati példákban. Könnyebb olvasmányok magyarra- s magyarból németre fordítása. Nehány könnyű vers könyv nélkül.

Földrajz.

I. osztály. 2 óra. A föld természeti és matematikai rajza kis gyermekek felfogásához mért általános főbb vonalokban. Magyarország és az ausztriai birodalom általános áttekintése.

II. osztály. 2 óra. Európa országainak általános földrajza. A föld többi részeinek legáltalánosabb áttekintése.

III. osztály. Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztralia polgári földrajza. Európa ismétlése. A föld természeti és matematikai rajza ismétlésével.

Történelem.

III. osztály. 2 óra. Magyarország történelme oly rövidséggel hogy egy év alatt el lehessen végezni. Magyarország földrajza ismétlésével.

IV. osztály. 2 óra. A világtörténelemben a szereplő népek története oly rövidséggel, hogy az egész világtörténetről áttekintést szerezzen a tanuló. Az ide tartozó földrajz általános alapvonalai.

V. osztály. 3 óra. Az ókor és a középkor történelmének rövid vázlata a hozzá tartozó földrajzzal.

VI. osztály. 2 óra. Az új kor történetének rövid vázlata, a hozzá tartozó földrajzzal.

Mennyiségtan.

I. osztály. 5 óra. A számtanból az egész számok, a közönséges és tizedestörtek 4 alapszabálya. A mértani alaktanból az egyenes vonalakról, a három és sokszögekről.

II. osztály. 5 óra. Számtan. Számolási rövidítések, viszonyok, arányok, egyszerű hármasszabály. Mértani alaktan. Az egyenes vonalú ábrák alkotása folytatva, a tér kiszámításával egybekötve.

III. osztály. 5 óra. Számtan; az összetett hármasszabály, a mindennapi élet viszonyaira alkalmazva (egysz. kamatszámítás, mértékek, pénzek stb.). Mértani alaktan: a köralakú és ebből előállítható ábrák alkotása és területi kiszámítása.

IV. osztály 3 óra Számtan. Az összetett kamatszámítás, társaság, elegyítés láncz stb. szabály Mértanból a tértan.

V. osztály. 3 óra. Mennyiségtan: az algebrai mennyiségek négy alapszabálya egész és közönséges törtekkel. Mértan. A síktan rövid vázlata.

VI. osztály. 4 óra. Mennyiségtan: A hatványozás, gyökkivonás, logaritmikusok elemei. Mértan. A tértan rövid vázlata.

Természettan.

V. osztály. 2 óra. A kísérleti term. tanból az egyensúly és mozgás általános fogalmainak magyarázata után, a hang, hő, fény, de-lejesség, villanyosság, és légűneménytan; kísérletekből hozván le a természet főbb törvényeit.

VI. osztály. 3 óra. Erőműtan, egyensúly, mozgás és nyugvás-tan; ezek tanításában is kísérletekből hozandók le a természet főbb törvényei.

Vegytan.

IV. osztály. 4 óra. A testek általános tulajdonságai. Az elemek kísérleti és szemléltetési útton való ismertetése.

Természettanrajz.

II. osztály. 2 óra. Állattan. Az állatok főbb osztályai-ból alap-jellemmel bíró példányokon tanítandók, az állatok ismertető jegyei, lakhelyök, táplálkozásai, szaporítási módok, saját-ságaik, hasznuk.

III. osztály. 2 óra. Téli hónapokban az ásványtanból egyes osztályok alapjellemeivel bíró példányain szemléltetendők ismertető jeleik, találási helyök és hasznuk. Nyári hónapokban a növénytanból egyes seregeket jellemző példányok hasonló módon tanítandók.

IV. osztály. 2 óra. Téli hónapokban az állat- és ásványtan bővítve ismétlendő. Nyári hónapokban a növénytan bővítve ismétlendő; e mellett állatok és növények meghatároztatásával kell foglalkoztatni a növendékeket kirándulásokon.

Rajz.

I. osztály. 4 óra. Szabadkézi mértani rajz, sodrony és faminták után.

II. osztály. 4 óra. Szabadkézi rajz, az emberi fej egyes részeitől kezdve egész annak körrajzáig. Mértani rajz elemei összhangzatban a mértani alaktan tanításával.

III. osztály. 4 óra. Szabadkézi rajz. Az emberi fej rajzolásának folytatása, az árnyékolás kezdete minta után, ékitmények rajzolása. A mértani rajz folytatása.

IV. osztály. 2 óra. Szabadkézi rajz. Nagyobb fejminták, egész emberi alakok, ékitmények. Mértani rajz folytatása.

V. osztály. Szünnapokon folytathatók az emberi alakok és ékitmények mint szabad tantárgy.

VI. osztály. Szünnapokon szinte mint szabad tantárgy folytathatók az ékitmények, tájrajzok és az emberi alakok gypszminták után.

Sz é p í r á s.

I. osztály. 1, hol szükséges 2 óra.

II. osztály. 1 óra.

Testgyakorlat 2 óra mindenütt.

Jegyzet. a) A műének, francia és angol nyelv szabad tantárgyak,

b) Az V. osztályban csupán az átmenet idején téli hónapokban tanítandó az ásványtan, hetenkint 2 órán. Erre a testgyakorlati időt lehet szentelni, s az ebbeli mulasztást nyáron utána pótolni.

c) A gyorsírás az V. és VI. osztályra nézve szabad tantárgy.

*) Az egész terv szóról szóra a ministeri körlevélhez csatolt lythogr. táblázatról van lenyomva.

Szerk.

A tanterv átnézete.

	Osztályok	Vallás	Magyar nyelv	Latin nyelv	Német nyelv	Földrajz	Történelem	Mennyiségtan	Természettan	Vegytan	Természetrajz	Rajz	Szépíráás	Testgyakorlat	Összeg
Realgymnasium. Gymnasium.	I.	2	3	6		2		5				4	1(2)	2	25 (26)
	II.	2	3	6		2		5			2	4	1	2	27
	III.	2	3	5		2	2	5			2	4		2	27
	IV.	2	2	5	3		2	3		4	2	2		2	27
	V.	2	3	9	3		3	3	2					2	27
	VI.	2	3	8	3		2	4	3					2	27
		12	17	39	9	6	9	25	5	4	6	14	2(3)	12	160 (161)

Egyleti élet.

A választmány működéséről február és márczius hónapokban. A február 4. gyűlésben bemutatja elnök a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól a tanári egylet kérelme folytán leküldött tantervi táblázatot, mely, mintán még sehol sem látott napvilágot, s a katolikus tanintézetek tanárait kivéve, a közönség előtt ismeretlen, az egylet közlönyében kinyomatni határoztatott.

Ezután felolvastatott az országos iparegyesület igazgatóságának két irata, melyek elsejében méltányolván a tanár-egyletnek fáradozását a tanügy terén, felemlíti, hogy az értelmiség fejlesztését illetőleg a két egylet némileg közös téren működik, fölkéri ennél fogva a tanári egyletet, hogy vele szellemi összeköttetésbe s a nyomtatványokat illetőleg csereviszonyba lépjen.

A másodikban, feltételezván a fennebbiek szíves fogadtatását, tetteleg megkezdi az érintkezést. Az iparegyesület igazgatósága ugyanis egy „szervezeti javaslatot“ dolgoztatott ki „a Magyar-

ország némely nagyobb városaiban alapítandó ipariskolák számára“, melynek VI. szakasza (a tankönyvek) egészen függőben hagyatott. Felkéri tehát az iparegyesület igazgatósága a tanáregyletet, hogy a tankönyvekről, azoknak terjedelméről és szerkezetéről részletes tervezetet kidolgozni, azok megírására alkalmas egyéneket ajánlani, s végre általában az egész szervezeti javaslatról, de különösen a tantervről és budgetről véleményt adni sziveskedjék. Az érintkezés könnyítése — s a szükséges felvilágosítás végett egyuttal T. Conlechner Károly és Keleti Károly urakat küldi ki kebeléből.

A választmány mindkét iratot örömmel üdvözölte s elhatározta az iparegyesületnek teljes erejéből segédkezet nyújtani nemcsak törekvésében. A tárgy sürgős voltát tekintve elhatározta a választmány, hogy a febr. 8. tartandó rendkívüli gyűlésére meghívja az iparegylet küldötteit, hogy a szükséges felvilágosítások vétele után, azonnal intézkedhessék.

Végre a közgyűlés tervezetének kidolgozására egy bizottság küldetett ki Greguss Gyula elnökle alatt, melynek az indítványozó Felsmann Józsefen kívül tagjai lettek: Bartl Antal, Hofer Károly, Kerekes József és Szamosi János.

A február 8. gyűlésben jelen voltak az iparegyesület megbízottai. A kölcsönös üdvözlések után felkéri őket az elnök, hogy a kívánt pontokra nézve bővebb felvilágosítást adni sziveskedjenek. Erre Keleti Károly rövid velős szavakban nyújt tájékozást az ipariskolák által elérni szándékolt cél iránt, s ismerteti fővonalaisban a szervezeti javaslatot, melynek minden pontjára nézve szívesen veszik a tanáregyletnek indokolt véleményét, de különösen kikérik a tankönyvekre nézve. Conlechner Károly elnöknek azon kérdésére, mennyiben másíthatlan a szervezeti javaslat, kijelenti, hogy csak a heti óraszám van változhatlanul megállapítva.

A vendégek eltávozta után a választmány egy hét tagu bizottságot választott meg, feladatul tűzvéen neki, hogy február 27-ig a szervezeti javaslatról s különösen a fennkiemelt pontokról részletes javaslatot dolgozzon ki. Egyuttal a vidéki választmányi tagok is felszólítottak, hogy ezen, a napi lapok útján egész terjedelemben közzöltt javaslatról, február 25-ig bezárólag véleményüket beküldjék.

Záradéku elhatároztatott, hogy a másod titkár szólítsa fel hírlapok útján a volt budapesti tanáregylet tagjait, hogy a meny-

nyiben az országos egyletbe átlépni nem akarnának, ebbeli elhatározásukat márczius 15-ig jelentsék be, mert e határidőn túl az egyletnek tagjaiul fognak tekintetni.

A február 27-iki választmányi gyűlésben az egylet közlönyének ügye vétetett fel legelőször. Ezt illetőleg előadja elnök a szerkesztőnek Horváth Zsigmondnak jelentését az ügy állását illetőleg, egyuttal indítványozza, hogy a szerkesztő havonként a szakosztályok közreműködőivel együtt tanácskozmányt tartson. Helyesléssel fogadtatott.

Sokan levén, kik még mindig nincsenek tisztában az egyletnek a volt budapesti egylethez való viszonyáról s a felől, hogy a budapesti egyletnek közlönye még mindig megjelenik; e végre határozottat: nyilatkoztassa ki a másod titkár a hírlapok útján, hogy az országos egylet mint törvényes utóda és örököse a volt budapesti egyletnek, annak nem csak 667 ft. 94 krnyi készpénzt és követelését, hanem a közlönyben elvállalt kötelezettségét is örökölte. E füzetek tehát csak a volt budapesti egylet tagjainak járnak illetékül. Az egylet pénzübeli állapota nem engedi, hogy ezen elvállalt tartozás mellett még új közlönyt is adjon egy s z e r r e ki, ennél fogva az országos közléptanodai tanáregyletnek közlönye csak 1868. januárral fog megindulni.

A történelmi szakosztálynak helybeli tagjai oly csekély számmal vannak, hogy az alapszabályokban megkívánt szám nem mindig telik ki, e végre egy időre üléseit a nyelvészeti szakosztállyal együttesen fogja tartani. A módozatot illetőleg a két szakosztály együtt határoz.

Felolvastattak Barlanghy Adorján, Korbonics János Hemmen Ferencz, és Petrovic s Ferencz vidéki tagoknak észrevételei az ipariskolák tervezetét illetőleg s azok a következő tárgyalásnál tekintetbe vétettek.

The w r e w k Emil ugyanis mint a kiküldött bizottság jegyzője felolvasta annak az ipariskolákra vonatkozó terjedelmes dolgozatát, mely rövid eszmecsere után egész terjedelmében elfogadtatott. (Alantabb közöljük kivonatban).

A márczius 10-iki gyűlést azon öröndetes esemény nyitotta meg, hogy Papi Balogh Péter a debreczeni országos gazdasági intézet igazgatója mint első alapító tag lépett be az egyletbe.

A közgyűlés tervezetével megbizottak bemutatják a kész ja-

vaslatot, mely a vidéki válaszmányi tagoknak megküldetik azon kijelentéssel, hogy észrevételeiket ápril 12-ig bezárólag beküldjék.

Szamosi János mint egyik szerkesztőségi közreműködő jelentést tesz társai nevében a közlőny állásáról, nemkülönben Horváth Zsigmond szerkesztőnek lemondásáról. Elnök chez még néhány kiegészítő adatot csatolván, bemutatja a volt szerkesztőnek lemondását írásban.

A válaszmány a lemondást egész készséggel elfogadván elnök ajánlatára egyhangulag Szamosi Jánost választja meg szerkesztőnek.

Pénztárnok jelenti, hogy az egyletnek tényleges vagyona készpénzben 503 ft 96 kr.

Az ipariskolák

szervezési javaslatának tárgyában kiküldött bizottság jelentésének kivonata.

A bizottság Ney Ferencz elnöklete alatt február 11. 13. 14. 17. és 22. ült együtt. Jegyzője volt Thewrewk Emil.

A bizottság kiemeli, hogy az iparegyesület a maga javaslatában igen gyakorlatiasan fogta fel a dolgot, tisztán látva a célt, az eszközöket is helyesen választotta meg.

A bizottság egyetmást ugyan másképen fejtett ki *), de úgy találta, hogy avval nem ütközik az iparegyesület szándékába, csak jobban érvényesíti azt.

Az előkészítő osztályt illetőleg a bizottság következőleg javasolja a beosztást: I. félévben az olvasás és írás tanítása együtt jár, mint ugynevezett írva-olvasás, mindenkor az olvasmány értelmének kellő fejtegetésével. Hetenként 6 órában. A II. félévben külön olvasás, a mondatra alapított legszükségesebb nyelvtani fejtegetéssel. Hetenként 3 óra. Külön írás, tekintettel a helyesírássra; hetenként 3 óra. — Számolás. I. félévben a számjegyek nélküli, ugynevezett fejbeli számolás százig menő egész számokkal, de úgy, hogy a tanuló az illető számoknak leírását is megtanulja. Hetenként 3. óra. A II. félévben a fejbeli

*) Az iparegyesület eredeti „Szervezeti javaslatát“ majdnem minden napi lap közölte volt, itt hát hely szűke miatt nem nyomattuk le.

számolás folytatása a négy műtétnek táblán való gyakorlásával, az 1000-eket túl nem haladó számokkal. Hetenként 3 óra.

A fejlesztő osztályra vonatkozólag következő módosításokat ajánl a bizottság: a) olvasás értelmi hangsúlyozással, az olvasmányok bővebb nyelvtani és tartalmi fejtegetésével, hetenként 3 óra; b) üzleti fogalmazás 2 óra; c) iparos számtan és könyvezés — 2 óra; d) szabad kézi rajz 2 óra.

E változtatásra következő okok birták a bizottságot: Az olvasókönyv otthoni tanulmányozása szabad időt tételez föl, minek bajosan ejtheti szerét az inas, ki rendszeren reggel 5 órától egész estig a műhelyben van elfoglalva, esti óráit pedig legnagyobb-részt az iskolajárás veendi igénybe. — Az olvasókönyv melynek szerkezetéről alább lesz szó, leginkább van hivatva a nemzet iparos osztályának növendékeit azon nélkülözhetlen ismeretekbe beavatni, melyek művelésök magvát képezik; már pedig e célnak elérésére 1 heti óra nem elégséges. A bizottság tehát tekintetbe vevén azt, hogy a rajz fontossága nem oly nagy, mint a többi tanulmányé, s különben egyéb tényezők is vannak, melyek a növendék izlését elősegíthetik, a rajznak szánt 4 órából 2-öt az olvasókönyv tanulmányozására fordíttatna. E fölosztásra még azon meggyőződés is birta a bizottságot, hogy az esti órák úgy se alkalmasak a rajzra, főleg vidéki városokban, a kellő világítás hiánya miatt; nappal pedig csak vasárnap van a növendéknek szabad ideje. Egyébaránt a karlsruhei ipariskolában is az 1. osztályban csak 2 óra van szánva a rajznak. — Az iparos számtanban az előbb előadottak a szükséghez képest folytatandók és kibővitendők.

Az iparos osztály tantervén következő változást ajánl a bizottság:

a) népszerű vegytan, utána népszerű mechanica, végül népszerű természettan, hetenként 3 óra; b) a nemzetgazdaság alapfogalmai hetenként 2 óra; c) földrajz, tekintettel az iparviszonyokra, hetenként 1 óra; d) szabad kéz- és mértani rajz hetenként 2 óra; e) mintázás 1 óra.

A szervezeti javaslat a nemzetgazdaságtanra csak 1 órát szánt, 1 órában pedig a technologia alapfogalmainak akarná előadatni.

A bizottság az 1 órát az egyik tanulmányra színt úgy mint a másikra nagyon is keveselte. Azért tehát a két órát inkább kizárólag a nemzetgazdaságtanra kívánja fordíttatni, mi az iparo-

soknak igen szükséges, s a mellett általános érdektű ismereteket nyújt, míg ellenben a technológiában nem mindig az egész iparos-ság, hanem mindig más-más része van érdeklődve. Ezt a tanulmányt a bizottság véleménye szerint a később felállítandó szakiskolákra kellene bízni.

A javaslat XII. 29. §-át a bizottság paedagogiai okoknál fogva azon fontos megjegyzéssel kívánja megtoldani, hogy: „az eféle nyilatkozatok soha se a növendékek színe előtt történjenek.”

A 33. §-nál szükséges a 40. és 42. §§-ra utalni.

A tanárok fizetésére nézve a bizottság a javaslatban kitett összegeket kevesli, s azért a középtanodai tanárokat 60 frtra a népiskolák tanítóit 30 frtra tartja emelendőnek. A fővárosokban pedig még a helyi viszonyok is vétessenek tekintetbe. Az ebből eredő fölös költség fedezése iránt a magas kormány volna meg-kérendő.

A tankönyveket illetőleg, a bizottság először a következő általános elveket állította fel:

a) A tankönyvek jobbadán csak az emlékezetnek legyenek segítségére s csak annyit tartalmazzanak, mennyit az iskolában elvégezni lehet.

b) Legyenek tiszta magyarsággal, népszerű modorban s a tárgyak fokozatos rendjében szerkesztve.

c) Csak okvetlenül szükségest tartalmazzanak.

d) Legyenek mentől olesebbak, egyenlő nagyságuak, hogy összeköttetvén, a tanuló könnyebben viselhesse gondjukat s mindig kellőleg fölszerelve legyen

A tervezett háromosztályu ipariskolának következő tankönyvekre volna a bizottság nézete szerint szüksége:

1. Az olvasókönyv I. része az első osztály számára. Legföljebb 5 ivre terjedhet s tartalmaznia kell az abc-t, az olvasás tanulására szükséges gyakorlatokkal együtt, olvasmányokat s végül a mondatból kiinduló lehetőleg rövid nyelvtant. A mondatok egytől egyig úgy legyenek megválasztva, hogy tartalmuknál fogva a megjegyzésre is méltók legyenek. E czélra mindenek előtt a magyar közmondásokat ajánlja a bizottság.

2. Az olvasókönyv II. része a fejlesztő osztály számára, legföljebb 8 ivre terjedhet. Tartalma legyen: az alkotmány abeje; Magyarország történetének rövid jellemzése, egyes fontosabb episodok belőle; természetrajzi, metereologiai s földrajzi képek,

mesteremberek sorából kiemelkedett férfiak ismertetése, aesthetikai és ethikai darabok, nemzeti költemények, stb. (Következik ennek rövid indokolása).

3. Számtan, két osztályra, legföljebb 6 iv. A tantervnek megfelelő fokozatos rendben. A szabályok röviden és szabatosan, s bőven példákkal ellátva. A példák mind az iparos életből legyenek véve. Tartalmaznia kell még a használt pénz- és mértékek tábláit végre könyvezési mintát.

4. A természettan, belevéve a vegytan és mechanica elemeit, legföljebb 5 ivre terjedhet.

5. A nemzetgazdaságtan legföljebb 4 ivre terjedhet, s főleg hazai viszonyainkat vegye tekintetbe.

6. A földrajz legföljebb 3 iven tartalmazza az öt világ-rész ismertetése után Európa országait, mutassa be fővárosaikkal s az iparosság gyűpontjaival. Bővebben tárgyalja Austria tartományait s legterjedelmesebben a magyar sz. korona birodalmát.

Igen kívánatos, hogy olyan földabroszok készítettetnének, melyek színezésükkal az iparosság sajátos viszonyait tüntessék fel.

A rajztanítást illetőleg, a bizottság czélszerű minták ajánlásáról is gondoskodott, de ebbeli javaslatát későbbre tartja fenn.

Az írói díjat ezen úttörő ipariskolai könyveknél a bizottság évenként 50 frtban vélne megállapítandónak, a második s minden következő kiadásnál, ha átdolgozás nem szükséges évenként 10 frt., átdolgozás esetében pedig 20 frt járjon.

A 31 iv írói díja volna tehát 1550 frt.

2000 példány kiállítása évenként

30 frtval

930

2480 frt.

E szerint 1 iv kerülne 4 krba s a tankönyvek ára következő volna:

Olvasókönyv I. r.	5 iv	20 kr.
Olvasókönyv II. r.	8 „	32 „
Számtan	6 „	24 „
Természettan	5 „	20 „
Nemzetgazdaságtan	4 „	16 „
Földrajz	3 „	12 „

31 iv 4 krval 124.

Egy növendéknek könyvre való költsége tehát mind a három év alatt tenne összesen 1 frt. 24 krt.

A mi az iparegyesületnek azon felszólítását illeti, hogy a tanáregylet tegyen ajánlatot a tankönyvek megírására vonatkozólag, a bizottság, nem tehetett egyebet, mint felszólítani tagjait a jelentkezésre, s a vállalkozókat bejelenteni.

Ezek voltak: Az olvasókönyv I. részére Péterfy Sándor, és Tomor Ferencz. A II. részére Péterfy Sándor, Szabóky Adolf és Vass József. A számtanra Corzan Gábor, Kerekes József és Mauritz Rezső mint együttes szerkesztők és Violics Károly. A természettanra Abt Antal, Barlanghy Adorján Dékány Ráfael és Greguss Gyula. A földrajzra Könyvey József, Ribáry Ferencz, Ternér Adolf és Tomor Ferencz, A nemzetgazdaságtanra Matlekovics Sándor.

A nevelés-oktatási szakosztály február 4. tartott gyűlésében felolvastatott a statistikai osztály ügyében kiküldött bizottság jelentése, mely főbb vonásaiban következő:

A bizottság a legnagyobb nehézséget az adatok gyűjtésében találja. A tagok útján nem történhetik, mert igen sok intézetnél az egyletnek nincsen tagja. Felszólítás útján pedig nem lehet várni hiteles és pontos adatok szives beküldését. Nem maradna egyéb hátra mint a kormányt kérni fel az adatok kieszközlésére. Legkönnyebb s legezészerűbb volna, ha minden intézet adna ki pontos statist. adatokkal ellátott programmot, mi azonban nem történik.

A bizottmány nem állított össze táblázatot a statist. adatok számára, már csak azért sem, mert még a kormány statist. osztálya sem állapította meg véglegesen a rovatokat; pedig az egyletnek érdekében állana, épen azon adatokat megszerezni, a melyeket talán a kormány nem vonna be a maga táblázatai körébe.

Némely általános észrevételeket még is tesz a bizottság, különösen: a) hogy a megállapítandó rovatok olyanok legyenek, melyek felekezeti különbség nélkül egyaránt könnyen betölthetessenek. „Elesnék e szerint a tanároknak a volt helytartótanács által kiállított rovatokban *) történt agyonrészletezése, s nem volnának másféle tanárok nevezendők, mint: rendes tantárgyak tanárai és

*) Még most is megvannak.

rendkívüli tárgyak tanítói. A rendes tanárok közé számíttatnék az igazgató is, ki csakugyen szintén tanár; épen úgy ide lennének számítandók az eddig külön elnevezés alatt álló hitelemzők, ha azok rendes tantárgyak tanárainak minőségében vannak alkalmazva.“ b) A tanulók csak három rovatba volnának felveendők: jelesek, közepesek és meg nem feleltek, stb. stb.

A márczius 3. tartott gyűlésben Ney Ferencz elnök olvasta fel „Észrevételeit az 1867. szept. 20. 21. és 22. Budán megtartott tanügyi tanácskozmányra, mely köztet-
széssel találkozván, szakosztályi határozat folytán a közlönybe fel is vététt. Élénk helyeslésre talált Greguss Gyula alelnöknek értekezése is: „Félrepillantások a tanterv és tanárok ügyére“, mely szakosztályi határozat folytán, közlönyünk élén áll.

A nyelvészet- és irodalmi szakosztály febr. 12. ülésében Thewrewk Emil értekezett „A római és görög pénzszerzésről“, mely helyeslésre találván, kinyomatni határozottatott. Gyurmán Andor bemutatja Horatius leveleinek fordítását, jegyzetekkel és a tulajdonnevek szótárával, melyet az ismeretlenül maradni ohajtó fordító és kiadó a tanáregylet méltányos bírálata alá bocsát, attól tételezvé fel a mű megjelenését is. Bírálókul felkéretnek Dávid István pozsoni és Petrovics Ferenc pécsi tanárok.

A nyelvészek és történet-bölcsészeti szakosztályok márczius 11-diki együttes ülésében Szamosi János jelentvén, hogy a választmány által a közlöny szerkesztésével bízott meg, lemond a nyelvészeti osztály jegyzői állásáról. Helyette megválasztott Tomor Ferencz. Ezután Ihnátó György értekezett „A slav nyelv (talán nyelvek?) és a rokon nyelvek közötti viszonyról.“ Értekezését több megjegyzéssel és kiegészítő, helyreigazító észrevétellel kísérték Krautschneider Ferencz Ribáry Ferencz, Thewrewk Emil és mások. Ezen kijavítások után a közlönybe felvehető.

A mennyiség-tani és természettudományi szakosztály febr. 7. ülésében Mayer József olvasta fel bírálatát Ábel Károly mértanáról. A bírálat a valóban jeles műről igen méltánylólag szól a szakosztály úgy a művet, mint a bírálatot melegen ajánlja az illető szakférfiak figyelmébe. Ezután Greguss Gyula értekezett szabadon „A mechanikai hő elméletéről.“

Vegyesek.

— Kinevezések. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium kebelében következő változások történtek: Kárrfy Titus minis-
teri elnöki titkár és Mészáros Ferencz min. titkár min. osztálytanácsosokká, Gömöri Oszkár min. fogalmazó min. titkárrá, Hollán Victor min. fogalmazó tiszteletbeli min. titkárrá neveztettek ki. — A magyar kir. tud. egyetemnél magán tanári minőségben előadások tartására engedélyt kaptak: Bartl Antal kir. főgymn. r. tanár a római class. philológiából, dr. Böke Gyula a fülgyógyászatból, Budenz József a tud. akadémia tagja az áltáji összehasonlító nyelvészet köréből, dr. Hasenfeld Manó szliácsi fürdőorvos és bécsi egyetemi magántanár a fürdő gyógyászatból. — Kineveztettek még február és márczius hónapokban: Wagner László a kir. József műegyetemhez a mezőgazdaság ideiglenes tanárává; — dr. Virozsil Tivadar a pozsonyi kir. jogakademiához helyettes tanársegéddé és könyvtárnokká; — dr. Fésűs György a nagy-váradi kir. jogakademiánál a magyar állam- és jogtörténelem s magyar közjogi tanszék helyettes rendkívüli tanárává; végre Aiben Mátyás szathmári —, Hámon József szathmári —, és Mezey István löcsei helyettes tanárok ugyanott rendes tanárokká.

— Szab. kir. Pest városa ismét a legfényesebben bebizonyította, hogy mint az ország fővárosa szép és dicső hivatását tökéletesen felfogta és átérezte. F. é. márczius 18-án tartott közgyűlésén ugyanis egyhangulag elhatározta, hogy a jövő iskolai évtől kezdve a városi elemi iskolai főtanítók 1350 frt, a mintatanítók 1000 frt, az altanítók 800 frt, a helyettes tanítók pedig 500 frt évi fizetést kapjanak. Pest városa tehát jobban fizeti elemi tanítóit mint az állam műegyetemi, gymnasiumi és reáliskolai tanárait.

— Néhány röpirat a tanügyről. Igen sajnáljuk, hogy helyszüke miatt nem adhatunk tüzetes ismertetést az utolsó időben megjelent tanügyi röpiratokról, azért csak rövid jelezés által hívjuk fel t. ügytársaink figyelmét rájuk, a mennyiben talán még ismeretlen volna egyik másik előttük. A legrégebb közöttük dr. Emericz Géza tanártól „Gymnáziumaink reformja“ (Debreczen 1867. ára 60 kr.) Habár első sorban a protestáns tanintézetek lebegtek is szeme előtt, s a katolikus intézeteknek viszonyai előtte nem egészen ismeretesek, általában véve igen helyesen vannak intézeteinknek s tanügyünknek égetőbb hiányai kimutatva. Kissé pessimisticusnak tartjuk az I. szakaszt, mint a mely tanításunk jelenlegi sikerét majdnem a Opontra szállítja. Érdekes kiegészítésekkel szolgálhatnánk az igen sikerült II. szakaszhoz; „Gymnáziumaink elmaradásának a tanerőkben keresendő okairól“. Tökéletesen igaza van szerzőnek midőn mondja: „Gymnáziumainkban e jelen perczben is nem egy tanár működik, ki azon tudományt, melyet az idén előad, csak annyiban ismeri, a mennyiben vele egykoruint gymnaziális tanuló ösmerkedett meg, sőt olyan is akad, ki azt, mit a

tanórán nagy komolyan fejteget, egy-két órával tanítás előtt avatottabb tisztársától tanulta el. Jó tanár egyedül neveléstánilag kiképezett szaktudós lehet.“ Vagy tovább: „a legnagyobb része nem is készül pályájára, hanem vagy rászorít, vagy pedig azon jó hiszemmel lépett reá, kinek az Isten hivatalt ad, annak hozzá való ész is ad.“ Egyetértünk vele a tanárképző intézetet illetőleg is, melynek felállítását tanügyi reformjaink alaphajának tartjuk. Nincsen egyéb reformkérdés a tanügy terén, mint az, hogy valahára vége vessék a kiváltságos tanárkodásnak. Szomorú, sőt leverő képet tár fel előttünk a III. szakasz „Gymnaziumaink vagyoni helyzetéről“, s alig fog akadni széles Magyarországon tanár, ki annak minden sorát alá ne írná, habár a 43. lapon említett 2—3 ezer forintnyi évi fizetést éppen a mostani országos pénzviszonyok közt lehetetlennek, nem pedig szerzővel „a legesekélyebb összegnek“ tekintjük, mivel koránsem akarjuk a tanári fizetések javításának szükségét kérdésbe vonni. Mert helyesen mondja szerző a 33. lapon: „Ne utaljon e helyen senki a tanárok azon szép öntudatára, azon minden anyagi jutalomnál becsesebb meggyőződésre, hogy ők embertársaik legvalódibb jóltevői az arra való figyelmeztetés mindaddig hiában való, míg a szép öntudatot nem lehet megenni, meginni, vele ruházkodni. — Ily hivatkozás annál kétesebb természetű, minél kényelmesebb életet szoktak azok folytatni, kiknek szájából rendesen hallani“. „Vagy nem a legnagyobb gúny-e, hogy a tanár tanítsa az egész világot a jólét feltételeit, vagyont és pénzt szerezni, de ő maga koplaljon! a tanár tanítsa az egész világot élni, csak ő maga ne éljen“ stb. Hogy legyen kedve, buzgósa a tanárnak, hogy legyenek vállalkozók a pályára, ha látják, hogy nyomorral kell küzdeniök, ha látják, hogy a társadalomban megfelelőleg tisztességes és tekintélyes állásuk sincsen biztosítva.

A mű leggyöngébb részének tartjuk a IV. szakasz (A gymnáziumi tantervről) azon részét, melyben szerző szintén tantervi javaslattal lép fel. Reálgymnasiumot akar öt osztálylyal, s négy osztályú felgymnasiumot. Lényegesebb kifogásaink ellene: hogy a latin nyelvet a három első osztályból kihagyta, a magyarnak tulságosan hat-hat órát adván az alsó öt osztályban; hogy az ókori történelmet a középkorival összevéve a kettőnek együtt adott 3 órát, míg az ujkorinak egymagának jutott 3 óra; s hogy a földrajzra igen kevés gondot fordított. Részünkről különösen kiemelendőnek véljük, hogy a természettudományokra elegendő gondot fordított s hogy a két utolsó osztályba felvette „az ujkori nemzetek irodalom történetét.“ — Igen sok igazságot s életre való eszmét foglal magában az V. szakasz: „A gymnáziumi felügyelőség gyakorlásáról.“ Avagy nincs-e igaza szerzőnek, midőn a 84. lapon meg-
rója a „specificus pap“ felügyelőket. Négy tanulmányi kerületi kir. főigazgatóság van, mind a négy állomáson pap ül, s e négy hivatal melyekről pár hóval ezelőtt egy illetékes férfiú azt állítá, hogy nem egyebek mint „Expeditions bureauk“ s hogy a minister ur ha-

tározott szándéka azokat eltörölni, most a budgetben 21,000 frttal szerezpel. De erről majd máskor bővebben.

A 88. lapon összefoglalva a gymnasiumok reformjára szükségeket következő öt követelményre jut: „szervezni kell mindennek előtt az elemi iskolákat, tanárképezdét kell állítanunk, javítanunk kell gymnasiumaink vagyoni helyzetén, a gymnasiumokat új, megfelelőbb, az élet s a tudomány követelményeihez mért tanterv alapján berendeznünk s végre az iskolaügyet központosítani, illetőleg vezetését szakértő országos felügyelőségre bízni.”

A VI. szakaszban (A reformok keresztülvitelének módjáról,) következő kérdéseket feszeget szerző: a) Ki eszközölje a reformokat, s mely pénztár szolgáltatssa a szükségelt összegeket? „megfelel reá: az országgyűlés iskolai szakférfiak közreműködése mellett, s az állampénztár. b) A nemzeti tanodák felügyeletének szervezete. Szerző szerint volna a miniszter mellett egy országos főfelügyelő, aztán az iskolai tanács; továbbá négy vagy több másodfőfelügyelő kerületenként, aztán megyei felügyelők végre az igazgató tanárok. A felügyelők csak szakemberek lehetnek; az igazgatók választandók bizonyos időtartamra, de nem 8—10 évi tanárkodás előtt stb. Igen sok helyes elv van e néhány lapon (95—103) kifejtve, habár mindent nem helyeselhünk is benne. c) Az iskolának az egyháztól való elválásáról. Azaz a nemzeti iskolák ne legyenek felekezeti színűek; a vallástani-tásról gondoskodjanak a vallásfelekezetek s a tudomány legyen független, önálló. Ez az egyedüli helyes elv. — d) „Az alapítandó nemzeti és a meglevő hitfelekezeti iskolák viszonya egymáshoz” igen tapintatteljesen van fejtegetve. Igen helyesen mondja szerző e) alatt (Mikor és minő intézeteken kezdjük a nemzeti iskolák eszméjének valószínűsítését), hogy minél előbb, s először is tanárképző intézetet kell állítani, azután tanítóképezdét s 10 nemzeti al és négy felgymnasiumot. (119—122 lap.)

Nézetek a középtanodák ujjaszervezése tárgyában kiadott ministeri javaslat fölött stb. Irta Mura melléki. Pest 1868. 50. kr. Az álnév alá rejtőzött szerző kilencz levélben közli nézeteit az előttiünk ismeretes tantervről. Az első levél általános bevezetés, a második előterjeszti a tantervet, a harmadik néhány porosz tantervet a negyedik meg francziát vázol. Az V. és VI. levélben a gymnasiumok, reáliskolák és reálgymnasiumok viszonyait tárgyalja s határozottan az utóbbiak ellen nyilatkozik, mint a melynek czélszerűtlenségéről szerinte már mindenütt meggyőződtek; tanuljunk tehát mások kárán s ne akarjunk erővel a magunkén okulni. A VII. levélben igen helyesen és szépen védekezi a görög nyelvet, mint a melyet a tanterv elég hibásan mellőzött. A VIII. levélben a reáliskolákról szól, a IX-ben a teendőket körvonalozza röviden. Igen sok sok életre való eszme, helyes nézet, szerény igénytelen szavakban, rövid 32 lapon.

Protestáns főiskoláink és a tanszabadság. Irta Imre Sándor. Debreczenben 1868. 60 kr, 187 lap. Tömör irányánál fogva tartalomdús és igen tanulságos röpirat, mely, habár

— mint ezime mutatja főkép a protestáns főiskolákkal foglalkozik, mégis elegendő általános érdekű anyagot foglal magában, s a 43. lap-tól kezdve a középtanodai tanárokat általában közelebből is érdekli. A VI. szakaszban ugyanis igen tanulságosan szól a tanárképzés-ről, a VII-ben a collegiumokról, a VIII-ban a gymnasiumról (65—83. lap.); mely utóbbiban, habár tüzetes tervet nem is ad, de oly egészséges és talpraesett elvekkel találkozunk benne, hogy elolvasását minden tagtársunknak bátran ajánlhatjuk. Emlitenem sem kell, hogy a görög nyelvet méltóképen beillesztette az V. osztálytól kezdve.

Az iskola társadalmi jelentőségében. Irta Környe János, Pest 1868. 130 lap. 1 frt. Mindenekelőtt örömről fejezzük ki a felett, hogy elértük azon időt, midőn a kormány körében levő férfiak is nyíltan hirdetnek szabadelvű és korszerű, felvilágosodott eszméket, a mint azt e könyvecskeben találjuk. Mert habár nem is akarunk neki jelentőséget tulajdonítani, s azt hisszük, hogy szerző ezt mint felvilágosodott magánember, mint volt tanár írta; még sem tagadhatjuk meg magunktól azon édes reményt, hogy ez némileg sejtelmes előhírnöke lehet a minister ur szabadelvű törvényjavaslatának.

Az I. szakasz „Az iskola jelentőségéről és fontosságáról” szól, s csak az az egy kifogásunk van ellene, hogy túlságosan hosszúra van nyújtva (5—25 lap.). A II. szak. „Iskolaügyi állapotaink”, szomorú képet tár fel előttünk, de bizunk a minister ur szabadelvűségében s honatyáink bölcsességében, hogy nem fognak eltérni azon alapról, melyet az országgyűlés 1848-ban (a 48—51. lapon közlött törvényjavaslattal) elfoglalt, s melyről helyesen mondja szerző, hogy: „egyes hiányait le-számítva elvi tekintetben a haladás azon fokán áll, melyről lelépnünk nem szabad.” — Különösen ajánljuk olvasóink figyelmébe a III. szakaszt, „Egyház és iskola. Tanszabadság”, melyből a „Századunk” is hozott mutatóványt, s melyet nem mulaszthatunk el ide is kiírni. (71. 72. lap.).

„Nézetem szerint, a mit most e tekintetben tennünk kell, a következő:

1. A kath. elemi iskolák vétessenek ki az egyház vezetése alól, s e vezetés az államra s az illető közösségekre ruháztassék.

2. Mindazon felsőbb iskolák, melyek általános jellegű országos alapítványokból keletkeztek, egészen az állam fölügyelése és vezetése alá adassanak, úgy hogy a kormány a tanárookra nézve is teljes jogot gyakorolhasson.

3. Az ugynevezett állami tanintézetek nem birhatnak a felekezeti-esség jellegével, hanem, mint a tanulókra nézve már törvényileg áll, a közösség a tanárookra is kiterjesztessék, úgy, hogy ezen tanintézetekben, a hittant kivéve, bármi vallásu tanárok alkalmaztassanak.

4. A magán jellegű alapítványok, ha nem ellenkeznek a társadalom érdekeivel, tiszteletben tartandók.

Ezen intézkedések mielőbbi foganatosítása tanügyünk emelésének multhatatlan föltételét rejti magában.

Hogy azok, kik az egyháznak az iskolától való különválasztását követelik, követelik egyszersmind az egyházi tanítórendek eltörlését,

már főnebb említettem. E rendek alkotmánya régi, a haladás által rég tulszárnyalt viszonyokhoz volt mérve, mely mai időben a tanítói hivatás körével is gyakran ellenmondásba jő. Mai időben a tanítás fontos hivatása mulhatlanul követeli:

Hogy a leendő tanítók e hivatásra önállón és külön készüljenek s készütségeknek, mielőtt pályájokat megkezdének; nyilvános bizonyítékát adják; hogy csak a tanhatóságtól függenek;

hogy állomásukon, kivéve a képességhiányt és erkölcsi tarthatlanságot, elmozdithatlanok legyenek;

hogy választott szakmájokban ne háborgattassanak.

Bármit határoz a politika a tanítórendek fennmaradása tekintetében, a tanítókra nézve a most említett követelményeket minden kivétel nélkül meg kell tartani, mert tanügyünk érdeke mulhatlanul igényeli.“

A IV. szak. tartalma: Tankötelezettség. Tandij. Az államhatalom s a társadalom befolyása az iskolákra. Egyleti működés az iskolák előmozdítása érdekében; V. szak. Leányiskolák; VI. sz. Befejezés; — mindenki érdekes tartalommal, egészséges eszmékkel.

Ismertetésünket — melyet, fájdalom, hely szűke miatt igen rövidre kellett vonnunk — azon kijelentéssel zárjuk be, hogy mind a négy röpiratot, melegen ajánljuk gondolkodni- és okulni szerető kartársainknak.

— M e g j e l e n t: M i s e é n e k, a nemzeti zenede zászló szentelési ünnepélyére 1868. febr. 16-kán. Irta T á r k á n y i B é l a, zenéjét szerzette Engeszer Mátyás, a nemzeti zenede énektanára. Pest, a szerző tulajdona. Ára 60 kr. Iskolák számára 50 száztolival. Egyes szólam 5 kr. Mióta középiskoláinkban az énekekre is kiválóbb gondot fordítanak, az ifjúság hangterjelméhez mért eredeti egyházi zeneszer-ményekben való hiány nagyon is érezhető. Az illetők kellemesen veendik a fönidézett műnek megjelenését, annál inkább, minthogy egyszerű, egyházi modora és ünnepélyes hangnemei által a valódi egyházi ének kellékeinek tökéletesen megfelel. A szerző neve a hazai zeneirodalom terén sokkal ismertebb, hogysem a művet csak alaposabb taglalás alapján ajánlhatnók; azért még csak annyit jegyzünk meg, hogy az egyes részek rövidnek, a szép szöveggel összefort szólamok könnyen folyók s megkapók úgy, hogy a betanulás csak csekély időt s fáradságot igényel.

— K o v á c s J á n o s orosházi elemi tanító saját osztálya számára ócska lepedődarabok, pólyák s avult irkákból földgömböt készített. Az ismételt csirizelés és szárítás által nyert gömbföületre rajzoló a szárazulatok alakjait, melyeket papirpéppel kidomborítván, újból beragasztott s különböző színekkel kifestett. Készített K. ur két nagy fali földabroszt is, szépen legyalult fenyődeszkára pingálván azokat, nehogy „az ügyetlen falusi gyermekek a mutató bottal kiszurkálhassák.“ A „Néptan. lapja“ a földirati segédeszközök ilyen gyártását bővebben ismertetni már csak azért is ajánlja az illetőknek, hogy „ne várjunk mindent a kormánytól“. Helyesen; hanem hát mire valók a községek és a nógatott

sok népnevelési egyesület. Nem gáncsoljuk ugyan senki privatpassióját, de minden taneszköz egyik főkélléke, hogy az lehetőleg — tökéletes legyen.

— A „Hétfői lapok“ nagyobb dorongot fogván, mint önmaga, egyensúlyt veszítve elbukott. Requiescat in pace!

— Nem mulaszthatjuk el részünkről is az elismerés köszorújával járulni azon emlékhöz, melyet aere perennius regalique situ pyramidum altius, állított magának dr. Rokitsanski bécsi egyetemi tanár a Reichsrath felső házában az iskolaiügyi törvényjavaslat tárgyalásakor márcz. 30. tartott remek beszédében.

— A budapesti tanár egyesület közlönyéből még 38 teljes példány van a szerkesztőségnél. A 25 ivni hat füzetnek ára 2 firt.

— A „Hon“ 102. számában a következő sorokat olvassuk: „A magyarországi középtanodák reformja, melyet b. Eötvös közoktatási miniszterünk megindított, a bécsi középtanodák egyletében éles bírálat alá vétetett Kummer tanár által. Nagy horderejűnek mondja azokat Ausztria középtanodáira és igen veszélyesnek. Így Ausztria gymnasiumainak felsőbb osztálybeli tanulói közül azok, kik az ott előírt nyolcz évi tanulmányi időt megakarják rövidíteni vagy a kívánalmaknak ott nem tudnak megfelelni, Magyarországon az érintett reformoknál fogva a sokkal kevesebb kívánalmak mellett könnyen szerezhetnek érettségi bizonyítványt, mi által azonban Ausztria főgymnasiumaiban a fegyelem és komoly törekvés aláásatik. Hosszabb vita után az egyesület a jövő ülésre halasztotta annak tárgyalását, mily lépéseket tegyen, vagy mily rendszabályokat hozzon a reformok káros következtetésének elhárítására“. Részünkről tartózkodunk egyelőre a dologhoz tüzetesen szólni, mert nem tudjuk, nem-e némi centralisticus utóféjdalmak gyötrik jó szomszédainkat. Mert hogy Magyarország tanügyének a birodalom másik egyenjogú fele tanügyéhez kellene alkalmazkodni, azt kereken tagadjuk; habár nem habozunk másrészt azt is nyíltan kimondani, hogy a szándékba vett tanterv tanügyünk kimondhatlan kárára chinai fallal fog bennünket elválasztani nem csak a Lajthán túliaktól, hanem az egész művelt nyugattól. Ha tehát Kummer tanár urnak és a bécsi Mittelschulenak aggodalmai csak idáig terjednek, akkor részünkről is osztozunk abban. Elösmerjük s jól tudjuk, hogy minden ország iskoláinak első sorban alkalmazkodniok kell az ország igényeihez s a különleges nemzeti viszonyokhoz, de ne feledjük, hogy vannak bizonyos általános érvényű oktatásiügyi elvek, melyeket mai nap művelt állam nem mellőzhet, s melyeknek háttérbe szorítása a közmívelődés roppant kárával boszulja meg magát.

— Országgszerte a napi beszéd egyik főtárgyát az országos budget képezi. Nem lesz érdektelen közlönyünk olvasóira nézve, ha jelezzük azon czikkeket, melyek egyik másik lapban a budgetnek közoktatási részéről megjelentek. A „Protestans egyházi és iskolai lap“ 17. és 19. számaiban Ballagi Mór szólal fel. (Az utóbbi cikk a „Hon“ 108. számában is megjelent.) Fejtegetvén általában a közoktatási budgetnek parányi voltát, s kimutatván, hogy

egy alkotmányos államnak főgondot kell fordítani a közoktatásra, népnevelésre ; áttér a polgári iskolák szükségének bizonyítására. Indítványozza, hogy a kormány hatalmaztassék fel öt millió forint kölcsön felvételére, mely összeggel a nevelésügyet országosan meglehetne indítani oly mérvek szerint, a nőket elmaradottságunk mellett a politikai viszonyok alkotmányos s a magán élet socialis átalakulása oly sürgetőleg igényel“ stb. Két jó cikket hozott a „Századunk“ is 105 és 109. számaiban, melyek különösen a számbeli adatoknak összeállítására s más figyelemre méltó körülmények felhozatala által kiváló érdekűek.

— Nagy-Kállóban alreáliskolát készülnek felállítani még pedig vallás felekezeti színezet nélkül. A részletes terv kidolgozására az országos közép-tanodai tanáregyletet szólították fel.

Értelemzavaró sajtóhibák.

2. lap, 12. sor alulról: n e h é z helyett: n e t á n ;
 8 „ 8 „ „ m e l y t ő l „ m e l y r ő l ;
 „ „ u t o l s ó é s u t o l s ó e l ő t t i s o r : s z a b a d í t ó b b h. e s á b í t ó b b ;
 16 „ u t o l s ó s o r : s e m helyett: m i.
 26 „ 6 s o r a l u l r ó l : b e m helyett: n e m.
 27 „ 16 s o r : „ W e r t h u t á n k i m a r a d t : a l s.
 33 „ 6 s o r f e l ü l r ő l n e v e z v e helyett s z i n e z v e

AZ ORSZÁGOS
KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET
KÖZLÖNYE.

4. 5. füzet.

Április—Május.

1868.

Az okoskodás elemei

különös tekintettel az okvetési módok értékére
és jellemére.

Figyelmeztetés.

Az „okoskodás“ legjelentékenyebb neme az „okvetés“ (syllogismus).

Az „okvetés“ két tételnek egymásra vonatkoztatása, hogy az által egy harmadikat nyerjünk.

„Okvetetlen“ megismerést csak a nézlet nyújt, minden egyéb „okvetett“ a szó legtágasb értelmében, azaz okoskodás útján szerzett.

Van az okvetésben három jelzék (terminus): egy szóban forgó „S“ melyről azt szeretném tudni, vajjon egyeztethető-e, párosítható-e valamely kérdéses másodikkal „P“ vagy nem. Ezt felderíti egy harmadik, az úgy nevezett közvetíték (terminus medius) „M“, mely e tisztében mutatónak mondatik.

A párosítandó másként főjelzék (terminus major) mindig a végzés rávitele, (praedicatuma) „P“.

A szóbanforgó, másként aljelzék (terminus minor) a végzés alanya „S“ (subjectum). Általában a kérdéses alany, mely körül az egész okvetés fáradozik.

Okvetési minta van négy:

I.	II.	III.	IV.
M—P	P—M	M—P	P—M
S—M	S—M	M—S	M—S
<u>S—P</u>	<u>S—P</u>	<u>S—P</u>	<u>S—P</u>

Az előzmény áll két tételből, a végzés egyből.

Az előzmény azon tétele, melyben a főjelzék „P“ van, a

s z a b á l y a d ó (propositio major, regula) akár felül írom akár alól, az, a melyben az aljelzők „S“ van az a l k a l m a z ó (propositio minor)“. Felsötétel“ „alsötétel“ németes és helytelen.

A tételek lehetnek:

egyetemleg állítók: a

„ tagadók: e

részleg állítók: i

„ tagadók: o

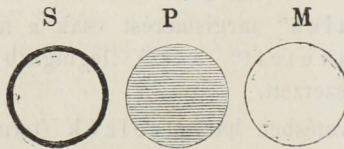
S a P = az „S“ „P“ = az „S“ valamenyi „P“ = minden „S“ „P“

S e P = az „S“ nem „P“ = egy „S“ sem „P“,

S i P = van „S“, mely „P“

S o P = van „S“, mely nem „P“.

„Némely „S“ „P“ helytelen, mert egy uttal azt is látszik mondani, hogy „némely „S“ nem „P“ a mi nem tudatik. „Van S, mely P“ nem zárja ki, hogy minden „S“ „P“; „van S, mely nem P“ nem zárja ki, hogy egy sem az. A sötét-körvonalu az S, a párvonalas körök a P, a vékony vonalnak az M.

Első rész.

Összetes (concret) esetek.

I.

M—P

S—M

S—P

M, P s a v a l S-M m o k f ű z ő m i n t a a z e l s ő

B a r b a r a

M a P

S a M

S a P

Pirosvérű

Melegvérű

Sólyom

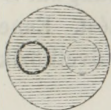
2.

Nincsen

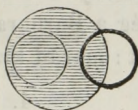
M a P

S e M

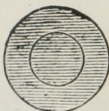
” ” ”

Pirosvértű
Majom
Sün

Pirosvértű
Majom
Szárnyas

Pirosvértű
Majom
Sáska

1-ső eset: S a P,

2-dik eset: S (i o) P,

3-dik eset: S e P: tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P

3-dik eset: S e P; tehát:

az „S” „P” is „nem P” is, a mi lehetetlen.

Jegyzet: 1. az S Párvonalas 2. az S részint Párvonalas részint nem Párvonalas, 3. az S éppen nem Párvonalas. —

Az S valamennyi, P is n-P is nem lehet.

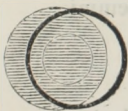
3.

D a r i i

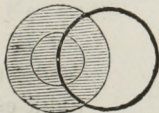
M a P

S i M

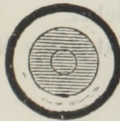
S i P

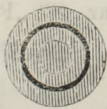
Pirosvértű
Madár
Szárnyas

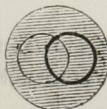
Pirosvértű
Madár
Sárga

Pirosvértű
Madár
Szerveslény

Pirosvértű
Marha
Szelidállat

Pirosvértű
Madár
Szelidállat

A három első eset: S (i o) P,

a két utolsó eset: S a P,

kizáratik S e P.

S e P pedig = „nincs S”, mely P” (e = „nincs”)

Ha nem áll hogy „nincs S, mely P“, áll ennek ellenmondója:
„v a n S, mely P“, azaz:

ha nem áll S e P,
áll S i P.

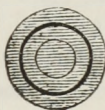
Minthogy az előzmény S i M-je alatt lappanghat S a M is
be kell számitanunk még a Barbara föle egybevetést. Ennek vég-
zése szintén S a P; tehát: marad kizárva S e P és következik S i P.

4.

Nincsen
M a P
S o M

" " "

Például:

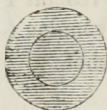

Pirosvértű
Marha
Szelidállat

Pirosvértű
Marha
Szerveslány

Minthogy az előzmény S o M-je alatt lappanghat S e M is,
die csatlakozik a 2. alatti elhelyezés. Ennek egyik esete:

Pirosvértű
Majom
Sáska

1-ső eset: S a P,
2 dik eset: S (i o) P,
3-dik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-dik eset: S e P; tehát:
az „S“ „P n-P“, nem lehet.

Ha az előzmény S o M-je alatt nem lappanghatna S e M,
ugyanaz következne, a mi Darii-ból.

5.

Celarent
M e P
S a M
S e P

Pillangó
Melegvértű
Sólyom

6.

Nincsen

M e P

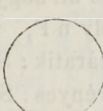
S e M

” ” ”

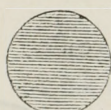
Például :

Pöttyes
Majom
Sólyom

Pöttyes
Majom
Sas

Pöttyes
Majom
Sirály

1-ső eset: S a P,

2-dik eset: S (io) P,

3-dik eset: S e P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,

3-dik eset: S e P; tehát:

az „S“ „P n-P“ képtelen.

7.

Ferio

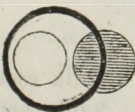
M e P

S i M

S o P

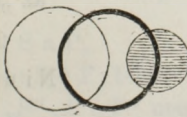
Pillangó
Madar
Szárnyas

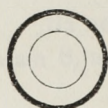
Pirosvérű
Méhe
Szárnyas

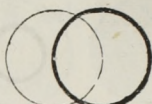
Pillangó
Melegvértű
Szárnyas

Pillangó
Madar
Sárga

Pók
Madár
Szárnyas

Pók
Melegvérű
Szárnyas

A négy első eset: $S(i o) P$,

a két utolsó eset: $S e P$.

Beletudva még a Celarent-féle egybevetést szintén $S e P$. Kizáratik: $S a P$.

$S a P$ pedig = minden „ S “ „ P “ = „nincs S , mely nem P “. (Ha „ e “ = nincs: „ a “ = „nincs nem“)

Ha nem áll hogy „nincs S mely $n-P$ “, áll ennek ellenmondója „van S , mely $n-P$ “,

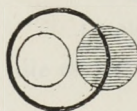
Ha kizáratik: $S a P$,

érvényes: $S o P$.

8

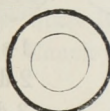
Nincsen

Például:

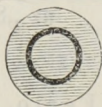
Pirosvérű
Méhe
Szárnyas

$M e P$
 $S o M$
„ „ „

Pók
Madár
Szárnyas

Mint hogy az alkalmazás részitéletében ($S o M$) lappanghat egyetemes is ($S e M$) ott vagyunk a hol 6 alatt. Ha nem lappanghatna, az következne, a mi Ferio-ból.

Pöttyös
Majom
Sólyom

1-ső eset: $S(o i) P$,

2-dik eset: $S e P$,

3-dik eset: $S a P$; tehát;

$S a e i o P$, semmi

Vagy:

2-dik eset: $S e P$,

3-dik eset: $S a P$; tehát:

az „ S “ „ $P n-P$ “, nem lehet.

9.

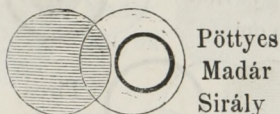
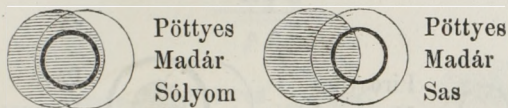
Nincsen

M i P

S a M

” ” ”

Például :

- 1-ső eset : S a P,
2-dik eset : S (i o) P,
3-dik eset : S e P ; tehát :
S a e i o P, semmi.

Vagy :

- 1-ső eset : S a P
3-dik eset : S e P ; tehát :
az „S“ „P n-P“, képtelen.

10.

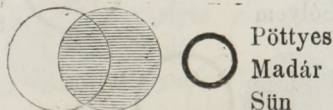
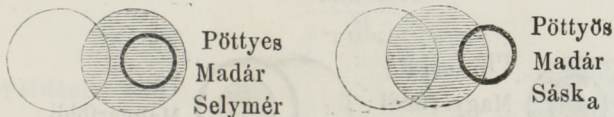
Nincsen

M i P

S e M

” ” ”

Például :

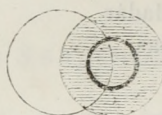
- 1-ső eset : S a P,
2-dik eset : S (i o) P,
3-dik eset : S e P ; tehát :
S a e i o P, semmi.

Vagy :

- 1-ső eset : S a P,
3-dik eset : S e P ; tehát :
az „S“ „P n-P“ nen lehet.

11.
Nincsen
M i P
S i M

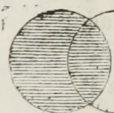
„ „ „

Pirosvérű
Magyarföldi
Solyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: S a P,

2-dik eset: S (i o) P,

3-dik eset: S e P;

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,

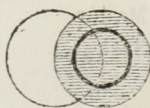
3-dik eset: S e P; tehát:

az „S“ „P n-P“, ellenmondás.

12.
Nincsen
M i P
S o M

„ „ „

Például:

Pirosvérű
Magyarföldi
Solyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: S a P,

2-dik eset: S (i o) P,

3-dik eset: S e P; tehát:

S a i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,

3-dik eset: S e P; tehát:

az „S“ „P n-P“, képtelen.

13.

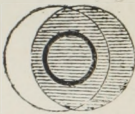
Nincsen

M o P

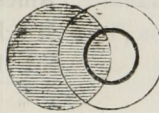
S a M

„ „ „

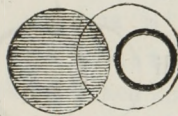
Például :

Pöttyes
Madár
Sólyom

Pöttyes
Madár
Sas

Pöttyes
Madár
Sirály

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S(io)P,

3-ik eset: S e P ; tehát

Sacio P, semmi.

Vagy :

1-ső eset: S a P,

3-ik eset: S e P ; tehát:

az „S“ „Pn-P,“ lehetetlen.

14.

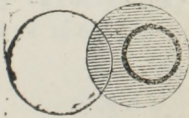
Nincsen

M o P

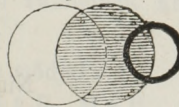
S e M

„ „ „

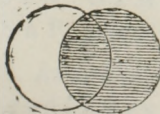
Például :

Pöttyes
Madár
Selymér

Pöttyes
Madár
Sáska

Pöttyes
Madár
Sün

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S(io)P,

3-ik eset: S e P, tehát

S a c i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S a P$,

2-ik eset: $S e P$, tehát:

az „ S “ „ $Pn-P$ “, nem lehet.

14.

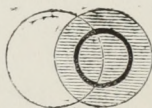
Nincsen

$M o P$

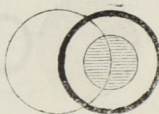
$S i M$

„ „ „

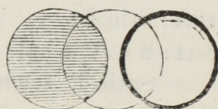
Például:

Pirosvérű
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: $S a P$,

2-ik eset: $S(io)P$,

3-ik eset: $S e P$, tehát:

$SaeioP$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S a P$,

3-ik eset: $S e P$, tehát:

az „ S “ „ $Pn-P$ “, képtelen.

16.

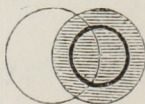
Nincsen

$M o P$

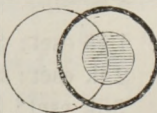
$S o M$

„ „ „

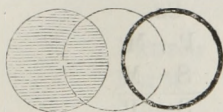
Például:

Pirosvérű
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

- 1-ső eset: $S a P$,
2-ik eset: $S(io)P$,
3-ik eset: $S e P$; tehát:
 $S a e i o P$, semmi.

Vagy:

- 1-ső eset: $S a P$,
3-ik eset: $S e P$; tehát
az „ S “ „ $Pn-P$ “, nem lehet.

Visszatekintés.

Az egybevetések, melyeken keresztül mentünk voltak:

a a a a e e e e i i i i o o o o
a e i o a e i o a e i o a e i o

Ezek utolsó nyolczában a szabályadás részleges.

Nem következött belőlük semmi.

A maradt nyolczból négyben az alkalmazás tagadó:

a a e e a a e e
a i a i e o e o

E négyből nem következik semmi.

Az első minta szerint ennél fogva, mind a lehető 16 elhelyezésből nem maradt csak 4 olyan, a mikből valaminek következnie kell:

a a e e
a i a i

Oly egybevetések, melyekből valaminek következnie kell, okvetési módok.

Az első minta módjai:

$M a P$	$M e P$	$M a P$	$M e P$
$S a M$	$S a M$	$S i M$	$S i M$
$S a P$	$S e P$	$S i P$	$S o P$

Az első minta törvényei.

1. Szabályadás egyetemes ($a e a e$).
2. Alkalmazás állító ($a i a i$).

Az első minta emlékkerse:

Barbara, Céla rént, Darii Fe ióv 1 az első.

Sa.

P—M

S—M

S—P

Második elv á l a s z t: kétszer van rávitel M-mel.

1.

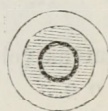
Nincsen

P a M

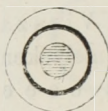
S a M

" " "

Például :

Pillangó
Mozgólény
Selymér

Pillangó
Mozgólény
Szárnyas

Pillangó
Mozgólény
Sáska.

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S(io)P,

3-ik eset: S e P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy :

1-ső eset: S a P,

3-ik eset: S e P; tehát :

az „S“ „Pn P“ nem lehet.

2.

C a m e s t r e s

P a M

S e M

S e P

Páva
Madár
Sün.

3.

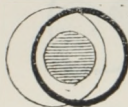
Nincsen

P a M

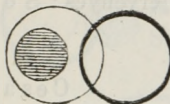
S i M

" " "

Például:

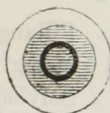

Páva
Melegvérli
Szárnyas

Párducz
Melegvérli
Szárnyas

Az alkalmazás S i M-jé nem zárván ki azon lehetőséget, hogy S a M idejéről.

Pirosvérli
Mozgólény
Sólyom

azaz: ott vagyunk hol 1 alatt e mintában.

1-ső eset: S(io)P,

2-ik eset: S e P,

3-ik eset: S a P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

2-ik eset: S e P,

3-ik eset: S a P; tehát

az „S“ „Pn-P,“ képtelen.

4.

Baroco

P a M

S o M

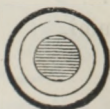
S o P

Páva
Melegvérli
Szárnyas

Páva
Madár
Szelidállat

Páva
Madár
Szárnyas

Párducz
Melegvérli
Szárnyas

A három első eset: S(io)P,

az utolsó eset: S e P.

Beletudva még a Camestres-féle egybevetést, szintén $S e P$.

Kizáratik : $S a P$.

$S a P =$ minden „ S “ „ P “ = „nincs S , mely nem P .“

Ha nem áll, hogy : „nincs S , mely $n-P$ “,

áll : „van S , mely $n-P$ “;

ha kizáratik : $S a P$,

értvényes : $S o P$.

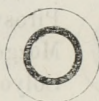
5.

Cesare

$P e M$

$S a M$

$S e P$

Pillangó
Melegvérű
Sólyom

6.

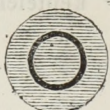
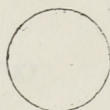
Nincsen

$P e M$

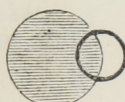
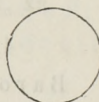
$S e M$

„ „ „

Például :

Pöttyes
Majom
Sólyom

Pöttyes
Majom
Sas

Pöttyes
Majom
Sirály

1.ső eset : $S a P$,

2-ik eset : $S(io)P$,

3-ik eset : $S e P$; tehát:

$S a e i o P$, semmi.

Vagy :

1-ső eset : $S a P$,

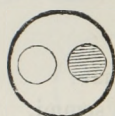
3-ik eset : $S e P$; tehát:

az „ S “ „ $P n-P$ “ képtelenség.

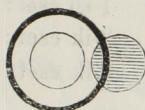
7.

Festino
P e M
S i M

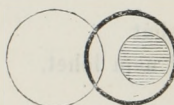
S o P

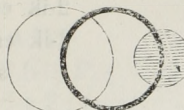
Pillangó
Madár
Szárnyas

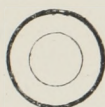
Pirosvérű
Méhe
Szárnyas

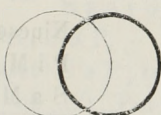
Pillangó
Melegvérű
Szárnyas

Pillangó
Madár
Sárga

Pók
Madár
Szárnyas

Pók
Melegvérű
Szárnyas

A négy első eset: S(io)P,

a két utolsó eset: S e P.

Ide számítva még a Cesare-féle egybevetést, szintén S e P.

Kizáratik: S a P.

S a P = „minden „S“ „P““ = nincs S, mely n-P.“

Ha nem áll, hogy: „nincs S, mely n-P.“

áll annak ellentéte: „van S, mely n-P.“

Ha kizáratik: S a P.

érvényes: S o P.

8.

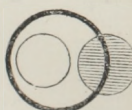
Nincsen

P e M

S o M

„ „ „

Például:

Pirosvérű
Méhe
Szárnyas

Pók
Madár
Szárnyas

Minthogy S o M alatt lappanghat S e M is, ott vagyunk, hol 6 alatt voltunk.

Ha nem lappanghatna, az követköznék, a mi Festino szerini.

Pöttyes
Majom
Sólyom

1-ső eset: $S(io)P$,

2-ik eset: $S e P$,

3-ik eset: $S a P$; tehát:

$S a e i o P$, semmi.

Vagy:

2-ik eset: $S e P$,

3-ik eset: $S a P$; tehát

az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

9.

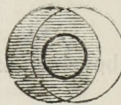
Nincsen

$P i M$

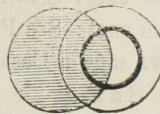
$S a M$

Például:

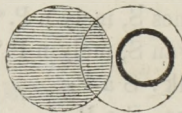
„ „ „

Pöttyes
Madár
Sólyom

Pöttyes
Madár
Sas

Pöttyes
Madár
Sirály

1-ső eset: $S a P$,

2-ik eset: $S(io)P$,

3-ik eset: $S e P$; tehát:

$S a e i o P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S a P$,

3-ik eset: $S e P$; tehát:

az „S“ „Pn-P“ képtelenség.

10.

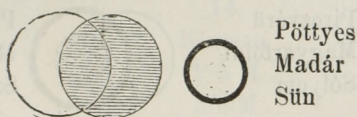
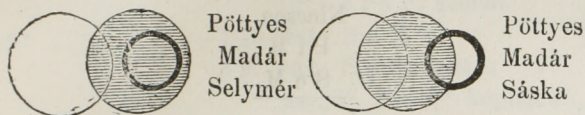
Nincsen

$P i M$

$S e M$

„ „ „

Például:

1-ső eset: S a P,
2-dik eset: S (i o) P,
3-dik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-dik eset: S e P; tehát:
az „S“ „P n-P“ nem képzelhető.

11.

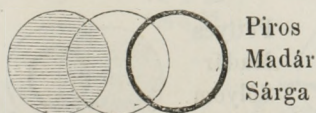
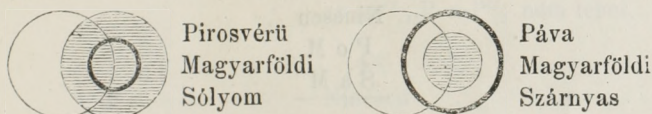
Nincsen

P i M

S i M

„ „ „

Például:

1-ső eset: S a P,
2-dik eset: S (i o) P,
3-dik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-dik eset: S e P; tehát:
az „S“ „P n-P“, nem lehet.

12.

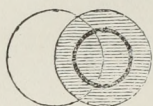
Nincsen

P i M

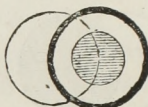
S o M

Például:

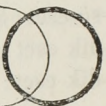
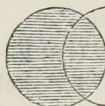
„ „ „

Pirosvérü
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S(io)P,

3-ik eset: S e P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,

3-ik eset: S e P; tehát:

az „S“ „Pn-P“ nem lehet.

13.

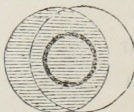
Nincsen

P o M

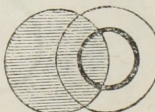
S a M

„ „ „

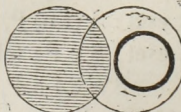
Például:

Pöttyes
Madár
Sólyom

Pöttyes
Madár
Sas

Pöttyes
Madár
Sirály

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S(io)P,

3-ik eset: $S \in P$; tehát:

$S \text{ a } e \text{ i } o \text{ P}$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S \text{ a } P$,

3-ik eset: $S \in P$; tehát:

az „S“ „Pn-P“, képtelen.

14.

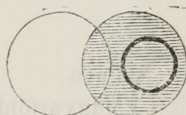
Nincsen

$P \text{ o } M$

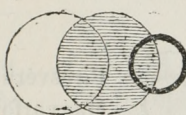
$S \text{ e } M$

Például:

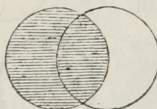
„ „ „

Pöttyes
Madár
Selymér

Pöttyes
Madár
Sáska

Pöttyes
Madár
Sün

1-ső eset: $S \text{ a } P$,

2-dik eset: $S \text{ (i o) } P$,

3-dik eset: $S \in P$; tehát:

$S \text{ a } e \text{ i } o \text{ P}$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S \text{ a } P$,

3-dik eset: $S \in P$; tehát:

az „S“ „P n-P“, nem lehet.

15.

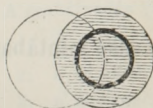
Nincsen

$P \text{ o } M$

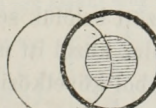
$S \text{ i } M$

Például:

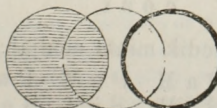
„ „ „

Pirosvértő
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: S a P,
2-dik eset: S (i o) P,
3-dik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-dik eset: S e P; tehát:
az „S“ „P n-P“, képtelen.

16.

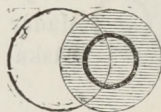
Nincsen

P o M

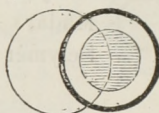
S o M

Például:

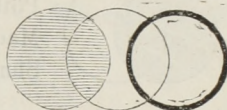
” ” ”

Pirosvérű
Magyarföldi
Súlyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: S a P,
2-ik eset: S (i o) P,
3-ik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
2-ik eset: S e P; tehát:
az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

Visszatekintés.

Az egybevetések, melyeken keresztül mentünk, voltak:

a a a a e e e e i i i i o o o o
a e i o a e i o a e i o a e i o

A nyolcz utolsóban a szabályadás részleges.

Nem következött belőlük semmi.

A maradt nyolcz közül itt is, ugy, mint az első mintában, csak négy van, a melyekből következik valami:

a a e e
e o a i

A második minta módjai:

P e M	P a M	P e M	P a M
S a M	S e M	S i M	S o M
S e P	S e P	S o P	S o P

A második minta törvényei :

1. Szabályadás egyetemes (a a e e).
2. Az előzmények minősége különböző *)

Az első minta emlékkerse :

Césarc, Cămeștres, Festino Baroco a másik.

III.

$$\begin{array}{r} M-P \\ M-S \\ \hline S-P \end{array}$$

Két alany-M kapcsol, s ez a harmadik oktani minta.

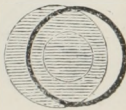
1.

Darapti

M a P

M a S

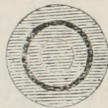
S i P

Pirosvérű
Madár
Szárnyas

Pirosvérű
Marha
Szerveslény

Pirosvérű
Marha
Szelidállat

A két első eset : S(io)P,

az utolsó eset : S a P.

Kizáratik : S e P.

*) E mintában az alkalmazásról külön törvényt felállítani nem lehet, mert nincs közös tény, melyet mint közös elvet kimondhatnánk.

A szabályadás (a a e e) törvénye így alakul meg :

1. a = állító és egyetemes	$\left\{ \begin{array}{l} \text{közös tény} \\ \text{az, hogy} \end{array} \right\}$	egyetemes
2. a = állító és egyetemes		
3. e = tagadó és egyetemes		
4. e = tagadó és egyetemes		

Az alkalmazásra nézve, nem lévén az a e i o-ban ily közös tény fellelhető, kapcsolatba hozzuk e négy elszigeteltet a szabályadás tényeivel, s észre vesszük, hogy mindenütt, a hol a szabályadás állító, ott az alkalmazás tagadó és viszont. Ez az egész megelőzés (a két előzmény együtt) közös ténye, melyre támaszkodva, felállítjuk a törvényt.

Ha nem áll, hogy: „nincs S, mely P“:

áll annak ellentéte: „van S, mely P.“

Ha nem áll: S e P:

áll: S i P.

2.

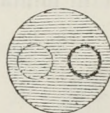
Ninesen

M a P

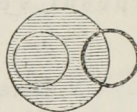
M e S

Például:

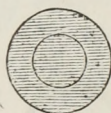
„ „ „

Pirosvérű
Majom
Söt.

Pirosvérű
Majom
Szárnyas

Pirosvérű
Majom
Sáska

1-ső eset: S a P,

2-dik eset: S (i o) P,

3-dik eset: S e P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P

3-dik eset: S e P; tehát:

az „S“ „P n-P“, képtelen.

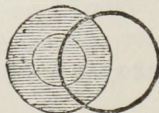
3.

D a t i s i

M a P

M i S

S i P

Pirosvérű
Madár
Sárga

Pirosvérű
Madár
Szelidállat

Pirosvérű
Madár
Sólyom

Hozzáadva még a Darapti-féle eseteket is, a viszonyok mindig csak:

vagy: $S(i o) P$,

vagy: $S a P$,

Kizáratik: $S e P$.

$S e P =$ „nincs S , mely P “.

Ha nem áll, hogy „nincs S , mely P “, áll az ellenmondó „van S , mely P “;

ha nem áll $S e P$,

áll $S i P$.

4.

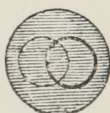
Nincsen

$M a P$

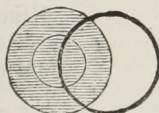
$M o S$

„ „ „

Például:

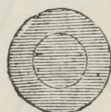

Pirosvértű
Madár
Szelidállat

Pirosvértű
Madár
Sárga

Mint hogy az előzmény $M o S$ -sze alatt lappanghat $M e S$ is, ott vagyunk, hol 2 alatt voltunk ugyanezen mintában.

Pirosvértű
Majom
Sáska

1-ső eset: $S a P$,

2-ik eset: $S(i o) P$,

3-ik eset: $S e P$; tehát:

$S a e i o P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S a P$,

3-ik eset: $S e P$; tehát:

az „ S “ „ $Pn-P$ “, képtelen.

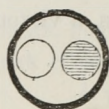
5.

Felapto

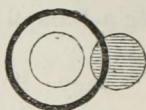
$M e P$

$M a S$

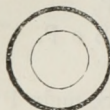
$S o P$

Páva
Méhe
Szárnyas

Pirosvérű
Méhe
Szárnyas

Párducz
Méhe
Szárnyas

A két első eset: S (i o) P,
az utolsó eset: S e P.

Kizáratik: S a P.

S a P = „minden „S“ „P““ = „nincs S, mely nem P“,

Ha nem áll, hogy „nincs S, mely n-P“,

áll annak ellentéte: „v a n S, mely n-P.“

Ha kizáratik: S a P,

áll: S o P.

6.

Nincsen

M e P

M e S

„ n „

Például :

Pöttyes
Majom
Sólyom

Páva
Majom
Szárnyas

Pöttyes
Majom
Sirály

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S (i o) P,

3-ik eset: S e P; tehát :

S a e i o P, semmi.

Vagy :

1-ső eset: S a P,

3-ik eset: S e P; tehát :

az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

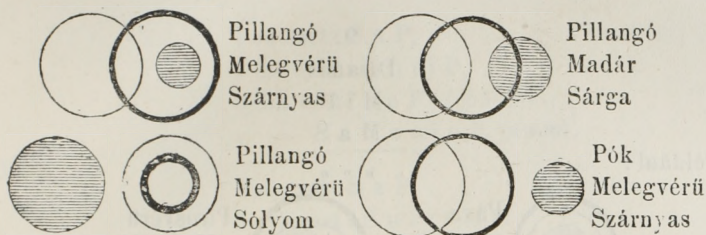
7.

Feriso

M e P

M i S

S o P

Az ide csatlakozó Felapto nem változtat a dolgon.

A két első eset: $S(i o) P$,

a két utolsó eset: $S e P$,

kizáratik $S a P$.

$S a P =$ „minden „ S “ „ P “ = „nincs S , mely nem P “.

Ha nem áll, hogy: „nincs S , mely $n-P$ “,

áll ennek ellenmondása: „van S , mely $n-P$ “;

ha nem áll: $S a P$,

érvényes: $S o P$.

8

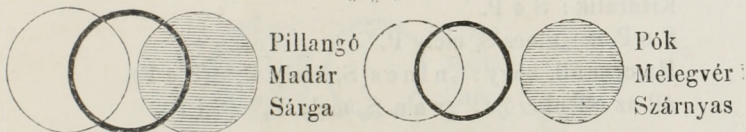
Nincsen

$M e P$

$M o S$

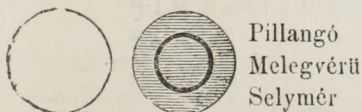
„ „ „

Például:

Mint hogy $M o S$ alatt lappanghat $M e S$ is, előáll a 6 alatti elhelyezés.

Ha nem lappanghatna, az következne, mi Feriso-ból.

1-ső eset: $S(i o)P$,

2-ik eset: $S e P$,

3-ik eset: $S a P$, tehát:

$S a e i o P$, semmi.

2-ik eset: $S e P$,

3-ik eset: $S a P$; tehát:

az „ S “ „ $Pn-P$ “ képtelen.

Vagy:

9.

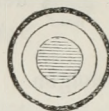
Disamis

M i P

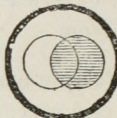
M a S

" " "

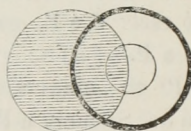
Például :

Páva
Madár
Szárnyas

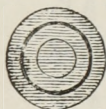

Pirosvérű
Mérges állat
Szervetlen

Pöttyös
Madár
Szárnyas

A betudandó Darapti mitsem változtat.

Pirosvérű
Marha
Szelidállat

A három első eset: $S(io)P$,

az utolsó eset: $S a P$;

Kizáratik: $S e P$.

$S e P =$ „nincs S, mely P.”

Ha nem áll, hogy: „nincs S, mely P,” ($S e P$).

áll az ellenkezője: „van S, mely P,” ($S i P$).

10.

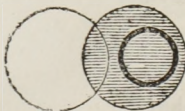
Nincsen

M i P

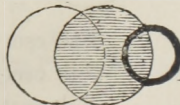
M e S

" " "

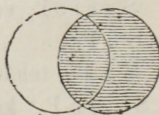
Például :

Pöttyös
Madár
Selymér

Pöttyös
Madár
Sáska

Pöttyös
Madár
Sün

1-ső eset: S a P,
 2-dik eset: S (i o) P,
 3-dik eset: S e P; tehát:
 S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
 3 dik eset: S e P; tehát:
 az „S“ „P n P“ nen lehet.

11.

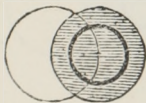
Nine en

M i P

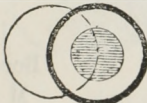
M i S

„ „ „

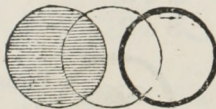
Például:

Pirosvérű
 Magyarföldi
 Sólyom

Páva
 Magyarföldi
 Szárnyas

Piros
 Madár
 Sárga

1-ső eset: S a P,
 2 dik eset: S (i o) P,
 3 dik eset: S e P; tehát:
 S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P
 3 dik eset: S e P; tehát:
 az „S“ „P n P“, képtelen.

12.

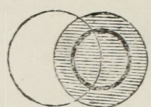
Nincsen

M i P

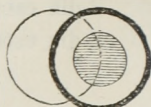
M o S

„ „ „

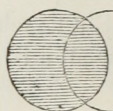
Például:

Pirosvérü
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madar
Sárga

1-ső eset: $S \text{ a } P$,

2-ik eset: $S(i o)P$,

3-ik eset: $S \text{ e } P$; tehát:

$S \text{ a e i o } P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S \text{ a } P$,

3-ik eset: $S \text{ e } P$; tehát:

az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

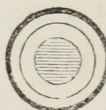
13.

Bocardo

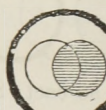
$M \text{ o } P$

$M \text{ a } S$

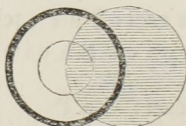
$S \text{ o } P$

Páva
Madar
Szárnyas

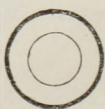

Pirosvérü
Mérgeállat
Szerveslány

Pöityes
Madar
Szárnyas

Beletudva ezt: Felapto, nem változtat semmit. Ennek egyik esete:

Párducz
Méhe
Szárnyas

A három első eset: $S(i o)P$,

az utolsó eset: $S \text{ e } P$.

Kizáratik: S a P.

S a P = „minden „S“ „P“ = „nincs S, mely n-P.“

Ha nem áll, hogy „nincs S, mely n-P,“

áll: „van S, mely n-P;“

ha nem áll: S a P,

érvényes: S o P.

14.

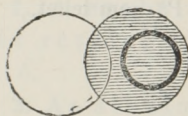
Ninesen

M o P

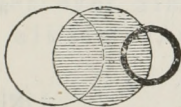
M e S

„ „ „

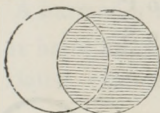
Például:

Pöttyes
Madár
Selymér

Pöttyes
Madár
Sáska

Pöttyes
Madár
Sün

1.ső eset: S a P,

2-ik eset: S(io)P,

3-ik eset: S e P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,

3-ik eset: S e P; tehát:

az „S“ „Pn-P“, lehetetlenség.

15.

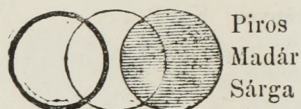
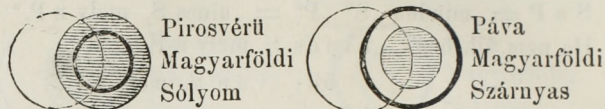
Ninesen

M o P

M i S

„ „ „

Például:

1-ső eset: $S a P$,
 2-ik eset: $S(io)P$,
 3-ik eset: $S e P$; tehát:
 $S a c i o P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S a P$,
 3-ik eset: $S e P$; tehát:
 az „ S^a „ $Pn-P$ “ nem lehet.

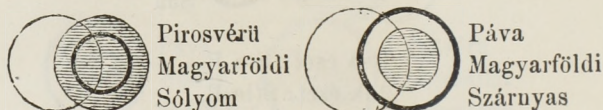
16.

Nincsen

$M o P$

$M o S$

” ” ”

1-ső eset: $S a P$,
 2-ik eset: $S(io)P$,
 3-ik eset: $S e P$; tehát:
 $S a c i o P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S a P$,
 3-ik eset: $S e P$; tehát:
 az „ S^a „ $Pn-P$ “,“ nem lehet.

Visszatekintés.

A 16 egybevetés közül 6-tal hozhattunk végzést, a többi 10-zel nem:

a a a a e e e e i i i i o o o o
a e i o a e i o a e i o a e i o

Követköztetést nem vonhattunk egy esetben sem, melyben az alkalmazás tagadó volt.

a a e e i o
a i a i a a

A harmadik minta módjai:

MaP	MeP	MiP	MaP	MoP	MeP
MaS	MaS	MaS	MiS	MaS	MiP
SiP	SoP	SiP	SiP	SoP	SoP

A harmadik minta törvényei:

1. A szabályadás két eset hián egyetemes, lehet részleges, ha az alkalmazás egyetemleg állító.

2. Az alkalmazás állító.

A harmadik minta emlékverse:

Harmadik, az hatot ád, s hangzik: Dárápti Felapto,
Disamis és Datisi, valamint Bócardo, Feriso.

IV.

P—M
M—S
S—P

A negyedik támad, mihelyest megfordul az első.

1.

Bamalip

P a M
M a S
S i P

Páva
Madár
Szárnyas

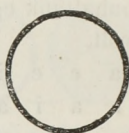
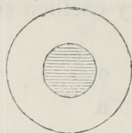
2.

Calemes

P a M

M e S

S e P

Páva
Madár
Sün

3

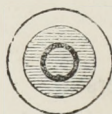
Nincsen

P a M

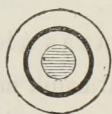
M i S

” ” ”

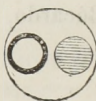
Például :

Pillangó
Mozgólény
Selymér

Pillangó
Mozgólény
Szárnyas

Pillangó
Mozgólény
Sáska

1-ső eset : S a P,

2-ik eset : S (i o) P,

3-ik eset : S e P ; tehát :

S a e i o P, semmi.

Vagy :

1 ső eset : S a P,

3-ik eset : S e P ; tehát :

az „S“ „P n-P,“ nem lehet.

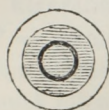
4.

Nincsen

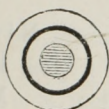
P a M

M o S

” ” ”

Pillangó
Mozgólény
Selymér

Pillangó
Mozgólény
Szárnyas

Pillangó
Mozgólény
Sáska

1-ső eset: $S \subset P$,

2-ik eset: $S \cap P \neq \emptyset$,

3-ik eset: $S \subset P$; tehát:

$S \subset P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: $S \subset P$,

3-ik eset: $S \subset P$; tehát:

az „S“ „Pn-P“, képtelen.

5.

F e s a p o

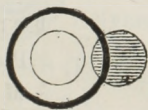
P e M

M a S

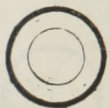
S o P

Páva
Méhe
Szárnyas

Pirosvérű
Méhe
Szárnyas

Párducz
Méhe
Szárnyas

A két első eset: $S \cap P \neq \emptyset$,

az utolsó eset: $S \subset P$,

Kizáratik: $S \subset P$,

$S \subset P =$ „minden „S“ „P“ = „nincs S, mely nem P“.

Ha nem áll, hogy: „nincs S, mely n-P,“ áll az ellenkezője: „van S, mely n-P“.

Ha nem áll: $S \subset P$,

érvényes: $S \subset P$.

6.

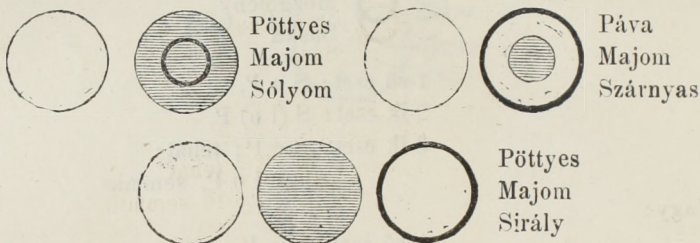
N i n e s e n

P e M

M e S

" " "

Például:

1-ső eset: S a P,

2-ik eset: S (i o) P,

3-ik eset: S e P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,

3-ik eset: S e P; tehát;

az „S“ „Pn-P“ képtelen.

7.

F e r i s o

P e M

M i S

S o P

Az ide csatlakozó Fesapo sem változtat a dolgon semmit sem.

A két első eset: S (i o) P,

a két utolsó eset: S e P.

Kizáratik: S a P.

S a P = „minden „S“ „P““ = „nincs S, mely nem P.“

Ha nem áll, hogy „nincs S, mely n-P“,
áll ennek ellenmondója: „v a n S, mely n-P.“

Ha nem áll: S a P,

értékes: S o P.

8.

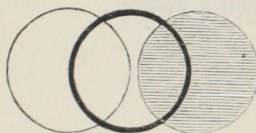
N i n e s e n

P e M

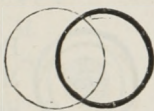
M o S

„ „ „

Például:

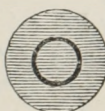
Pillangó
Madár
Sárga

Pók
Melegvé-
rű
Szárnyas

Mint hogy M o S alatt lappanghat M e S is, előáll a 6 alatti elhelyezés.

Ha nem lappanghatna, az következne, a mi Feriso szerint

Pillangó
Melegvérű
Selymér

1-ső eset: S (i o) P,

2-ik eset: S e P,

3-ik eset: S a P; tehát:

S a e i o P, semmi.

Vagy:

2-ik eset: S e P,

3-ik eset: S a P; tehát:

az „S“ „Pn-P“, képtelen.

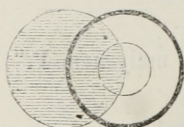
9.

D i m a t i s

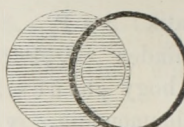
P i M

M a S

S i P

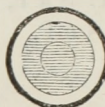

Pöttyes
Madár
Szárnyas

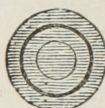

Pirosvérű
Madár
Szárnyas

Pirosvérű
Mérgeállat
Szerveslény

Pirosvérű
Marha
Szerveslény

Pirosvérű
Marha
Szelidállat

Az ide csatlakozó Bamalip nem változtat a dolgon :

Páva
Madár
Szárnyas

A négy első eset: $S(i o) P$,

az ötödik eset: $S a P$.

Kizáratik: $S e P$.

$S o P =$ nincs S , mely P .

Ha nem áll, hogy: „nincs „ S “, mely „ P “, áll az ellenkező:
„van S , mely P .“

Ha nem áll: $S e p$,

áll: $S i P$.

10.

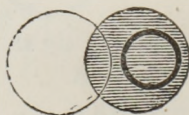
Nincsen

$P i M$

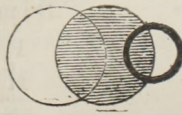
$M e S$

„ „ „

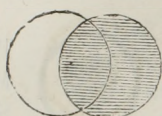
Például :

Pöttyes
Madár
Selymér

Pöttyes
Madár
Sáska

Pöttyes
Madár
Stln

1-ső eset: S a P,
2-ik eset: S (i o) P,
3-ik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-ik eset: S e P; tehát:
az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

11.

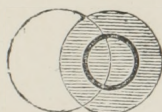
Nincsen

P i M

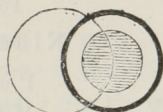
M i S

„ n „

Például:

Pirosvérű
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: S a P,
2-ik eset: S (i o) P,
3-ik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-ik eset: S e P; tehát:
az „S“ „Pn-P“, képtelen.

12.

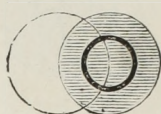
Nincsen

P i M

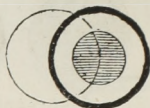
M o S

„ n „

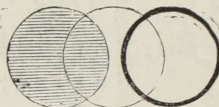
Például :

Pirosvérű
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

Piros
Madár
Sárga

1-ső eset: $S a P$,
2-ik eset: $S (i o) P$,
3-ik eset: $S e P$; tehát:
 $S a e i o P$, semmi.

Vagy :

1-ső eset: $S a P$,
3-ik eset: $S e P$; tehát:
az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

13.

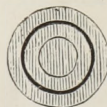
N i n c s e n

P o M

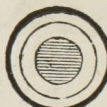
M a S

„ „ „

Például :

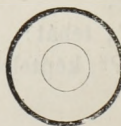

Pirosvérű
Marha
Szelidállat

Páva
Madár
Szárnyas

Minthogy $P o M$ alatt lappanghat $P e M$, előáll Fesapo és annak egyik esete :

Párducz
Méhe
Szárnyas

1-ső eset: $S a P$,
2-ik eset: $S (i o) P$,
3-ik eset: $S e P$; tehát:
 $S a e i o P$, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
2-ik eset: S e P; tehát:
az „S“ „Pn-P“, nem lehet.

14.

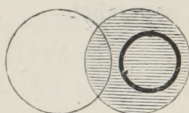
Nincsen

P o M

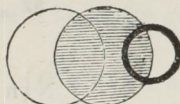
M e S

„ „ „

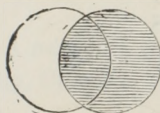
Például:

Pöttyes
Madár
Selymér

Pöttyes
Madár
Sáska

Pöttyes
Madár
Sün

1-ső eset: S a P,
2-ik eset: S (i o) P,
3-ik eset: S e P; tehát:
S a e i o P, semmi.

Vagy:

1-ső eset: S a P,
3-ik eset: S e P; tehát:
az „S“ „Pn-P“, képtelen.

15.

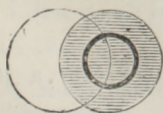
Nincsen

P o M

M i S

„ „ „

Például:

Pirosvérű
Magyarföldi
Sólyom

Páva
Magyarföldi
Szárnyas

- 1-ső eset: $S \text{ a } P$,
 2-ik eset: $S \text{ (i o) } P$,
 3-ik eset: $S \text{ e } P$; tehát:
 $S \text{ a e i o } P$, semmi.

Vagy:

- 1-ső eset: $S \text{ a } P$,
 3-ik eset: $S \text{ o } P$; tehát:
 az „ S^a „ $Pn-P^a$ “, nem lehet.

16.

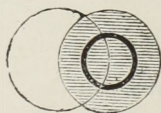
Nincsen

$P \text{ o } M$

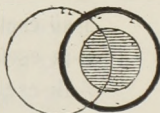
$M \text{ o } S$

„ „ „

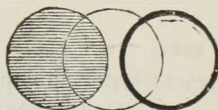
Például:

Pirosvérű
 Magyarföldi
 Sólyom

Páva
 Magyarföldi
 Szárnyas

Piros
 Madár
 Sárga

- 1-ső eset: $S \text{ a } P$,
 2-ik eset: $S \text{ (i o) } P$,
 3-ik eset: $S \text{ e } P$; tehát:
 $S \text{ a e i o } P$, semmi.

Vagy:

- 1-ső eset: $S \text{ a } P$,
 2-ik eset: $S \text{ e } P$; tehát:
 az „ S^a „ $Pn-P^a$ “, képtelen.

Visszatekintés.

A 16. elhelyezésben 5-ször hozhattunk végzést, a többi 11-gyel nem.

a a a a e e e e i i i i o o o o
a e i o a e i o a e i o a e i o

A szabályadás egy eset kivételével egyetemes, az alkalmazás egynek kivételével állító volt.

a a e e i
a e a i a

A negyedik minta módjai:

P a M	P a M	P i M	P e M	P e M
M a S	M e S	M a S	M a S	M i S
S i P	S e P	S i P	S o P	S o P

A negyedik minta törvényei:

1. A szabályadás, egy eset hián egyetemes lehet, részleg állító, ha az alkalmazás egyetemleg állító.

2. Az alkalmazás egy eset hián állító, lehet egyetemleg tagadó, ha a szabályadás egyetemleg állító.

A negyedik minta emlékverse:

Négy Bamalip, Calemes, Dimatis, Fésápo, Fesiso.

Általános áttekintés.

A 64 lehető elhelyezés közül csak 19-ből következik valami, a többi 45-ből semmi:

I.	II.	III.	IV.
a a e e	a a e e	a a e e i o	a a e e i
a i a i	e o a i	a i a i a a	a e a i a
a i e o	e o e o	i i o o i o	i e o o i

Ezekből ismerhetők fel az általános okveté i törvények:

1. Egyetemesség és állítás kell minden megelőzésben.)*

2. A megelőzésben tagadás: tagadó a következés is.

I.	II.	IV.
e	a a e e	a e e
a	e o a i	e a i
e	e o e o	e o o

3. Ha csakis állító a megelőzés, állító a következés is:

*) Mindamellett i e szerint nincsen végzés seholsem. Azaz: a törvény csak nemleges.

I.	III.	IV.
$\overbrace{a\ a}$	$\overbrace{a\ a\ i}$	$\overbrace{a\ i}$
$\overbrace{a\ i}$	$\overbrace{a\ i\ a}$	$\overbrace{a\ a}$
$\overbrace{a\ i}$	$\overbrace{i\ i\ i}$	$\overbrace{i\ i}$

4. A megelőzésben részlegesség: részleges a következőzés is:

I.	II.	III.	IV.
$\overbrace{a\ e}$	$\overbrace{a\ e}$	$\overbrace{a\ e\ i\ o}$	$\overbrace{e\ i}$
$\overbrace{i\ i}$	$\overbrace{o\ i}$	$\overbrace{i\ i\ a\ a}$	$\overbrace{i\ a}$
$\overbrace{i\ o}$	$\overbrace{o\ o}$	$\overbrace{i\ o\ i\ o}$	$\overbrace{o\ i}$

Hogy a megelőzés azért lehet egészen egyetemes és mégis csak részleges a következőzés, mutatják: Darapti, Bamalip, Felapto, Fesapo.

5. Egyetemenleg állító végzést nem nyújt csak Barbara.

Összetes fogalmak minden gondolható egybevetésre:

Párducz	Madár	Sas
Paripa	Magyarföldi	Sárga
Páva	Majom	Sáska
Pillangó	Marha	Selymér
Piros	Méhe	Sirály
Pirosvérű	Melegvérű	Sólyom
Pók	Mérgesállat	Sün
Pöttyes	Mozgólény	Szárnyas
		Szelidállat
		Szerveslény

Jegyzet. „Mozgólény“ alatt az önként-mozgót, az állatot értjük; „Szelidállat“ alatt pedig a megszelidített, a házi állatot. „Szárnys.“ Akármit nevezzen a természetrajz különösen „szárny“-nak, nekünk közértelem szerint „szárny“ a. m. szerv, mely által állat képesítettik a levegőbe fölemelkedni.

Különben sem tanácsos a nemzet általán vett fogalmait megcsonkítani valamely különös czélra, csupán csak azért, mert azt másutt is tették, s ez által ellentétbe helyezkedni vele, ki a nyelvet teremtette. Ha új a felfogás és a megszokottól elütő, legyen új

az eszköz is, melylyel azt kifejezzük. Ilyenkor nemesak lehet, hanem kell is új szavakat alkotni, ha nem akarunk zürzavart, vagy oly kiváltságos nyelvet, melyet minden ember magyarnak fog ismerni, csak a „magyar ember” nem.

Második Rész.

Elvont (abstract) képek és képletek.

Az elvont képet s az ebből folyó képletet (formula) nyújtja a legszélső összetetes eset.

„Szélső esetek” azok, melyeknél az „S” csakis „M”-nél fogva „P” vagy „n-P”.

Ugyanis azon módok csoportjában, melyek csakis állítók, csak azon „S” „P”, a mely „M”.

Azok csoportjában, melyeknek szabályadásuk tagadó, csak azon „S” „n-P”, a mely „M”.

Végre azok csoportjában, melyeknek az alkalmazásuk tagadó, csak azon „S” „n-P”, a mely „n M” is egyuttal.

„Legszélső eset” az, mely egész csoport közös alapjául szolgál. Ez megmutatja a határt, a melyen túl már a szélső eseteket kiterjeszteni nem lehet.

Első csoport, vagyis állító csoport.

Ebben mind a szabályadás, mind az alkalmazás állító.

Foglal magában 7 okvetési módot: Barbara, Darii, Darapti, Da'isi, Disamis, Bamalip, Dimatis.

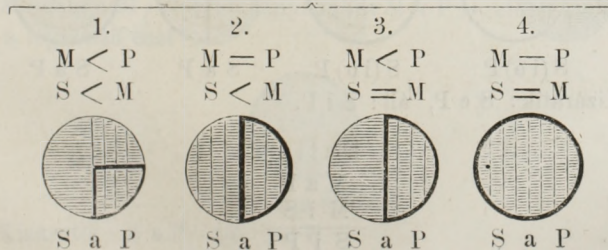
Jegyzet. A következőben függélyes vonalak által jelöljük az „M”-et.

Barbara.

M a P

S a M

S a P

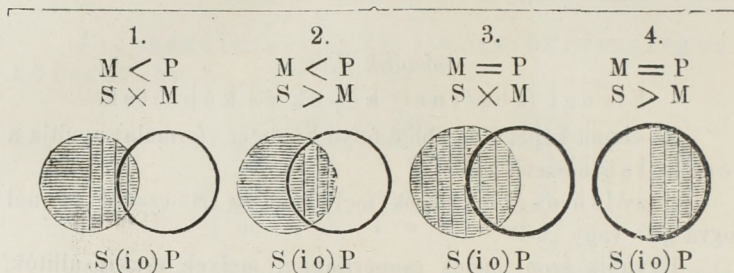

Darii

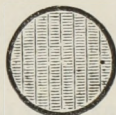
$M a P$

$S i M$

$S i P$

Tekintetbe véve, hogy $S i M$ alatt lappanghat $S a M$ is, elő-
áll Barbara és avval a legszélső eset:

$S a P$.

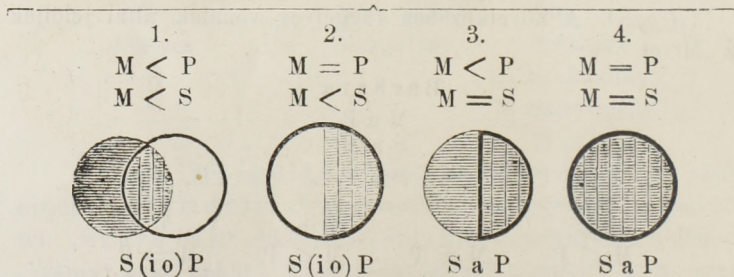
Kizáratik: $S e P$, áll: $S i P$.

Darapti

$M a P$

$M a S$

$S i P$

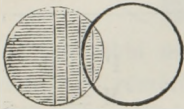
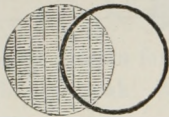
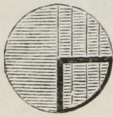
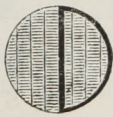
Kizáratik: $S e P$, áll: $S i P$.

Datisi

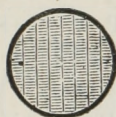
$M a P$

$M i S$

$S i P$

1.	2.	3.	4.
$M < P$	$M = P$	$M < P$	$M = P$
$M \times S$	$M \times S$	$M > S$	$M > S$
			
$S(i o)P$	$S(i o)P$	$S a P$	$S a P$

Tekintetbe véve, hogy $M i S$ alatt lappaughat $M a S$ is, elő-
áll Darapti és avval a legszélső eset:

$S a P$

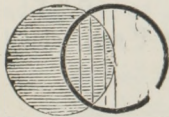
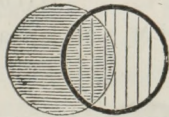
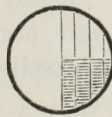
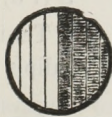
Kizáratik: $S e P$, áll: $S i P$.

Disamis

$M i P$

$M a S$

$S i P$

1.	2.	3.	4.
$M \times P$	$M \times P$	$M > P$	$M > P$
$M < S$	$M = S$	$M < S$	$M = S$
			
$S(i o)P$	$S(i o)P$	$S(i o)P$	$S(i o)P$

Minthogy $M i P$ alatt lappaughat $M a P$ is, előáll Darapti, s
avval a legszélső eset:

$S a P$

Kizáratik: $S e P$, áll: $S i P$.

Bamalip

P a M

M a S

S i P

1.	2.	3.	4.
$P < M$ $M < S$	$P = M$ $M < S$	$P < M$ $M = S$	$P = M$ $M = S$
S (i o) P	S (i o) P	S (i o) P	S o P
Kizáratik: S e P, áll: S i P.			

Dimatis

P i M

M a S

S i P

1.	2.	3.	4.
$P \times M$ $M < S$	$P \times M$ $M = S$	$P > M$ $M < S$	$P > M$ $M = S$
S (i o) P	S (i o) P	S (i o) P	S a P

Tekintetbe véve, hogy P i M alatt lappanghat P o M, előáll
Bamalip s avval a legszélső eset:

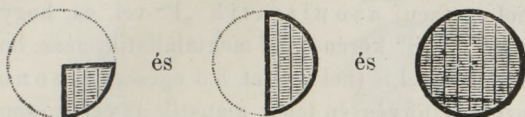
S a P

Kizáratik: S e P, áll: S i P.

Az okvetés célja kitudni „M“ által, mennyiben illeti meg
az „S“-et a „P“, mint tulajdonság és mennyiben nem.

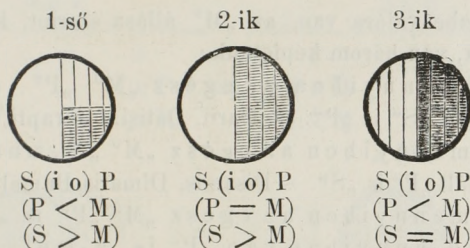
Csak Barbara azon mód, mely a szóban forgó „S“ terjedé-
kéről képes állitással (positive) felvilágosítani.

Az eredmények voltak a körülmények szerint :

A többi módok a szóban forgó „S” terjedékének, körének, csak egy részéről biztosítanak. Azon részről tudniillik, a mely „M” léteire „P” is.

Az „S”-kör szempontjából — mert, mi e körön kívül esik, bennünket itt nem érdekel, nem forog szóban — az eredmények ezek :

Ide értve még a legszélső esetet is, (P=M és S=M), mely, a mint tudjuk, bizonyos körülmények közt előfordulhat, még ugy is, ha Barbarára nem hivatkozunk. Bizonyosság: Darapti, Bamalip.

De mink a körülményekkel, melyek között mi létesül az „S” körén belől, nem törődünk jelenleg. A mi pedig e körön kívül esik, nem is forog szóban.

A három felmutatott szélső eseten kívül több nem lehet mindaddig, míg az „S”-nek csak „egy rész e” „P.”

Azért „S” szempontjából itt :

az 1-ső = az 1-sők Disamisban és Datisiban ;

a 2-ik = valamennyi Darit-, = az 1-ső és 2-ik Darapti, és
= az 1-ső és 2-ik Datisi féle ;

a 3-ik = a 2-ik Disamis- és Dimatis-félék.

A Barbara eredményeivel együtt :

melylyel mindannyian egy jelentőségűek, az „S” jelzők körén belől csak négyféle viszony gondolható.

Mind a négy eredmény közös ténye az, hogy „M“ (hol részben, hol egészen) azonittatik „P“-vel, és, hogy e „P“-vel azonított „M“ az „S“ körén belől megtaláltatik, azaz, hogy az azonított „MP“ „S“-szel is (hol részint, hol egészen) azonos.

Az azonság törvényén tehát alapszik az egész csoport.

Ez azonság pedig kétféle: teljes (Barbara) és részbenvaló (a többi csakis állítva okvető módokban).

A teljes azonság magában világos. Képlete ez:

Minthogy az „S“ nem egyéb, mint „M“, az pedig nem egyéb, mint „P“, az „S“ sem lehet más, mint „P“.

A részbenvalóra van, az „M“ állása szerint, kettő, sőt, ha úgy akarjuk, van három képletünk:

1. A mennyiben az egész „M“ „P“, annyiban az „M“-ben talált „S“ is „P“. — Darii, Datisi. (Darapti.)

2. A mennyiben az egész „M“ „S“, annyiban az „M“-ben talált „P“ is „S“. — Disamis, Dimatis, Bamalip. (Darapti.)

3. A mennyiben az egész „M“ „P“ is „S“ is egyzersmind, annyiban van „P“ is, a mely „S“ és viszont. — Darapti.

Második csoport, vagyis: tagadó csoport.

A tagadó csoport két alcsoportra oszlik: egy tagadva szabályadóra és egy tagadva alkalmazóra.

I.

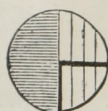
A tagadva szabályadó csoport.

Ebben, mint már neve mondja, a szabályadás tagadó.

Foglal magában 9 okvetési módot: Celarent, Cesare, Ferio, Festino, Feriso, Felapto, Fesapo és Bocardo.

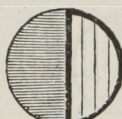
Celarent		és	Cesare	
M e P			P e M	
S a M			S a M	
S e P			S e P	
1	2		1'	2'
M e P	M e P	=	P e M	P e M
S < M	S = M		S < M	S = M

1 és 1'

S e P

2 és 2'

S e P

Ferio

és

Festino

M e P

P e M

S i M

S i M

S o P

S o P

1.

M e P

S × M

2.

M e P

S > M

=

1'

P e M

S × M

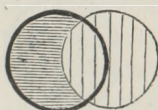
2'

P e M

S > M

1 és 1'

2 és 2'

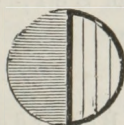

S (i o) P

S (i o) P

Tekintetbe véve, hogy S i M alatt lappanghat S a M is, elő-
állanak Celarent és Cesare s velök a legszélső eset:

S e P

Kizáratik: S a P,

áll: S o P.

Feriso

és

Fesiso

M e P

P e M

M i S

M i S

S o P

S o P

1.

M e P

M × S

2.

M e P

M > S

=

1'

P e M

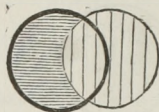
M × S

2'

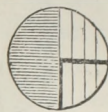
P e M

M > S

1. és 1'

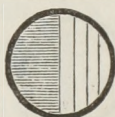
2 és 2'

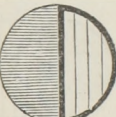
Tekintetbe véve, hogy $M \text{ i } S$ alatt lappanghat $M \text{ a } S$ is, előáll Felapto és Fesapo s velök a legszélső eset:

Felapto		és	Fesapo	
$M \text{ e } P$			$P \text{ e } M$	
$M \text{ a } S$			$M \text{ a } S$	
$S \text{ o } P$			$S \text{ o } P$	
1.	2.	=	1'	2'
$M \text{ e } P$	$M \text{ e } P$		$P \text{ e } M$	$P \text{ e } M$
$M < S$	$M = S$		$M < S$	$M = S$

1. és 1'

$S \text{ (i o) } P$

$S \text{ e } P$

Mind a négy mód szélső eseteiben a végzés
hol $S \text{ (i o) } P$,
hol $S \text{ e } P$,

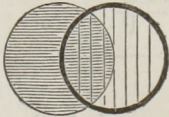
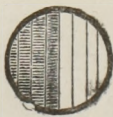
Kizáratik: $S \text{ a } P$,
áll: $S \text{ o } P$.

Bocardo

$M \text{ o } P$

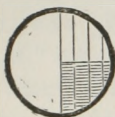
$M \text{ a } S$

$S \text{ o } P$

1.	2.	3.
$M \times P$	$M > P$	$M \times P$
$M = S$	$M = S$	$M < S$
		
$S \text{ (i o) } P$	$S \text{ (i o) } P$	$S \text{ (i o) } P$

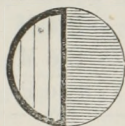
A képzelhető negyedik eset :

$$\begin{array}{l} M > P \\ M < S \end{array}$$

már nem volna szélső, mert van benne olyan „S” is „P”, mely „M” is egyuttal. Ezen „S”-rész tehát nem volna „M”-nél fogva P, azaz : nem azért rekesztetnék ki a „P”-ből, mert „M.”

Tekintetbe véve, hogy M o P alatt lappanghat M e P is előáll a Felaptoféle lehetőség és evvel együtt itt is a legszélső eset :

A tagadó csoport a kirekesztés elvein alapszik.

A tagadva szabályadó csoport kirekesztése pedig az „M” és „P” kölcsönös kizárására szorítkozik.

E kizárás 8 módban teljes, egyben (Bocardo) részleges.

A teljes kizárás képlete egy, sőt, ha úgy akarjuk kettő.

A mennyiben egy „M” sem „P” annyiban az „M”-be foglalt „S” sem „P” — Celarent, Cesare.

Ha az „S” nem valamennyi „M” akkor a végzés részleges, úgy mint : Ferio, Festino, Feriso, Fesiso, továbbá : Felapto és Fesapo. Ilyenkor azt mondhatjuk :

A mennyiben egy „M” sem „P” annyiban az „M”-féle „S” sem „P.”

A részleges kirekesztés, vagyis Bocardo képlete a következő :

A mennyiben az egész „M” „S” annyiban az „M”-ből kizárt „P” ki van zárva „S”-bül is.

II.

A tagadva alkalmazó csoport.

Foglal magában három okvetési módot : Camestres, Calemes és Baroco.

Camestres

és

Calemes

P a M

P a M

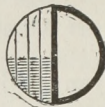
S e M

M e S

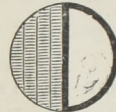
S e P

S e P

1.	2.		1'	2'
$P < M$	$P = M$		$P < M$	$P = M$
$S e M$	$S e M$	$=$	$M e S$	$M e S$
1 és 1'			2 és 2'	

$S e P$

$S e P$

A két szélső eset közt az utóbbi a legszélső.

Baroco

$P a M$

$S o M$

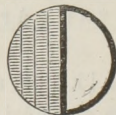
$S o P$

1.	2.	3.	4.
$P = M$	$P = M$	$P < M$	$P < M$
$S \times M$	$S > M$	$S \times M$	$S > M$
$S (i o) P$	$S (i o) P$	$S (i o) P$	$S (i o) P$

Az 1-ső és 3-dik, a mint tudjuk, tisztán S szempontból csak annyit jelent, mint a 2-dik. Ez tehát Barocónak sajátképi esete.

A 4-dik lehetőség nem szélső eset, mert nem csak azon „ n - P “, amely „ n - M “, hanem „ M “-féle is.

Tekintetbe véve, hogy $S o M$ alatt lappanghat $S e M$ is, előáll Camestres és avval a legszélső eset.

$S e P$

A tagadva alkalmazó csoport kirekesztése az „ M “ és „ S “ kölesönös kizárásán alapszik.

A kizárás 2 módban teljes egyben (Baroco) részleges.

A teljes kizárás képlete.

A mennyiben egy „M” sem „S”, annyiban az „M” befoglalt „P” sem „S” és viszont, az „S” sem „P.”

A részleges kizárás képlete.

A mennyiben az egész „P” „M”, annyiban mind azon „S”, amely nem „M”, egyszersmind nem „P” is.

E képletekből ki lehet venni, a két főcsoport szerint két okvetési főelvet egy állítót és egy tagadót.

Az állító okvetések elve.

Mik egy harmadikkal azonulnak, egymás közt is azonulnak.

Vagy:

a résznek része, része az egésznek is.

A tagadó okvetések elve.

Miknek egyike egy harmadikkal azonul másaika nem, azok egymás közt sem azonulnak.

Vagy:

mi az egészből kiesik kiesik a részből is.

Mindezeknek közös alapelvök a „minden és egysem mondványa” (dictum de omni et nullo.)

A mondvány ez:

mi az egésztől áll, az áll a részről is, és mi a részről nem áll, nem áll az egésztől sem.

Azaz, más szavakkal:

mi minden résztől (egész) áll, az áll a részek bármelyikéről is külön, és, mi egy bizonyos résztől nem áll, nem áll minden résztől (egész) összevéve sem.

Miután a fennálló tényekből igyekeztünk megismerni a törvényt s felállítottuk az elveket, melyekből ezek kiindulni látszanak, azon leszünk, hogy az egyes minták egymás közötti viszonyaival is megismerkedjünk.

Ezt az egyes módok megfordítása által lehet felderíteni. Mivel azonban a módok megfordítása a tételek megfordításán alapszik, kénytelenek vagyunk előbb azon viszonyokat fejtegetni, melyekből a tételek megfordítása foly.

Könnyebb áttekintés végett, még ide csatoljuk a mintákra vonatkozó emlékverseket együtt:

M, P, s avval S-Mm, o k f ü z ő minta az első.

Második elv á l a s z t: kétszer van a rávitel M-mel.

Két alany-M kapcsol, s ez a harmadik oktani minta.

A negyedik támad, mihelyest megfordul az első.

Továbbá:

Hármas jelzék kell, nem csak szóban de dologban.

A tételek megfordítása.

Valamely tétellel megfordítása által új tétel keletkezik. Új azért, mert új az alany, új a tárgy, melyről valamit állítunk vagy tagadunk. Az előbbi rávitel (praedicatum) lett alannyá. Lett pedig alannyá épen azon „ok“-nál fogva, mert előbb rávitel volt.

Ily új tételbe foglalt ismeret, tehát már nem okvetetlen, hanem okvetett.

Azért a tételek megfordítása is kétségkívül egy neme az „okvetés“-nek, melyet például ily módon eszközölhetek.

a mi a német nyelvet tanuló magyar gymnasiumi ifjúság számára

$\frac{P \text{ e } S}{S \text{ e } P}$ minthogy „nincs P, mely S,“ tehát;

„nincs is S, mely P;“

vagy:

$\frac{S \text{ e } P}{P \text{ e } S}$ „nincs S, mely P,“ mert:

„nincs P, mely S.“

Minthogy azonban a rendes (a két előzményű) okvetésnek egyik lényeges kelléke, a közvetíték (M), ezekben nincs meg, azért az ilyen eljárást nem is nevezzük „okvetés“-nek, hanem egyszerűen „okvonás“-nak.

Mielőtt a tételek megfordításáról szólnánk meg kell még említenünk azt, mit a tételek átalakításának nevezünk, mert vannak oly tételek is, melyeket csak átalakítás után lehet szigorúan megfordítani.

Átalakítás.

Az átalakított tétel nem új. Jelentése ugyanaz, csak formája változik.

Ugyanis az állító tételek lehetnek állítóformán állítók (a és i) és tagadóformán állítók (e n- és o n-). Ez utóbbiaknál a tagadás megtagadása állítja helyre az állítást.

A tagadók a magok részéről szintén lehetnek hol tagadóformán tagadók (e és o) hol állítóformán tagadók (a n- és i n-).

Állító tételek.

állítóformán	tagadóformán
$S a P = \text{„az } S \text{ valamennyi } P\text{“} = S e n\text{-}P = \text{„nincs } S, \text{ mely nem-}P\text{“}$	
$S i P = \text{„van } S, \text{ mely } P\text{“} = S o n\text{-}P = \text{„van } S, \text{ mely nem } n\text{-}P\text{“}$	

Tagadó tételek.

tagadóformán	állítóformán
$S e P = \text{„nincs } S, \text{ mely } P\text{“} = S a n\text{-}P = \text{„az } S \text{ valamennyi } n\text{-}P\text{“}$	
$S o P = \text{„van } S, \text{ mely nem } P\text{“} = S i n\text{-}P = \text{„van } S, \text{ mely } n\text{-}P\text{“}$	

Ha netalán az alany maga is tagadó volna, az forma tekintetében mit sem változtat: $n\text{-}S a P = n\text{-}S e n\text{-}P$, $n S i P = n\text{-}S o n\text{-}P$; továbbá: $n\text{-}S e P = n\text{-}S a n\text{-}P$, $n S o P = n\text{-}S i n\text{-}P$. Az egész különbség az, hogy az „S“ („esz“) helyett a „n-S“ („nemesz“) fogrog szóban.

Megfordítás.

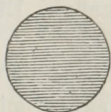
A megfordítás kétféle szigorú és nem-szigorú, (conversio simplex és consper accidens.)

A szigorú megfordítás abban áll, hogy a két jelzők egy-azertien felecseréltetik, a nélkül, hogy ez által a tétel akár formára akár jelentőségre nézve megváltoznék.

Ily szigorúan megfordítást csak két tételfajnál lehet alkalmazni; az egyetemen tagadónál (e) és a részleg állítónál (i) mert,

1.

$$\frac{P e S}{S e P}$$

Pillangó
Sólyom

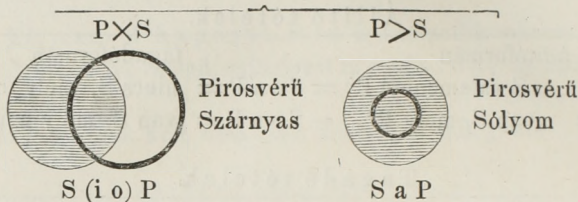
gondolatilag az egységes tény az, hogy a jelzők egymást kirekesztik akár melyikét emlitem meg nyelviileg, mint alanyt vagy mint rávitelt.

2.

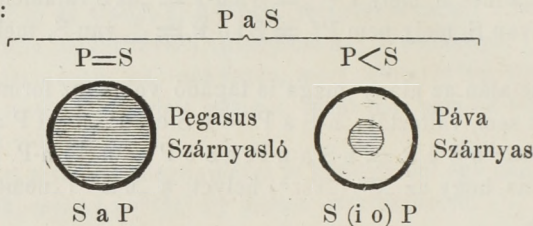
$$\frac{P i S}{S i P}$$

mert:

$P i S$

Sőt, minthogy $P i S$ alatt lappanghat $P a S$ is, előáll még két lehetőség:

Az 1-ső és 4-dik eset: $S (i o) P$

a 2-dik és 3-dik eset: $S a P$

Kizáratik: $S e P$.

$S e P =$ „nincs S , mely P .”

Ha nem áll, hogy: „nincs S , mely P ,”

áll annak ellentéte: „van S , mely P .”

Ha nem áll: $S e P$,

érvényes: $S i P$.

Szigoru megfordításnak volna helye még $P a S$ és $P o S$ -szel is azon esetre, ha tudva volna, hogy bizonyos fenforgó alkalommal „ P ” annyi mint „ S ” ($P = S$), vagy, hogy ha $P o S$ alatt „ P ” kapcsolat „ S ”-szet ($P \times S$) kellene értenünk. Ez azonban már az észtan szigoruan formai körén kívül esik.

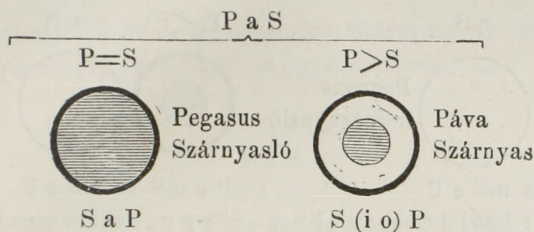
Nincsen más szigoru megfordítás csak i-é-vel.

Nem szigoru a megfordítás, akkor, midőn vagy a tétel mennyisége vagy a jelzék minősége (átalakítás) megváltozik, azaz: csorbat szenved. Ily csorbitó megfordítás másként „pulya” megfordításnak mondható (convensio „per accidens.”)

A tétel mennyiségét csak egy esetben lehet megváltoztatni, illetőleg alább szállítani: az egyetemleg állító tételnél:

$$\frac{P a S}{S i P}$$

mert:

Kizáratik : $S \text{ e } P$,
áll : $S \text{ i } P$.

Lehet ezen nemét a pulya megfordításnak „alábbításnak” (a-bul i-be) és nevezni.

A jelzék-változtató modort ellentevésnek (contrapositio) mondják, mivel az eredeti jelzék helyett annak ellentéte („S” helyett „n-S,” „P” helyett „n-P”) szerepel.

Az ellentevés maga lehet kétféle, lehet: valóságos, midőn mind a két jelzék ellentételét vesszük és szinlett, midőn csak az egyikét.

Való ellentevés csak „a”-val és „o”-val eszközölhető, szinlett csak „i”-vel és „e”-vel.

1) Való ellentevés.

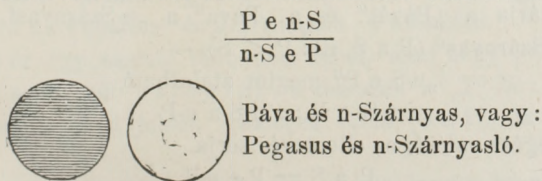
$$\begin{array}{c} 1 \\ P \text{ a } S \\ \hline n-S \text{ a } n-P. \end{array}$$

Ugyanis :

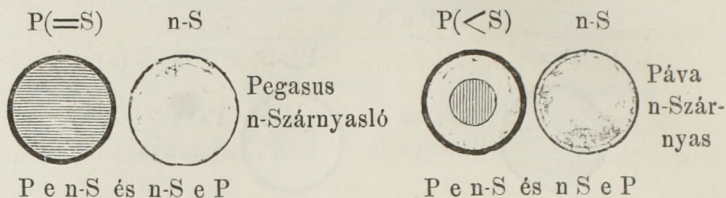
$P \text{ a } S = P \text{ e } n-S$ (átalakítás) „e” pedig, a mint tudjuk, szigoruan megfordítható, tehát : $n-S \text{ e } P$. E tétel megint átalakítható : $n-S \text{ e } P = n-S \text{ a } n-P$.

A dolog világos, minthogy azonban tagadólagos jelzések fognak fen, nem átaladjuk az egész folyamatot izenkint érzékesíteni.

Először is $P \text{ a } S$ -ből lesz átalakíttatása után $n-S \text{ e } P$, azaz :

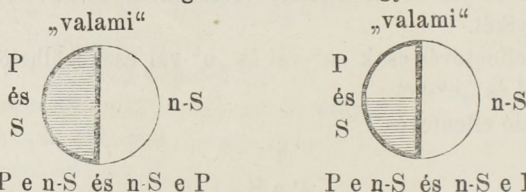
Mert, akár micsoda lehetségségét képzeljük az eredeti $P \text{ a } S$ -nek, a „P” abból, a mi „n-S” és viszont a „n-S” abból, a mi „P” mindig ki lesz zárva :

Azaz: 1-ső lehetőség: a „P” és „S” egy; s ekkor szembeszökő, hogy az „S” a „n-S”-ből ki van zárva, 2-dik lehetőség: a „P” az „S”-nek egyik része. Ugyde az ez „S”-nek egyik része sem lehet „n-S” s ennél fogva azon rész sem, melyet „P”-nek nevezünk.

A látszólagos erőszak, melyet a „n-S”-feléken vettünk az által, hogy azokat mind egy bizonyos körbe szorítottuk, mintha csak a „n-S”-lét valami állítólagos tulajdonság volna, meg nem zavarhat bennünket, mert „S”-re és „n-S”-re oszlik az egész világ; míg csak a „valami” képzele kimerítve nincsen.

Az egész átláthatóbb így:

Az első esetben például „Szárnyasló” és „n-Szárnyasló” minden, a mi van. Minthogy pedig „Szárnyasló” és „Pegasus” egy, tehát Pegasus és nem-Szárnyasló kimerítik a valami képzetét úgy, hogy harmadik nincsen.

A második esetben például „Szárnyas” és „n-Szárnyas” minden, a mi van. De, „Szárnyas” és „Páva” nem egy, tehát Páva és n-Szárnyas még a „valami” képzetét ki nem merithetik mindaddig, míg „a többi szárnyas”-okat ide nem csatoljuk. De azért a „n-Szárnyas” kizárja a „Pávát” és a „Páva” a „n-Szárnyast”, mert a „Páva” „Szárnyas” ($P \text{ a } S$, itt: $P < S$). —

„n-S e P” megint átalatható

$$n-S \text{ e } P = n-S \text{ a } n-P$$

Az egész valóságos ellentevés sorja.

$$P \text{ a } S = P \text{ e } n-S$$

$$\overline{n-S \text{ e } P} = n-S \text{ a } n-P.$$

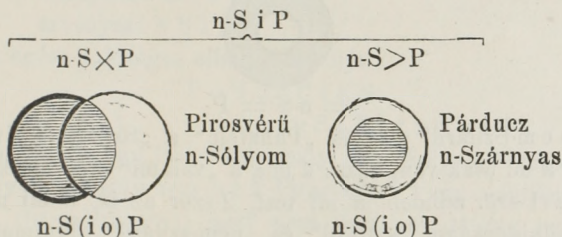
Minthogy „a Pegasus Szárnyasló,” „a nem-Szárnyasló (valamennyi) nem-Pegasus.” Vagy:

Minthogy „a Páva (valamennyi) Szárnyas,“ „a nem-Szárnyas (valamennyi) nem-Páva“ is egyszersmind.

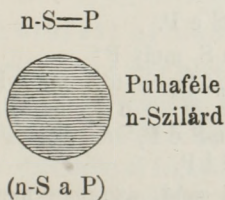
$$\begin{array}{c} 2 \\ P o S \\ \hline n-S e-P \end{array}$$

Ugyanis: $P o S = P i n-S$ (átalakítás) „i“ pedig szigorúan megfordítható, tehát: $n-S i P$. E tétel megint átalakítható és lesz $n-S o n-P$.

Itt is tagadólagos jelzégekről lévén szó, meg fogjuk tekinteni közelebbről:

S minthogy $n-S i P$ alatt lappanghat $n-S a P$ is, előáll még egy lehetőség, tudniillik, hogy minden, a mi „n-S“ „P,“ azaz: hogy $n-S = P$:

azaz: „a n-S (valamennyi) P“ itt annyit jelent, hogy „n-S annyi mint P“ és ennél fogva „P annyi mint n-S“ vagyis, hogy a „n-Szilárd = Puhaféle“ és a „Puhaféle = n-Szilárd.“

Itt ez egy esetnél több nem lehet, mert hogy „n-S“ kisebb lehessen a „P“-nél (befoglalva lehessen a „P“-be: $n-S a P$), mint lehetne, ha a jelzék igenleges volna ($S a P$), az nem képzelhető.

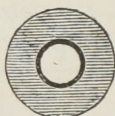
„n-S“ nem valamely bizonyos tulajdonság fel-állítása, hanem ellenkezőleg meg-ta-ga-d á s a. Ebből láthatni, hogy az el-lentevés mindig némi megcsönkítése a teljes ismeretkörnek s ezért jogosan soroztatik a „pulya“ megfordítások közé.

A „P“ nem követölheti, hogy az „S“-tulajdonság csakis ő tőle tagadtassék meg mig annak teljes ellentételét nem képezi. Ha pedig képezi, akkor: $n-S = P$ és $P = n-S$.

Ez volna, ugy szólván, a legszélső eset, az egyetlen „határ“, melyre magát a különben h a t á r t a l a n tagadás leszorítani engedi.

Hogy azt még világosabban átláthassuk, képzeljük magunknak az „S“-et körülvéve annak ellentételétől a „n-S“-től vagyis „P“-től. Képzeljük el a „Szilárd“-at körülvéve a „nem-szilárd“-tól vagyis „Puhafélé“-től:

$$n-S \text{ a } P =$$

$$= n-S = P$$

„nem-Szilárd“ vagyis „Puhafélé“ a „Szilárd“ kivételével minden, a mi csak van, azaz: a mig a „valami“ képzete kimerítve nincsen; (1-ször minden, a mi test, 2-szor az is, a mi nem test, mert e tulajdonságot „szilárd“ és „nem-szilárd“ alkalmazzuk átvitt értelemben is testetlen dolgokra.)

A két első eset: $n-S (i o) P$,

az utolsó eset: $n-S \text{ a } P$.

Kizáratik: $n-S \text{ e } P$.

$n-S \text{ e } P =$ „nincs n-S, mely P“

Ha nem áll, hogy: „nincs n-S, mely P“,

áll annak ellentéte: „v a n n S, mely P.“

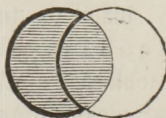
Ha nem áll: $n-S \text{ e } P$,

érvényes: $n-S \text{ i } P$.

Ez egész kimutatási mód, azonban nem a rendes mód volt, melyet addig követtünk, mert nem a „P i n-S“ lehetéseit fejtgettük, hanem a már megfordított $n-S \text{ i } P$ -ét.

Most, miután láttuk, hogy a tagadólagos jelzék h a t á r t a l a n, s ennél fogva soha sem lehet befoglalva valamely másikba (azaz, hogy „ $n-S < P$ “ lehetetlenség) rendes uton bizonyíthatjuk be az „i“ megfordíthatását tagadólagos jelzésekkel is:

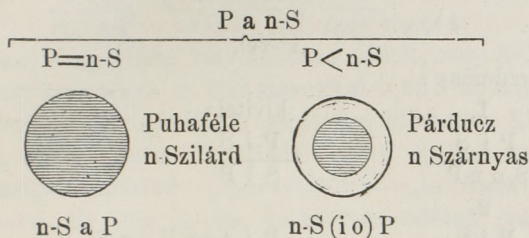
$$P \text{ i } n-S = P \times n-S$$

Pirosvérü
n-Sólyom

n-S (i o) P

Mint hogy P i n-S alatt lappanghat P a n-S is, P a n-S pedig lehet kétféle tehát:

Kizáratik: n-S e P,

érvényes: n-S i P.

Az egész valóságos ellentevés sorja:

$$P o S = P i n-S$$

$$n-S i P = n-S o n-P$$

Mint hogy „van Pirosvérü, mely nem Sólýom,” tehát: „van n e m-Sólýom is, mely nem n e m-Pirosvérü.” Vagy minthogy „van Párducz, (itt valamennyi) mely nem Szárnyas, tehát: van n e m-Szárnyas is, mely nem n e m-Párducz.*) Vagy végre: minthogy „van Puha-féle (itt is valamennyi), mely n e m-Szilárd, tehát: „van n e m-Szilárd is, mely nem n e m-Puhaféle (megint valamennyi.)

2) Szinlett ellenvetés.

A szinlett ellenvetés; mint már neve mondja, nem valóságos, mert nem mind a két jelzék helyeztetik a maga ellentételébe, hanem csak az egyik. Összetett mütétele ez a megfordításnak és átalakításnak, melynek eredményei legalább „e“-nél annyiban változnak, a mennyiben vagy az egyikkel vagy a másikkal kezdjük meg az átváltoztatást. „i“-nél az eredmény is ugyanaz, mert kétszer tagadtatván meg a jelzék, eredeti alakjába visszatehető.

Eredmény: 1. $\frac{P e S}{S a N-P}$	„e“-vel kivitel: $\frac{P e S}{S e P = S a n-P.}$
--	---

*) Két „nem“ egy jelzék előtt megsemmisíti egymást: „van n e m-Sólýom, mely nem n e m-Pirosvérü = „van n e m-Sólýom, mely Pirosvérü; „van n e m-Szárnyas, mely nem n e m-Párducz“ = „van n e m-Szárnyas, mely Párducz.“

$$\begin{array}{c} 2. \\ \frac{P e S}{n-S i P} \end{array} \qquad P e S = \frac{P a n-S}{n-S i P}$$

„i“-vel.

Eredmény:

$$\begin{array}{c} 1. \\ \frac{P i S}{S o n-P} \end{array} \qquad \begin{array}{c} \text{kivitel:} \\ \frac{P i S}{S i P} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} 2. \\ \frac{P i S}{S o n-P} \end{array} \qquad \begin{array}{c} P i s = \frac{P o n-S}{n-n-S o n-P} = S o n-P. \end{array}$$

Áttekintés.

A megfordítás lehet:

I. Szigorú „e“-vel és „i“-vel.

$$\begin{array}{c} \frac{P e S}{S e P} \quad \text{„nincs P, mely S,“ tehát:} \\ \frac{P i S}{S i P} \quad \text{„van P, mely S,“ tehát:} \end{array}$$

II. Nem-szigorú vagyis pulya; ez lehet:

1-ször: alábitás „a“-val „i“-be.

$$\begin{array}{c} \frac{P a S}{S i P} \quad \text{„a P (valamennyi) S,“ tehát:} \\ \quad \text{„van S, mely P.} \end{array}$$

2-szor: ellenvetés;

ez megint lehet:

a) való „a“-val és „o“-val.

$$\begin{array}{c} P a S = \frac{P e n-S}{n-S e P} = n-S a n-P. \\ \text{„a P (valamennyi) S,“ tehát:} \\ \text{„a n-S (valamennyi) n-P} \\ P o S = \frac{P i n-S}{n-S i P} = n-S o n-P. \\ \text{„van P, mely nem S,“ tehát:} \\ \text{„van nem-S, mely nem nem-P.} \end{array}$$

b) szinlett „e“-vel és „i“-vel.

$$\begin{array}{c} 1) \frac{P e S}{S a n-P} \quad \text{„nincs P, mely S,“ tehát:} \\ \quad \text{„az S (valamennyi) nem-P;} \end{array}$$

2) $P e S$	„nincs P, mely S, tehát:
$n-S i P$	„van nem-S, mely P.
$P i S$	„van P, mely S“, tehát:
$S o n-P$	„van S, mely nem nem-P.

Vagyis nyelvileg helyesebben: „áll P, mely S“, tehát: „áll S is, mely nem nem-P. Más szavakkal: „áll S is, mely P“ (SiP).

Mert „van“ némileg veszedelmes kifejezés. Könnyen azonosítjuk evvel: „létezik“. Mindazáltal a magyar nyelvérzület e kettőt megkülönbözteti. „Szárnyasló?“ „az nem létezik.“ Evvel beéri. És elég is. De, ha kérdezni találná „van-e olyan?“ hozzá tenné „valahol a világon“, hogy megerősítse, miszerint a „van“ alatt, nem csak azt érti, a mi képzelhető, hanem a mi létezik.

Ily következők:

S a P, tehát:

S létezik, képtelenség.

Az ellenkező képtelenség pedig az, hogy Herbart példájára minden itéletet (tételt) feltételesnek nyilvánítsunk.

A megfordítás alkalmazása az okvetési módokra.

A tételek megfordítása által lehet látni, minő viszonyban állanak egymáshoz az egyes okvetési módok.

Barbara, Celarent, **Darii**, Feriával az első,
Cesare, Camestres', Festino, Baroco a másik,
Harmadik, az hatot ad, s hangzik: Darapti, Felapto,
Disamis' és Datisi, valamint Bôcardo, Feriso.

Négy Bamalip, Calemes, Dimatis, Fesapo, Fesiso.

Megfordítás útján minden okvetési minta visszavezethető az elsőre.

Módnevek, melyeknek kezdőbetűjük B, erre: Barbara; melyeknek C, erre: Celarent; melyeknek D, erre: Darii, s melyeknek F, erre: Ferio.

A többi megjelölt betűk jelentése:

s = szigorú megfordítás (conversio simplex),

p = pulya megfordítás (conversio peraccidens),

m = másítás, azaz: a tételek másítása (mutatio praemissarum), helyesebben; az előzmények állásának megmásítása, úgy, hogy, ha megfordítások közöttében, az mi eddig Párosítandó

volt, most Szóbanforgóvá válik, a maga helyét külsőleg is elfoglalja, az által, hogy az új szabálytétel egyszersmind felső-tétel, az új alkalmazás egyszersmind alsó-tétel is legyen.

Ezen eljárás teljességgel fölösleges; ha mégis követtetik, azért követtetik, hogy a szokott kerékvágásban megmaradva, annál szembeszökőbb legyen a dolog.

c = csere, azaz: az egész okvetés felcserélése (conversio syllogismi).

Ez úgy eszközöltetik, hogy a végtétel hol szabályadóvá tétetik (Bocardo), hol alkalmazóvá (Baroco). Ha már most az így nyert új végzés („a“) nem áll, áll annak ellenmondója („o“).

E visszavezetést nevezzük a lehetetlenre-vivésnek (ductio per impossibile).

Erről egyébaránt a visszavezetések végén.

I.

Visszavezetések, melyekben az eredeti végzés **Alanya** megmarad a szóbanforgó, s ennél fogva maga az eredeti végzés is.

Ebbe:

Celarent	Cesare	s	tehát:
M e P (R)	P e M (R)	P e M	Celarent
(A) S a M	(A) S a M	M e P	M e P (R)
(A) S e P (R)	(A) S e P (R)		(A) S a M
			(A) S e P (R)

Pillangó, Madár, Sólyom.

A mi Cesare szerint áll, kell, hogy álljon Celarent szerint is és viszont

Ebbe:	1-ször	s	tehát:
Darii	Datisi		Darii
M a P (R)	M a P (R)		M a P (R)
(A) S i M	(A) M i S	M i S	(A) S i M
(A) S i P	(R) (A) S i P (R)	S i M	(A) S i P (R)

1. Pirosvérű, Madár, Sárga.

2. Pirosvérű, Madár, Szelidállat.

Sőt 3 Pirosvérű, Madár, Sólyom is.

A mi Datisi szerint áll, kell, hogy álljon Darii szerint, sőt állhat néha Barbara szerint is.

Ebbe :	2-szor		tehát :
Darii	Darapti	P	Darii
M a P (A)	M a P (R)		M a P (B)
(A) <u>S i M</u>	(A) <u>M a S</u>	<u>M a S</u>	(A) <u>S i M</u>
(A) <u>S i P</u> (R)	(A) <u>S i P</u> (R)	<u>S i M</u>	(A) <u>S i P</u> (R)

1. Pirosvérű, Madár, Szárnyas.
2. Pirosvérű, Marha, Szerveslény.
3. Pirosvérű, Marha, Szelidállat.

A mi Darapti szerint áll, kell, hogy álljon Darii szerint is.

Ellenben, a mi Datisi szerint áll, nem kell, hogy álljon azok mindketteje szerint, hanem áll, hol az egyik, hol a másik szerint.

Ebbe :	1-ször		tehát :
Ferio	Festino	S	Ferio
M e P (R)	P e M (R)	P e M	M e P (R)
(A) <u>S i M</u>	(A) <u>S i M</u>	<u>M e P</u>	(A) <u>S i M</u>
(A) <u>S o P</u> (R)	(A) <u>S o P</u> (R)		(A) <u>S o P</u> (R)

1. Pillangó, Madár, Szárnyas.
2. Pirosvérű, Méhe, Szárnyas.
3. Pillangó, Melegvérű, Szárnyas.
4. Pillangó, Madár, Sárگا.
5. Pók, Madár, Szárnyas.
6. Pók, Melegvérű, Szárnyas.

Minden, a mi Festino szerint áll, kell, hogy álljon Ferio szerint is és viszont.

Ebbe :	2-szor		tehát :
Ferio	Feriso	S	Ferio
M e P (R)	M e P (R)		M e P (R)
(A) <u>S i M</u>	(A) <u>M i S</u>	<u>M i S</u>	(A) <u>S i M</u>
(A) <u>S o P</u> (A)	(A) <u>S o P</u> (R)	<u>S i M</u>	(A) <u>S o P</u> (R)

1. Pillangó, Melegvérű, Szárnyas.
2. Pillangó, Madár, Sárگا.
3. Pók, Melegvérű, Szárnyas.

Sőt 4. Pillangó, Melegvérű, Sólyom is.

A, mi Feriso szerint áll, kell, hogy álljon Ferio szerint is, de nem viszont.

Ferióba vezet 3-szor Feriso is:

Fesis'o	s	s'	Ferio
P e M (R)	P e M		M e P (R)
(A) $\frac{M i S}{S o P}$ (R)	$\frac{M e P}{M e P}$	$\frac{M i S}{S i M}$	(A) $\frac{S i M}{S o P}$ (R)

Ugyanaz, a mi feljebb, mert Feriso és Fesiso egyértékűek.
A, mi Feriso szerint áll, az áll Fesiso szerint is és viszont.

Ebbe:	4-szer	tehát:
Ferio	Felapto	p
M e P (R)	M e P (R)	Ferio
(A) $\frac{S i M}{S o P}$ (R)	(A) $\frac{M a S}{S o P}$ (R)	M e P (R)
		(A) $\frac{S i M}{S o P}$ (R)

1. Páva, Méhe, Szárnyas.
2. Pirosvérű, Méhe, Szárnyas.
3. Párducz, Méhe, Szárnyas.

A, mi Felapto szerint áll, kell, hogy álljon Ferio szerint is, de nem viszont.

Ferióba vezet 5-ször Fesapo is.

Fesapo	s	p	Ferio
P e M (R)	P e M		M e P (R)
(A) $\frac{M a S}{S o P}$ (R)	$\frac{M e P}{M e P}$	$\frac{M a S}{S i M}$	(A) $\frac{S i M}{S o P}$ (R)

Ugyanaz, a mi feljebb, mert Felapto és Fesapo egyértékűek.
A mi Felapto szerint áll, kell, hogy álljon Fesapo szerint is és viszont.

II.

Visszavezetések, melyekben az eredeti végzés Ráviteléből lesz az új Szóbanforgó.

Ebből:			lesz:
Bamalip	m	p	Barbara
(P) R a M	M a A		M a A (P)
$\frac{M a A (S)}{(S) A i R (P)}$	R a M	$\frac{A i R}{R a A}$	(S) $\frac{R a M}{R a A (P)}$

Az A i R megfordítása R a A-vá nem jogosult általában. De jogosult akkor, midőn tudjuk, hogy: $A i R = A > R$ és nem $= A \times R$, azaz: hogy „A” kisebb mint „R”, nem pedig, hogy „A” kapcsolat „R”. Ez eset azonban épen Bamalipnál mindig áll, mert $M < A$, $R < M$, tehát - $R < A$.

Más szavakkal: Barbara megfordításából keletkezik Bamalip.

Tegyük fel az esetet, és mondjuk Barbara helyett „Bambarap“, annak jelöl, hogy a megfordítást ugyanazon módon akarjuk eszközölni, mint azt Bámalipról Barbarába tevők, és ki fog sülni Bámaliip.

Bambarap	m	p	Bámaliip
M a A (P)	R a M		(P) R a M
(S) R a M	M a A	R a A	M a A (S)
(S) R a A (P)		A i R	(S) A i R (P)

A mi Bámaliip szerint áll, kell, hogy álljon Rarbara szerint is és viszont, csak hogy pulyán megfordított tétel lévén az eredmény, a Bámaliip állítása sokkal gyengébb, mint a Barbaráé, melynek egyetemleg állító végzését azonkívül is mindig hatalmamhan áll megfordítani. Pl.

Róka, Melegvérű, Állat.

Ebből:

Calemes	m	s	lesz: Celarent
(P) R a M	M e A		M e A (P)
M e A (S)	R a M	A e R	(S) R a M
(S) A e R (P)		R e A	(S) R e A (P)

Róka, Melegvérű, Agyard (halfaj).

Ebből:

Camestres'	m	s	s'	lesz: Celarent
(P) R a M	A e M	A e M		M e A (P)
(S) A e M	R a M	M e A	A e R	(S) R a M
(S) A e R (P)			R e A	(S) R e A (P)

Róka, Melegvérű, Agyard.

Camestres és Calemes egyértékűek.

És nemcsak Camestres és Calemes, hanem Camestres = Calemes = Cesare = Celarent. A különbség csak az, hogy a végzésben egyszer az eredeti Alany a **P**árosítandó, másszor a **R**ávitel.

Mindhogy pedig a végzés mind a négyben egyetemleg tagadó (e) a tétel értelme mindig ugyanaz.

Ebből:

Dimatis	m	s	lesz: Darii
(P) R i M	M a A		M a A (P)
M a A (S)	R i M	A i R	(S) R i M
(S) A i R (P)		R i A	(S) R i A (P)

1. Ragyogó, Madár, Állat.

2. Ragadozó, Magevő, Állat.

3. Ragadozó, Macska, Állat.

A, mi Dimatis szerint áll, kell, hogy álljon Darii szerint is, de nem viszont.

Ebből:

Disamis'	s	m	s'	lesz:
M i R (P)	M i R	M a A		D a r i i
M a A (S)	R i M	M i R	A i R	M a A (P)
(S) A i R (P)			R i A	(S) R i M
				(S) R i A (S)

A, mi Disamis szerint áll, kell, hogy álljon Darii szerint is, de nem viszont.

1. Róka, Melegvérű, Állat.
2. Ragadozó, Melegvérű, Állat.
3. Ragyogó, Madár, Állat.

III.

Visszavezetések, melyeknél a végzés a lehetetlenség kimutására az előzménybe vitetik.

Ebből:

Baroco	c	lesz:
P a M	{ a végzés (o) ellen- mondója (a) tétetik } alkalmazóvá	P a M
S o M		S a P
S o P		S a M

Itt, most „P” volt a közvetíték és „M” a párosítandó.

1. Páva, Melegvérű, Szárnyas.
2. Páva, Madár, Szelidállat.
3. Páva, Madár, Szárnyas.
4. Párducz, Melegvérű, Szárnyas.

A lehetetlenség ez: az okvetés helyes és a végzés (S a M), mégis helytelen, tehát: a megkísértett alkalmazás (S a P) nem állhat.

Ha nem állhat: S a P,

Kell, hogy álljon: S o P.

Ebből is:

Bocardo	c	lesz:
M o P	{ a végzés (o) ellen- mondója (a) tétetik } szabályadóvá	P a P
M a S		M a S
S o P		M a P

Itt most „S” volt a közvetíték és „M” a szóbanforgó.

1. Páva, Madár, Szárnyas.

2. Pirosvérű, Mérgesállat, Szerveslény.

3. Pöttyes, Madár, Szárnyas.

Az okvetés helyes, és a végzés (M a P) mégis helytelen, közvetkőzik, hogy a megkisértett szabályadás (S a P) meg nem állhat.

Ha nem álthat: S a P,

kell, hogy álljon: S o P.

Szembeszökő, hogy az ilyen eljárás nem nevezhető megfordításnak. És valóban Baroco és Bocardo meg sem fordíthatók, ha csak nem egymás közt, vagy közvetve, de Bocardo mindig csak ellentevés útján.

Ebből:

Bocardo

M o P

M a S

S o P

{ másítás és va-
lóságos ellente-
vés útján }

lesz:

Baroco

n-S a n-M

n-P o n-M

n-P o n-S

Ily Baroco azonban, még gyengébb mint maga Bocardo.

Ily eljárás mellett a Bocardót tulajdonképen a „P“-ből kell megértenünk.

Bizonyos az, hogy „n-S“ rész van a „P“-ben. Tehát tulajdonképen nem az „S“ bizonyos, mint „n-P“, hanem a „n-S“ mint „P“. De, az „S“ meglevése is bizonyos, mert az előzményben állításal (positive) szerepel (M a S). Ha tehát „van S“ akkor a „P“ tiltakozása ennek szól. A „P“-ből kizárt „S“ azon „S“, mely nem „P“, S o P.

A közvetett megfordítás minden esetre többet mutat, mint a lehetetlenre vivés. Az egész eljárás abban áll, hogy Barocot előbb átvezetjük Festinoba, aztán ebbe: Ferio. E célra Baroco neve megváltozik és lesz Fakoro.

Bocardót pedig átvezetjük, hol átalakítás, hol megfordítás útján, előbb Disamisba, aztán Dimatisba, végre pedig ebbe: Darii. Ilyenkor a neve: Dokamo.

Ebből:

Fakoro

P a M

S o M

S o P

=

=

lesz:

Festino

P e n-M

S i n-M

S o P

:

:

lesz:

Ferio

n-M e P

S i n-M

S o P

Ebből:	lesz:	lesz:		lesz:
Dokan o	D samis	Dimatis	m	Darii
M o P =	M i n-P	: n-P i M	M a S	M a S
M a S	M a S	M a S	n-P i M	n-P i M
<u>S o P</u>	<u>S i n-P</u>	<u>n-P i S</u>		<u>n-P i S</u> : <u>S i n-P</u>

S i n-P pedig annyi mint: S o P.

Ez mindenestre ázon modor, mely e két mód visszavezettethetését a legeldöntöbben kimutatni képes. De kimutatja egyuttal azt is, hogy az átvezetés körülményesebb s a tagadólagos jelzésekkel megrakva esetlenebb is, mint a két mód maga. Ezért ezeket nem szabad lenéznünk és elhanyagolnunk, hanem szükségesekül kell azokat elismernünk.

Harmadik Rész.

Az okvetések alapjai.

Azon elvből indulva ki, miszerint:

Hármas jelzék kell nemcsak szóban, de dologban*) még egyszer végig megyünk az elvont képeken, de csak azokón, melyekben egyértékű jelzéseket nem találunk.

Ez által még világosabban fog kiderülni a viszony, melyben az egyes minták egymáshoz állanak. Meg fogjuk találni mely módok mily közös alapon nyugszanak, és meg fogunk győződni, hogy a minták mindegyikének, még a negyediket sem véve ki, meg van a maga sajátos és kiváló előnyé a többiek felett, és, hogy különösen a másodiknak és harmadiknak távolról sem jutott az a szolgáltatás a gondolkozásban, mely alkalmat adhatna arra, hogy az első kivételével valamennyit fitymáljuk, mint fölösleges terhet.

Ujabb időben nem szeretnek bibelődni a mintafejtegetés középkori játékaival. Hanem elfogadják azt, mit épen e játék igyekszik megmutatni, tudniillik, hogy a visszavezettethetés szükségtelessé tesz az elsön kívül minden egyéb mintát.

A visszavezetést azonban nem kell többre becsülni, mint a mennyit megér. Hasznos észteni gyakorlat a tanulónak, mely alól kár a nem-tanulónak is magát kihuznia. De más értéke aligha van. Mert annak, a ki a következtetés helyes vagy helytelen vol-

*) Terminus esto triplex non tantum voce sed et re.

tát nem fogja fel azonnal, bármely minta szerint történt legyen annak menete, az hiába kap a visszavezetgetés vesződi munkájába is.

Tévedés volna azt gondolni, hogy az életben rendesen csak az első minta szerint okoskodunk. Előfordul az valamennyi szóban és írásban.

Nagyjában a józan ész feltalálja magát s azt használja, mely a pillanati szükség szerint a legélénkebb világba helyezi gondolatát.

De, azért nem lehet hadat izenni a tudománynak, melynek feladata öntudatra emelni, mi sejtelmileg meg van.

„Was in schwankender Erscheinung schwebt,
befestiget mit daurenden Gedanken.“

Ha azt akarjuk, akkor első sorban semmisítsük meg a nyelvtudományt, mert beszélni tud minden ember s élő nyelvekben azoktól tanulhatunk legtöbbet, kik a legelfogulatlanabbul beszélnek, meg nem zavartatva rendszabályok által.

És mégis, nincsen tudomány, még a mennyiségtant sem véve ki, mely hathatósabb volna az észfejlesztésre, mint épen a nyelvek tudománya, mely mindennemű viszonyokra kiterjeszkedik, míg, például, a mennyiségtan csak egy irányban mozog. A nyelv mindent átkarol, a gondolat eleven története, életrajza, mely különböző tájakból indulva ki a különféle népeknél, érvényesíteni törekszik az eszményt, mely öntudatlan vezeti: az észszerűséget; mint a kultörténet folytonos küzdelme igyekszik érvényesíteni a maga eszményét: az erkölcsi tökélyt.

Mindazáltal nem tagadható, hogy az észtudománynak ama nagyszerű gyakorlati eredménye nincsen, melylyel a nyelvtudomány méltán dicsekedhetik.

Ennek oka az, hogy oly tanintézetek is, melyek a nyelvek rendkívüli fontosságát elismerve, azokat ernyedetlenül ápolják, beérik avval, hogy az észtant, mint az épület befejezését rövid idő alatt elméletileg bemutatják.

A szerep kétségkívül megtisztelő.

Azonban az észtan elmélete egyszerű és vézna, mint minden merő elmélet, melynek gyakorlati életbe léptetését a jó Istenre bizzuk. Ott áll ridegen, gyümölcstelen, egy puszta váz, melyet nem tudunk a nyelvek bonyodalmaiból kikeresni, még kevésbé alkalmazni.

Angol észtudók nagy gondot fordítanak a nyelvre. Bizonyosság John Stuart Mill, kinek műve németül is megjelent.

Az észtan nemcsak tudomány, az észtan: ügyesség, melyet gyakorolni kell, hogy életünkkel összenőjön s gyümölcsöző legyen.*)

Eddigélgy jártunk el, hogy előbb megismerkedtünk a tényekkel és ezekből, a mennyire lehetett, megjegyezve a közös tény felállítók a törvényt, képleteztünk, sőt, meg is állapodtunk elvekben.

E modor utóbbszerű (a posteriori), tapasztalati modor volt.

És kellett annak lennie.

Ez eljárást követi az élet, és kell hogy kövesse, ha nem akar ábrándokban botorkálni, hanem önfigyelemmel, önkéntőlag eljutni azon pontig, melyről visszatekintve, egy szemepillantása elég, hogy az egészet belássa, felfogja, megértse.

Ha ezen pontig eljutott, hol kibontva a lényegest a velejáró mellékesből, maga meglátja az alapot, melyen az egész nyugszik, akkor a végokot is tudja minden követkőzményeivel együtt, s bármennyire bonyolultak legyenek is azok, előbbszerűen (a priori) tud itélgni róluk. Birtokában vannak a legapróbb részletekig.

Ez az ész nagy hódításainak képe kicsinyben, melyet mi sem

*) Találóan jellemzi azt Richard Whately a dublini érsek, kinek „Elements of Logic” című munkájáról John Stuart Mill is annyi elismeréssel szól: „Logic, in the most extensive sense in which it has been thought advisable to employ the name, may be considered as the Science, and also as the Art, of Reasoning. It investigates the principles on which argumentation is conducted, and furnishes such rules as may be derived from those principles, for guarding against erroneous deductions. Its most appropriate office, however, is that of instituting an analysis of the process of the mind in Reasoning; and in this point of view it is, as I have said, strictly a Science: while, considered in reference, to the practical rules above-mentioned, it may be called the Art of Reasoning. For it is to be remembered, that as a science is conversant about speculative Knowledge only, and art is the application of knowledge to practice, hence, Logic (as well as any other system of knowledge) becomes, when applied to practice, an art; while confined to the theory of reasoning, it is strictly a science: and it is as such that it occupies the higher place in point of dignity, since it professes to develop some of the most interesting and curious intellectual phenomena.” Jellemző a gyakorlati angolok felfogására nézve, hogy Whately szükségesnek találja visszautasítani azon nézetet, miszerint az észtan nem tudomány, hanem csakis ügyesség! „It is surely strange to find in a treatise on Logic, (Aldrich's) a distinct dissertation to prove that it is an Art, and not a Science!”

V. ö. Bolzano, Wissenschaftslehre I. k. 11. §.

mutathat meg hitebben, mint az ész maga, midőn saját törvényeit keresi.

Ismerjük az okvetési módokat, tudjuk, mily egybevetésekből következik valami és milyenekből nem. Fölállítottuk az egyes minták törvényeit és tudjuk, hogy helyesek, mert kimerítettük az eseteket, mind összetes példákban, mind azok szélső lehetségeiben: de nem látjuk át tisztán, miért kell vala e törvényeknek ugy alakulniok, a mint alakultak, miért különböznek egymástól és hol a különbözés oka stb.

Mindezeket most akarjuk átlátni.

E végre fel fogjuk keresni előbb a csoportok alapviszonyait, s miután ezekkel tisztában leszünk, a minták törvényeit is fogjuk megérthetni, s ekkor az egyes minták jelentősége sem lesz kétes előttünk.

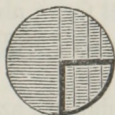
I.

Az állító csoport alapjai.

Az egyértékű jelzések mellőztével e csoport a következő viszonyokat adja:

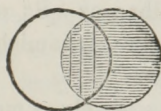
Barbara

$$\begin{array}{l} M < P \\ S < M \\ \hline S < P \end{array}$$

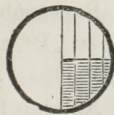
Darapti

$$\begin{array}{l} M < P \\ M < S \\ \hline S \times P \end{array}$$

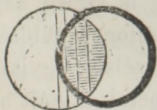
Bamalip

$$\begin{array}{l} P < M \\ M < S \\ \hline S > P \end{array}$$

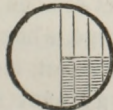

Disamis

$$\begin{array}{l} M \times P \\ M < S \\ \hline S \times P \end{array}$$

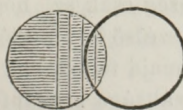

$$\begin{array}{l} M > P \\ M < S \\ \hline S > P \end{array}$$

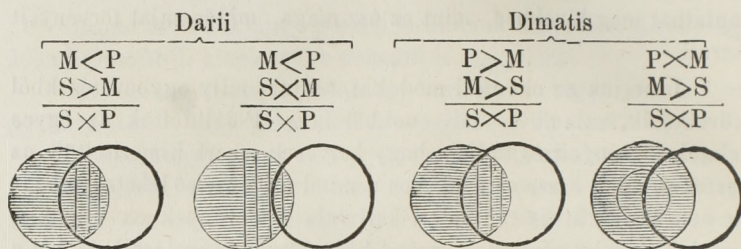
Datisi

$$\begin{array}{l} M < P \\ M \times S \\ \hline S \times P \end{array}$$

$$\begin{array}{l} M > P \\ M > S \\ \hline S < P \end{array}$$

Már az elvont képek és képletek fejtegetéseinél láttuk, miszerint e csoport végzései az azonság elvén alapszanak. De az azonítás módját nem vizsgáltuk közelebbről.

Ha ezt teszszük, észre fogjuk venni, hogy az kétféle: alárendelés vagy összekapcsolás.

Állító tétel, mint a minő ezek végzése, nem is keletkezhetik másképen.

Az okvetés jelzékei közül „S” és „P”, vagyis: a végzés jelzékei, a szélsők, míg „M” a közvetíték vagyis középjelzék.

A középjelzék az, mely a két szélsőt vagy egymás alárendeli, vagy összekapcsolja egymással. Harmadik eset állító végzéssel nincsen.

Alárendelést nyujtanak: Barbara, Bamalip, továbbá: Disamisnak és Datisinak alárendelő előzményei.

Alárendelő előzményeknek nevezzük azokat, melyekben összekapcsolás nincsen, míg azokat, melyekben van (egynél több nem lehet) kapcsolóknak mondjuk.

Barbarában és Datisiban az „S” van „M”-nél fogva alárendelve a „P”-nek, Bamalip- és Disamisban ellenkezőleg a „P” az „S”-nek.

Az alap tehát ugyanaz. Az elv, a melyből kiindulnak, az alárendelés elve.

Az alárendelés elve annak, hogy a „résznek része, része az egésznek”, a „dictum de omni et nullo” állító oldalának a leghebbebb kifejezését találja ebben: Barbara.

E négy elvont eset valamennyi Barbara.

A különbség csak az, hogy két esetben az egyik szélső, két-tőben a másik szélső lesz a szóbanforgó, s hogy ennél fogva különféleképen kell majd feltennünk az okvetést, mert a szélsők egyikének sincsen kiváltsága szóbanforgó gyanánt szerepelni, kivált ha részleges ismeret (végzés) helyett egyetemesre birunk vergődni.

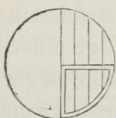
Ha tudjuk, hogy „minden „P“ „S“,“ azt is tudjuk, hogy „van S, mely P“ s nincs miért nehézkes okvetéssel játszanunk, hogy kevesebbet tudjunk meg, mint megtudnunk lehetséges volna.

Bamalip és Disamis
ily esetben nem mondanak mást, mint:

I.	I.
$M < S$ (szabályadó)	$P < M$ (alkalmazó)
$P < M$ (alkalmazó)	$M < S$ (szabályadó)
$\frac{P < S}{P < S}$	$\frac{P < S}{P < S}$

Az egésznek értelme csak az, hogy a középjelzék, mely az okvetés lelke, az egyik szélsőt alárendeli, míg a másikának alárendelkezik maga.

Ennek keretékés (schematicus) alakképe ez:

Ez összekapcsolás által azonított szélsők elvont képei közt kétfélét találunk: 1. olyanokat, melyeknél csakis annyira terjed az „M“, a mennyire a kapocs és azontúl nem, és

2. olyanokat, melyeknél a kapcson kívül még van „M“ hol az egyik, hol a másik szélső jelzékben.

Az első esetet alárendelő előzmények eredményezik Dariiban s Dimatisban.

Ezeknek legtisztább s legszembeszökőbb kifejezése a III-dik mintaféle Darapti. Ebbe foglalandók az ilyen esetek mind, még a Darii-féle I-ső mintás okvetést sem véve ki.

A III-dik mintának, melyben a középjelzék mindig alany, jellemzéke a kapcsolás és bárminemű ilyes következtetés, még akkor is, ha nemcsak alárendelők az előzmények e minta szerint egyszerűbben, világosabban és csattanóbban fog hangzani, mint akármelyik más szerint.

A III-dik minta, melynek végzése mindig részleges a kitünően kapcsoló.

És minden kapcsolásra nézve, melynél az előzmények megengedik, Darapti az, hasonló körülmények közt az ok-fűzésre Barbara.

Ezért nevezhetjük a III-dik mintát kapcsolónak, míg az I-sőt okfűzőnek mondhatjuk.

Egy példa :

Darapti szerint

Ira Aldridge művész,

Ira Aldridge néger ; tehát :

van néger, a ki művész.

Darii szerint

Ira Aldridge művész,

a négerék egyike Ira Aldridge, tehát :

Főösleges kérdés, melyik mintát vennők a közéletben, az okfuzót-e vagy a kapcsolót ?

Mi a kapcsoló-minta Darapti-féle módjának egyik legcsattanóbb kifejezését adja az, hogy a két előzményes ítélet bármelyikét tekinthetjük szabályadónak vagy alkalmazónak és viszont. Az egész nyomaték a k a p e s o l a t o n fekszik, a többi mellékes.

I a M „Ira Aldridge művész“,

I a N „Ira Aldridge néger“, tehát : — —

N i M „van néger, a ki művész“ ;

vagy :

I a M „Ira Aldridge művész“,

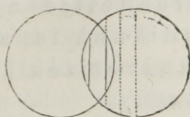
I a N „Ira Aldridge néger“, tehát :

M i N „van művész, a ki néger“

tökéletesen egyre megy.

Azon háromjelzőkű elvont képek, melyek a második pont alá esnek kétfélék : olyanok, melyekben a kapcsolaton kívül még van „M“ mely „P“ és olyanok, melyekben még van „M“ mely „S“.

De, bármennyire terjeszkedik is az „M“ akár az egyik akár a másik irányban, habár az egyértékűségig is, míg azon túl nem megy, addig az a dolgon mit sem változtat. Nekünk következtetnünk csak addig szabad, a meddig a kapcsolat ér. A mi azon túl van, az bennünket nem illet. Azért ez osztálynak alapképe is tulajdonképen a Darapti alapképe volna. Hogy azonban ne látszasunk megfélekedezni arról, miszerint a kapcsoló okvetésnél, melynek leghívebb kifejezése a III-dik, a kapcsoló minta, már az előzményekben is fordul elő kapcsolás és nemcsak alárendelés, tehát annak alapképébe is felvesszük ez esetet úgy, hogy a közvetítők a két összekapcsolt szélsők egyik jelzőkébe is belenyúl, mit pontok által fogunk megjelölni :

Oly esetekben, melyekben az előzményben fordul elő kapcsolólat, megengedem, hogy mindegy akár az okfűző (I), akár a kapcsoló (III) minta szerint rendezzük az okvetést. Ez vagy tetszésüinktől, vagy attól függ, hogy indítottuk meg előbbi következtetéseinket, tehát. mindenesetre szépérzetünktől:

$$\begin{array}{r} \text{Darii} \\ M < P \\ S \times M \\ \hline S \times P \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{Datisi} \\ M < P \\ M \times S \\ \hline S \times P \end{array}$$

1. Pirosvérű, Madár, Sárga,
2. Pirosvérű, Madár, Szelidállat.

De, hogy azért átvezetéshez nyuljunk, vagy, ha talán a szóbanforgó adva van, azt átvezettetése után még meg is fordítsuk, csak azért, mert az első mintát Aristoteles-szel a „tökéletes“-nek, a többieket pedig Wolffal „krypticus“-oknak vagy Kanttal „kevert“-eknek tartjuk, az meg nem engedhető sehogy sem.

Én, részemről, sem amabban a „tökélyt“, sem ezekben a „rejtegetést“ vagy a „kevertséget“ nem bírom felfedezni, s úgy hiszem, egyikünk sem, ki megnézi akár az elvont, akár az alapképeket.

Nincs betegbb igazság, mint az, mely csupán csak tekintélyekből szívja életnedveit.

Ez szolgáljon védvemül azok ellenében, kik, netalán felületes vizsgálat után, azon véleményben erősödnek meg, miszerint e száraz tények láthatóvá-tételét egészen a kicsinyesség határáig vittem. Látomás (evidentia) a tudás talpköve. Mi nem ezen nyugszik, nem is tudomány. És bármi szellemi erőt vesztégessünk rá, bármi szerkezetes készülékkel felszerelve fogjunk hozzá: lehet, hogy bámulatra fog ragadni, de világot árasztani lelkeinkbe nem fog. Legfeljebb a homályt teszi csábítóbbá s ennél fogva annál veszedelmesbé.

Hihetetlen, de még az észtan legegyszerűbb, ugyyszólva gépies törvényeire nézve is vannak tévelygések!

Az elvek, melyek itten fenforognak, magok kínálkoznak az alapképekből: az egyik a kétszeres alárendelés vagyis:

az alárendelt alárendeltje alá van rendelve a fölérendelt harmadiknak is; a másik: két szélsőnek, melyekkel a közvetíték közös egymás közt is van közös részüök.

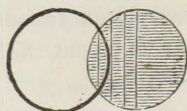
Közös alapelv, pedig, a mint már tudjuk, két jelzék, melyeket egy harmadik azonít, egymásközt is azonul.

Ily azonítás pedig történik mindenütt, a hol csak mind a két előzmény állító a III-ik mintában, azon kapcsoló természeténél fogva, mely annak sajátja; Daraptin kívül Datisiban, Disamisban egyaránt:

Datisi	Disamis
M a P	M i P
M i S	M a S
S i P	S i P

mert e mintában az „M“, a középjelzék mindig alany, s az alanyról azt állítom, hogy az egyik szélső jelzékben egészen, a másodikban részint megtalálattatik.

Ha egy jelzékben egészen benne van, (legyen az akár a **P**árosítandó, akár a **S**zóbanforgó), mint azt e két mód kapcsoló előzményű esetei mutatják, mert az alárendelők amugy is Barbara alá esnek):

akkor a kapcsolás nem történhetik másutt, mint ama befoglaló szélső jelzék körén belül, mert e körön kívül nincsen „M“ (egyetemeség).

Az I-ső mintában csak akkor azonithatunk, ha a részleges állítás (tehát a kapcsolás) az alkalmazóban van, míg, természetesen, a szabályadás egyetemes; a negyedikben pedig, megfordítva akkor, ha az alkalmazás egyetemes és a szabályadásban van a részleges állítás:

Darii	Dimatis
M a P	P i M
S i M	M a S
S i P	S i P

mert a középjelzék (M) egészen kell ismernünk, az pedig csak

ott történhetik, hol alany, az I-ső mintában a szabályadó- a IV-dikben az alkalmazó tételekben (egyetemesség).

Itt is előnye van a III-dik mintának az I-ső fölött.

A II-dik mintában állító végzések nincsenek. Hogy miért, meglátjuk később.

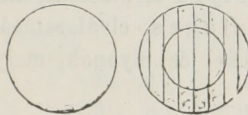
II.

A tagadó csoport alapjai.

A tagadó csoportban nincs miért felsorolnunk a háromjelzéki szélső eseteket. E csoport amúgy is világos.

Van benne 12 mód: Celarent, Cesare, Ferio, Festino, Feriso, Fesiso, Felapto, Fesapo, Bocardo, Baroco, Camestres és Calemes.

Ezek közül 4 módban a középjelzék teljesen kirekesztetvén az egyik szélsőből, a másik szélsőt teljesen befoglalja körébe, úgy, hogy e 4 mód közös alakképe felett nem lehet kétség:

A módok ezek:

Celarent és	Cesare
$M e P$	$P e M$
$S < M$	$S < M$
$\frac{S e P}{S e P}$	$\frac{S e P}{S e P}$

Camestres és	Calemes
$P < M$	$P < M$
$S e M$	$M e S$
$\frac{S e P}{S e P}$	$\frac{S e P}{S e P}$

Ezek egyformán világosak, akár mi módon kezdjük a szóbeli fejtegetést, az egységes gondolati tény mindenikén egyaránt keresztül sugárzik.

De, mindamellett nem egyenlő szabatossággal valamennyi mintában. Mert, a középjelzék lévén a lelke a dolognak, élénkebben fogunk érdeklődni ott, hol az, vagy nyomban említettik egymásután, mint a IV-dik mintában, vagy egyenlő helyzetet foglalván el, egyszer állítva, másszor tagadva köttetik össze a szélsőkkel, mint a II-dikban. Különösen ebben, melyben kétszer rávitel, mint

egy felsoroltatnak előtte a szélső jelzések, mint olyanok, melyeknek egyike kiesik, másika beesik a körébe. E módon a középjelzék mintegy elválasztja egymástól a szélsőket.

És csakugyan, ez elválasztás a II-dik mintának valódi eleme.

E minta végzései csakis tagadók, mert épen a középjelzék mindkét előzményben rávitel. Állítók ép ez okból nem lehetnek soha, mert ha az egyik szélső jelzék állítás útján belefoglaltatik a középsőbe, míg a másik kirekesztetik belőle, világos, hogy egy-másból is ki vannak rekesztve, de, ha a másikat is fölvenné körébe, akkor a két szélső e körön belül is bárminő viszonyba léphetne. Ez az oka annak is, hogy a II-dik minta előzményeinek minőségre nézve különbözniök kell, mert, ha e különbség nincs meg, akkor nincs elválasztás sem. Az elválasztás pedig nélkülözhetetlen ezen mintában.

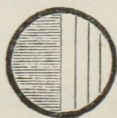
A II-dik az elválasztó minta s a harmadiknak, a „kapcsolónak“, ellenlábasa.

Ezek voltak a teljes elválasztás, kirekesztés esetei.

A szélsők részleges elválasztásának esetei kétfélék: egyetemes előzményekkel és olyanok, melyekben az előzmények egyike részleges.

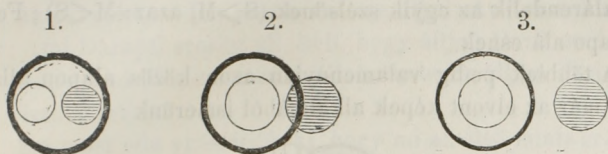
Az 1-ső eset módjai :

Felapto	és	Fesapo
M e P		P e M
<u>M < S</u>		<u>M < S</u>
S e P		S o P

E két módban a középjelzék (M) befoglaltatik az egyik szélső (S) által. Az „M“ mindkettőben az alkalmazónak alanya, s az alanyról tudjuk, hogy egészen benne van az „S“-ben. Ezen az egyik szélsőbe foglalt középjelzék a másik szélsőből (P) ki van zárva, mi nem akadályozza ezeket, mindenütt egyesülni, kivéve azon részben, melyet a középjelzék elfoglal.

Egy pillantás a lehető és kimerített összetes esetekre, meggyőzhet arról, hogy e két mód teljességgel azonos :

1. Páva, Méhe, Szárnyas.
2. Pirosvérű, Méhe, Szárnyas.
3. Párducz, Méhe, Szárnyas.

A szélső esetre szóló példa gyanánt pedig álljon ez:

P = hidegvérű, M = melegvérű, S = állat.*)

A 2-ik, vagyis azon eset módjai, melyek előzményei közt az egyik részleges, 1-ször olyanok, melyekben a szabályadás egyetemleg tagadó, 2-szor van egy, melyben a szabályadó egyetemleg állító, míg az alkalmazás részleg tagadó: Baroco és végre 3-szor Bocardo, melyben az alkalmazás egyetemleg állító, míg a szabályadás részleg tagadó.

Az első csoport módjai:

Ferio		Festino		Ferio		Fesiso	
M e P	M e P	P e M	P e M	M e P	M e P	M e P	M e P
S × M	S > M	S × M	S < M	M × S	M > S	M × S	M > S
S o P	S o P	S o P	S o P	S o P	S o P	S o P	S o P

Ezek közül Ferio és Festino azon lehetségei, mik a középpel.

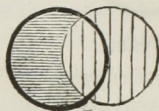
*) E világos igazsággal szemben, meg nem fogható, hogy lehetett Zimmermann Robert tudor különben annyi becseset tartalmazó „Propaedeutik“-jában oly igazságtalan a IV-dik minta ellenében, hogy Fesapo (és Fesiso) érvényességét tagadja, míg Felapto (és Feriso) helyességét fenntartja, miután e két (illetőleg 4) mód közt más különbség nincsen, mint-hogy az egyikben az „M“-et zárom ki a „P“-ből, míg a másikban a „P“-t zárom ki az „M“-ből, azaz: egyszer azt mondom, hogy „egy melegvérű sem hidegvérű.“ Megfoghatóbb lett volna, habár nem igazolható, ha, mint Drocisch, az egész 4-dik mintát, mint fölöslegest elveti. De Zimmermann meg be is bizonyítja, hogy sem Fesapo, sem Fesiso eredményhez nem vezet, mert lehet hol S e P, hol S (i o) P!

Zimmermann munkája után dolgozta ki Riedl Szende tudor az ő „Gondolkozástan“-át, és csak úgy monbja ki az anathemái a szerencsétlen IV-ik mintának két módjára, mint maga Zimmermann.

Ezt rosszallom benne, mert, ha csupán fordította volna is, még akkor sem lett volna kötelezve aláírni minden megrovás nélkül ezen konok tévedést, melyről Zimmermann a legujabb kiadásában sem képes megválni, s melyet, úgy látszik, új felfedezésnek tekint az észtan terén.

zékét alárendelik az egyik szélsőnek ($S > M$, azaz: $M < S$); Felapto és Fesapo alá esnek.

A többiek pedig valamennyien azon közös alapon állanak, melyet már az elvont képek alkalmából ismerünk:

Vége:

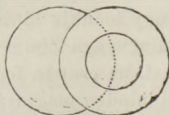
Baroco		és	Bocardo	
$P < M$	$P < M$		$M \times P$	$M > P$
$S \times M$	$S > M$		$M < S$	$M < S$
$S \times P$	$S > P$		$S \times P$	$S < P$

E két mód azon lehetsége, melyben az előzmények egyenesen Barbara:

- „minden madár szárnyas (párosítandó),
- „minden páva (szóbanforgó) madár, tehát:
- „minden páva szárnyas.

Különbözik Baroco a II-dik minta értelmében az egyik szélsőt (P) befoglaló középjelzektől (M) kizárja részben a második szélsőt (S), miáltal ezek, e csoport elvei szerint egymástól is legalább részben ki vannak zárva; Bocardo pedig a III-ik minta értelmében (ellenkezőleg a II-dikkal) a középjelzék (M) foglaltatja be 1-ször egészen az egyik szélsőbe (S) és 2-szor ugyane középjelzék (M) kirekeszti részben a második szélsőből (P), miáltal megint a két szélső, ha talán nem is egészen, de részben bizonyosan kirekeszti egyik a másikat is.

Miután a tagadó csoport ezen (részleg tagadó) osztályában a középjelzék hol befoglaló ($P < M$, Baroco), hol befoglalt ($M < S$, Felapto, Fesapo) ez határozott állását, melyet eddigelé, minden alapképénél megtartotta, most már meg nem őrizheti többé, hanem, ha ez osztály közös alapképét fel akarjuk állítani, annak egész általánosságban kell történnie:

Még egy.

Az okvetési módok visszavezetése alkalmával az volt mondva, hogy: „mi Darapti szerint áll, kell, hogy álljon Darii szerint is, de nem viszont, mi Festino szerint áll, kell, hogy álljon Ferio szerint is és viszont“ stb.

Ezt most oda egészítjük ki, hogy mi az első minta szerint áll, annak, (kivéve vagy megfordítva Barbarát) a többi minták hasonló módjainak valamelyike (többnyire többek) szerint is kell, hogy álljon, mert az alap közös. A mi változik, az csak a jelzések helyezete, melyek hol alany-, hol rávitel:kép szerepelvén a kifejezendő egységes gondolatot élénkebb világításba helyezik.

A mi a minták törvényeit illeti, könnyű már most azokat is megérteni az imént elmondottak után, ugyanis: az első minta törvénye: „a szabályadás egyetemes, az alkalmazás állító.“ E minta szabályadásában a középpjelzék (rövidség okáért mandjuk az M) az alany. Ha e tétel nem volna egyetemes, nem ismernők az „M“ egész körét; azt pedig ismernünk kell minden okvetési mintában, kivéve a másodikat, melynek okvetései nem lehetnek másfélék, mint tagadók. E minta alkalmazója nem ismertethet meg egész körével, mert ebben rávitel, s csak annyiban van tudomásom róla, a mennyiben „S“. Az alkalmazásnak pedig azért kell állítónak lennie, mert a szabályadásból bizton csak azt tudjuk, hogy mi van az „M“-nek körén belől, azaz: tudjuk, hogy „P“-e vagy „n-P.“ Mi e körön kívül esik, arról tudomásunk ninesen. A milyen az M (P vagy n-P) olyan lesz az állítás útján evvel azonított „S“ is.

A második vagyis elválasztó minta törvénye azt kívánja, hogy a szabályadás legyen egyetemes, és az előzmények minősége különbözzék.“ E törvény, már eléggé volt fejtegetve. Egyetemesnek kell a szabályadónak lennie, hogy az egyik szélsőnek (P-nek) teljes köréről tudomásunk lehessen, akár befoglaltassék az „M“-ben, akár kirekesztessék belőle, mert ez az egyetlen minta, mely a középpjelzék egész körével nem rendelkezik. Ezért nem is mondhat állítással semmit. Csak elválasztani képes oly feltétellel, hogy ki legyen mondva, miszerint az egyik szélső vagy egészen meg van az „M“-ben, vagy egészen kívül áll. Ha meg van benne, ki kell záratnia vagy egészen, vagy részint a másiknak; ha kívül áll az egyik: benn kell lennie vagy egészen, vagy részint a másiknak, hogy kimondhassuk, miszerint az elválasztás megtörtént és mennyire terjed.

A harmadik minta követelése: „a szabályadás két

eset hián egyetemes, lehet részleges, ha az alkalmazás egyetemleg állító; az alkalmazás állító. E mintában, a mint tudjuk, a közvetíték mindkét tételben alany; tehát, valahányszor egyetemleg állítunk, mindannyiszor nemesak nemlegesen tudjuk mi nincs meg az „M” egész körén belől, hanem állítással (positive), lételesen tudjuk, mi van benne. Más szavakkal, minden egyetemes állítás alkalmával az „M” vagy egészen „P”, vagy egészen „S”. Ily tényállás mellett, pedig természetes, hogy minden, a mi ezen „M”-ben befoglaltatik, be leend foglalva az ezt befoglaló „P”-ben vagy „S”-ben is, ha egészben nem, legalább részint. vagy a mi kizáratik belőle, ki leend zárva e „P”-ből vagy „S”-ből is. E mintának nincs egyetemes végzése, mert a mint már mondva volt, e mintának lelke a kapcsolat. Az egy alanyban kell a két rávitelt azonitnia, különben nem jut eredményhez. Az egy alany pedig nem nyújthat alárendelést két izben, mi az egyetemleg állító végzéshez (Barbara) nélkülözhetetlen. Ha pedig, mint a tagadó Felaptónál, tudom, hogy az „M” nem „P”, és hogy valamennyi „S”, ez nem akadályozza e két rávitelt, az „M”-en kívül, még mindig kapcsolatba lépni s ennélfogva egyetemes végzés még tagadva sem hozható.

A negyedik minta. „A szabályadás egy eset hián egyetemes, lehet részleg állító, ha az alkalmazás egyetemleg állító; az alkalmazás egy eset hián állító, lehet egyetemleg tagadó, ha a szabályadás egyetemleg állító.

A két törvény teljesen megegyeznék az első minta törvényeivel, ha e két kivétel nem volna benne. A két kivétel elseje Dimatis (P i M, M a S) másodika Calemés (P a M. M e S). Ez esetek egyike az egész „M”-et (mint alanyt) alárendeli „S”-nek, másika pedig teljesen kizárja belőle s ennélfogva az első szerint, a miből az „M” kizáratik, abból kizáratik a „P” is, mint az „M”-nek része (P a M). Az első mintában tehát ily esetben azért nem lehet követköztetni, mert abban az „M” csak a szabályadásban alany s ennélfogva az egyetemes alkalmazás, részleges szabályadás mellett nem bír felvilágosítani a középjelzők teljes terjedékéről.

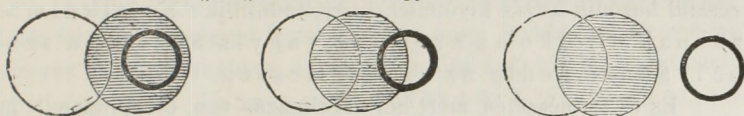
Az összes esetekből meritett tapasztalás továbbá azt mutatta, miszerint „egyetemesség és állítás nélkül nincsen okvetés.” Természetes. Az egyetemes állítás mutatja meg valamely jelzők egész terjedékét, az állítás pedig az azonító

elem. Mi aztán e teljesen ismert körrel azonúl, az alá van rendelve annak, a minék maga e teljes kör, s kizárva abból, miből maga e teljes kör.

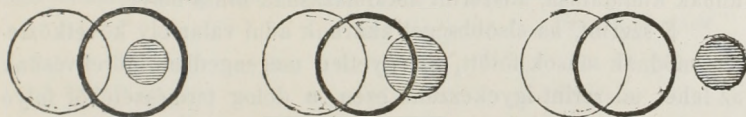
De ez általános okvetési törvény a mint látszik, nem tevőleges értékű: jelentése nemleges, és nem következik, hogy mindig, mihelyt az egyetemesség és állítás föltételei teljesítve vannak, végzés hozható legyen. Mert „i” „e” szerint nincsen végzés sohasem, míg „e” „i” szerint minden mintában következtethetünk.

A dolog ez:

„i” „e” mind a négy mintában:

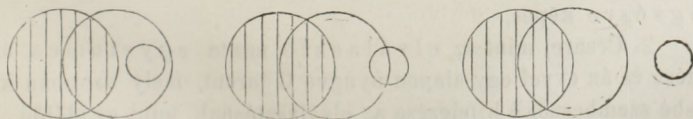
„e” „i” mind a négyben megfordítva így áll:

Mi különbség van a két sor között? A középjelzők állása, mindkettőben ugyanaz. De az elsőben részleg azonítandom vele a párosítandót, és tagadással, fosztólag (tollendo) alkalmazom a szóbanforgót, míg a másodikban épen az ellenkező eljárást követem, azaz: végkép kizárt párosítandó mellett részleg alkalmazom a szóbanforgót állítással, tevőleg (ponendo).

Ez egy új igazság felfedezésére vezet. azon igazságára, miszerint, mindenütt, a hol egyetemesség és állítás van az okvetésben, csakugyan következik valami, ha nem is bárminő elrendezéssel, ha nem is bárminemű mintában.

Tekintsünk el a két szélső jelzők különfeleségétől s képzeljük el magunknak ez állapotot teljes általánosságban, csak a középjelzők változatlan helyzetének fentartása mellett:

Ez „e” „i”-nek is, „i” „e”-nek is közös alapja, mely megmu-

tatja, hogy a középpelzék a szélsők egyikét kirekeszti, míg azok másikat részben magával egyesíti, miből az következik, hogy a középpelzékkel egyesített, az onított, rész kizáratik a másik szélsőből, de nem következik egyuttal az is, hogy az „M“-ből kirekesztett része ama szélsőnek, mely vele részben azonult, ki legyen rekesztve a másik szélsőből is. Nekünk csak arról lehet tudomásánk, mi az „M“ körén belől van. Minden, mi e körön belől van, mi itten ázonult, az kiesik a kirekesztett másik szélsőből, de nem viszont.

És itt nyerünk egy ujjsmutatást, mely valamennyi mintán keresztül huzódik kevés kivétellel, hogy, tudniillik: az alkalmazásnak a lelke az azonítás vagyis állítás, a szabályadás pedig az egyetemesség.

És ez természetes, mert hol alkalmazás van, ott állításnak is kell lennie, mert a tagadás nem is alkalmazás, hanem legfeljebb annak kimutatása, miszerint alkalmazásnak nincs helye.

E szerint, ha elsőbbséget akarunk adni valamely következőtési módnak mások fölött, az egyetlen megengedhető törekvésünk az lehet, miszerint igyekezzünk ezen, a dolog természetéből folyó elvnek eleget tenni. Ez nem jár semmiféle visszavezetésekkel vagy megfordításokkal, hanem egyszerűen megragadja a tárgyat: az egyetemes viszonyt teszi szabálylyá, s erre alkalmazza az állítót.

Ezen elvből indulva ki tehát, mellőzendők volnának:

1-ször Camestres és Calemes, mert ezeket teljességgel pótolják Celarent és Cesare.

2-szor Disamis és Dimatis, mert ezeket is bárminő összetes esetekben pótolhatják hol Darii, hol Datisi, hol pedig Darapti.

3 szor Barocót és Bocardót nem oly könnyen kerülhetjük el. A hol tehetjük, nem fogunk késni.

Az eddigi fejtegetések után átlátható, miszerint nem minden mód bir egyenlő fontossággal.

A legkiválóbbak, mind szabatoságukra nézve ezek:

1. Barbara, mint a kitünően okfűző mintának képviselője s egyszersmind azon egyetlen mód, mely egyetemesleg állító végzésre képes.

2. Cesare, mint az elválasztó minta egyetemes okvetése és az evvel egy alapon nyugvó Celarent, mely azonban kevésbé szembeszökő kifejezése az elválasztásnak, mint az előbbi.

3. Festino, mint a részleges elválasztás legkifeje-

zőbb módja, ha az előzmények kapcsolók az evvel egyértékű Ferioval együtt, mely azonban annyival áll mögötte, a mennyivel Celarent Cesare mögött.

4. Felapto és Fesapo, midőn az előzmények alárendelők, továbbá:

5. Darapti, mint a kapcsolat legteljesebb képviselője, midőn az előzmények alárendelők és

6. Datisi, midőn kapcsolók az előzmények is, mely Daraptival együtt kimeríti Darii, minden lehető összetes esetét, s mely azért mindig annak elébe teendő.

Látjuk tehát miudezekből, hogy ninesen minta, mely a többiek fölött kiváltsággal birna, hanem, hogy igenis vannak módok melyek szembeszökőbben, tüzetesebben birnak kifejezni valamely gondolati alapot épen azon különböző elrendeztetésökönél fogva mely által a különféle minták létesülnek különféle jellemökkel együtt.

Dunay Ferencz.

A torna (gymnastika) fontossága a nevelésben.

(Mutatvány egy sajtó alá készülő neveléstani műből.)

Ha a testgyakorlásnak nem is volna egyéb előnye, mint az, hogy a testet a szellem hatalma alá vetni szoktatja, már az is oly fontos nyereség, melyért a testgyakorlást a nevelés egyik kiegészítő részének kell tekintenünk. A gyermek, ki maga lábán kezd járni, midőn feláll, egyik helyről a másikra lassabban, vagy sebesebben mozog, ugrik, mászik, egyenesen vagy görnyedten ül, stb. mindezáltal bizonyos benső tevékenységet fejez ki; gondolatát valamire irányozza, figyel, örül, ha sikerült neki a földről fölkelni, valamely óhajtott cél felé közeledni, valamely emelkedettebb helyre feljutni, s a szerint, a mint azt elérni sikerült vagy nem sikerült, örömmek, reménynek, szomorúságnak adja jeleit; célját maga erejéből akarja elérni, a segílyt elutasítja. Ha a gyermeket mint ujoneztanulót tekintjük, mily érdekekkel hallgatja mások érdekes elbeszéléseit; hogyan keresi ki, sőt mintegy erőlteti a gondolatot, például a fejbeli számvetésnél, a legközelebbi tárgyból, tollból, falszegekből, ablakokból, gombjaiból! stb. Ilyenkor egész teste, nemcsak a mindenfelé fordított arc, beszélő alakot ölt. Ez a természetnek szótlan nyelve. De tapasztalhatnánk ezt oly gyermeknél, ki midőn már bizonyos állást bir adni testének, rendetlen nyugtalanságban a földön, pamlagon stb. hentereg, vagy határozott cél nélkül egyik székről a másikra mászik? — Van-e ezen mozdulatokban más, mint unalom, melyben az eszmék és képek össze-vissza üzik egymást? S mégis órákig képes a gyermek ily állapotban ellenni. Az anyák és dajkák szeretik az ily gyermeket, mert nem alkalmatlankodik: de nem fogják fel, hogy a gyermek a tétlenségnek és gondatlanságnak első alapjává veti meg ezzel; hogy illetlen hentergése környezetének, például testvéreinek ártatlanságát, szemérmét könnyen veszélyezteti, s kezei szemérmetlen játékokra tévedhetnek. E példát azért hoztuk fel,

hogy lássuk, miszerint a testtartásra már igen korán kell gondot fordítani, és pedig úgy testi, mint kiválóan lelki előnyeit tekintve. A későbbi években, a serdülés és ifjuság korában is van elég rossz, amit a testtartást illetőleg akadályoznunk vagy kiírtanunk, s elég jó, mit előmozdítanunk szükséges. A növelésnek feladata a növedéknek második természetévé tenni, hogy testét mindig úgy tartsa, miszerint az bizonyos szellemi tevékenységet fejezzon ki, vagy határozott külső tevékenységgel legyen összekötve. Ha a nevelés már a bölcsönél gondoskodnék a szellemnek a test fölötti uralmáról: akkor a szórakozottság, gondolatlanság, könnyelműség stb. sokkal gyéresebb jelenség lenne.

Hogy itt a testtartás alatt nem az illem külső szabályait értjük, kiki beláthatja. E részben nincs hiány, sőt a túlzás ellen kell szólanunk. Semmire sem fordítanak a szülők nagyobb gondot, mint épen az üres bókokra, az illem ellen elkövetett hibákat szigorúan veszik, de a mozdulatok lelki ferdeségeit nem igen veszik észre; vagy ha igen, könnyen kimentik; pedig a lélek állapotai szoros összefüggésben állanak a testmozdulatokkal; ezek belálatokból indulnak ki, s szokássá válván visszahatnak a belsőre. S épen abban áll a gymnastikai művésznak tökélye, hogy megfontolással minden testi erőt határozott célra felhasználni, minden nehézséggel majd erőfeszítés, majd ügyes engedékenységgel megküzdni, előnyét észrevenni, s fokról fokra fejtegetett ügyességével még a hihetetlennek látszó dolgokat is keresztülvinni képes legyen. Midőn gyakorlatokat tesz, figyelmét össze kell szednie, különben veszélyben forog. Nem erősbül-e vajjon a lélek is azon biztosság, erő, hajlékonyság, ügyesség által, melyet a testgyakorló magának szerez? Bizonyára, aki szoktatva van testét akarata alá hajtani, azt a gyakorlatok kivitelében az akarat szolgájává, eszközévé tenni, az véletlen veszélyben bátrabb, elszántabb, komolyabb lesz, lélekjelenlétét nem veszti el egykönnyen, gyorsabban, világosabban fogja fel helyzetét, helyesebben választja meg az eszközöket; gyávaságra, kislelkűségre nem igen hajlandó.

Szintolyan s még nagyobb befolyása vagy a tornának a testi nevelésre. Tudta ezt a történelem legünnepeltebb nemzete, a görög, s a testgyakorlatoknak igen nagy jelentőséget tulajdonított, sőt azokat gyakran tulbeesülte. De nem is szükséges azt a nemzetek tanítómesterével bizonyíttatnunk: látjuk annak nagyfontosságát mindennap. Ugyanis ki ne tapasztalna, mily nagy különbség

létezik olyan gyermek között, ki soha sem szabadul a járszalagról hanem kit minden mozdulattól, mint valami veszélytől, sőt büntől gondosan őriznek, és olyan között, ki tagjait már első éveitől kezdve ügyesítette, s minden veszedelmet kikerülni, ha jelen van, ártalmatlanná tenni volt szoktatva? A hintázás, mászás, ugrás, futás s egyéb gyakorlatok által nem csak minden izom és ízület edződik, és erősödik, nemcsak némely görbülései és eltörpülései a testnek, gyöngeségből és mozgáshiányból származott némely betegségek, hanem sokszor a belrészek bajai is megszűnnek. Tudjuk, hogy minél fiatalabb az ember, minél hajlékonyabbak tagjai s ízületei, annál könnyebben árthatnak neki a külbehatások: ami ezek ellen biztosítékot nyújt, az a testgyakorlás, mely a gyöngé testalkotásu, elgörcsült, talán már pólyáiban összezugszorított, ferdénövésti gyermekből erős, egészséges, vidor ifjut nevel. Haszna van a tornának a fölserdült, sőt korosabb egyénekre nézve is, főleg olyanokra, kik vagy folytonos ülés és állás vagy egy oldalulag megfeszített szellemi vagy testi munka által testszellemi szervezeteiket megrongálták.

Azért teljesen egyetértünk Stoyval, ki Fichte eme szavait idézvén: „A testgyakorlás, mely az egész embert neveli, nélkülözhetlen alkrésze a nevelési tevékenységnek,” megezáfolja Rosenkranzt, ki a hegyvidékeken és falvakon nem tartja szükségesnek a gymnastikát, minthogy a nép ugyis eleget mozog. Mozog az igáz, de azért mégis ügyetlen; más a művészi s többoldalu mozgás!

Hogy a testgyakorlás itt-ott tulhágott a mértéken; hogy sokszor nem csak a kevesbbé ovatos, hanem még a gondos testgyakorlás is veszélylyel jár: az nem kelthet ellenszenvet ellene, mert visszaélés és szerencsétlenség mindenütt s mindennel történik, ott-hon ugy; mint az iskolában, s az ember nem lehet minden esélynek ura. De a sokkal nagyobb és gyakoribb veszély, melynek a tehetetlen, ügyetlen test ki van téve, nagyobb bizonyíték arra, hogy a testgyakorlásnak elhanyagolása megbocsáthatlan hiba. Már csak egy ember életének megmentése is megérdemli, hogy testünket ügyessítsük, s hány életet nem ment meg az ügyes ember tűz, víz, háboru stb. veszélyeiben!?

A test elpuhulása szibáriták sorsára juttatja, valamint az egyeseket, ugy az államokat is. A görög világ ez emberiség egész

életére tanulságos adatokkal szolgál; ahhoz kell mérnünk mindent, s mindennek megtudjuk becsét. Mit tehet a torna, s annak elhanyagolása mily következményeket von maga után, azt is a görögök életéből látjuk legjobban. Mig Athenében a görög eszményi élet virágzik vala: minden polgárnak, ki a „szabad“ névre méltó kívánt lenni, kötelessége volt a nevelés és oktatás három folyamán a gymnastika, zene és grammatika iskoláján keresztül menni. S mig e nevelés komolyan vétetik vala, addig Athen is nagy volt; de midőn az hanyatlék, hanyatlott maga az állam is, mig végre elsüllyedt. A mint a perzsa háboruk dús zsákmányai utat nyitottak az élvhajászatra, vége lett a gymnastikának is. A puhuló nagyoknak elejénte tulszigorunak, későbbben igen erőltetőknek tetszett a testgyakorlás; az alsóbb osztályok pedig, melyek már igenis nyereszkedőkkel lettek volt, nem látták közvetlen hasznát. Azért a palaestrák s gymnasiumok üresek lettek, s az ifjúság inkább a borbélyműhelyekben, illattárakban, fürdőkben, a piac fecsegői közt töltötte idejét, mint a birkozók soraiban. E mellett a fegyelem is meglazult; Solonnak a nép testi és lelki erejére, a jó erkölcsök fentartására célzó intézményei hatályon kívül helyeztetek; a palaestrában a felnőttek a gyermekek közé keveredtek, kik most már egészen meztelenül kezdettek vinni; a gymnasiumok lassanként polgárok s idegenek gyűlhelyeivé lettek, hol azok egyik másik művészetöket fitogtaták, s a palaestra mindinkább háttérbe szorult. A következmény csakhamar meglátszott: az athenei ifjúság, gyöngé, ügyetlen lett mind a harczra és földművelésre, mind a szent tánczok lejtésére. A gymnastika elvesztvén népies jellegét és nemzeti jelentőségét, az atheneiek elpuhultak s így sorsukat maguk készítették elé maguknak. Ugyanez történt Spartában és más államokban is. Ezen egy példa is elég arra, hogy az államok nagyobb gondot fordítsanak az ifjúság testi nevelésére. — Egyébiránt nem kell annyira mennünk; találunk példát felvilágosult századunkban is. „A Revue des deux Mondes“ 1867. évi folyamán elléptetvén maga előtt Frankhon 325.000-nyi fiatal emberét, azok közt 109.000-et talált katonai szolgálatra képtelent; 18.000 a nagyon leszállított katonai mértéket sem ütötte meg, a többi különfélekép nyomorék volt. E romlottságnak okai sokfélék; főforrása mindenesetre korunk ledér fölvilágosultsága, melynek jelszava: élvezni! de amely élvezet irtózatosságot fog venni s már is vesz egyeseken s nemzeteken. Csak rettenetes áron fog

kiábrándulni az anyagelviségbe merült fékevesztett világ. Ugy hiszszük, hogy a korán kezdett s a férfiukorig folytatott torna sok ezret megmentett volna ez ifjak közül.

A testgyakorlás eszméjének terjedése s valósítása századunkban, különösen Németországban.

Nem levén feladatunk a tornának történetét megírni, mellőz zük micsoda méltatásban részesült az a keresztény világ különböz korszakaiban, s csak a legujabb kor e nemű vívmányaira akarunk egy pillanatot vetni, hogy lássuk, miszerint a kormányoknak legnagyobb érdekekben fekszik a testgyakorlásról, csakúgy mint az iskoláról, gondoskodni.

Ha a testgyakorlás jelen alakját a göröggel összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy azok elvre nézve megegyeznek. Ezen jelenség onnan van, mert, a mint a nevelés története igazolja, a görög testgyakorlás, bár módosult, de végkép soha sem szakadt meg, hanem összefüggő lánczot képez, melynek egyik végső szemét a mi korunk teszi. A humanisták az ókor szellem-anyagával szükség képen a gymnastikát is a fegyelem körébe vonták, bár inkább csak elméletileg.*) Ugyanezt tették a philanthropisták. Legnagyobb lendületet adott a testgyakorlásnak a quedlinburgi születésű G u t h s M u t h s János, Frigyes, a mult század végén és a jelennek elején, kit csak oly jogosan lehet a mostani európai gymnastika alapítójának nevezni, mint a mily joggal Jahn a különleges német

*) A sok közül itt csak Sadolet: „De pueris recte et liberaliter instituendis Basil 1538.” czimű könyvére utalunk. Valamint a humanisták általában, úgy Sadolet sem elégedett meg azzal, hogy az ókort csupán mint valami szétrombolt fönséget szemlélje, hanem a jövőnek feladatául tűzte ki, hogy azt újra fölépítse. Miután a görögöket, mint mindenn képzés és műveltség előpéldányait, magasztalta, a gymnastikáról így nyilatkozik: „Hareem mivel a gyermekkor igen tüzes és eleven, még tüzesebb és elevenebb, mint : z ifjuság kora s általában soha sem nyughatik, s a fecsegésnek, ide s tova való futkározásnak s lármának vége-hossza nincs: azért a görögök legelőször is azon művészeteket alkalmazták, melyeket különösen alkalmasnak tartottak amaz életkor vezetésére, a mérséklés általi képzésére, t. i. a gymnastikát és zenét, melyek közül az elsőnek a test, a másíknak a lélek kicsapongó s féktelen mozdulatait bizonyos törvények alá vetni volt hivatása, úgy hogy a természetnek szabad folyást engedjen ugyan, de mégis annak a művészet és fegyelem bizonyos színét kölesönözze, mely ama mozdulatoknak kellemet, a testnek épséget, a léleknek erkölcsiséget adjon.“

és Ling a különleges svéd gymnastikai irány alapítójának tartatik.

Guths Muths volt az első, kiben egy általános nemzeti nevelés nagyszerű gondolata megfogalmazott, csak hogy azt egyelőre eszményinek tartotta, a kivihetőség határán túl fekvőnek, mint az egyik barátjához küldött leveléből kitetszik: „Teljes igazad van, mondja, most én eszményről beszélek, mely eddig még nincs valósítva, egy nemzeti szokássá teendő gymnastikai neveléséről az ifjuságnak szölok; s hogy én ez eszmény rajzolásában egy szóval sem mondtam többet, ha nem kevesebbet kelletténél, arról meg vagyok győződve.“ Ha a gymnastikát úgy akarjuk látni, mint az Guths Muths kezei közt kialakult: azt következő saját nyilatkozatából ismerhetjük: „Nem volna a test gyakorlásának annak alakjára és képezésére is befolyása? Tudva van, hogy a görögök testi arányosság és szépség által is kitűntek Erre más okok mellett bizonyára a testgyakorlásnak és igen erős befolyása volt. Sem túlfeszített munka nem rontotta el a tagokat, nem emésztette föl az ábrázatot; sem férfiatlan puha nyugalom nem enyészttette el azokat. Mindegyik tag élvezte a maga szabadságát és mozgását, amint azt kinek-kinek egyedi alkata igényelte. Mindegyik tag gyakorolva volt, de különösen az, melynek legtöbb szüksége vala gyakorlásra, hogy így a többivel lehetőleg kedvező arányba jöjön. Így növekedének föl a görögök természetarányos nagyságra; így emelkedének ki az izmok szép férfias alakká; így kepződének a gyermek s ifju vonásai folytonos szellemi munka és erőt, bátorságot igénylő foglalkozásai közt a testnek a férfiúi arc egyetlen szépségévé.“ Ezen aesthetikai oldalával a testgyakorlásnak aztán a szellemit is összekapcsolja; de ezt már nem találja el szerencsésen, mert a materialismus felé hajolván a szellemi egészséget s vidámságot a test jó alkatától tételezi föl. Nemzet eszményi jelentőségét azonban a legtökélyesebb világosságban fogja fel, midőn a görög előpéldányra támaszkodva így szól: „Dicső nép! Te egészen átszenderedtél az Elyziumba, de a test és szellem közti viszony még él, az örök! Te kiműveltet szellemünket: miért nem méltattuk figyelmünkre azon tanaidat is, melyeket testünk fentartására és szépítésére nézve adtál?! Gymnastikai gyakorlatok tették nálad főrészt az ifjuság nevelésének: testi edzés, erősítés, ügyesítés, szépítés, bátorság, erély lélekjelenlét a vesélyekben s azokon nyugvó honszeretet voltak céljaik. Már csak az állam által alkalmazott tanítók, a minden városban felállított,

részben roppant nagyságuk és föltünő pompájok által kitünő nyilvános gyakoroldák is eléggé hirdetik vala a magas becsét, melyet a testgyakorlásnak tulajdonítottak. Itt szónokok, böleselők jelentek meg, hogy eszméket cseréljenek; ifjak és férfiak, hogy tanuljanak és magukat gyakorlás által erősítsék; fiatal és öreg, gazdag és szegény, hogy lásson, fölviduljon, résztvegyen. S ami a nemzeti játékokat illeti, épen nem szükség rajongónak lenni, hogy valami szívemelő dolognak tartsuk, ha egy zöld koszoru egy egész nép ifjúságát az elpuhultságnak oly igen kedvező éghajlat daczára is a puha nyugalomtól annyira megóvta, és a legszebb férfias érzületre hívá. E játékok valának kiválóan a nemzeti szellemek fentartói, az ifjúság elpuhultságának akadályozói, férfiak, hősök nevelői.

E néhány soraiból Guhts Muthsnak tisztán láthatjuk hogyan értette ő a gymnastikát, s mily lelkesedéssel csüggött rajta. Láthatjuk annak fontosságát is. De ő inkább csak az elméleti téren maradt, s inkább csak gyújtólag, előkészítőleg hatott, mint előtte Rousseau Emile je és mások. Sokan egyetértettek vele, és buzgón közreműködtek az eszme elterjedésén, némelyek szintén csak elméletileg, mások gyakorlatilag is. Mily hatásuk volt Guhts Muths műveinek, mutatja azon megtisztelés, melylyel emlékét a német nemzet 1859-ben megüllötte. Guhts Muths, ki a német gymnasiumot csak úgy találta kielégítőnek, ha a görög gymnasiummal egyesül, ki a testgyakorlást hazájában s ennek következtében egész Európában megalapította, a halhatatlanok közé tartozik.

Sokan működtek közre, mint említettük, az eszme terjesztésén és valóításán; de mindnyájokra nem terjeszhetvén ki figyelmünket, csak néhányat említettünk. Jahnról már emlékeztünk, ki a különleges német iránynak képviselője a testgyakorlásban. Scharnhorst 1807-ben már oly intézmény létesítésével foglalkozott, melynek czélja a honvédelmet általánossá tenni s a testgyakorlatokat már csak ezen czélból is legalább a városi iskolákba behozni. Három év mulva ugyanezt kívánta a népnevelésre nézve is. Ily előzmények után 1811-ben Berlinben megnyílt a torna. Ez volt a kezdet, az első elvetett mag, mely Poroszországban hatalmas óriási fává gyarapodott, s mely nemsokára az egész nemzetre kinyújtja gyökszálait, s melynek magvait más nemzetek is kénytelenek lesznek hazájok földjébe ültetni. Még csak Spiesz Adolfot hozzuk fel, ki a német iskolai torna ügyét messze kifejtette. Test-

gyakorlásának nevelési, anyagi és elméleti tekintetben való törekvéseit ezen alapelvben fejezi ki : Föltétlen beosztása a testgyakorlásnak az iskola szervezetébe, nem mint üdítő, hanem egyenesen mint szellemi és testi képző eszköznek ; a gyakorlási anyagnak az egyesek és tömegek természetes mozgási viszonyaiból való lehozása ; a gyakorlási eszközöknek az elérendő czél alá való szigorú rendelése ; rendszeres tökély a mozdulati viszonyok előadásában s ezeknek határozott főosztályokra való felosztása. A tengely tehát, mely körött Spiesznek tornája mozog, a rend. Spiesz iskolája ugyan még nem foglalta el egészen a tért ; sok gymnasiumnál Jahn rendszerét alkalmazzák, az elemi iskolákban pedig a svédet : Spies azonban tulnyomó pártolásban részesül. Legjobb lenne a rendszereket egymással kiegyeztetni. Így tesz legújabb időben a dresdai központi testgyakoroldának igazgatója, Klosz, ki ugyan Spieszhez ragaszkodik, de eclecticus.

Ilyen előzmények után a gymnastika ügye Németországban, de különösen Poroszországban jelenleg azon a ponton áll, hogy a kormányok egyik főgondját képezi ; s bizonyosnak tarthatni, miszerint Poroszországnak spartai honvédelmi rendszere az egész művelt világot hasonló erő kifejtésre fogja kényszeríteni. Ezen erő, föltéve, hogy csupán katonai czélokra használják fel, mint Spartában, nem nagy dicsőségére és javára válnék a világnak ; de ha nem támad, csak véd, akkor békének, anyagi és szellemi jóllétnek képezi zálogát. S talán nincs is mit félni annak elfajulásától, minthogy a testben, lélekben erősebbé válandott emberiség józanabb, okosabb lesz, és spartai erejét a kereszténység szelleme által megtisztult athenei műveltség fogja szelidíteni s a jogtalan, erőszakos támadásoktól visszatartani.

Ha a jövőtől eltekintve, a honvédelmi rendszernek csak mostani nemzetgazdasági előnyeit számítjuk is : könnyen rájöhettünk, hogy Guths Muths eszméje roppant következményű lett már csak e tekintetben is ; s hogy a porosz kormány nem rosszul számított, midőn a testgyakorlást pártfogásába vette. Ugyanis mindenkinek hő óhajta, hogy a katonakötelezettség terhei a honvédelem csökkentése nélkül, sőt annak gyarapodásával, lehető legkisebb mértékre szállíttassanak ; hogy annyi sok virágzó erő ne szakasztassék ki nagy időre a társaság s munka köréből. Erről legelőször azon porosz férfiak gondolkodtak, kik a derék porosz honvédelmi rendszert teremtették. Meg voltak győződve, hogy e rendszer alapját

a nép tornai képzése teszi; mert ez nemcsak a testet erősíti s ügyesíti, hanem a férfias érzületet, bátorságot, lélekjelenlétet is nagyban kifejti. Látták, hogy a csatákat most már nem a nyers erő, hanem és kiválóan a testi és szellemi ügyesség dönti el. Ez okból pártfogásukba is vették a tornát, csakhogy inkább csak a közélettanodáknál s ott is sok helyen magán intézménykép. Az utóbbi tizedekben azonban mindinkább terjedett az eszme valósítása, míg végre 1860-ban a közoktatási minister minden kormányt felszólított, hogy a tornát az elemi iskolákban is tehetségök szerint elémozdítsák. Így történt, hogy most a porosz honvédelmi rendszer, mondhatni, a legtökélyesebb és logosóbb. A mely ujoncz tornai képzettséggel bír, s a kinek Spies rendgyakorlatai is vérébe mentek, annak csak néhány hétre van szüksége, hogy a szó teljes értelmében derék katonává legyen. S változtassák bár a hadviselés módját akármikép, csak pár heti gyakorlásába kerül annak elsajátítása. Téves azon hiedelem, mintha ez által csupán az ujoncz begyakorlására fordíttatni szokott néhány hónap volna megnyerve; a mozdulatokban való otthonosság, szabadság, könnyedség, a katonai szellem, bátorság, lélekjelenlét, számítás, óvatosság, eszély s a harcban fölötte előnyös egyéb tulajdonságok azok mik a torna iskolájában növekedett honvédnek fölényét képezik bármily vén katona fölött, ki a tornához nem ért. — Nem kell ezt elméletben védenünk; elég hangosan szól a mellett az újabb hadviselés története. A porosz állam ezen intézménye által roppant sokat nyer. Először is az egész nemzetet ügyes katonává képezi, melyet megtámadni nem egy könnyen jöhet valakinek kedve, ki e rendszerről fogalommal bír. Már ez maga is igen nagy nyereség, mert ha a porosz nemzet nem vágy más nemzetek jogainak megrablására: békében élhet, iparát, kereskedelmét fejlesztheti s mind szellemi, mind anyagi jóllétet élvezhet. Ha megtámadják: a nép mint egy ember kelhet föl még pedig rögtön s hatálylallyal, hazája védelmére. — Minthogy továbbá csak néhány évig tart a szoros szolgálati idő: azért a rendszer nem von el annyi fiatal erőt a társadalomtól; az ifju ember képezheti magát, folytathatja üzletét, nem pusztul el, mint az a 10 évi szolgálat mellett rendszeren történni szokott. — Hogy pedig a honvédelmi rendszer nem csak sokkal, de sokszor olcsóbb, mind az állandó seregek tartása, azt első tekintetre kiszámíthatni. De legfőbb nyereség az, hogy a népművelés rövid idő alatt nagy haladást fog tenni, s így

egy jobb kornak veti meg alapját. S minthogy e rendszert más népek is kényszerítve lesznek követni, remélhetni, hogy a jognak holt anyaggal való védelme, az igazságnak puszkatusával való bebizonyítása lassankint háttérbe szorul, s az erkölcsi, szellemi ügyeket csakis erkölcsi és szellemi eszközökkel intézik el. A kormányok szükségképen utalvák e rendszer behozatalára, mert a nagy számú állandó seregek már végkép kimerítették az államok erejét; segíteni pedig másképp nem lehet, mint a sokszorta olcsóbb s még is czélszerűbb honvédelmi rendszerrel.

A tanodai testgyakorlás.

Ujabb időben a testgyakorlás Európa majd minden államának gymnasiumaiban részesül kisebb-nagyobb méltatásban; némely gymnasiumokban rendes tantárgyat képez, s a legtöbbnél legalább magán intézménykép áll föl. De az elemi tanodákra nézve igen nagy időn keresztül csak eszménynek volt tekintve a leglelkesebb testgyakorló mesterek részéről is. A legújabb időkben azonban nem annyira nevelési, mint politikai érdekekből, úgy látszik, az elemi tanodáknál is igen nagy jelentőségre fog emelkedni. Mi a „si vis pacem, para bellum!“ elvnek állami tekintetben épen nem vagyunk barátai; s a katona szerkezetű államokban mindig ellenségét láttuk az emberiség való jóllétének; de mivel az eszményért való lelkesülésben az emberiség jelen állapotát nem szabad szem elől tévesztetni; a honvédelmi rendszer pedig oly eszme, mely minden államban valósitatni fog: azért az ezen rendszerrel történhető visszaéléseket nem tartjuk oly veszélyeseknek, mint a minő nagyoknak tartjuk azon előnyöket, melyekben általa az utókor részesülni fog, értjük azon előnyöket, melyek a védelmi rendszer igényelte iskolai testgyakorlásból fognak az emberiségre háramlani. A tornának honvédelmi szempontból való ápolása jelenleg még csak Sveiczban és Poroszországban vétetik kellő komolysággal, hol 1860 óta az elemi iskolákba is bevitték, és pedig oly alakban, hogy az a nép honvédelmi erejének előkészítő iskolája legyen. Ha az ily testgyakorlás célja az, aminek lenni, kell, a nevelés, de úgy rendezve, hogy egyuttal az állami czél is eléressék általa: akkor mi szívesen adjuk rá szavazatunkat, s óhajtjuk, bárha hazánkban is mielőbb erős gyökereket verne. A magyar kiváló testi ügyességgel bir, s szeret is olyan dolgokkal foglal-

kozni, melyek anyagi erő-kifejtést s gyakorlati ész igényelnek. Ezen természete őt egyrésztől ügyes honvéddé képezné, másrésztől önuralomra, nagyobb szellemi kitartásra, komolyabb tanulmányozásra szoktatná most, mert a mint említettük, a tornának nagy hatása van a szellemi fejlődésre is. E célból óhajtjuk, sőt szükségesnek tartjuk, miszerint a torna nem csak a közép, hanem az elemi tanodákban is a rendes tárgyak között foglaljon helyet.

Természetes, hogy a gymnastikának a tanoda minőségéhez kell alkalmazkodnia. Nem akarunk itt az egyes gyakorlatok elszámálása- és leírásába ereszkedni, hanem az e nemű munkákra utalván, csak általában azt tűzzük ki szabályul, hogy a falusi tanodák testgyakorlása sokkal egyszerűbb legyen mint a városiaké s a szabad gyakorlatoknak azon nemeivel kötéssék össze, melyeknek minden honvéd hasznát veheti. Mily gyakran megtörténik például, hogy egy vékony gerendán kell patakon átmenni, meredek hegyeken alig néhány kiálló kő s bokor segítségével mászni, patakot, sövényt, falat átugrani. Ilyen esetekben nem csak jó szolgálatot tesz, hanem az életet is megmenti a mászás, ugrás, egyensúlyozás. Ha a falusi tanodák testgyakorlatai czélszerűen intézvék, nem telik bele husz év, s a népnek oly kedves és mégis mind testi, mind erkölcsi tekintetben oly hasznos mulatsága leszen, mely nemesebb emberképzésének alapját képezi, rendes, egészséges életmódjának előnyeit fokozza, egyoldalú tevékenységének hátrányait ellensúlyozza; mert hiszen nyers munkával ugyis eleget foglalkozik, de ügyessége, gyorsasága, fürgesége, finomsága nincs; ezt csak a czélszerű testgyakorlás adja meg. Ez leszen a korcsmai dőzsölésnek, iszákosságnak s az erkölestelenség sokféle nemének is óvszere.

Jóllehet pedig a Spieszféle rendszernek lelke, a rend, a falusi tanodák gyakorlatainak is lelkét képezi: mégis e rendszer teljes alkalmazása leginkább csak a városi tanodákban érvényesítendő, melyeknek tanoncjai kicsapongóbbak, fegyelmetlenebbek, rendetlenek. A városi testgyakorlási helyiségnek fűdőttnek kell lenni, hogy az ifjuság kedvezőtlen időben is gyakorolhassa magát; jobb időben azonban s haladottabb korában, miután a testnek már elég ideje volt megedződni, a szabadban tegye gyakorlatait. A falusi gyermekek már kis koruktól fogva megszokván a légváltozást többnyire künn gyakorolják magukat. A városi testgyakorlás már egészen rendszeresen történjék, sőt a nagyobb s ügyesebb

ifjak már szigorubb s a honvédelem szabályaihoz közelítő módon gyakorlandók.

A gyakorlatokat közvetlenül evés előtt és után nem szabad tartani; reggel sem czélszerű, mert sok erőt emésztenek föl s a szellemi foglalkozásra is bágyasztólag hatnak. Legjobb idő a szellemi foglalkozás utáni, de nem közvetlenül, előbb egy kis pihe-nés szükséges.

Ami végre a középtanodákat illeti, ezekben már Spiesz teljes rendszere alkalmazandó, s a vívásnak is elérkezett ideje.

Egyébiránt az anyagnak iskolák és korok szerinti felosztását illetőleg testgyakorlói szakművekre utalunk, melyekben falusi növendékek számára 2—3, a városiakra nézve 4 folyam van kijelölve; a negyediket az iskolázás utáni gyakorlatok teszik. Önképzésre leginkább ajánlható Ravenstein műve, mely Jahn, Eiselen, Spiesz kiegyeztetése, elemi tanítóknak pedig Lion Leitfaden-ját (1863).

Hogy ki tanítsa a növendékeket, az a helyi viszonyoktól függ. Nálunk legelőre szakemberekre van szükség, de ha tanítóink a testgyakorlásban is kiképeztetnek, akkor ők maguk vezethetik növendékeiket. És az nevelési szempontból is sok előnnyel járna; mert eltekintve attól, hogy a növendékek a saját tanítójok alatti testgyakorlás iránt sokkal nagyobb érdeklődéssel viseltetnének, a tanítónak igen tágas tere nyílnék növendékei szellemi és erkölcsi egyediségének kiösmérésére, s a gyakorlatokat is könnyebben alkalmazhatná a növendékek testi és lelki szükségéhez, mint a testgyakorló-mester.

Itt még az a kérdés merülhet fel, szükséges-e a leányoknak a torna? Vannak nevelők, kik szükségtelennek tartják, sőt, mint Niemeyer is, erkölcsi tekintetből sem pártolják. Részünkről ellenkezőről vagyunk meggyőződve, s kivéven a honvédelmi szempontot, a fitorna mellett felhozott érveket leánytornára is érvényeseknek ismerjük. Rosenkranz elégnék tartja a tánczot, mert a leánykát nem kell amazonná nevelni; de igaza van Stoynek ¹⁾ midőn mondja, hogy az amazoni képzés és a test elhanyagolása közt van tudományosan igazolt, egészséges közép is, különbség van az

¹⁾ Encyclopaedie der Paedagogik, 83. l.

evangelium és G. Sand asszonya közt! Az anyának a torna s általában az egészségtan már csak azon egy igen fontos ezélből is szükséges, hogy gyermekeinek jó dajkája lehessen. Természetes, hogy a gyakorlatoknak a leánykák természetéhez kell alkalmazkodniok. Már Guths Muths is kiterjesztette a tornát a leányokra ugyszintén Jahn is, de az ő szemefénye a komoly, tetterős férfiaság volt. Elias Londonban több urhölgynek adott tornaleczkéket. Többet tett ezeknél Werner s végre Spiesz, ki a nőtorna-mesternek eszménye volt. Ő a tánczot visszavezette oda, a hova való, a tornába. S ha a tánczmesterek tornai képzettséggel bírnának és Spieszt tanulmányozásuk tárgyául tennék, akkor remélhetnők, hogy a táncz igazi művészetté leszen. Ami a leánykák mesterét illeti, mi, valamint általában a nevelésre, úgy a tornára is nőket alkalmaznánk.

Garanszegi Lubrich Ágost.

A tanodai törvényekről.

Tisztelt szakosztály !

Ismét egy tett ígéretet kellene beváltanom : a tanodai törvényekről kellene közlenem észrevételeimet. Mennyiben fog ez sikerülni, úgy hogy önöket csak némileg is érdekelhesse, nem tudom, — sőt — őszintén megvallva — kétkedem, hogy ez így történhesék. Amit tehát kérnem kell ezuttal, az — önöknek nem annyira szives figyelme, mint inkább elnéző türelmök.

Mondhatok-e újat e téren ? Mondhatok-e olyat mit önök épen oly jól, vagy még jobban is nem tudnának mint én ? Bizonyára nem. A tanodai törvények irányában alkalmazható általános vezérelvek önök előtt ép oly ismeretesek, mint bárki előtt, ki a tan- és nevelésügygel, ha csak rövid ideig is, de lelkiismeretesen foglalkozott. Mi az tehát mégis, ami engem a tárgy szellőztetésére indíthatott? Nem egyéb, mint egy-egy különleges eset, egy-egy felőtlőbb sor bonczolgatása. S habár önök ezt is már tizszer, tán százszor is véghezvitték ugyanazon boncztárgyon, mely jelenleg előtttem fekszik ; s habár önök ezt behatóbb éllel, mélyebb ítéllet és fényesebb eredménynyel tehetnék is netán előfordulandó tüzetesebb tárgyalás alkalmával : engedjék meg mégis, hogy ezuttal — mint régóta kiszemelt egyik kedvenz tárgyammal ; a türelem kedvezményének újabb kikérése mellett, futólagos átpillantás modorában, néhány sorban, néhány perczig foglalkozhassam.

2.

Engedjék meg mindenekelőtt : hogy egy két rég ismert, régi érvényű, szinte avultnak látszó — de mindamellett is örökké úde-alaptételt vázlatosan előrebocsássak, nem önök untatására, hanem azon szempontból leginkább : hogy a nálunk is hangoztatott s helyesléssel találkozott, de általános érvényre is emelkedő népiesítés szolgálatában pár szemernyi homokkal én is járulhassak

amaz épülethez, mely a nevelési közértelmiség hiveinek mentől nagyobb számban való befogadására lesz szánva.

Kicsévelt szalmát újra csépelni okvetlenül hálátlan munka; mindamellett ide jegyzek néhányat a rég elcsévelt alaptételek közül.

a) Minden törvénynek szülője a szükség, a fölmerült egyes esetekből nyilvánuló szükségesség.

Mennyire boldognak képzelhetjük ama kort, melyben az ős világ bölcse fölöslegesnek tarthatá büntetést szabni az apagyilkosra. De a szükség megszüle az ilyen törvényt is.

b) Minden törvény két lényeges fő-alkatrészből áll : az egyik a betű, a másik a szellem.

Mindenütt, hol az embert eszerben hagyja a törvény betűje, eligazodást kell meritnie a törvény szelleméből. De viszont : hol a szellem, mint felsőbbrendű elem határozott irányt szab, ott nem szabad azt s annak föllengzőbb röptét a betű nehézkes, idomtalan nyügének megkötnie.

c) Minden törvény hatásereje csak azon korlátokig terjedhet, a melyben belül sikere, vagyis végrehajthatósága lehetséges.

Nem kell tehát oly törvényt alkotni, melyet végrehajtani általában nem lehet, vagy oly körülményekre alkalmazni, melyekben a végrehajthatás nem remélhető. Mert egyik esetben ép úgy mint a másokban kockáztatjuk a törvény fönséges eszméjének tekintélyét.

d) Minden törvénynek önmagában bevégzett, kikerekített egyöntetű egészet, valamennyi részeiből alakult összhangzó összelmet (complexus) kell képeznie.

Ezen összelmiség követelményei szerint tehát nem szabad valamely törvénynek egyes részeiben vagy pontjaiban akár ellenmondást tartalmaznia, akár oly lazaságot feltüntetnie, mely gyöngeségét elárulja, tarthatlanságát nyilvánítsa, vagy következetes végrehajthatóságát csak szerencsés véletlen körülmények összehatásának kegyelmétől föltételezze.

e) Minden törvény legyen lehetőleg rövid, szabatos, világos, határozott, — de egyszersmind komoly és fönséges minden kifejezéseiben, hangjában és modorában.

Szerencsétlen törvény tehát az, melyben oly gyarló oldalak, oly rések tárulnak elénk, melyek nem csak a művészebb elmeél-

nek vagy ítészeti bonezkésnek szolgálnak sebezhető pontokul, hanem még a köznapi s útfeli ötlet, a leglaposabb élczeskedés gunyorának és gunyolódásának is keresetlen s mintegy önkényt odavetett céltárcsájául kínálkoznak.

f) Minden törvény legyen, ünnepélyes szigora mellett, emberileg nemes is, ölelköztesse össze az igazság elvével a méltányosság elvét is; tüntesse föl fokozataiban a következetes fokozatosság lélektani érdekeit.

Gyarló tehát mind azon törvény, mely rendeleteinek fokozatos lépcsőzeteit a véletlenre, szeszélyre vagy egyéni felfogásra építi, s e mellett a végrehajtót vagy a betű tekintélyével köti meg, vagy ellenkezőleg az önkény magyarázatának kaput nyit.

g) Végre minden törvénytől megvárható, hogy a részletek alkalmazásában a végrehajtó számára bizonyos önállóságot, függetlenséget biztosítson úgy, hogy ezt a törvényben kimondott szabály ellenére más mellékrendelet ne foszssa meg erejétől.

Nevetségessé lesz tehát mind azon törvény, melyről tudatik, hogy a szavaiban kifejezett határozottság daczára, nem az elitált netáni fölelbezhetésének lehetőségéből, hanem magának a közvetlen végrehajtó elvszerűleg kimondott megkööttsége- és tehetlenségéből meriti hatástalanságát vagy épen semmiességet.

3.

Az elsoroltam hét alaptételt tanodai törvényeinkre, különösen azokra alkalmazva, melyeket a m. kir. helytartótanács 1864. apr. 24-én adott ki, s melyek még mindekkorig érvényben vannak, azt kell bevallanunk, hogy azok igen sok gyarlósággal és hiánynyal bővesek, sőt, hogy egészben s mindent összevéve a felállítottuk alaptételek talán egyikének sem felelnek meg teljesen.

Mondhatná valaki : minek ezt feszegetni : minek épen most, mikor hihetőleg ugyis újabb és szebb és jobb törvényekre van kilátás ?

Megengedem ez utóbb érintett föltevést. De épen azért kell bírálat alá vennünk ama törvényeket, hogy ezzel is siettessük a létesülendő jobbnak mihamarábbi életrekelését egyfelől, — másfelől pedig történelmi — s reméljük, nem sokára : régészeti

— érdekességből is kimutassuk azt : milyenek valának (mondhatnók : vannak) ama törvények, melyek alatt, mint a „forgó viszontság járma alatt“ — részben ugyan a fiatalság, de leginkább mi, oktatónevelők „nyögünk.“

De mielőtt némely részletek bonczolgatására térnék, ki kell jelölnöm azon álláspontot, melyből ezen törvények ügyes-bajos léte főképp serkedezni látszik.

Ezen álláspont — a teljes általánosság álláspontja.

Tanodai törvények nem birhatnak oly általánossággal, mint a tizparancsolat, mely a mózesi és krisztusi hitéletre egyaránt alkalmazható, — sőt tudjuk, hogy az ó-szövegség ama törvényei is szenvedtek módosítást az új-szövetség szellemében. Tanodai törvénynek — ha jó akar lenni — mindenek előtt két főszakaszban kell nyernie kifejezést; egyik a minden körülményre, helyre és egyéniségre alkalmazható általánosság, — a másik ama különlegesség, mely nem alkalmaztatik, hanem alkalmazkodik az egyének, helyek és körülmények különbözősége- és különféleségéhez.

E megkülönböztetésnek a (hadd nevezzem : régi) törvényekben semmi nyoma. S innen magyarázható a mintegy erőszakos összeforrasztásból származó darabosság és vegyületlen keverékesség.

S most tartsunk egy kis szemlét.

4.

Az érvényben levő tanodai törvények egy előszóbból és négy fejezetből állanak, utóbbiak összesen 37 cikkelyt tartalmazván.

A fejezetek szólnak : vallásról; fejedelem, hatóságok és tekintélyekről; tanulmány- és fegyelemről; megrovások és büntetésekről.

A logikai fonal, mely a cikkelyeket egymáshoz fűzi, nem mindig sima és hibátlan; itt-ott egy-egy göresöcske látszik meg rajta, mely az akadálytalan összefüggést néha észrevehetőleg gátolja.

Ha e cikkelyek irányában a főnebb említett alaptételeket alkalmazzuk, a következő észrevételeket tehetjük.

a) Mi szükség volt az 5-ik cikkelynek külön megalkotására :

hogy a hittudományt szorgalmasan tanulni kell. Vajjon nem kell-e a tudományt mint tanulmányt az isteni tisztelet egyéb tényeitől megkülönböztetni? s vajjon a tanulási szorgalom nem illeti-e a hittudományt épen úgy mint a többi tantárgyakat s ezeket úgy mint amazt? — Bármilyen jelesen tudja is a fiú a hittudományt, ez mit sem segít rajta osztályozását tekintve, ha a többi tárgyakból avagy csak egyből is megbukik. S valóban nem egyszer tapasztaljuk ama tévedést egyes szülők részéről, hogy meg nem bírnak nyugodni gyermekük megbuktán, mert „hiszen a hittant igen jól tudja“. — Ily téves felfogást nem kell még elősegíteni egy külön törvényezikelyre való hivatkozás által, mely az egyéni bal-magyarázatnak tápanyagot nyújthat.

Szükséges volt-e s illő helyen áll-e a II-ik fejezet keretében a 11-ik cikkely, mely a tanuló-társak kölcsönös szeretete- és becsüléséről szól? Mikép került e pont a „hatóságok és tekintélyek“ keretébe? És szükség volt-e rá itt, midőn a fegyelem rovata alatt az egymás bántalmazása és károsítása — miat rokon eszme szüleménye — úgyis külön tárgyalatik.

Szükséges volt-e általában — középtanodai, alsóbb osztálybeli tanulók irányában, s ha mégis volt: van — az alkotmányos élet kezdete óta — a 24-ik cikkelyre, mely a hittel kötelezett katonák csábitásáról szól? Vajjon képzelhető-e azon eset: hogy 10—12 éves gyermek valamely hadvitézt az ő szolgálati kötelességének megszegésére csábithasson? — Mennyire kell-e sülyednünk a régi görög kor óta, midőn az akkori apagyilkolási lehetetlenség ellenében mink ilyféléket is lehetőeknek tartunk!

b) A törvény szellemének azon erővel kell birtania, hogy az emberi lelket általában — s különösen a lélektan elvei szerint — emelje, nemesítse. Ezt a kellő s természetszerűleg fejlődő egymásután által is kell eszközölnie.

A teendők fontosságát kétféleképen lehet jelezni; vagy úgy, hogy a legfontosabbat nevezzük meg legelőször s ezt sorban követik a fokozatosan kevésbé fontosak; vagy úgy: hogy a fokozati haladvány szabályai szerint a legelső helyen említett legkevesebbé fontosról emelkedünk lépcsőnkint föl a legfontosabbig.

E tekintetben a II-ik fejezet egészen el van tévesztve. Mert az, hogy legutolsó helyen áll a főnebb már érintett (a tanulókat illető kölcsönösségi) cikkely, azt gyaníttatja ugyan, hogy a tiszt-

telettevési fokozatokat a legfelsőbben kezdve a legalsóbb lépcsőig akarja vezetni e fejezet; de akkor a többi pontok közt nincs lélektani, különösen paedagogialig-lélektani, következetesség.

Meghagyva ugyanis hódoló készséggel legmagasb s legelső foknak a fejedelem iránti tiszteletet, mint a hon minden fiát, öregét apróját egyenlő mértékben illető kötelmet, a többire nézve egészen más sorozatot követel a paedagogiai lélektan sőt a nevelészeti erkölestan is. Tanodáról van szó, uraim! — tanodáról, mely gyermekeket nevel, s ezek irányában némileg helyettesíti a családot. Gyermekekre nézve első tekintély a szülő, második az ezt helyettesítő nevelő és tauár, s csak ezután következhetik a külső tekintélyek egyéb serege: főrangu, hivatalnok, pap és katona. Ha ezen természetszerű s az igazi, nem ámitó és képmutató jellemek előkészítésére egyedül biztosan vezethető sort felfogatjuk, bünt követünk el a nevelést egyedül biztosan fejleszthető lélektan elvei ellen.

Ehhez járul még az is: hogy e fejezet 8-ik czikkelye a főnebb felállított c) alaptétel ellen is vét, amennyiben a fenálló törvény minden irányban való végrehajthatása vagy ellenőrzése csalókássá válik. Mert mit tudhatja a tanuló — a polgári öltözet egyenlősége mellett — ki légyen főrangu, ki légyen felsőbbbségi személy? Ezek irányában tehát a megkívánt tisztelgéseket nem gyakorolhatja. S így maradna csupán némely külső jelvény, például: a vörös öv vagy aranyos gallér, mely az elrendelt tisztelet nyilvánítást megvárhatná, vagy netán egy-egy rendjel, mely néha oly mellen is csilloghat, mely akkor, midőn vele földiszittetett, hazánk és nemzetünk iránt talán nem a legtisztább érzületet táplálta. Már csak a kizárólagosság e szempontjából sem kívánhatni a mindenkor lelkes s valóban honszerető tanárától, hogy ama rendeletnek minden körülmények közt érvényt szerezni törekedjék. A mai fiatalságot — ha igazak akarunk lenni — nem lehet, nem szabad oly szellemben nevelnünk: hogy csak ruhát vagy jelvényt tiszteljen, hanem abban: hogy akár jelvényt, akár e nélkül az embert, az egyént, az érdemet becsülje meg és tiszteletet mutasson iránta.

Hasonlag összeütközésben áll a törvény szellemével annak merev betűje a IV-ik fejezet 35-ik czikkelyének a) pontja által kifejezett rendeletben, mely szerint a tanulónak az iskolában visszatartatása csupán a mulasztottak pótlásával hozatik viszonyba. E szerint tehát erkölcsi kisebb kihágások, vétségek, rendetlenségek

bűnhesztésére ezen mód nem is volna alkalmazható? S ily esetben első fokul az igazgató által való megrovás az osztály előtt lenne csak alkalmazandó? Nem is említve az ezen czikkelyben előadott fokozatok etikai hiányosságát, — mire később tán visszatérek — csak azt kérdem: mi igényel nagyobb figyelmet és rögtönibb eligazítást és orvoslást, vajjon az egyszer-másszori leczketanulási hanyagság, vagy valamely elkövetett csiny, mely tovaharapódzásával ragályóssá is válhatik? S ily esetben vajjon ne intézkedhessék a tanár, az osztályfőnök közvetlenül, vagy az igazgató a törvény szellemében szabadon? Igen ám, de ott van a kihirdetett törvény s annak fokozatai, melyekre a növendék, vagy annak szülője, barátja, hivatlan pártfogója is hivatkozhatnak. Vagy nem pengette-e már egyik-másik — éppen nem paedagogiai értelmű — lap oly szerű visszaéléseket, melyeket éppen csak neki tetszett visszaéléseknek nevezni? De ilyesmi felzaklatja aztán a hasonló értelmetlenséggel áldott ama közvélemény-töredéket, s alig sejtve alig álmódva fölkerekedik a baj a tanodai törvény alapján, melynek betűje ugyan ki van hirdetve, de melynek szellemi életerejéről nem emlékezik egyetlen árva megjegyzés sem!

5.

c) A végrehajthatás bizonytalanságának rovatába esik a már imént említett tisztelgési rendelet.

De lássunk még többet is.

Ilyen például a 28-ik czikkelyben a színház-látogatási ügy — Vajjon lehetséges-e, például Pesten, öt-hatszáz tanulóból álló intézetnél ellenőrizni azt: hogy csak azon tanuló mehessen színházba, kinek az igazgató megengedte? S ha ennek lehetlenségét minden tanuló első tekintetre belátja: vajjon hová lesz akkor a törvény eszményi tekintélye?

Ilyen (30-ik czikkely) az éjszakázás, esti járkálás tilalma. Ki fogja ezt ellenőrizni nagy városban, hol a lelketlen élelmezők gyakran magok palástolgtatják a dolgot, csak hogy a tanulót maguknál tarthassák? A tilalomnak, természetes, hogy fenn kell állnia; de ez magában véve nem elég. Mindaddig, míg az országos és városi hatóság együttevő kérésével nem alkottatik oly szabály, mely szerint csak felsőbbbségi engedély mellett lehessen valakinek tanulót szállásra fogadnia, mindaddig ama törvény örökös játékszer a lelketlenek beszében.

Összefügg ezzel s majdnem azonos vele a szállás fogadási rendelet (34. cikkely). Ötszáz tanuló közül alig tíz kérdezi meg az igazgatót e tekintetben. Mindenekelőtt ama nyegle hajhászokat kellene hatóságilag letiltani és akadályozni, kik a városba érkező tanulókat és ezek szüleit uton-utfélen, gőzhajónál, indóházban, vám-vonalnál elfogják, ámitják és hitegetik a legtisztességesebb helyekkel — csupán ama négy-öt forintnyi borra valóért, melyet a néha nagyon is nem tisztességes szálláskínálóktól kapnak. Hol van itt a törvény biztosítéka? hol van a sanctio?

d) Az egyöntetűség, bevégzett, kikerekített egészletiség szempontjából ezen tanodai törvény — mint törvény tekintve — számos gyöngeségben sínylődik. Legfeltünőbbek ezek a fegyelemről és büntetésekről szóló fejezetek egyes cikkelyeiben.

Ugyan is a fegyelmi rovatban elmondatik egyik dologról: hogy tilos, másikról: hogy ajánltatik, harmadikról: hogy rossz ítéletekre nyujthat alkalmat; ismét egyik pont jogsértést emleget, a másik őrizkedésről szól, a harmadik ovakodásra int. Oly tarkaság, melyet lehet ugyan kellőleg megvilágítani alkalmas magyarázattal; de ki áll jól, hogy erre nézve is önkényt, túlkapást, visszaélést nem csap szemünk közé egyik-másik hirlap, ha a magyarázat, a megvilágítás valahogy nem talál neki tetszeni.

Mert ime, magában a törvény szövegében nem találjuk mindig a dolog belső lényegének megfelelő, arányos szabálmérvet. — Például: a csönd és figyelem az előadások alatt csak ajánltatik (15) a pörlekedés, veszekedés csak mellőzendő (12), az előadásokra későn jönni mindenkép tilos (16); pedig bizonyos, hogy nagyobb hasznót merit a tanuló, ha csak három negyedig vagy akár fél óráig hallgatja is az előadást, mint hogyha azt végkép elmulasztja s a folyosón ácsorog. — Tiltatik a gyűjtögetés (24); vajjon olyan is, melylyel valamely szegény tanuló társát kívánja fölsegélni az osztály?

Nézzük a megrovásokat és büntetéseket.

Feltűnő először is az: hogy a tilalmi és büntetési pontok közt nincs összefüggés, nincs oly lánczolat, mely rá és illetőleg visszamutatva: melyik vétségért, melyik büntetés szabandó ki. — Azt mondhatnák itt: hogy épen ebben van fentartva s megőrizve a tanárok számára a törvény szellemében teendő intézkedések szabadsága. S valóban ugy látszik, ez forog fenn itt. De csak is látszik. Mert a büntetési fokozatok nem fejeznek ki határozottan semmit,

kivévén a részletesen felsorolt kizárási eseteket. — De a kizárási intézkedést megbénítja a — néha nagyon soká késedelmező — többségi helyben-hagyás.

De ezeket mellőzve lássuk a többi s alkalmazzuk rájuk a lélektan mérbotját.

A harmadik fokozat degradatio, az osztály minden tanárának határozta következtében, — vagy (mint súlyosabb fok) padon kívüli állítás a tanítás ideje alatt. Vajjon folytonos padon kívül állás értendő e itt, például négy óráig szakadatlanul? heteken, hónapokon át? Mit mond erre a korszellem humanismusa? Vagy csak egyszeri kiállítás legyen? S akkor több e ez, mint a degradatio? s több-e — különösen erkölcsileg — mint a második fokon említett igazgatói nyilvános megrovás? Mikép fogjuk itt kellőleg árverezni a becsületérzést? — Sőt még az is kérdés tárgya lehet, vajjon a negyedik foku büntetés, a tantárgyülésben kimondott ünnepélyes megdorgálás, hátékonyabb-e egymagában mindig, mint az osztály előtti megrovás, minthogy amaz — bizonyos tekintetben — mégis inkább in camera caritatis, történik. Mert az, hogy a tanárgyülés minden tagja tudomást vesz a megdorgálnak vétségéről, reá nézve néha talán nem oly terhes, mint az, ha osztálytársai is tudnák és hallauák, mit mondanak neki. Azért ezt a nyilvános megfeddészel kapcsolatba hozni igen hathatós lehetne.

Nem fűzöm tovább e pontokat, hanem áttérek az e) alatt felállított tétel követelményére.

6.

e) Azt kívánjuk : hogy a törvény ne szolgáltatson nevetségi tárgyat, ne nyújtson anyagot lehető gúnyolódásra — sem elvben, sem kifejezésben.

Ha e szerint mérlegeljük az előttünk fekvő törvényeket, több pontba ütközhetik bíráló figyelmünk. — Ilyen a 25 cikkely, mely szerint a tanuló ifjuságnak tiltva van az igazgatót vagy tanárokat fáklyás zenével megtisztelni. Ez alkalmasint a politikai színezetű tüntetések akadályozására volt irányozva, melyek néha veszélyes szelleműek is lehetnek és — lehettek volna. — De tegyük föl, hogy tanárt megválasztanak országos képviselőnek; vajjon tiltva lesz-e, ha a netáni fáklyás zenét épen a fiatalság kezdeményezné? — S ellenkezőleg macskazenét szabad-e adni a tanárnak? vagy fáklyátlan dalárdai énekkel szabad-e megtisztelni? Akármint ve-

gyük a dolgot, ez oly pont, melynek felolvasztatását a tanuló ifjúság többször kedélyes kacajjal fogadja. S illik-e törvénynek ily — valljuk meg egészen természetes — kaczagásra okot szolgáltatni?

Ilyen a 29-ik czikkelyben a fürdésre vonatkozó „úszógatya“-féle kifejezés. Ezen aztán enm csak a felserdültek, de még a kicsinyek is nevetnek — bármi komoly arcezzal törekszünk is a czikket előadni.

Mellékesen érintem az összefüggéstelen logikát, mely ugyanezen 29-ik czikkelybe összeszorítja a dohányzással és bot hordozással a csuszkálás-, esolnakázással és fürdéssel a pénzre üzött kártyázást, tekézést stb. — holott ez utóbbi tilalom sokkal jobban fért volna meg egy kalap alatt a 22-ik czikkelyben, mely cserélésről, elzálogításról és pénzkölcsönzésről szól.

De még ezen pénzkölcsönzési tilalom is — határozatlanságánál fogva néha egy-egy mosolyt csal egynémely ajakra. Hogy a fiuk egymásnak, — talán épen uzsorára is — ne kölcsönözzenek pénzt, teljesen rendén van, de hogy mástól, különösen a szülők-től erre netán felhatalmazottaktól szükség esetén ne kölcsönözheszenek, erre a tanodai törvény alig terjeszkedhetik ki.

A 32-ik czikkely és a 36-diknak b. pontja egymáshoz viszonyítva szintén — legalább titkos — gunynak tár kaput, a meny nyiben a törvények könnyű szerrel ki játsztatását teszi lehetővé. Nyolcz egymásutáni napon való igazolatlan kimaradás az intézetből való kizáratását vonná maga után. Azonban, ha hat hét napi kimaradás több izben ismétlődnék is ily módon: a törvény betűje nem alkalmazható. S e pont körül valóban tapasztalhatni a furfangosságnak sokféle kísérleteit.

Nem akarom szörszólhasogatólag még tovább folytatni e taglalást. Csak pár szót említek még meg az f) és g) alaptételek irányában.

A büntetések közt a 35-ik czikkely e) pontjában fokozatos menettel említettik, iskolai börtön, testi büntetés vagy az erkölcsiségből rosz jegy. — Vajjon a testi büntetést a magasabb osztályu ellen is alkalmazzuk-e ép úgy mint a kisebb ellen? S vajjon a testi büntetést hogyan és ki által lehessen alkalmaztatni? Szükséges-e erre a szülők előleges beleegyezése, mint a korábban érvényes rendeletek tartják. Maga a tanár legyen-e a végrehajtó, mint hasonlólag külön rendelet mondá? S ha a börtönt csak kétszer lehet

alkalmazni azon egy tanuló irányában: vajjon a testi büntetést hányszor lehetne?

Továbbá: az ismétlő kizárandó minden tanodából, ha az év végén általános harmadrendű sorozatot nyer. Hát ha csak másodrendű sorozatot nyer: akár ötször is ismételheti az osztályt — ugyanazon helyen is?

A kizárások legutolsó pontjában egyszerre felüti rémfejét — a bizonyítvány-hamisítás, mely pedig az egész szövegben sehol elő nem fordult. — S milyen bizonyítvány-hamisítás értendő itt? vajjon csak a tanévet igazoló osztálybizonyítvány, vagy az egyes leczkemulasztásokat igazoló bizonyítvány hamisítása is? Utóbbi esetben talán nem felelne meg egészen az f) alatt említett emberileg nemes és lélektanilag fokozatos következetességnek. Meg nem különböztetve s külön nem említve pedig lehetőleg az egyéni önkény eszközül szolgálhat.

Ezeknek vázlatos érintése után emelkedjünk már most az általános szempontra.

7.

Rövid fejtegetésem 3-ik szakaszában említém a teljes általánosság szempontját mint a törvényekből serkedő bajok egyik főforrását.

Ime, a törvény meg van írva, pontos kihirdetése elrendelve — minden különbség nélkül.

S itt két irányban nyilatkozik az elv merevségéből sarjadó hátrány.

Első szokásos elv: hogy azonegy tanintézet növendékeit kell hogy ugyanazon törvény kötelezze — második: hogy az egynemű intézeteknek mindenütt ugyanazon törvények alatt kell állniok.

Első tekintetre ki tagadná ezen elvek alaposságát sőt szépségét?

De méltassuk egy második tekintetre is.

Rendíthetetlenül igaz-e: hogy a 18 éves ifjúnak még, s a tíz éves gyermeknek már mindazon egy különleges és apróbb részleteket tartalmazó törvények alatt kelljen állnia?

És szükséges-e, hogy a helybeli, nagyon változó és eltérő, viszonyok és körülmények daczára mindenütt ugyanazon törvények hirdettessenek, minden részlettel alphától omegaig?

Ha e kétféle alkalmazást elengedhetlennek tartjuk, többféleképen jutunk felszeg állásba.

Igy történik, hogy megtiltjuk a doányzást és szivarozást „főleg nyilvános helyeken a 10 évesnek ép úgy mint a 18 éves ifjunak, s így megtörténik az is, hogy nem nyilvános helyen, otthon, dihányzik néha 12—13 éves fiú: — mert hiszen atyja sem ellenzi ezt.

Igy történik: hogy tánczleczkék látogatása sehol sem levén tiltva, nem is lehet kellőleg ellenezni — a törvény betűje szerint — az afféle csoportulatos táncztanulást, hol némely ifjú csupa galanteriából meghülést, s ebből aztán öldöklő tüdőbajt szerez.

Igy esik, hogy az általánosság elvének alapján fürdést és csolnakázást tiltunk ott, hol nincs sem folyó sem tó, és színházi látogatást oly helyen is, hol színi előadásnak híre sincs, ha pedig elvértve mégis előfordul, annak pártolása — lehetőség szerint — hazafiúi kötelesség színébe öltözködik stb. stb.

Azért én azt tartom, sőt egyedül czélszerűnek csak azt hiszem: legyenek a tanodai törvények olyanok, mint a polgári törvények, azaz kétfélék: általánosan és mindenütt egyaránt kötelezők, s e mellett legyenek különszerűek is, részint az ifjúság korbeli fejlettsége, részint a helyi viszonyok igényeihez képest. Különösen az utóbbiak megalkotását és szövegezését bizzuk mindenütt a tanári testületekre. Hogy azonban ezek mégis valóban kötelező érvényűekül ismertessenek el nem csak az ifjúság, hanem a szülők által is, s ne jelenjenek meg a balmagyarázatnak ürügyet szolgáltatható egyénieskedési önkény szívében; legyenek ily különleges és a helyi állapotokhoz mért törvények a legfelsőbb tanhatóságnak fölterjesztendő, mely ezekre is rányomja a felsőbbbségi tekintély és megerősítés pecsétjét.

Igy aztán lesznek a változhatlan erkölcsi igazságokon alapuló s az általános emberi és emberiségi kötelméhez kifejező általános, valamint a különleges viszonyoknak és a kor kívánalmainak megfelelő, s éppen ezért időről időre változtatható, módosítható szabályaik, melyektől a teljes meglegedést senki sem fogja megtagadhatni.

S itt végezetül egy némileg kényes természetű pontot érinteni szükségesnek tartok, mely — kinyilatkoztatom — egyáltalán nem akar az eddig mondottak bíráló színvonalára emelkedni, vagy határozott javaslat alakjában föllépni, hanem csupán és

egyedül igénytelen — s ismétlem jószándéku — figyelmeztetés mellékes szerepében akar megjelenni. S ez a vallási szertartások némelyeire vonatkozik.

Azon szemrehányás, hogy nem akarnám bevallani nyiltan és tetteleg katolikus létemet, azt hiszem, nem érhet engem. S így a mit mondok, sehogy sem vehető a vallási szertartások kicsinylésének. Szívből és őszintén vallom azoknak hatályát és magasztos czélját, de épen, mivel azt akarom, hogy e czél, e hatály ne legyen csak képzeleti, hanem legyen valódi, — ép azért bátorkodom e csekély megjegyzést tenni.

A búzaszentelési és kereszttjáró héti körmenetek nagy városban — például Pesten — semmikép sem emetik sem a nagy közönség ájtatosságát, sem magának a fiatalságnak lelki buzgalmát. Vagy növelheti-e akárkinek is vallási és erkölcsi érzelmét az, ha az elhaladó körmenet — a köznapi élet zajló forgalma között — majd egy-egy szekér, kocsí vagy targoneza tolakodásai ellen mintegy védekeznie majd a boltok előtt földött fővel s pipa-, szivar- szóval ácsorgó csoportok mosolyait látni kénytelen? Kisebb városban hol a lakosság nagy tömege maga is részt vesz az ájtatosságban, teljes hatást gyakorolhatnak e körmenetek; de például Pesten, hol a kirendelt kisebb és nagyobb tanuló ifjuságon kívül (elemi és középtanodák) legfőlebb néhány öreg asszony csatlakozik az ájtatossághoz, nagy benyomást, benső eredményt alig szülhetnek (Bécsben rég elhagyták ezeket). Azért azt hiszem: hogy erre nézve is lehetne talán — nem vitatom a lehetőséget — némi helyszerű módosításokat engedni, vagyis az illeték helyekről elrendelni. S a czél — ha az összes ájtatosság, mi nagyon rossz időben úgy is megtörténik — azon egy szentegyházban végeztetnék — a lelki buzgóság érdekében talán teljesebben éretvék el.

Egyébiránt mint mondtam, ez csak mellékes, s épen nem balszándéku, szerény megjegyzés.

Illenék most még az összehasonlithatás és igazság érdekében egy pillantást vetni a Budapesti tanáregylet emlékiratában tervezett tanodai törvényekre is. De már is nagyon szélesre terjedvén jelen észrevételeim „néhány sora“, kérem a t. szakosztályt: sziveskedjék nekem erre amennyiben szükségesnek fog mutatkozni más alkalommal engedélyt adni.

Ney Ferencz.

V. A magyar királyság földrajza,

az alkotmányos felosztás szerint iskolai s magán használatra írta Batizfalvi István, tanár, a magyar kir. természettudományi s földtani társulat rendes tagja, második kiadás (1860).

Ritka az oly ifju, a ki utazni ne szeretne; nem csak a kalandvágy, nem csak a házi kötelekekből való felszabadulás és önállóbb mozgás reménye szítja a kedvet, hanem az az óhajlás is, hogy lásson új vidékeket, más arcokat idegen viszonyokat és szokásokat. A távol, az ismeretlen iránti érdeklődés, velünk születik. Már a gyermek is sovárogya nézi a bérczet — vajjon mily vidék terülhet el mögötte? vágyakodva néz a patak után — vajjon mily partokat fog még az látni? megirigyli a kocsit, mely az országút porába burkolódzva a völgy hajlásánál eltűnik. S ugyanezen vágyánál fogva kapva kap az úti rajzokon, ha nem is, kalandosak, csak eleven képeket nyujtsanak. De miért említem ezt, midőn földrajzról akarok szólni? Azért, mert az utleírások úgy tünnek föl nekem a földrajz irányában, mint az életrajzok a történelem irányában; ebből pedig azt következtetem, hogy a földrajzt az ifjuság tanulmányai között a legvonzóbbak sorában kellene találnunk — s ha nincs úgy, ez a tanárokon vagy tankönyveken múlik, nem a tanulókon. A földrajznak — saját tárgyán kívül, mely már magában is ingerlő — különös érdeket és tanulságos jelleget kölcsönöz az a körülmény is, hogy minden lépten-nyomon érintkezik, hol a természetrajzzal s természettannal, hol a történelemmel, néprajzzal és statistikával. Sokfelé nyitja meg az ifju szellemi látkörét, sokfelől összehordott vonásokat illeszt képeibe, melyekben sem a tápláló erő, sem az izesség nem hiányzik. Ha mégis azt tapasztaljuk, hogy a tanítvány a földrajzt unalmas studiumnak tartja, hogy csak amúgy álmosan jártatja szemét s ujját a térképen s lelketlenül morzsolja le a betanult czifra neveket — akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy a hiba nem ő benne van,

hanem a tanítás módjában. A kitanúlt szakács a maga konyhabölcsességében a legízesebb gyümölcsből is szabályszerű, emésztetlen kotyvalékot képes készíteni. Ha ez mesterség, akkor az előttem levő földrajzi munka is — melyről szólni akarok — mestermű.

E tankönyv szerzője a régóta szélesre taposott országúton jár, mely a legunalmasabb s a legkevésbé czélszerű, t. i. teljesen mellőzi a physikai földrajzt s a politikai, statistikai földrajzra veti a súlyt. Rövid 8 lapon tárgyalja általában az ország kiterjedését, föld-alakzati viszonyait, vizeit, éghajlatát, lakosait, ezek szellemi műveltségét, az ország alkotmányát — s örvendő, hogy ezen apróságokon oly kamar túlesett, menten neki fog az egyes kerületeknek s az országot megyénként leaprigatja. Hogy meggyőződjünk e tanulmány élvezetes voltáról, legjobb lesz szóról szóra ide iktatnom egy megye ismertetését. Itt van például **Tolnamegye**: „65 □ mfd. Lakosainak száma 180,000, ezek között 125,000 magyar. Tolnamegye egy részben róna, más részben hegyes. Folyói: a Duna, a Sárviz, a Kapss, a Sió és Sárviz-vagy Nádor-csatorna. Termékei: búza (sok), burgonya, kender, dohány (sok), gyümölcs, (dinnye), szőlő, fa. — Virágzó a szarvasmarha — ló, juh, sertés, méh, és selyembogár tenyésztése. Erdőiben szarvasok, őzek, folyókban halak találtnak. Az ásványosságból kőszene van. Van e megyében 20 mv. 87 falu, 86 puszt. — Eloszlik 4 járásra, ezek: a földvári, simontornyai, völgysegi és dombóvári járások.“ — Ezután következnek a megye legnevezetesebb helyei járások szerint.

Már most a szegény tanuló ezt a lelketlen nótát kénytelen elfűjni annyiszor a hány megye van: az alaphang mindenütt ugyanaz, csak más számok, más nevek, egy helyen a búzát kell kihagyni, más helyen a festést vagy selyembogarat, vagy az ásványosságot néhány érczel megtoldani. Lehet-e kedve, lehet-e haszna az ily tanulásban? képei a megyéről nem alkothat magának: mert hogy miként váltakoznak a hegyek meg síkok, miként találkoznak a völgyek, merre terülnek az egyes folyók mellékei — minderről egy árva szóval sem történik említés; a tájrajznak híre sincs. Ez pedig minden esetre vonzóbb és tanulságosabb volna, mint annak főlemlítése, hogy folyókban halak találkoznak — mert ugyan melyik folyóban nincs? És méltányosan megkívánhatjuk e tőle, hogy mindezen számokat, ezen termékeket minden megyére nézve külön külön megtartsa emlékezetében? De föltéve a legjobb esetet — ha

ugyan nem akarjuk ezt a legrosszabb esetnek tekinteni — hogy megtartja, mi haszna van belőle? Hogy, Tolnamegye nagysága 65 □ mfd, hogy négy járásra oszlik, hogy 20 mezőváros és négy annyi falu van benne, hogy búzát stb. termel, és szarvasmarhát tart — mindezen adatokból a szegény fiú édes kevés lelki táplálékot fog kisajtolhatni, mindezek csak nyers feldolgozatlan tömegül fognak nehézkedni agyvelejére.

Ha azután a tanuló így végig izzadott a megyéken, lehet, hogy úgy a hogy fogja ismerni az országnak 50—60 darabját, de az országot egészben véve korántsem. Egy mozaik fog lebegni szeme előtti melynek töredékes képeit semmi okszerű rend, semmi természetes kapcsolat nem fűzi össze egészszé; hasonló ama gyermekjátékhöz, a rakóképhez, melynek mindenik darabja a kép egy-egy részét tünteti főt, s melynek csak akkor van értelme, ha egyenkint vesszük vizsgálat alá. Itt találkozik egy darabka Dunával majd egy hét mulva egy másikával — de pályájának futásával, jellemével meg nem ismerkedik; figyelemmel kezdi kísérni az egyik hgylánczot, de közép-uton megállítja a megyei határdomb — folytatása majd következik, ha az illető megyére kerül a sor.

Ha a tanár, a ki saját gyakorlatából tapasztalhatta ezen erőszakosan felaprózó rendszer meddőségét és céltalanságát, a rendszerhez mégis ragaszkodik, azt kevésbbé tulajdoníthatom a belátás hiányának, mint inkább a csökönyösségnek, mely nem ambiálja az úttörés dicsőségét, hanem megmarad kényelmesen a megszokott, régi csapáson. Azért, hogy e hiba igen általános, az mégis hiba marad, s e tankönyv szerzőjében annál feltünőbb, minthogy — a mint a címlapon olvasható — a magyar kir. természettudományi s földtani társulat rendes tagja, föltehető tehát, hogy a természeti tanulmányok, s a természetes rendszerek iránt legalább is előszerezettel viseltetik.

De utóvégre a rendszer, bár nagyon sokat nyom a tankönyvnél, még egymaga nem teszi a könyvet. A hibás rendszer is még igen sok jót megszerve. Fogadjuk el tehát a szerző álláspontját, s lássuk, mily anyaggal töltötte meg a választott keretet. Essünk keresztül legelőször is a legszárazabb részen: a számadatokon. Az egyes megyék térnagyságát s lakosaik számát, nem tudom, honnan meritette szerző, de annyi bizonyos, hogy adatai tetemesen eltérnek azon adatoktól, melyeket a katasteri fölmérés, Fényes

1857-diki munkája s az 1857-diki összeírás nyújtanak — mind oly adatok, melyeket a tankönyv megírásánál már számba lehetett s kellett volna is venni. Ha ezeket nem tartotta elég hiteles forrásoknak, voltak-e rendelkezésére ennél hitelesebbek? Ha netán alkotmány-érzölete fölberzenkedett az 1857-diki összeírás ellen s inkább a 48 előtti adatokat rántotta elé — akkor hazafias hevében arczul ütötte az igazságot, ezt pedig tenni nem szabad, legkevesebb a tanárnak, az igazság hivatott tolmácsának. Összehasonlításul íme néhány megye:

	A kataszteri fölmérés szerint.	Fényes szerint.	Batizfalvi szerint.
Pest Pilis és Solt . . .	181 □ mfd	188 □ mfd	191 □ mfd
Trencsény	76 „	70 „	87 „
Fejér	70 „	72 „	75 „
Baranya	85 „	88 „	92 „
Szepes	63 „	63 „	66 „
Gömör, Kis-Hont . . .	71 „	73 „	77 „
Borsod	62 „	62 „	65 „
Zemplén	103 „	106 „	108 „
Szathmár	99 „	102 „	106 „
Csongrád	59 „	57 „	63 „

A lakosság száma

	Az 1857-diki összeírás szerint	Batizfalvi szerint
Szathmár	249,000	225,000
Mármaros	184,000	155,000
Zemplén	245,000	275,000
Somogy	252,000	215,000
Tolna	215,000	180,000
Veszprém	189,000	195,000
Csongrád	186,000	125,000
Trencsény	207,000	295,000

Itt az elterések még erősebbek mint a térnagyságnál s feltűnő, hogy míg a lakosok száma rendszerint kisebbre van véve, a megye területe csaknem mindenütt nagyobbra üt ki Batizfalvi tankönyvében. Az összes magyar királyság nagyságát is 6180 m. földre teszi, holott már a tankönyv szerzésekor a leghitelesebb adatok azt 5822 □ mfdre teszik, tehát több mint 300 □ mfdel kevesebbre. A lakosság összes számát elfeledte megmondani. Ily hitelt nem érdemlő számokat betanultatni, kettős kárral jár.

S mit mondjunk ahhoz, hogy a szerző a több ezernyi holdat elborító Velencei tavat utczai pocsolyává degradálja, azt mondván felöle, hogy nagysága 1200 □ öl (4 l.) Ily szemet szűrő baklövést egy tankönyv második kiadásában csak az hagyhat bent, a kinek tárgyismerete nem mély, vagy a ki minden szeretet nélkül tárgya iránt gondatlanul veti oda munkáját. De ily dispositio mellett kalendáriumot is írni hiba, tankönyvet írni véték. Ha nem tudunk lenni rendszeresek — a mihez logika kell; ha nem tudunk lenni vonzók, kellemesek — a mihez egy kis művészet kell; legyünk legalább lelkiösmeretesek — ehhez csak jóakarát és ügyszeretet kívántatik, ezt pedig csak igényelhetjük mindenkitől, a ki az ifjúság lelki tápláléka körül szakácsolódik.

Ez ügyszeretet vagy ügyismeret hiányából, mely eleitől végig jellemvonása e tankönyvnek, származnak annak hibái. Néhány szembeszökő példával még szolgálunk. Az 5-dik lapon azt állítja a szerző: „Az ipar- és védegyelet feladata a magyar ipart virágzásnak indítani“ — olyasmiről beszél tehát, a mi tankönyve megírásakor nem is létezett. Az ilynemű régi együletet ugyanis 1851-ben az önkényes hatalom feloszlatta, az új iparegyület pedig csak 1867-ben keletkezett. Buda tudományos intézetei közül csak egyet említ; a főreáltanodát; a polytechnikumot, mely az országban egyetlen, s ha többet magával volna is, megérdemelné a főlemlítést, ignorálja — mi annál feltűnőbb, hogy a legjelentékenyebb protestans iskolácskákat is számba veszi. Hasonló figyelmetlenséggel viseltetik a természeti alkotások iránt: legkisebb gondja sincs: hogy egyes feltűnőbb vidékeket jellemezve p. o. Erdélyben a mezőséget, vagy zabolcsban a nyírséget, s Felső-Magyarországban a Tátrát, a sztraczenai, szádellői kiváló völgyeket, a királyhegy környékét, a hol legmagasabb fekvésű falvaink épültek — mindezekről vagy semmi szó, vagy egy-egy szintelen megjegyzés: p. o. Szádellő, regényes völgyben; a Tátrában a tengerszemek iszonyú magasságban találtnak s t. b.

Ugyancsak a könnyelműség párosulva izléstelenséggel s tapintatlansággal, ráviszi a szerzőt, oly dolgok elmondására, melyeket tankönyvben mellőznie kellett volna; főlemlít dolgokat, melyek semmi jelentőséggel sem bírnak, vagy épen gyerekesek, vagy csak valami üres phrásis becsempészésére szolgáltatnak alkalmat. Így például az unghmegyei Turja-Remete vasgyáraitól megjegyzi,

hogy itt öntetett Csokonay Mihálynak a debreczeni temetőben látható síremléke — mintha ez valami világra, vagy országra, vagy legalább megyére szóló monumentum volna. Temesvár nevezetességei között felsorolja azt is, hogy ott, mint nagy városokban, bérkocsik is vannak — lehet, hogy e körülmény egynémely könnyen lelkesedő tanuló szemében roppantúl fogja emelni Temesvár tekintélyét, de a szerző geographikus tekintélyét aligha öregbíti. Gömör-megyéről azt mondja, hogy Magyarország kicsiben — ugyan miért? hiszen Magyarországnak egy kiváló jellemvonását, a síkságot nem találjuk fel Gömörben. Sokkal inkább illenék a jellemzés p. o. Heves vagy Szatmármegyére, melyek egy része a felföldet tünteti bérczeivel, hegyi termékeivel, iparával, másik része pedig a túlnyomólag mezei gazdasággal foglalkozó alföldet. Sok helységről nem tud jellemzőbbet mondani, mint hogy „lakosai földmivelésből élnek“ (p. o. V a d k e r t r ő l 19 l.); ha valamely helységnek egyéb érdeme nincs, nem jobb lett volna akkor egészen mellőzni, vagy egyszerűen fölemlíteni nevét, s létezését, fekvését konstatálni? Az ily megjegyzések vagy — nyomtalanul elvesznek, tehát merőben felestegetések vagy rosszabb esetben — tévutra viszik a tanulót, a ki majd azt képzei, hogy az ily helység valami mintaképe a gazdalkodásnak. Rima-Szombatról elmondja, hogy ott született Tompa Mihály, Ferenczy az első magyar szobrász, Szentpéteri a legjelesebb aranyezüst művész — a mivel tán a magunk érdekében jobb volna elhallgatnunk, mint kérkednünk — s meg nem elégelve ennyi dicsőséget, még hozzáveti, „s több jeles hazafi“. Ugyan hány város van széles ez országban, melynek falai között már több jeles hazafi nem született volna? Bizony árva volna a mi sorsunk, ha e tekintetben Rimaszombat részére valami kiváltságot kellene elismernünk.

Általán, jeles férfaink szülőhelyeire nagy gondja van a szerzőnek, s ez tankönyve dícséretes oldalaihoz tartozik; csak hogy itt is megrögzött hibájában sinlődik: nem választékos, és jellemzése színetlen. Így például, sok másodrangu nevet említ fel, Keeskeméten azonban nem jut eszébe Katona, az elsőrangú drámaíró; Vörösmartyról meg azt mondja: hazánk legnagyobb költője — szerencsésebb epithetont is választhatott volna. Monokról szóltaiban megemlíti, hogy ott született Kossuth Lajos, az első magyar felelős pénzügyminiszter — hát ez volt legikiválóbb jellemvonása vagy érdeme e férfinak? nem érezte a szerző, hogy sokkal nyo-

matékosabban cselekszik, ha e nevet magában, minden mellék magyarázat nélkül nyomatja oda? Deák Ferencz ellenben nem is született ez ország határain belül, vagy tán éppen nem is született — a szerző legalább nem tud felőle semmit.

Látni való, hogy önkénytes, banyag eljárás mellett — mely válogatásnak sem mondható, mert merőben az esetlegesség bélyegét viseli magán — annak is, a mi e tankönyvben helyes volna, csökken az értéke: mert csak úgy találomra kikapni a tényeket s adatokat, nem törődve vele, hogy valami csekélyszerűs, jelentéktelent kiemelünk, s fontosabbakat elhagyunk, hogy szintelen vagy ferde világításba helyezzük — ez az eljárás úgy viszonylik az ok-szerű tanításhoz, mint a lárma — mely véletlenül, helylyel-közzel szintén lehet kellemes hangzású — a zenéhez.

Végre hallgatással nem mellőzhetem a szerzőnek azon saját-ságos osztályozását, melynél fogva így szól: „a lakosok nyelvökre nézve: magyarok, németek . . . zsidók.“ Nem tudom, gondatlanság-e ez, vagy eredeti ötlet? Annyi bizonyos hogy több ízben, következetesen előfordul, tehát nem lapsus calami, — s így csakugyan nem tudom elgondolni, mivel volna képes igazolni ez osztályozást egy tanár, a ki talán még zsidóul is tanult diákkorában.

S nem hagyhatok szó nélkül még egy vonást, mely reám legalább igen kényelmetlen, mondhatnám, émelygös benyomást gyakorolt: bizonyos kaczerkodó hazafiaskodás ez, melylyel a köz-életben úgy is torkig vagyunk, s melyet még az iskolában is meg-érleltetni a fiatalsággal bizony nagyon felesleges nálunk, a hol a nemzeti színekben csillogó, pöffeszkedő szappanbuborékoktól csak úgy hemzseg a levegő. E kaczerkodások közé számítom azt, ha az igazság rovására szépítgetjük a dolgokat, mint p. o. hogy Debreczen határában ütközött meg Nagy Sándor a muszkákkal — miért titkolja szerző hogy szétveretett, valamikor úgy is csak megtudja azt a fiú; vagy a sz. tamási ráczok most már kibékültek a magyar-ral — adja Isten, de pium desideriumok nem tankönyvbe valók. Ide számítom a hazafias phrasisokat, s hazafias kérdéseket, p. o. „hála az égnek, a 12 évi közös szenvedés kibékíté most a testvér nemzeteket egymással, s az előmlött vérből a szeretet és szabadság előfája fog kisarjadozni;“ — továbbá, hogy Szabadka lakosai „együttől egyik jó hazafiak“ s magokat sem szerbeknek sem horvátoknak nem tartják, hanem valódi magyaroknak“ — hasonló bő-

kot kap Dobsina is, melynek „német ajku lakosai igen jó hazafiak.“ Ide számítom annak folytonos ismételtetését; „de a testvérnépek műveltebbjei a magyar nyelvet is beszélik“ — valamint azon eljárást, hogy a megyei lakosságnál mindig meg van említve, hogy közöttük ennyi meg ennyi magyar (de csak is a szoros értelemben vett Magyarországon, Erdélyre nézve a nemzetiségek számaránya nincs felhozva).

Nézetem szerint az efféle dolgokat iskoláinkban inkább mellőzzük, semhogy vastagon nyúljunk hozzá. A nemzetiségi kérdés oly kényes, oly finom tapintatot igényel, hogy a tanár jobban teszi ha nem érinti, ha csak nem bizhatik teljesen magában, hogy eltalálja az ösvényt, a melyen sem a magunk sem a szomszéd sértékenysége nem tapos. A mi pedig a hazafiságot illeti, azt nem a tanár magyarázata oltja az ifju lelkébe, hanem érzése delejesen közli az ifju érzésével; nem a szó kelti fel, melyet nyelvedre veszesz, hanem a hang, melyen a szót kiejted; nem az oktatás táplálja, hanem a melegség, melylyel tárgyatad felkarolod. A mely tanárban igazán él ez az érzet, higgye meg, fölrezzenti azt tanítványa keblében is, habár egyszer sem veszi ajkára a hazafiság nevét. Minél fekélyesebb ez az érzelem, annál bővebben terem a phrázis, mint vízenyős helyeken a terpeszkedő s egy érintésre szétoszló gomba; ha nem is akad közte mérges — az ifju szíve éltetőbb vetőmag befogadására való.

Tagadhatlan, hogy e tankönyvnek vannak jó oldalai is, de öszintén megvallom, fölöslegesnek tartom azokkal tüzetesebben foglalkozni, mert ha még egyszer oly számmal volnának is, még sem mentenék meg a munka hasznavehetőségét, mely akkor is csak ezélszerűtlen rendszerbe hanyagúl egybehányt anyag halmaz maradna.

Fölismerni a hiányt, ez az első lépés; gondoskodni orvoslásáról, a második. Felfogásomhoz képest hozzá szóltam az elsőhöz, hozzá akarok szólani a másodikhoz is, röviden előadván, miként gondolnám én megirandónak Magyarország földrajzát, hogy ez a legtanulságosabb tanulmányok között foglaljon helyet. Imhol a tervrajz kiesiben.

Magyarország földirati helyzete, melyet az európai államok között elfoglal; történelmi visszapillantás, mint változtak határai, miként nötte ki magát azzá, a mi jelenleg. Politikai felosztása nagy-

jából és tájékozódás a térképen, hogy a következő fejezetekben feunakadás nélkül haladhassunk.

Az ország physikai földrajza: domborzati viszonyai, a hegységek elágazódása s jellemezése — mert hogy ez gránit-hegység, amaz mész, hogy emitt vulkanikus képződések fordulnak elő, amott érc-telepek rakodtak a hegyek méhébe, mindennek megértéséhez nagy geológiai előképzettség nem kívántatik — az alföldek megismerttetése; a folyamrendszer, a főbb folyam vidékek, völgyek részletesebb leírása, a kiváló viz-választékok megjelölése. Az érdekes, vonzó leírásokra, tájfestésekre itt szép mező nyílik következni azután az ország éghajlatának részletesebb tárgyalása, névszerint a mi a meleg eloszlását, az essőzési és széljárási viszonyokat illeti — tekintettel mindig az ország domborzati viszonyaira s a fölszin jellemére.

Az ország termékei a természet három országából, kiemelve azokat, melyek hazánk gazdagságát kiváltképen alkotják — mindig főbb figyelmet fordítva nem a mennyiségre, a számokra, hanem hogy mikép oszlanak el e termékek az ország területén.

A lakosok — rövid történelmi visszapillantással, hol s mikor telepedtek meg az egyes népségek; miként vannak most eloszolva az országban nyelv- és felekezét szerint; s ha tárgylagosan, finom tapintattal tudunk hozzá nyúlni, a nemzetiségek jellemzése is; ide volna csatolható az alkotmány rövid ismertetése is.

Szellemi műveltség — felsorolása a főbb intézeteknek, tanodáknak s. t. b.

Ipar és kereskedés — a főbb ipar-ágak hol részesülnek kiváló ápolásban, melyek a kereskedés főbb czikkei, a közlekedés eszközei, vasutak, csatornák.

Csak ezután következniék tulajdonkép a politikai földrajz; az ország felosztása kerületenkint megyénkint — de itt is nem túlterhelő számokra, hanem a csoportosításra kellene vetni a fősúlyt. Így például föl lehetne sorolni a legnagyobb meg a legkisebb megyéket, a területi határ-értékek megjelölésével; hasonlókép a városokat, melyek 50—100,000 lakossal, azután a melyek 20—50,000 lakossal birnak s. t. b. Mindezek előre becsátásával a megye szerinti leírást rövidre lehetne fogni: csak azon helységek volnának felsorolandók, melyekről meg is lehet jegyezni valami tudnivalót; nagy része ennek pedig az előzmények után már

csak ismétlés volna, a mi a helynevek megtartását hathatósan előmozdítaná.

Meg vagyok győződve, hogy az okszerű csoportosítás rendszere mellett unalom és kedvetlenség nélkül jutna a tanuló az ország világos, szabatos képéhez, s hogy ez tartósan vésődnék emlékébe, s illetőleg hatna elméjére.

S ezek után nem marad egyéb hátra, mint azon óhajtásom kifejezése, hogy tankönyv-irodalmunkban mihamarabb egy ilyféle földrajzt tudvözölhesünk.

—d—

Német nyelvtan,

középtanodák használatára szerkeszté Gebauer Izor, z. cist. áldor, a német nyelvészet és irodalom rendes tanára. Pest 1868.

Ugy látszik, hogy nálunk szokássá vált, két-három könyvet elővenni és azokból egy negyediket készíteni. Ezen eljárás legalább sok fejtörésbe nem kerül. Még jobban megkönnyítjük azonban munkánkat, ha csak egy könyvet szemelünk ki s abból egy, lényegében azonos, s csak külsőleg megváltoztatott könyvet készítünk, vagyis a kiszemelt munkát lefordítjuk, azon kiváló eltéréssel, hogy ennek rendjét kissé megváltoztatjuk, nehogy azon szomorú kénytelenségbe jöjünk, könyveink czimén saját nevünk mellé még nagyobb betűkkel a forrást is kitenni (vagy ezt legalább az előszóban egész szerénységgel megnevezni) és ez által hirnevünket egy-pár fokkal alább szállítani. Úgyes ember a könnyebb utat választja, s ezt tette a kérdéses mű szerzője is, midőn Dr. Joh. Ch. Aug. Heyse's deutsche Schulgrammatik oder kurzgefasstes Lehrbuch der deutschen Sprache, mit Beispielen und Uebungsaufgaben. Neu bearbeitet v. Dr. K. W. L. Heyse — czimű könyvet különös szemügyre vette. No de hiszen Töpler és mások ugyanezt tették, mért ne tehetné hát Gebauer is ugyanazon joggal, mondhatná valaki, a hangyasorgalmú német sógorok összegyűjtötték az anyagot, s mi felhasználhatjuk azt, a mint legezélszerűbbnek látjuk.

Lássuk tehát, hogy osztotta s dolgozta föl szerző a talált anyagot. Nyelvtana három fejezetre oszlik, ugymint az alaktanra, a szókötésre és a mondatra. Ezen fölosztás ellen semmi kifogásunk nem lehet, kivált akkor, ha az illető helyeken mind azt, a mi magyar ajku gymnasiumi ifjak számára szükséges, kellően előadva és helyesen megfejtve, találjuk. Történt azonban, hogy némely dolgok nem oda valók, a hol azokat olvassuk, mint pl. 34. lapon a 4. jegyzet, mely holmi figyelmeztetéseket a tanulók és ta-

nácsokat a tanár urak (!) számára tartalmaz; ép ilynemű továbbá, a mi a 145. és 146. lapon a mondat elemezéséről áll. Ily szives utmutatások éppen nem valók a nyelvtani szabályok közé, hanem, ha a szerző azokat akármilyen oknál fogva elhallgatni nem akarja vagy nem tudja, az előszóban megérintheők. Ha részletesebben tekintjük a dolgot, akkor a 84. lapon felsorolt utolsó tizenkét ige (16—27.) nem tartozik az itten „rendhagyóknak“ elnevezett igék közé, hanem részint az erős hajlításuakhoz (16—17. 10—27.), részint a gyöngékhöz (18, 19.), a mennyiben erős alakjaik többé használatban nincsenek. Nem tartozik a 46. lapon c. pont alá gern, bald; és e. pont alá wol; mert ezek nem melléknevek, hanem igehatározók, tehát a 90. lapra tartoznak. A mi a 133. lapon IV. alatt áll, a 151. lapra a mondat rövidüléséhez tartozik, mert: du das können? és ich das glauben? csak sollen ige kihagyásával magyarázhatók. Nem oda való, a mit a 98. lapon II. pont alatt a szórendről olvasunk, mert erről a 146. lapon van szó. Így a 90. lapon 5. alatt említett szerjelentő határozók a 89. lapra 1. pont alá tartoznak. Ha továbbá a 16. lapon a jegyzetben ezt olvassuk: „Az idegen szók rendesen oly neműek, milyenek azon nyelvben, a melyből kölcsönöztek.“ Akkor a 14. l. I. a. alatt felsorolt: Bibel, Fabel, Fistel, Intel, és 13. l. I. b. al. felhozott: Exempel, Kapitel, Orakel, amoda valók. 93. lapon c. pont a mondatban való, s különben is az itt adott fölosztásban nem helyes, mert más fölosztási szempontból van véve. Ép ily hibás a melléknév használatának fölosztása, a 121. lapon, mert a 3. pont más fölosztási szempontból indul ki. Hiányos a fölosztás 89. lapon a határozóknál, mert az említett két fajhoz még a 3-ik is hozzájárul: „az összetettek.“ Hibás 18. lapon, a főnevek ragozásának fölosztása: gyöngére és erősre, mert itt is, egészen úgy, a mint azt a szerző a melléknevekre nézve (44. lapon) legalább megemlítette, hármát meg kell különböztetnünk, gyöngét, erőset és vegyeset, mely utóbbihoz azok tartoznak, melyeket szerző 21. lapon az erős ragozás IV. mintájához sorolt. Ugyanez áll az igeragozásra nézve 65. lapon, s itt a vegyes igeragozáshoz az első 15 ige tartozik, melyek a 84. lapon „rendhagyó igék“ czim alatt olvashatók. Ezen felosztást kívánta nemcsak a helyesség, hanem az egyöntetűség és czélszerűség is. 130. lapon VI. alatt az utolsó két példa valószínűleg 129. lapra V. alá tartozik.

Már most az a kérdés, megtaláljuk-e a könyvben mindazt,

a mi a német nyelvet tanuló magyar gymnasiumi ifjuság számára szükséges, s akkor itt is némi kisebb-nagyobb hiányokat veszünk észre. Bizonyára igen lényeges része a nyelvtannak a helyesírás-tan, s annál nagyobb figyelemre méltóbb, minél nagyobb az eltérés a könyvekben. Ezen czikknek szerző egészben két lapot szentelt (5—7); hogy ezen szabályokból az ifjú meg nem tanulja, mikor irandó *ß*, mikor *ff*, és mikor *fs*, — továbbá mikor *th*, mikor egyszerű *t*, mikor használandó *h* mint nyújtójegy; miféle szóokban áll kettős *a*, kettős *e*, vagy kettős *o*; mikor nyújtjuk meg az *i-t e* által, sat., erről bárki meggyőződhetik, a ki a könyvbe belepillant; mert erről úgy szólnán semmit sem találunk. (Erre nézve fölhasználhatta volna szerző: „Ein Wort über deutsche Rechtschreibg. an die Lehrer und an das intelligente Publikum — von P. Bernhard. Wien 1867.) Itt megjegyzendő, hogy maga a szerző könyvében nem a leghelyesebb írást követi; így például: Turm — *h* nélkül irandó (1. a sajtóhibák lajstromát), ép úgy: wol, Irrtum, Reichtum, Christentum, Heimat, Demut, Zierrat, Wermut, Pfal, Pful; egyszerű *s* irandó a *nis* végszótagban, tehát Bedrängnis, Befugnis, sat. Kis betűkkel irandók a névmások és határozatlan számnevek, mint: jemand, niemand, dieser, derjenige, sat. (Hibás tehát 7. lapon a 6. pont.) Habozik a szerző a nagy betűk használatában, pl. 134. l. eile *Dich* zu bessern; 147. lapon: schreibst *du*? 126. l.: Thue *du* deine Schuldigkeit, u. *ihr*... entfernt euch! — és ugyanitt: Du betrügst Niemand, aber von andern wirst *Du* oft betrogen; — 89. Abends; ugyanitt lejjebb: abends; 105. Abends, Mittags, Anfangs, Flugs; 89. abends, anfangs, morgens sat. — A második pont, mely nagy fontosságú és sok nehézséget okoz magyar tanulóknak a *sein* és *haben* segédigék használatára vonatkozik a körülírt időknél. Ez csak úgy fölületesen a többi közt meg van említve a 65. lapon; holott ezen tárgy még németajkúak számára irt német nyelvtanokban is kiváló figyelemben részesül, (lsd. Heyse, deutsche Schulg. 210. l. — Ha ismét részletekre átmegyünk, akkor a már fönebb idézett jegyzet a 16. lapon hiányos, mert itt a kivételek nem szorítkoznak négy szóra, hanem sokkal többre, melyek Heyse (p. 112) szerint három pontra oszlanak. 29. lapon *a* alatt elmaradt: Mittel; *c.* alatt: Ruder, Fuder, Kloster; 33. l. 2. pont alatt: Gau, Halm (-e-en), Dorn (-e-en). Thron: Sporn-nak háromféle többese (-ne-en-nen); 3. pont után: Herz ragozása. Hiányos a 41. lapon a „mel-léknevek származása“ című czikk; meg kell ugyanis különböz-

tetnünk 1. törzs-, 2. származtatott, és 3. összetett mellékneveket! és e szerint a fölrást megváltoztatni „a melléknevek képzésére.” — 44. lapon 3. alatt szükséges lett volna megjegyezni a birtokos névmás ragozását, ha a mutató dieser-e-s, vagy a határozatlan aller-e-s előzi meg. Ez ellen sokan hibáznak, lsd. Moltke, Deutscher Sprachwart, I. hgp. 1867. p. 12.) 45. lapon hiányoznak azon melléknevek, melyek fokozást nem tölnek; 46. lapon 6. alatt hiányoznak: bang, hlasz, fromm, gesund, glatt, klar, nasz, zart. — 56. lapon 3. számhoz hiányoznak példák. 64. lapon az utolsó jegyzet hiányos, mert nincsenek a többi közt megemlítve azon igék, melyekben a *miss* után még valami hangsúlytalan előrag van; pl. missbehagen, missbelieben, missverstehen; mondják továbbá a végzett igenévben így is: missbraucht, misstraut, missdentet, sat. 83. lapon hiányoznak azon erőshajlitású igék, melyek gyöngén is előfordulnak, megtartván jelentésüket: glimnte, geglimmt; klimte, geklimmt; dingte, gedingt; schallte, geschallt; melkte, gemelkt; keifte, gekeift, gewebt; gleitete, gegleitet; preiste, gepreist, 133. l. hiányzik a parancsoló mód kihagyásos használata (pl. Achtung gegeben! Vorgesehen! Achtung! Vorwärts! Frisch auf! sat.) melynek, ha itt nem, legalább a 151. lapon a mondat rövidülésénél kellene előfordulnia. 133. l. b. alatt a 7. módsegédige kiteendő, mert honnan tudja azokat a tanuló. 1s4. l. c. alatt legalább a legszokottabb fő- és melléknevek, melyek után *zu* áll, kiteendők. — 151. lapon, nem mondom szükséges, hanem legalább kíváncsi lett volna, a „néhány sajátos német kifejezés” alatt álló szöveget kissé teljesebben adni; így pl. hiányzik az illető igéknél: Mit dem Tode abgehen; bei mir kommt er nicht an; es kommt mir schwer an; es kommt mich eine Furcht an; Feuer anlegen; die Sitzung aufheben; etwas gut oder übel aufnehmen; zum Besten gereichen; es weit bringen; sich Ehre einlegen; einen Vergleich, eine Wette eingehen; das Tuch geht im Wasser ein; in sich gehen; es mag gehen wie es will; in Erfüllung gehen, sat. A szövegben fontos és a nyelvnek úgy szólván legnehezebb része, ennél fogva másnyelvűek számára irt nyelvtanban különös figyelemre méltó.

Lássuk most, vajon mind helyesen van-e megfejtve, s itt mindjárt a 2. lapon, a hol a betűk kiejtésök szerint fölsoztvák, ie az összetett önhangzók között áll és pedig egy sorban az *ai*, *au*, *äu*, *ei* és *eu* val (hiányzik *ui*); ép oly hamis, midőn itt *ch*, *ph*, *sch*, és

th betűket az összetett mássalhangzók között olvastuk. — 3. l. áll: „az *ü* úgy hangzik, mint a magyar *e* pl.: Vater, täglich, lästig.“ Már ezen példákban is kétféleképen hangzik az *ü*. Ugyanitt áll: „az *ai*, *äu*, *ei*, *eu*, úgy hangzik, mint a magyar *áj*, és csak az írásban különböztetjük meg.“ Igen, egy debreczeni vagy kecskeméti honpolgár úgy ejti ki, de a mivelt német ember szájában másképen hangzik az *ai*, *ei*, mint az *äu*, *eu*. — Ép oly tökéletlen, a mi 4. lapon az *s* ről áll, — 10. l. és később névragozás és igeragozás-ról van szó. Ez összeütközik a nyelvtudományi eredményekkel, melyek nyomán a német nyelv nem a ragozó, hanem a hajlító nyelvekhez (Flexionssprachen) tartozik, s így szigorúan véve csak név- és ige-hajlításról lehet szó. — Helytelenek következő többes számok: 17. l. Hutten; 23. l. Dächse, Fräse, Knälle, Müffe, Möpse; 24. l. Ränge, Röste, (rozsdá értelemben), Schälle; 28. l. Höpfen (ez utóbbinál ugyan áll, hogy többese nincs, de mindamellett a hanglágyítókhoz van sorolva). 44. lapon helytelen az 1. észrevétel, hogy „lahmen“ helyett „lahmen“ irassék. 56. l. helytelenül van *ken* és *enzen* az igeutóragok között. 57. l. lent ez áll: „Ezen időket alanyiaknak nevezhetjük, mert a cselekvés idejét, a beszélő alanyra vonatkozólag, a jelen pillanatban tüntetik föl.“ Ez helytelen fordítása Heyse illető helyének (p. 190.) „Wir können diese drei Zeichen die subjectiven Tempora nennen, da sie die Zeit der Handlung oder des Vorganges in Beziehung auf den gegenwärtigen Augenblick des Subjectes darstellen.“ Ép oly helytelen, a mi 59. l. 3. sz. alatt áll, hogy a német „praeteritum imperfectum“ az elmúlt cselekvések tartamát jelöli, és a történeti és elbeszélő multat is képviseli.“ Itt az utolsó szavakból azt lehetne következtetni, hogy történeti és elbeszélő mult két különféle idő; továbbá, a mi ezen időnek főjellemzője, az csak mellékesen ide van csatolva, s végre joggal kérdezhetné a tanuló, mért van itt *ich* betete, „én imádkoztam“ által fordítva, holott az előtte való lapon: *er* betete = imádkozik. Ez áll a 128. l. II. pontjára nézve is. Hogy a magyarban a multban tartós cselekvényre egy különös időnk is van: „imádkozom vala“ ezt szerző figyelembe nem vette, mert ez az alak könyvében sehol sem fordul elő. Ugyanitt a 4. pont a végzett multról csak úgy helyes, ha hozzá tesszük: „egy más mult cselekvésre vonatkozólag“, és ha a magyar fordított példákat kiegészítjük *vala*-val. A mi a 60. l. áll, hol szerző Heyse szerint a német idő-

ket párhuzamosítja a görög aoristussal, ez nemcsak fölösleges, de helytelen is. 62. l. olvassuk, hogy „az igenév mindég kopulával áll,” ezen állítását szerző maga ugyanitt: „ein mir geschenktes Buch“ példában, megezáfolta. Helytelenek 84. l. schrob, geschroben; stack, stiek, du stickst (stecken-től), worr, geschallen alakok. Helytelen ha, 93. l. *da* kötszót, mint okadót, és *wie*-t a mellérszó kötszők között találjuk; ha továbbá 94. l. a kötszők között olvassuk *nicht anders, auf gleiche Weise, zu dem Ende*. Nem helyes, hogy a 107. l. szerző a *hnden* és *ahnen* közt most semmi különbséget sem tesz. Nem helyes 112. l. IV. 1., mert ott „einen Tod sterben, eine Sprache sprechen“ sat. mellett megjegyzendő, hogy ezen főnevekhez majdnem kizárólag még valami jelző csatlakozik. 119. l. a különbség *der* és *welcher* között nem vihető keresztül. (Lsd. Heyse p. 142.) Helytelen 110. lapon, a mi az előljárók összeolvadásáról határozókkal áll, hogy dolgokról is használhatók; e szerint helyes volna e példa, melyet „Schober deutsche Satzlehre für Lehrer u. Schüler“ című könyvében olvasunk (48. lapon). Die Axt, womit man das Holz spaltet, ist mit einem Stiele versehen; pedig Lsd. Heyse p. 146. A 143. lapon olvassuk, hogy „az egyszerű mondat bővítése vagy az alany, vagy az állitmány, vagy a copula bővítése által történik;“ ugyanez áll a 146. lapon is; hogyan lehet azonban a copulát bővíteni, kivált ha állitmányt is megkülönböztetünk, azt szerző elég furfangosan elhallgatta. Helytelen vagy nem találó fordítások következők: 3. l. Büchse = fegyver; 53. l. sie befleiszigensich = foglalkoznak; 59. l. gleichkommen = kiegyezkedni; hohn lächeln = kigúnyolni; liebkosen = édelegni; 76. schwinden = eltűnni; 78 és 80. pflegen = fönntartani, 84. rennen = ügetni; 89. fortan = mostantól; 93. nur = ámbár; 103. sich einer Sache aumassen = mérészelni; 110. machten ihn = teszik őt; satb. Furcsa fordítás pl. 68. l. wir werden gehabt haben = hogy akkor nekünk lesz; 69. wir werden gewesen = akkorra leszünk; ich werde gewesen sein = már akkor leszek; 71. ich werde geworden sein = hogy már akkorra lettünk, sat. — Kellemetlen sajtóhibák, melyek a könyv végén följegyezve nincsenek, ezek: 38 l. enyeim, teid; 61. állitmánynyal, 83. l. sütni (sülni helyett); 97. ich impfehlte (empfehle helyett); 104. mérni (merni helyett); 106 weichen (weihen helyett); 119. welches Geschrei (welch' G. he-

lyett; erre vonatkozik ugyanis a szabály); 155. mértani (mártani helyett).

A magyarság, melylyel a könyv írva van, egészben véve tiszta, csak az izetlen -tatik, tetik gyakori használata az embernek néha-néha majdnem a gyomrát kavarja föl, különösen ott, hol ezen magyartalan alakok elkerülése az írálynak csak előnyére szolgál. Egy-két helyen az előadás kissé nehézkes, pl. 147. 2. „A szórendet (t. i. megkülömböztethetjük) a függő vagy mellékmondatokban, a hol a határozott módú ige a mondat végére áll és az összetett időkben, a határozatlan és igenév, valamint az igékben a hangsúlyos összetételi szóeska megint az ige előtt állnak és ez utóbbi vele össze is iratik.“ Nem eléggé világos ifjak számára pl. ezen magyarázat (61. l.): „A mód azon gondolati alakot tünteti föl, a melyben az alany az állítmánynyal a beszélőnek gondolatában összekötetik.“ Némely helyütt a szigorú tárgyilagos előadási modort szerző alanyi fejtegetésekkel váltja föl, így 63. l. lent. Szükségtelen volt továbbá a már közhasználatná vált műszókat részben megváltoztatni, mint: Ablaut = hangváltás (9.) ugyanez 75. l. = hangzóváltás; ordinalia = rendező számok (50.) appositio = mellettség, (14a). Ily kifejezések: infinitivus, imperfecti, és participium imperfecti (65. l.) csak zavart idézhetnek elő. A 62. l. a táblázatban kétszer fordul elő: c a r e t. Ez nagyon Quae maribus-szagú!

Végre ezen nyelvtan ellen még egy nem csekély kifogásom van, s ez a fordítási gyakorlatokat vagy példatárt illeti. Mondja ugyan szerző előszavában: „Fordításokat magyarból németre azért nem adtam, mert ha ezek évről évre használtának, csakhamar a tanulók tradicionális birtokát képezik s így az előmenetelben akadályul szolgálnak;“ — de ezen ok korántsem elegendő arra, hogy a nyelvtanításnál alkalmas példatárt a tanulók kezébe ne adjunk. A tapasztalás mutatja, hogy a tanár tanítványaival több éven át sikerrel használhatja ugyanazon példatárt; a tapasztalás tanítja továbbá, hogy nyelvtani szabályokat csak számos példán lehet betanítani, s ezt tartották szem előtt nyelvtanaikban Töpler, Steinaecker, s még inkább Ney és Riedl. Hogy azonban nem szükséges, miszerint ezen példatár a nyelvtanba magába be legyen keblezve, alig szükséges megemlítenem. A példatár különálló könyvet képezhet, mint Riedl nél s így Gebauer nyelvtanát is ezen kifogásom csak föltételes-n érinti.

A felsorolt hiányok azonban mind olyformák, hogy azok kedvéért a könyvet ujlag átdolgozni nem szükséges; használhatja azt a tanár tanítványainál a javítandók kijavitása után jelenlegi alakjában is, a második kiadásnál pedig szerző bizonyára tekintetbe veszi a latin közmoneást: Sapiensis est, consilium mutare in melius.

Végül nem lehet elhallgatnom a könyv csinos kiállítását. Szerző, mint praktikus magyar ember, tudván, hogy a mostani tanuló ifjúság tanáraival együtt a sok olvasással szemét nem igen kimélheti, jóra való fehér papirosról és nagyobb betűkről gondoskodott, melyek itt-ott fölváltva kisebbekkel, a szemre jótékony hatást gyakorolnak.

Dávid István.

Vegyesek.

Felkértünk az alábbi sorok közlésére:

Az országos tanári egyesület közlönyének utolsó füzetében egy bírálat jelent meg tőlem Bartl Antal úr „Elemi latin nyelvtanáról,” mely bírálatra nézve — minden félreértés vagy érthetőség elkerülése végett — ezennel kinyilatkoztatom, hogy az épen említett bírálatban foglalt mindennemű és ellenvetések egyedül és kizárólag a tanmódra vonatkoznak. — Szerző urnak személyét megbántani avagy tudományos készségét kétségbe vonni már csak azért sem juthatott eszünkbe, mivel szerző úrral barátságos viszonyba állván személyét tisztelni, tudományát valamint régebbi úgy legújabbán tett tapasztalásunk folytán elismerni s egyszersmind méltányolni tanultuk. Épen ezért szerző úrnak azon elhatározását, hogy nyelvtanának legközelebbi kiadását minden concedálás nélkül szigorúan a nyelvtudomány követelte rendszer szerint fogja átdolgozni (a mint ezt kéziratában látni alkalmunk volt,) mi, a különben helyesen beosztott tananyagnál fogva, csekély változtatással igen könnyen eszközölhető lesz, — őszinte örömmel üdvözljük. Bírálatunk tehát a helyett, hogy rontott volna, épített, mivel oly tankönyv alapját vetette meg, mely jó és értelmes kezelés mellett azon cél elérhetésére, melyre édes mindnyájan törekszünk: t. i. hogy latin nyelvtanításunkat a nyelvtudománynyal kellő öszhangzásba hozzuk, üdvös szolgálatot fog tenni.

Szénássy Sándor.

Szerkesztői helyreigazítás. Közlönyünk február—márcziusi füzetébe a 110. lapon következő szavak csúsztak be: „A válaszmány a lemondást egész készséggel elfogadván stb. Nehogy tehát az említett szavak félreértésre alkalmat adjanak, kijelentem, hogy azok csak tévedésből csúsztak be, s hogy különösen tisztelt barátom V. Horváth Zsigmond úr sokoldalú elfoglaltsága miatt adta be lemondását a szerkesztőségről.

Szamosi János.

MLACADEMIA
KÖNYVTÁRA

AZ ORSZÁGOS
KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET
KÖZLÖNYE.

8—12. füzet.

Augusztus—Deczember.

1868.

Elnöki beszéd és jelentés

az országos középtanodai tanáregylet közgyűlésén, 1868 augusztus 18.

Tisztelt közgyűlés!

Visszatekintvén egyletünk egy éves zsenge életére, örömmel elegyes aggodalom szállja meg keblemet, midőn azon kötelességgel állok szemben: hogy számot adjak e zsengekori működésről.

Igen is, örömmel elegyes aggály ez, mi keblemet eltölti. Az öröm érzetének magvát többféle körülmény hinté el, melyeket röviden megérteni bátorodom. Az első s legjelentékenyebb az: hogy oly szép számmal csatlakoztak egyletünkhöz a lelkes tanférfiak az ország különböző vidékeiről s így feljogosítottak arra, hogy egy reményteljes pillantást vessünk a jövőbe ezen egylet fennállása, megmaradásának lehetősége iránt. — Az örömezzet második indítója azon bizalom, mely több oldalról nyilatkozott egyletünk iránt, részint az által: hogy az egyletet mint testületet szolíták föl a hazai nevelés és közművelődés ügyét előmozdító kérdésekben adandó véleményezésre, részint az által: hogy az egylet célja s munkásságának méltánylását anyagi támogatás által is kifejezni célszerűnek látták. Az első sorába tartozik az országos magyar iparegyesület, a nagykállói tanodai bizottmány, sőt maga a hazai közoktatás fővezére, az oktatásügyi miniszter ur is, amennyiben ezen egylet kebeléből kiküldendő szakférfiakat hitt meg oly tanácskozmányra, mely javaslataival a tanrendszer átalakítását előkészítse. — A második sorban sz. kir. Pest városa hatóságát tiszteljük, mely 100 frtnyi alapítványával nemes példát adott arra: hogy ily célu és törekvésű egyletet az ország más városai és törvényhatóságai is hasonló támogatásra és pártfogásra méltatni érdemesnek tartsák. Ehhez csatlakozik a multnak egy kegyeletes

hagyománya, midőn a 20 évvel ezelőtt hasonló üdvös irányban működött „Magyar nevelési társaság“ egy 100 frtnyi alapítvánnyal mintegy bevésni akarja emlékezetét a tanáregylet kebelébe. — E tények valóban az öröm tiszta s kedves forrásaiul tekinthetők.

De szemben az öröm e néhány játszi alakjával az aggály marcóna óriása áll, azon aggodalom: vajjon birt és tudott-e az egyelet csak némileg is, s ha igen, mégis mennyiben birt megfelelni feladatának? — mennyiben tudta megválasztani az ösvényt, melyen járvalva a valódi cél megközelíthető legyen? Ez a kérdések kérdése.

Sokkal komolyabb az ügy ezen oldala, hogysem rajta öntet-szőleg vagy önámítólag átsurranni lehetne. Sőt oly komoly, oly súlyos e kérdés, hogy — ha teljes tömegességében és merevségében szakadna reánk — képes volna végkép összezúzni súlyával azon csekély egyéniséget, ki e kérdés szellőztetésére — talán csak szent buzgalmu vakmerőséggel — vállalkozni bátorkodik.

Okvetlenül szükséges tehát e kérdésnek netáni simább oldalait fölkeresni, ha a tisztelt egyleti tagok előtt, sőt a közvélemény előtt is, nem mondom győzelmesen, de becsülettel meg akarunk állani a megfejtés nehéz munkájában.

Engedje meg azért a t. közgyűlés, hogy megkísértek a cél és eszközök egybevetéséből szökellő némi igénytelen taglalást, mely ha csak félig sikerül is, talán elkerülhetem a teljes elzútatás veszedelmét.

Mit jelez és mit jelent egyletünk életének ezen első éve? — Szerény felfogásom szerint nem volt, nem lehetett az egyéb, mint egy föltett kérdés, melyre a kedvező vagy visszautasító választ magától a hazai közvéleménytől, de első sorban és közvetlenül az egyelet tagjaitól várja. Igen, ezen rövid év egész működése csupán egy nagy kérdőjel, oda írva a közügyek nagy táblájára, hogy alája jegyeztessék a bátorító „igen“ vagy a végzetes „nem“! — vagy: hogy maga a kérdőjel is letöröltessék irgalmatlanul.

Elöttem így áll az ügy; bocsánat, ha tévedek!

Midőn a budapesti tanáregylet kimondá az egyletnek országossá átalakulását: nem tehette azt csupa cim-vadászati viske-tegből; nem tehette gyermekes hiúságból. Célja nem lehetett az: hogy nevet cserélve mintegy hangzatosabb eimre tegyen szert, ha-

nem az : hogy érezve és felfogva a hazai köznevelés és oktatás körüli teendőknek sokaságát és szükségét, megértve a haladó kor szellemének fönséges intéseit, s lelkesedve elhagyottságban pangó népművelődésünk s különösen középtanodai ügyünk a kor színvonalára emelkedni kellő fejlődésének magasztos érdekeiért mentől több erőt gyűjthessen körébe a nehéz de dicső munka megindítására s nem mondom: végrehajtása-, de legalább előmozdítására. Országossá akart lenni az egylet, hogy országos erőt gyűjtsön maga köré, sőt saját önérzetes kebelébe. Ez lehetett célja, ennek kelle céljának lennie.

Igen ám, de midőn országossá lőn s országosnak címezi magát az egylet, még sem veheti azt oly értelemben : hogy okvetlenül valamennyi tan-erőnek kelljen itt összpontosulnia, mert hiszen a véleményszabadságnak országa végtelen ; — de vehette azt oly értelemben : hogy ne legyen csupán egy zártkörű töredék szűkkeblű kifejezése, hanem bírjon az általánosság jellegével úgy, hogy legyen benne és általa lehetőleg képviselve minden irány, minden érdek, minden osztály, minden intézet, minden felekezet. Országos művet — ha egyáltalán lehető lesz — csak így fog alkotni valaha ; országos erőket csak ily módon egyesíthet kebelében.

S ime itt a nagy kérdőjel, tisztelt közgyűlés ! melyet oda irt az egylet a teendők táblájára zsenge lételének első perceiben.

A kérdés egyszerűen így hangzik : Akartok-e közös erővel egyesülni a hazai, a nemzeti közoktatás ügyének előmozdítására arra való tekintet nélkül : ki milyen vallást követ, ki milyen intézet tagja, ki milyen rendhez, világi vagy papi osztályhoz tartozik ; de annál nagyobb tekintettel tudományra és ismeretre, társadalmi műveltségre, emberi s polgári jellemre ; akartok-e egyesülni ily módon, ily szellemben ? és — lehetőnek tartjátok-e az ily szellemű egyesülésben a zavartalan, együttes működést ?

Azok, kik ezt nem akarják vagy lehetlennék tartják, természetesen az egylet körén kívül maradtak ; azok pedig, kik erre hajlandók s azt lehetőnek is vélik, egybeléptek, hogy három évre terjedő testvérülésben megkísértsék a feladat megoldását. Igen kísérlet ez, sem több, sem kevesebb ; kísérlet : vajjon tudunk-e föl-emelkedni az emberiségi művelődés érdekeinek magaslatára ? vagy be kellend-e vallanunk : hogy ezen érettséget egyelőre még megtagadta szellemünkől az Isten ? Fog-e a megoldás sikerülni vagy

nem: majd megmutatja az egyleti élet három éves cyclusa; de e kísérletnek épen csak zsenge kezdete a most lefolyt első egyleti év.

Igy tekintve eddigi együttlétünket, tiszt. közgyűlés! talán könnyebben találunk enyhítő körülményeket, ha munkásságunk még igen csekélynek látszanék, — de találunk talán biztató jeleket is, melyek a jövőre nézve némi reményre is jogosítanak.

Mindenek fölött tehát a szellem az, melyből kiindulva megítélhető lesz az eddigi munkásság eredménye.

Ha igaz az: hogy minden egyesülés célja az erők összesítése oly teendőre, melyet egyes ereje nem győz, sőt egyesek szétágazó ereje sem képes véghezvinni: akkor ezen egyesület különleges célja oly szellemben egyesíteni az erőket, melytől lelkesítve a valódi testvériesülés a közoktatás közös munkaterén valósítható legyen.

Azonban ép ezen szellem, e testvéries együttműködés sokkal légiebb természetűek, hogysem saját magukban, elvontan, mint fogalom, hatást idézhetnének elő. Kell tehát, hogy valamely ösztönös alakban nyerjenek mintegy kézzelfogható, érzékelhető kifejezést: mint munka, mint eredmény.

Ezen eredményt akarnák felmutatni azon nézetek és vélemények nyilvánításai, melyek közlésére az egyletnek eddig alkalma volt. De ez alkalom vajmi szűkkörű vala eddig, részint szellemi, részint anyagi okokból. A szellemi ok leginkább abban áll: hogy a központban létező erők eddig majdnem kizárólag önmagukra voltak hagyva, s kétségtelen, hogy sokkal dúsabb, fényesebb eredményt fogunk felmutathatni, ha a vidéki erők is, meggyőződést merítve az egylet életrevalóságáról, több bizalommal és lelkeséggel fogják felkarolni a célt, s tudományuk kincseivel fogják gazdagítani közlönyünk lapjait. — Az anyagi ok, mely zsibbasztólag hatott működésünk nyilvánítására, egészen kívülünk fekszik s röviden e két szóban fejezhető ki: nyomdai akadályok. Ennek orvoslásáról gondoskodni lesz a jövő választmány bölcsességének egyik feladata.

Kevés tehát az, mi tagadás benne! — a mi munkásságunk tanujeleként ekkorig napvilágot láthatott jelen évi közlönyünk amugy is szűk keretében s csak három óra terjedő füzetében. Szűk volna e keret még akkor is, ha menten minden akadálytól rendes időközökben léphetne a közönség elé, sokkal szűkebb, hogysem méltólag képviselhesse egy egész egylet, s tekintélyessé

lenni óhajtó egyeslet teljes erejét és szellemi tehetőségét. Véleményem szerint ily egyeslethez méltó cselekvény volna az: ha a csupán napi érdekekre vagy főképp napi kérdésekre vonatkozó töredékes cikkek közlése mellett valamely maradandó becű, nagyobb-szerű munka létesítésére pontositná össze erőit, s ha másképp nem, kezdeményezéűl legalább valamely nagyobb mérvű európai híri munkának irodalmunkba átültetésével törekednék nevét megörökíteni. Talán ez is oly tárgy, mely megérdemelné akár a közgyűlés-akár később a választmány figyelmét, hogy ilyen, körülményeinkhez legcélszerűbb vállalat megindítása körül tanácskozzék.

Ámde mindez, bármennyire kívánatosnak vagy lehetőknek mutatkozzék is, csak a jövő méhében szendergő bimbó; előttünk pedig a száraz, sivár jelen áll. Jól érezte ezt az egyeslet választmánya; érezte csekélységét azon szellemi tevékenységnek, melyet kifejtene s felmutatnia sikerült: s azért látta cél- és időszerűnek valamely anyagilag megtestesült eredményben kifejezést keresni jóra irányuló törekvéseinek. Igy szülemlett meg a tankönyv- és tanszerkiállítás eszméje. S ez eszme, amely érdekes- és tanulságosnak bizonyult a létesült kiállítás öszszerűségében; ez eszme, amely időszerűnek mondható, ép oly természetszerűnek is látszik. Mert igaz ugyan, hogy a szellem teremt minden javitást, haladást az anyagi téren is: de viszont az ekkép javított, tökélyes-bitett anyagi eszközök tanulmányozása és használata újabb rugóul szolgál újabb szellemi tevékenység fejlesztésére és fokozására, s meg ismét újabb anyagi javítások és eszközök létrehozására. Igy az egyeslet e kiállítással teendőinek mintegy anyagi végét fogta meg: hogy onnan fölfelé haladva annál vitorabb erővel indítsa meg a szellemi cselekvőség diadalmas sorozatát. Leraká ezzel az egyeslet a földbe a gyökeret, mint az anyagi életet csiráztató első mozzanatot; hadd fejlődjék ebből a fölfelé törekvő törzs; hadd ragyogjon majd később a szebb jövőt ígérő virágzat; — s mi már is áldjuk azon boldogabb utódokat, kiknek ölébe érett gyümölcsöket fog hullatni a szellemiségben megdicsőült kedvezőbb szerencse.

Midőn egyesletünk fő célját a kifejtendő — s eddig még csak csekély mérvben létesített testvéries munkásságban keressük, nem feledkezhetünk meg mellék céljairól sem, melyek a belsejét átlengő szellemből önkénynt sarjadanak.

Ilyen az ellenőrzés s a közvetítés munkássága.

Igen, uraim! az ellenőrzés határozott hivatása ily célú és szellemű egyletnek; ellenőrzés fölfelé és lefelé egyaránt; ellenőrzés intézmények, irodalom s egyesek túlkapásai irányában. S ez ellenőrzés fegyvere: a szabad vélemény nyilvánítása.

Ha nincs egyhamar veszedelmesebb tagja a társadalomnak mint az, ki semmi korlátot nem ismerve kiméretlenül neki ront mindennek, csak hogy saját szenvedély-vezette nézetét emelhesse érvényre: úgy másfelől nincs haszontalanabb heréje az emberiségnek mint az, ki csupa gyávaságból vagy élhettelenségből mindent tömjénez, minden bálvány előtt térdet hajt s koszorúkkal hinti be a rothadék telepeit is. Egyletkez nem lehet illő sem az egyik, sem a másik szerep; egyletnek meg kell óvnia méltóságát mindenben és mindenkor, s midőn szabadon emeli föl homlokát, melyen véleményének csillaga sugárzik: lelkesen tárja ki egyuttal lángkeblét is, hogy ott mindenki fölismerhesse nemes érzeményének honát. A vélemény komolyságát a modor méltósága sugározza körül; nem gáncsol, hanem bírál; nem követel, hanem javasol; nem villámlik, hanem világít; nem vagdalkozik, hanem utba igazít. Egyletkez csak ilyszertü tevékenység, csak ily nyilatkozási mód illhetik. S a mi az egésznek diszeül szolgál, az az egésznek tagjaira is rálehelli zománcos himporát. Én legalább így képzelem üdvöshatásúnak bármely egylet működését, s azt hiszem, tétova nélkül mondhatom: hogy a mi egyletünk eddig e tekintetben is törekedett lehetőleg megközelíteni a feladat valódiságát.

A közvetítés szerepe nem csekélyebb fontosságu, midőn két ellenkező, talán ellenties vélemény, talán kormány és népvélemény közt a valódi jót, igazat és üdvöset higgadtan kijelölni, megnevezni s ajánlani, vagy a kettőt egymással kiegyeztetni törekszik valamely egyesület.

Nemes feladat ez, t. közgyűlés, melyre talán csak is egylet vállalkozhatnak; egyesek legalább ritkán kísérthetik meg a siker reményével. S mi szolgálhat itt vezérfonalul? Az elv magasztossága, a meggyőződés szentsége. E kettő együttvéve oly hatalom, mely előtt meghajol végre a gőg és a tévely, az önhittség épügy mint az egyoldalú hiedelem, vagy a szent buzgalomtól félrevezetett csalódás. S itt is méltóság és önérzet lehet csak vezére ily tesületnek. Szélsőségek óhajtása vagy épen hajhászása nem lehet a

valódi nevelészeteki értelmiség célja; — célja lehet csak a közel lehetőnek valósitása, — s a távoli jobbnak előkészítése.

Tudva és akarva az egylet, ugyhiszem, e tekintetben sem követett el súlyosabb hibát s így nyugodt lélekkel várhatja magára az elfogulatlan igazság itéletét.

Ámde mindezek kezdetének kezdetén vagyunk csak e rövid év után. Ha azt akarjuk, hogy az egylet szava a hazai közoktatás kérdései körül súlylyal birjon, ha azt akarjuk, hogy e súlyt meg is érdemelje: egységes szellemnek kell átlengenie s átlángolnia valamennyiünk kebelét, mintha csak egy sziv dobbanása villanyozná keresztül a szellemi esatárok egész sorát. Egyéni hiúságnak, szereplési viszketegnek, sértékeny gyöngeségnek, féltett önérdeknek háttérbe kell lépnie: a nagy köz- cél, a szent lobogó, mely alatt egyesülünk, megérdemli ez áldozatot, — de meg is követeli azt.

S ki fogja méltányolni ez áldozatot, ki fogja jutalmazni? kérddhetné valaki. Felelet: Sajat önérdetünk.

Ez ugyan silány vigasztalás lehet azok számára, kik üdvöket az anyagiak körében, az élvek mámorában keresik. De hiszen, tanfériak vagyunk. Kinek volna inkább hivatása mint nekünk, hogy az öngyőzés és öntagadás e nemében is példát, üdítő, vigasztaló, lélekemelő példát adjuk a tömegnek, ama fiatal tömegnek, melynek erényét képezni és szilárdítani egyik legszentebb kötelességünk.

Ki tudná jobban mint mi: hogy az érdem elismerése vajmi tökéletlen e gyarló világban? Mindaddig, míg a véghezvitt munkára szükséges anyagi, erkölesi és szellemi erő, a ráfordított idő, az alkalmazott eszközök között és a kivivott eredmény minősége közt kellő és szigorú arányosság nem jut teljes érvényre; mindaddig, míg csak egyoldalú s főleg anyagi tényezők részesülnek a méltánylás és elismerés dicsőségében: mindaddig jámbor óhaj marad csak a jutalom igazságossága. Jutalom, erkölesi jutalom az elismerés is mindenkre nézve, ki valamiben fáradozott, valamely eszmét életre keltett, valami sikert diadalmasan kivivott. De ha ezt mint testületi tag tevő s végre az elismerés koszorúja a testületet disziti: miért ne érne be az egyén ez általános jutalommal, miért szomoritná meg lelkét, hogy őt külön nem dicsőíti a dicséret harsonája? Hisz a koszorúból rá is hull az őt megillető

virágszál; s az önzetlenség önmaga a legragyogóbb sugár. Csak az önzetlenség tüzeiben edződik a valódi polgári erény.

„Romanus sum civis!“ ki ne ismerné e vallomás varázsát? Ily varázs, ily erő szentelje meg az egyleti tagság címét és érdemét. S ha van eszményies kívánság, melynek teljesültét óhajtom, úgy ez abban áll: hogy mi is elmondhassuk valamikor az önérzet szavával: Romanus sum civis!

De ha az ember mint egyén önmaga iránt ily nemesen gyakorolja az öntagadás és szerénység erényét: annál féltékenyebben kell őriznie becsületét és dicsőségét azon testületnek, melynek munkás tagjául szegődött. Ha valahol, itt kell a testület kebelében megszilárdulnia amaz elvnek: „egy mindnyájáért, mindnyája egyért;“ ha valahol, hát itt kell érvényre emelkednie a hős lelkű Nelson amaz egyszerü napi parancsának: „England expects: Every man do his duty!“ — Igen: „mindenki tegye meg kötelességét,“ — mert csak így fog az összes eredmény minősége teljes becsre emelkedni, csak így lesz az egylet méltóvá azon elismerésre és méltánylásra, mely őt mint az eredmény létrehozóját testületileg megilleti.

Egyletünk ez irányban is becsületesen iparkodott eleget tenni kötelmeinek, s midőn ezt itt kijelenteni bátorkodom, áttérek az egylet fő mozzanatainak rövid elsorolására.

Tisztelt közgyűlés! Előadásom kezdetén emlitem az egylet iránt nyilatkozott részvétet. Hogy a volt „budapesti tanáregyletnek“ „országos középtanodai tanáregyletté“ történt átalakulása hazánk tanférfiainak rokonszenvével találkozott, legszólóbban bizonyítja azon tény: hogy, míg az előbbiből átszármazott 136 tagot üdvözölhetünk körünkben, addig az „országos tanáregyletbe“ jegyzett új tagok száma a f. hó 14-én tartott választmányi ülésig 164-re emelkedett, úgy, hogy egyletünk tagjainak létszáma 300 vala, kik közül 6 tiszteletbeli, 3 alapító, 283 rendes s 8 rendkívüli tag, a mint a kinyomatott névsor is mutatja.

Ezekhez járulnak legujabban a következők: Görög Imre, nevelő, mint alapító tag, ki a magyar korona országaira szóló 300 franc vagyis 120 ezüst forint értékű kötvényt adott e célból át, melyet itt bemutatni van szerencsém. — Rendes tagokká lettek

Hampel Antal, Veszely Ferenc, Hagmann Lipót, Skoff Béla, Soostó Gyula rk., Imre Lőrinc, Dölle Ödön, rk., Schaller Károly rk., Billmann Márton, Fellner László, Repesik János, Cherven Florián, Veress Ignác, Dier Lajos, Hehelein Károly, Rosiu Tivadar, Röser Miklós, Riedl Szende, Máhr Péter, Fejérsák Péter, Schmidt Ágoston, Dr. Márki József, Radányi József rk.

S így a tagok összes száma e pillanatban : 324.

Bármí csekély még e szám, a kérlelhetlen halál mégis megkövetel é adóját Bobics Pál szabadkai főgymn. tanár személyében, ki f. évi július végén költözött át az öröklét honába. Ha nem akarjuk is magunkat átengedni ez alkalommal a fájdalom élenkebb érzetének, mivel „Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres;“ de keblünk mélyéből kívánjuk, hogy e derék tagtárs hamvai fölött lebegjen az örök béke angyala!

Az egylet tevékenysége, melyről fönnebb már emlékeztem, részint a 16 választmányi, részint a szakosztályi ülésekben nyilvánult. A fontosabb események a következők :

Az országos középtanodai tanáregylet az 1867-iki augusztus 21. 22. és 23 napjain tartott közgyűlésen megalakulván s az ott alkotott alapszabályok a szept. 2-án tartott II-ik választmányi üléstől fölterjesztetvén, miután azoknak miniszteri megerősítése 10277. sz. a. sz. k. Pest városa tanácsa útján okt. 3-án leérkezett, az egylet tulajdonképeni élete csak ez időponttól számítható. Hozzá is fogott tüstént a választmány mindazon intézkedések megtételéhez, melyeket az egylet érdekében célszerűeknek és szükségeseknek látott. Így az okt. 29-én III-ik választmányi ülésben elrendeltetett az ügyeknek a budapesti tanáregylettől való átvétele, mi ezen egyletnek novemb. 3-án megtartott utolsó közgyűlésében meg is történt, mely alkalommal Dr. Lutter Nándor az egylet volt fáradhatlan és érdemdús elnöke az országossá alakult egylet tiszteletbeli tagjává választatott. — A decemb. 2-ki IV-ik választmányi ülésben elhatároztatott : a szakosztályok állandó üléssorának kinyomtatása, melynek egész évre irányadóul kelle szolgálnia; továbbá az : hogy a más lapokban és folyóiratokban előforduló fontosabb tanügyi cikkek az egylet közlönyében figyelemmel kísérendők s eshetőleg bírálándók. Ezen üdvös határozatnak teljes jelentősége még csak ezentúl fog kellőleg életbe léphetni. — A decemb. 28-kai V-ik választmányi ülésben a közlőny előfizetési ára — a bővebb tarta-

lom indokából — 3 frtra emeltetett. — Az 1868. jan. 11-én tartott VI ik választmányi ülésben Barsi József választm. tag személyesen jelentvén kilépését mind a választmányból, mind az egyletből, helyébe Szakács Mózes hivatott meg a választmányba mint olyan, ki a közgyűlésen a kilépettel egyenlő számú szavazatot nyert. Elhatároztatott: hogy egyletünk — a könyvtár gyarapításának szempontjából is — a Kisfaludy-társaság pártoló tagjai közé lép. — A febr. 4-ki VII-ik választmányi üléstől bizottmányt küldött ki a közgyűlés a megpendített tanszerkiállításra teendő előkészületek érdekében. A febr. 8-kai VIII-iki ülésben pedig az országos ipar-egyesület küldöttei fogadtatván, az ipar-egyleti tanterv s megírandó tankönyvek iránt történt általános megállapodások után hét tagu bizottmány választatott s határozatról, hogy e fontos s az egyletet bizalmasan megtisztelő ügyben a vidéki választm. tagok véleménye is kikérressék. Ennek folytán bizottmányi ülések tartattak febr. 11. 13. 14. 17. és 22-én; — e bizottmányi munkálatot a febr. 27-én tartott IX-ik választm. ülés elfogadta. Március 10-én a X-ik választm. ülésben Horváth Zsigmond lemondván a közlöny szerkesztéséről új szerkesztővé Szamosi János választatott közakarattal. — April 4-én a XI-ik választm. ülésben Szamosi szerkesztő bemutatja, a „budapesti tanáriegylet“ vezéreime alatti közlönynek most elkészült s megjelent utolsó vagyis november-decemberi kettős füzetét. — April 24-én a XII-ik ülésben a közgyűlésre vonatkozó tervezet tárgyalatván némely módosításokkal elfogadtatott. — A május 9-én tartott XIII-ik vál. ülésben a közgyűlést és kiállítást rendező bizottmányok költségeire 150 frt. utalványoztatott s a Nagy-Kállón tervezett tanoda iránti javaslat-tételre hat tagból álló bizottmány küldetett ki. — Junius 22-én a XIV-ik ülésben bemutatatik Papi Balogh Péter alapító levele; a jun. 25-én folytatólag tartott ülésben pedig a nagykállói tanoda érdekében kidolgozott bizottmányi javaslat némely változtatásokkal elfogadtatott. — Az auguszt. 1-én tartott XV-ik választmányi ülés örömmel fogadta azon jelentést: hogy sz. k. Pest városa 100 frtnyi alapítvánnyal járul az egylet céljának előmozdítására. — Aug. 14-én a XVI-ik vál. ülésben bejelenti Ney Ferenc, hogy az ő elnöklete alatt 1848—49-ben még működött „Magyar nevelési társaság“ f. évi aug. 6-án tartott utolsó közgyűlésében magát feloszlattottnak nyilatkoztatván vagyonából 100 frtnyi alapítványt tesz az

országos tanáregylet javára, hogy itt nevét s hajdani működésének emlékét megörökítse; egyuttal megállapított a közgyűlési szakosztályok teendőinek sorrendje.

Ime tiszt. közgyűlés! dióhéjban a választmány működésének főbb mozzanatai. A szakosztályok tevékenységéről a hírlapi tudósításokon kívül az egyleti közlöny, részben már tett, részben még csak ezentul fog tanuságot tehetni a megjelenendő — s fájdalom, elkésett további füzetekben. Ezen ügyről bővebben szólni nem tartom célszerűnek, nehogy az amugy is csekély fénypontokat valami tulságosan nagy árnyvetés elborítsa, melynek elhárítása a multra nézve már ugy is lehetetlen s csak is a jövő intézkedések tapintatos erélyének lehet fentartva.

Előadásom teljessége megkívánja t. közgyűlés! hogy a könyvtár és pénztár állapotáról is jelentést tegyek.

Kerekes József könyvtárnok úr kedélyes hangú jelentése szerint a könyvtárnok oly helyzetben érzi magát, mint azon zászlóaljparancsnok, kinek hivatala meg van ugyan már, de zászlóalj még sehol sincs; miután az egyletnek könyvtára, illetőleg szekrénye még épen nincs. Az összes könyvtári készlet, mely részint népiskolai, részint közép-tanodai könyvekből áll, összesen 50 darabot tesz, melyekhez járulnak egy Meyerféle csonka Conversations-Lexicon több füzetei.

Vajjon szerénységet tesz-e, ha e szegényes állapot megemlítése után tiszteletteljes kérelmet intézek a t. közgyűlés tagjaihoz: hogy e bajon némi könyvadományok által segíteni szíveskedjenek?

A pénztári, illetőleg vagyoni állapotot következő tételek mutatják:

A takarékpénztárba betett és onnan kivett járókelő összegek betudásával az összes bevétel: 1469 frt. 89 kr. az összes kiadás pedig: 1460 frt. 39 kr. A valóságos tiszta bevétel azonban 1059 frt. 89 kr. valóságos kiadás: 629 frt. 45 kr. Utóbbit levonva amabból a pénztári vagyon: 430 frt. 44 kr; miből a budai takarékpénztárban van: 420 frt. 94 kr. készpénzben a pénztárnok kezeinél: 9 frt. 50 kr. Ehhez járul legújabbban mint vagyonérték: a) sz. k. Pest városa és a M. nevelési társaság alapítványa 200 frt. a pesti takarékpénztárban; — b) Görög Imre úr szelvényes kötvénye 120 frt.

— c) Papi Balogh Péter úr kötelezvénnye: 100 frt; vagyis 420 forintnyi kamatozó tőke.

Ezen megnyugtató pénztár állapot előadása után méltánylólag kell megemlítenem: hogy Heckenast Gusztáv úr a tankönyvkiállítás számára az egyes tanszakokat mutató cimiratokat ingyen nyomatta ki.

S ha ezt köszönettel megemlítem, lehetlen elhallgatnom azon nagylelkű készséget, melylyel sz. k. Pest városának tekint. tanácsa a kiállításra szükséges helyiségeket a főreáltanodában átengedni méltóztatott; miért is kötelességemnek tartom az egyeslet köszönetét a nemes tanács iránt itt a közgyűlés színe előtt kifejezni.

És most fájdalmas kötelességet kell teljesítenem, midőn az egyeslet lelkes, buzgó és fáradhatatlanul tevékeny jeles két tagjának, Greguss Gyula alelnöknek és Preysz Móric választmányi tagnak hivatalos nyilatkozatait vagyok kénytelen bejelenteni, melyek szerint mindketten, hosszas és súlyos betegeskedések miatt magukat a közel jövőre nézve, minden, bárminemű egyesleti hivataloskodástól fölmentetni s egyszerű tag-minőségben meghagyatni kérik. A t. közgyűlés bölcsességétől függ: mennyiben akarja nyilatkozatokat a gyöngéd kimélet szempontjából irányadókul elfogadni. Részemről azon meggyőződést fejezhetem ki: hogy ily jeles két erő elvesztése vagy csak nélkülözése is, az egyesletet életereiben megtámadható, súlyos csapás volna.

Tisztelt közgyűlés! Lehető rövidséggel előadtam mindent, mit részint hivatalos állásomnál fogva — hogy a választmány sáfarkodásáról számot adjak — elmondanom kelle, részint, hogy elmondjam, lelkem sugallata ösztönzött.

Ha üdvösnek hittem mindjárt működésünk kezdetén az engesztelés és békülékenység, a pártatlanság és közérdekű együttműködés elvének kimondását; ha csatlakozott ehhez a választmány azon hitben, hogy a szeretet és barátság gyémántöve sokkal tartósabban fűzheti egymáshoz a tevékeny erőket, mint a különböző érdekeket csupán csillogó mázban ragyogtató, de könnyen szétfoszladozó szövényes kötelék; ha az egyeslethez eddig csatlakozott tagtársak kebelében is visszhangra talált e szózat, e nyílt és himezetlen vallomás; s ha mind e mellett az eddigi eredmény, a tények-

ben nyilatkozó siker oly gyarló és csekély: ez kétségkívül nem azt bizonyítja, hogy az elv helytelen és hibás; hanem csak azt, hogy az elvet életre villanyozni hivatott eddigi erők gyöngék és elégtelenek valának; bizonyítja azt: hogy nagyobb az elv, mint emberei, kik azt, mint közvetlen napszámosai felkarolták és zászlójokra tűzték.

Ámde, ha jó, ha üdvös az elv, tartsátok azt fön továbbra is szeretett társaim! Ejtsétek a porba a gyarló kezű munkásokat, kiknek homlokát az ihlető szellem csak illékony csókra méltatá, s bizzátok a szentelt jelszavu zászlót erősebb, ügyesebb, lelkesebb harcokra: de mentsétek meg és ápoljátok az elvet, ragyogtassátok azt fennen bármi ádáz fuvalmak dacára!

Azon reményben, hogy győzelmet fog aratni az elv; azon hitben, hogy nem párologhat el hiába ennyi nemes tűz és szent akarat; azon meggyőződésben, hogy vannak számosan és elegenden, kik szívök vérével, szellemök ihletével készek és képesek az egyesség, a testvérülés, az emberiség és hon szeretetének égi növényét ápolni és virágoztatni, — ezen meggyőződés-szülte buzgó óhajtással tesszük le íme eddig viselt hivatalainkat a tisztelt közgyűlés kezébe, s benső köszönetet nyilvánítván a bennünk helyezett nemes bizalomért elmondjuk illetődött keblünk búcsuszavát: Lebegjen ég áldása hazánk közoktatási ügye fölött! Az egyetértés szelleme örködjék fölöttünk s acélozza mindazok erejét, kik e szent ügy felvirágoztatására bármi csekély tehetséggel, de őszinte, hazafias s emberiségbeesülő szándékkal ezentúl is közreműködni törekcszenek.

Ney Ferenc.

A polgártanoda.

Századokon át a gymnasiumok valának az általános műveltség egyedüli esarnokai. Rang és a jövő életpályára való tekintet nélkül ide sietett, ki általános műveltségre törekedett. Ezen intézetek képzőeszközeit esaknem kizárólag az antik classicusok képezték. Ki nem akart vagy nem tudott e közuton ezélja felé haladni, a tudásnak nagyon csekély mennyiségével lépett valamely más életpályára, a midön csak is a különböző műhelyek s üzletekben

előbb, mint tanonez, majdan vándorlásra kelvén, mint mesterlegény gyűjtögetheté a szükségelt ismereteket.

Mai napság a holt nyelvek már nem képezik többé azon egyedüli szövétnekeket, melyek borongós fényével lehetne csak az igazság útját bevilágítani, sőt a hajlékonyabb élő nyelvek találó kifejezéseik gazdagságával amazokat immár messze tulszárnnyalták és az életre való és életbe vágó ismeretek ezeket karolván fel közegekkül, a tudomány közös, azaz szabaddá lön, s ezzel megindult az általános haladás az ipar, gazdaszat és kereskedelem kincses térein is, melyek művelői korunkban minél alaposabb iskolai kiképzést igényelnek. Ezen követelménynek nálunk az ötvenes évek előtt az által igyekeztek eleget tenni, hogy az akkori két osztályu elemi iskoláknál néhány népesebb városban 3. és 4. osztályokat szerveztek, melyeket csak is a mesterségekre készülő tanulók látogattak, míg a gymnasiumba lépők már a második osztály végeztével hagyák oda a normális vagy nemzeti iskolát. Az ötvenes évek elején egész tanügyünk gyökeresen átalakittatván, majd minden nagyobb város 4 osztályu elemi főtanoda létesítésére szorittatott a gymnasium vagy reáltanodába való fölvétel ilyennek sikeres végeztétől tételeztetvén föl. Ezen intézkedés által örvendetesen szaporodtak ugyan az elemi főtanodák, de a középtanodák előcsarnokaiul tekintetvén, csak is az oda készülő tanulókra fordítottak kiválóbb gondot, míg a nagyobb rész, daczára a végzett négy osztálynak, kellő ismeretek hiányával kényszerült az életbe lépni. A sürgetett vagy parancsolt átidomítás, illetőleg kiegészítés alkalmával a volt harmadik és 4. iparos osztályok egyszerűen átalakítottak a kívánt elemi főtanoda megfelelő osztályaivá, mi kevesebb költséggel járt ugyan, de a polgári elem ezzel onnan ki is szorult.

Az így keletkezett vizsás helyzetben az érdekeiben mellőzött polgárság akként igyekezett segíteni, hogy községi költségen a Németországon már régebben virágzó, Ausztriában pedig a negyvenes években szintén sikerrel létesített reáliskolákat tetemes pénzbeli áldozatokkal nálunk is kezdék honosítani. 1850-től egész 1858-ig ¹⁾ Magyarországon keletkezett 3 fő- és 19 alreáltanoda közül az állam csak hármat alapított, illetőleg segélyezett, a többit a községek saját erejükből létesíték. Az alreáltanodák 1858—60-ig

¹⁾ A legrégebbs reáltanoda Magyarországon a soproni kétoztályu (1850).

csekély kivétellel ¹⁾ össze valának kötve az elemi főtanodákkal s mint nem önálló alreáltanodák, a népiskolákhoz számítottak, noha ezen osztályozás az Organisat. Entwurf szerint csak is a kétosztályu alreáltanodákra vonatkozott.

A hatvanas évek elején bekövetkezett politikai életünk jobbra fordultával akadt oly magyar község, mely a szabadság hajnalát reáltanodájának megsemmisítésével köszönté, másutt visszaalakultak gymnasiumokká, új pedig azóta nem keletkezett.

Mai napság a magyar birodalom összes nyilvános reáltanodáinak száma (tudtommal) 33, ²⁾ melyekből Magyarországra esik 17, Erdélyre 4, Horvát és Tótországra 3, Dalmátiára 4 és a Hátár-örvidékre, 5, ezek közül 8 fő- és 25 alreáltanoda.

Legtöbb tehát az alreáltanoda; mert ennek feladata azon tanulók igényeit kielégíteni, kik közvetlenül az életbe lépnek, második sorban pedig a főreáltanodára előkészíteni. Ezen kettős cél okozza, hogy legtöbb esetben egyiknek sem felelhetett meg tökéletesen. Ugyanis ezen alreáltanodákban könnyen kimagyarázható okból fősulyt azon tanulókra fektetnek, kik tanulmányaikat folytatandók, főreáltanodába szándékoznak, míg a többség, vagyis azok, kik tudvalevőleg az első vagy második osztály végeztével mesterségre készülnek, ha nem is hanyagoltatnak el, de oly figyelembe sem részesülnek és nem is részesülhetnek, mint a minőt épen az ő jövőjük igényelne. A mit tehát az ily fiúk a reáltanodában tanulnak, csak félig ér fel azon idővel, melyet arra szentelnek.

A városok lakói túlnyomólag mesteremberek, és ezen polgárok fiai jobbadán ismét mesteremberek, leányaik túlnyomólag ismét polgárnők lesznek. Bármely mesterség és a polgári háztartás megtanulására és vezetésére azonban mai nap alapos képzettség szük-

¹⁾ Kecskemét, Kikinda, Körmöcz, Sopron (evang.) Szeged (?) Versecz Zombor.

²⁾ Főreáltanodák: 1) Buda, 2) Kassa, 3) Páncsova, 4) Pest, 3) Pozson. 6) Rakovác, 7) Nagy-Szeben (?) 8) Zágráb. — Teljes alreáltanodák: Bellovár 10) Brassó, 11) Cattaro, 12) Esztergom, 13) Fehérvár, 14) Győr, 15) Körmöcz, 16) Körös, 17) Medgyes, 18) Mitrovicz, 19) Nagy-Kikinda, 20) Pécs, 21) Raguza, 22) Segesvár, 23) Sopron, (evang.) 24) Spalato, 25) Szeged, 26) Ujvidék, 27) Varasd, 28) Versecz, 29) Zara, 30) Zimóny, 31) Zombor — Kétosztályu (nem önálló) alreáltanodák 32) Sopron (kath.), 33) Sümegh, — Magánalreáltanodák nyilvánossági joggal Arad, Temesvár.

ségeltetik. Nagyon kevésre becsüljük még mindig azon egyéni erőt, azon ismereteket, gyakorlottságot és ügyességet, mondhatnám művészetet, melyeket egyik másik iparág helyes kezelése igényel. Az iparszabadság kimondásával a régi kiváltságok sorompói leomolván, az ipar a tudománnyal egyesülve versenyre kel. Értelem, ismeret és ügyesség, komoly törekvés, kitartás és becsületesség immáron azon fontos tulajdonok, melyek az állam legbecsesebb és legbiztosabb tőkét képező iparos osztály jólétére és boldogságára csaknem döntő befolyással bírnak.

Már ezen szempontból is határozottan kárhoztatnunk kellene a nálunk még szélteben burjánzó azon káros, téves és vizsás nézetet, miszerint a jelesebb tehetségű polgári gyermekeket ne az iparnak szenteljük, hanem valamely ugynevezett magasb állás felé tereljük. Pedig éppen jeles tehetségű iparosokra van szükségünk, hogy a mesterség művészetét egyre tökélyesbítve becsét fokozzák és tekintélyét emeljék azon független polgári osztálynak, mely napjainkban első sorban van hivatva, csöndes kitarásával és férfias munkásságával magasztos hivatását a közjó érdekében az ipar, társadalom és politika terén egyaránt érvényesíteni.

Minthogy valamely mesterség megtanulása sok kézi ügyességet igényel, melynek elsajátítása és gyakorlása a gyermekévekben könnyebben történik, mint serdültebb korban, szükséges, hogy az ugynevezett tanonezkodás (inaskodás) korán kezdődjék. Általán a mesterségre készülő ifjak a 13—14 éven túl nem igen maradhatnak az iskolában és így nagyon szűk térre levén szorítva, a jövő életpályának szentelt tanulhatás, még inkább előáll annak szüksége, hogy városainkban az ily többségben levő ifjuság részére külön iskolák, illetőleg osztályok létesíttessenek.

A birodalom nyugati felében ezen szükségét már régebben fölismervén, a mesterségre készülő ifjuság érdekében az elemi főtanodák osztályait bővíték azaz szaporították az elemi tanodákkal összekapcsolt kétosztályu alreáltanodákkal úgy, hogy ott mai napig mintegy 130 ily alreáltanoda áll fönn körülbelül 12,450 tanulóval) ¹⁾ mig nálunk ez időszerint csak 2 létezik (legfőlebb 100

¹⁾ Hermann, Ein Beitrag zur Organisirung d. Mittelschulen stb. Wien, 1868.

tanulóval) ¹⁾ 71 fő- és 95 algymnasium, ²⁾ továbbá 8 fő és 22 teljes alreáltanoda mellett.

E ríktó aránytalansággal szemben elszorul a szív, midőn látjuk, hogy hazánk gazdag vidékein csakis árva két hajlék, még árvább talán száz tanulóval tudott emelkedni oly czélből, hogy az iparra készülő tanulókat közvetlenül pályájokra előkészítse. Az ilyen tanodák parányi számából magyarázható meg a többségben levő középosztály műveltségének alanti foka, a kikerekített iskolai képzést nélkülöző, felszeg műveltségű, munkakerülő proletárok sokasága, továbbá az egyetemet végzett és kényelmes hivatalt áhitó ifjak nagy serege, míg napról-napra mindinkább érezzük az oly munkások, mesteremberek hiányát, kik a sebesen szárnyaló iparral haladhatnának. Különösen most, midőn nálunk az új meg új vállalatok, műhelyek és gyárok egymást érik, nagyon is, még pedig nem csak anyagi, hanem nemzeti kárunkra is égetően érezzük, hogy nincsenek elegendő számmal értelmes, azaz képzett munkásaink. És e szomorú állapotunkat fönne hirdetik a külföldnek is azon reclamok, melyek nagy ígéretekkkel és biztatásokkal művelt munkásokat toborzanak hazai iparosaink számára. Így hozza önközyösségünk az idegen elemeket földünkre.

Valamennyi iparág közt eddig egyedül a kereskedelem rendelkezett annyi erővel, hogy az övéi részére szükségelt jobb iskoláztatás eszközölhetésére kereskedelmi tanodákat létesítsen vagy a már létező ilyen magántanodák főnállhatását biztosítsa. Az állam saját érdekében számos katonaképző intézetet, továbbá ott, hol használta kívánta, néhány bányász- és tengerésztanodát alapított és ezek is, parányi kivétellel, mind hazánk határain kívül emeltettek.

És így a nagy többség, ama hatalmas tömeg, mely évenként ezrével indul mesterség tanulására, vagy éppen semmi, vagy csak elemi osztályokban szerzett előismeretekkel lép a jövő pályára; mert vajmi csekély azok száma, kik a létező néhány alreáltanodát vagy az algymnasiumokat látogatnák, hogy még megszerezzék azon általános műveltséget, mely minden további művelődésnek és így a legtöbb iparosnak is elméleti öntovaképzésre mulhatlanul szükséges. Elemi iskoláink ily képzettség megszerzésére elégtelenek.

¹⁾ Sopron, Sümegh.

²⁾ „Tanügyi füzetek“ II. füz. 1867.

nek, középtanodáink pedig már alsóbb osztályaikban sem nem szak-, sem nem tisztán általános műveltségre törekvő intézetek, midőn egyike a két irányból többet, másika kevesebbet vett föl tanrendszerébe. Az elsők fölötte nagy tért ölelve, célukat meg sem közelíthetik, a középtanodák pedig éveken át széles alapon oly célokra törekszenek, melyek a leendő mestertanoncz hivatásával épen nem azonosak.

Az eddig mondottakból eléggé kiviláglik, hogy jelesül városokban oly tanodák szükségeltetnek, melyekben a tanulók a 6-ik-től egészen a 13—14-ik évig korszerűtől valláserkölcös nevelésben részesülvén, kiválóan arra képesíttessenek, hogy valamely mesterség eljásaátítására és kezelésére, nemkülönben a polgári háztartás- és szerszert vezetésének alapos megtanulhatására alkalmasakká té tessenek.

E célra, jelesül Németországon ugynevezett polgártanodák emeltettek, míg nálunk ugyanannak elérését a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a képviselőház f. é. jun. 23-iki ülésében a népiskolai közoktatás tárgyában benyújtott törvényjavaslat III. fejezetének c) pontja alatti 48—56 §§-ban ajánlott három, illetőleg kétosztályu felsőbb népiskolák célozzák. Nem a név teszi a dolgot; azért akár polgártanoda, akár felsőbb népiskola, mindegy, csak magva legyen ugyanaz, csak legyen oly tanoda, melyben a polgárság gyermekei elsajátíthassák a műveltség és tudás azon, a továbbképezhetést biztosító általános alapját, melyet kor és körülmény a polgári osztály számára a mily hangosan, oly jogosan követel. Ezen polgártanoda a népiskola, általános föladatát teljes mértékben igyekszik betölteni midőn a természettudományokra súlyt fektetve, az alsóbb népiskola tantárgyait több osztályon át folytatólag bőviti és befejezi.

Ha tekintetbe vesszük, a mint tekintetbe is kell venni a különböző nemű tanítványok sajátos jellegeit, miként azok már a 10. évvel határozottan nyilvánulnak, önkényt előáll a polgártanoda két irányra való elkülönítésének szükségessége. A fiu általán komolyabban és önállóbban fogja fel a dolgokat és noha a leányoktól sem tagadhatni meg a komolyabb törekvést, az érzelmen alapuló szende természetüknél fogva náluk egészben mégis inkább a kedély és kedélyesség, az illem és illendőség vétetik tekintetbe. A fiu a tárgy

mélyébe hatva, jobbadán meggyőződésből tanul, tudásra, tudományra törekszik; ellenben leányoknál a tanulás czélja nem az őket körül-
ből kiragadó tudományosság, hanem az oly tárgyakkal való megismerkedés, melyek gyakorlásával az értelem tisztul, nemesül azon sziv, melynek jövő hivatása az önmegtagadás, türelem és megnyugvás erényeit igényli, a tudásnak csak azon fokát szükséglik, mely alapul szolgálhat további önképzésre, ha arra kedvük vagy szükségük lenne. A leánynövendékek hamarabb fejlődven a fiuknál, ezek felsőbb osztályaiban már oly tárgyokról is emlékezhetni, melyekről a hasonló koru gyermekeknek még alig szólhatnánk, ha az különben nekik való volna is. Általán a leányoktatásnál ezen nem különleges rendeltetése kiválóbb figyelmet igényelne.

Bár a XIX. század nagyobb gondot fordított a leányok kiképzésére, nálunk e téren is mindeddig vajmi kevés történt. Ohajtanám, hogy a fiu-tanodával egyenközüen szerveztessenek nyilvános leány-polgártanodák is, melyekben a leendő polgárnőknek alkalom nyújtassék mindazt megszerezhetni, mi az általános műveltséghez és korunk megértéséhez szükséges. Azért a tantárgyak jobbadán ugyanazok lehetnének a leánytanodákban, mint a fiuknál, csak hogy tekintetbe vevén a nő szellemi szervezetét, más csoportokban, hangsúlyozottabb részekkel vagy éppen új elemekkel lépnek föl, a mint azt a nő speciális hivatása mint anya, feleség és háziasszony igényli.

Az oktatás sikere egyebeken kívül sokban a tantárgyaknak osztályonkinti czélszerű beosztásától is függ. Minél kevesebb az osztályok száma, annál bajosabb a felosztás. Poroszországban a polgártanodák 4—12 osztály közt váltakoznak. Nem akarván oly ohajt kifejezni, mely talán minden tökélye mellett a kivitel lehetőségére nézve mindenha csak is jámbor ohaj maradna, komoly figyelembe vevén továbbá helyzetünket és az adott körülményeket, alázatos véleményem szerint nálunk hat-, illetőleg hét osztályu polgártanodák lennének létesítendőek, azaz a jelenben főnálló elemi főtanodák két-, illetőleg három osztálylyal bővítendőek. A létesítendő harmadik, esetleg hetedik osztály minőségéről alább szolandok.

A már említett miniszteri törvényjavaslat az elemi népiskolák osztályaira vonatkozólag nem eléggé világos, midőn csak annyit mond, hogy „a 6 évig tartó mindennapi iskolába“, „a 6-ik életévüket betöltött gyermekek a 12-ik életévük betöltéseig“ tartoznak járni.

Hogy mennyi ezen elemi népiskolák (37. és 38. §§.) osztályainak minimuma és maximuma, nincs kimondva ugyan, de később az 51. §-ban a felsőbb népiskolákba való felvételtől szólván, „6 osztályu népiskolai tanfolyam törvényszerinti bevégeztét“ követeli. Szerettük volna egyszersmind határozottan tudni, valjon ezen elemi népiskolából vagy ennek melyik osztályából, vagy csak a három évfolyammal tervezett felsőbb népiskolából (48. és 50. §§.) történik-e majdan az átlépés a középtanodába, vagyis mikor áll be a polgári elemnek elkülönítése a magasb kiképzésre törekvő ifjuságtól, noha a 39. §. 3. kikezdése az első föltevést látszik igazolni. Ha a törvényjavaslatnak 50. és 51. §§-ban határozott számmal jelölt osztályokat megtartjuk, az elemi népiskola 6, a felsőbb pedig 3, és így a teljes néptanoda 9 osztályból álland.

Csekélységem a tervezett elemi népiskola osztályainak ezen számát sokalja és felállithatásuk, továbbá a tantárgyak célszerűbb csoportosítása, nemkülönben a felsőbb tanintézetekbe készülő ifjak érdekében, kik legjobb esetben csak tizenkét éves korukban léphetnének akár a felsőbb népiskolába, akár valamely középtanodába, 1—4 osztályu elemi népiskolákat véleményeznék, melyekhez felsőbb népiskola csatkozva, ezekkel együttesen képeznék a teljes népiskolát, vagyis a hat osztályu polgártanodát.

Ott, hol a körülmények engedik, a polgártanodát egy hetedik vagyis iparosztálylyal lehetne tetőzni oly tanulók számára, kik immár kizárólag egyik vagy másik gyakorlati életpályára készülnek. Ritkán van még nagyobb városban is egy-egy iparág annyira kifejlődve, hogy önmaga külön tanodát igényelhetne. Ily helyeken igen czélszerű leend addig is, mig nálunk rendszer ipariskolák keletkeznek, legalább egy-egy iparosztályt létesíteni, melyben az ugyanazon városban, megyében vagy vidéken leggyakrabban előforduló iparágakat kiválóan érdeklő tárgyak taníttatnának. Ezen iparosztály tantárgyai szakcsoportonkint, p. ipar-, építészeti-, gépészi-, kereskedelmi- vagy épen gazdasági osztályok stb. szerint rendeztethetnének úgy, hogy az egyes tárgyak a kitzüött mesterség, hajlam vagy kedv szerint válasszathatnának. Minthogy azonban egyes tantárgyak, minők p. o. a technologia, physica, chemia vagy az egyes iparágakra vonatkozó politikai törvények egyes részeikben különböző iparágakat is érdekelhetnek, az egyes tanulóknak ki kellend jelölni majdan

azon időt, melyben a szakmájára vonatkozó rész tárgyalásra kerül. Továbbá, minthogy soknak jövőendő foglalkozására vonatkozó tárgyak két vagy három osztályba is eshetnek, melyeknek összes tantárgyait azonban nem szükségeslik, ohajtandó, hogy könnyebb választthatás kedvéért a különböző szakcsoportok tárgyai, a napnak különböző óráiban adassanak elő.

Ezuttal az iparosztály szervezetét behatóbban nem taglalom, és így áttérhetek a polgártanoda tantárgyaira.

A képzőtárgyak kiszemelésénél a képzés egyedei, vagyis a gyermekek a mérvadók. Tekintettel tehát a polgártanoda növendékeinek jövő életpályáira, ezen tanintézet tárgyait képeznék:

1) Hittan.

2) Nyelvoktatás, ide értve írást, olvasást, nyelvtant, irati fogalmazást, szóbeli gyakorlást; ez utóbbit csak fiuk számára.

3) Földirat történelemmel.

4) Természetrajz a technologia, és

5) Természettan a vegytan elemeivel.

6) Szám- és mértan.

7) Rajz.

8) Ének.

Csak fiuk számára:

9) Torna- és katonai gyakorlatok.

10) Alkotmánytan, kapcsolatban a hazai történelemmel.

Csak leánynövendékek számára:

9) Testgyakorlatok.

10) Kézimunkák.

11) Háztartás.

Az elősorolt tárgyak közül némelyek a polgártanoda minden osztályain át fokozatosan, mások ellenben csak a két vagy három felsőbb osztályban taníttatnak rendszeresen, minők: az iránygyakorlatok, mértan, természettan, földirat és történelem, rajz torna, kézimunkák stb.

Miután az általunk tervezett polgártanoda alsóbb és így több osztálya a jelenlegi négyosztályu elemi főtanodában már létezik; az ajánlott két új osztálynak az amazokban fönálló rendszerrel szoros kapcsolatban kell állania, és pedig oly annyira, hogy nemcsak a mostani 4. és a leendő 5., hanem valamennyi osztály közt egybehangzó működés létesüljön. Mellőzve minden behatóbb javas-

latot a jelenlegi elemi főtanodákra nézve, a mondandók lényegileg a két felső, vagyis az 5. és 6. osztályra vonatkoznak.

A nyelvtanításban eddig felmutatott csekély gyakorlati eredmény azt látszik tanusítani, hogy kelleténél nagyobb súlyt fektetünk az elméletre. A hat éven át iskolázott ifjútól majdan méltán megkívánhatnók, hogy képes legyen magát anyanyelvén szóval és írásilag legalább annyira helyesen és ildomosan kifejezni, hogy ügyetlensége feltűnést vagy éppen botrányt ne okozzon. Kiváló figyelmet kérnék a helyes, azaz a logikai olvasásra fordíttatni; azért e célra még a két felsőbb osztályban is minden speciális nyelvoktatástól ment olvasási órákat ohajtanék. Értelmes olvasás által gyakoroltatik a beszéd vagyis a tiszta, értelmes előadás, melyre mai napság mindenkinek mindenütt és mindenben szüksége van.

Rendszeres nyelvtani oktatást csak a két felsőbb osztályban adnánk szintén külön órákban. Főcélja a nyelvvalakok helyes és biztos használata írás és beszéd alkalmával.

Az eddigi tapasztalatok után legbajosabban vagyunk az irati fogalmazványokkal. Az ugynevezett polgári ügyiratok, ha valahol, úgy itt kell, hogy kiváló figyelemben részesítsenek. Azért számukra szintén külön órát igénylek, melyben különösen a fiuk a tanultak, írottak vagy hallottak szóval való szép előadására ismét nagy gond volna fordítandó.

A leányoknál egyeben kívül a szokásos egyhangu, szintelen olvasás helyett tiszta s hajlékony hangu kellemes előadásra kellene törekedni. Általán a nyelvoktatást itt, túlnyomólag válogatott szemelvényeken alapulva, úgy ohajtanám kezeltetni, hogy a sziv, kedély és akarat nemesítve, a haza dicső múltját, nagyfontosságú jelenét és fényes jövőjét ha nem is tisztán felismerni, azt legalább sejtve, lelkeik azon nemes buzgalommal legyenek eltelve, hogy egykoron működési köreikben nemes és erényes, ép, egészséges, valódi nemzeti életet teremtsenek és ápoljanak.

Alig leendő tanoda, melyben a helyi viszonyoknál fogva, nem kellend két nyelvet tanítani. A második nyelv a körülményekhez fog alkalmazkodni és azért annak mikénti tanítását egészen az illetőkre kellene bízni. Csak azon óhaj leljen még kifejezést, hahogy

a második nyelv esetleg a magyar, erre mint államnyelvre, ne kettő, hanem hetenkinti három óra fordittassék.

Idegen nyelvek a polgártanodában ne taníttassanak; fontosabb és hasznosabb tárgyak igénylik itt az időt. Ott azonban, holközéptanoda nem léteznék, a latin nyelvnek rendkívüli előadásáról lehetne gondoskodni azon tanulók számára, kik a reáltanoda vagy reálgymnasium második vagy harmadik osztályába készülnének átlépni.

A földírat, lényegében a honismére vonatkozik, melyhez más országok és a világrészek rövid, de rendszeres átnézete csatlakozik. Az összehasonlító modort ajánlanók kapcsolatban a szorgalmas elő- és utánrajzolással. A földíratral karöltve jár a történelem, mely azonban jelesül csak a hazai történelemre szorítkozik, a midőn egyes történeti képeivel a földíratí oktatást kísérve nemesítőleg és lelkesítőleg hat. A történetileg nevezetes vagy nemzeti napok megfelelő előadások, elbeszélések vagy párbeszédék által lennének ünneplendők. Hogy a törvények iránti tisztelet ne kényszerűségen, hanem annak szükségességén és azok ismeretén alapuljon, ohajtandó, hogy az alkotmány lényege s a fontosb polgári jogok, nemkülönben az általános kötelezettségek a tanulókkal közöltessenek, annál is inkább, minthogy mulasztási esetekben egyik vagy másik törvény nem tudása mentséget nem képez. Polgári kátét ohajtanánk.

Ez utóbbi a leány-osztályokban elmarad; itt általán a történelem tárgyait kiválólag oly epizódok képezhetnék, mely a nemzeti öntudaton kívül kiválóan az akaratot edzeni, szívet s lelket nemesíteni alkalmasak.

A természetrajz a külső tárgyak szemléletéből induljon; később gyűjtemények és színes képek képeznék ezen oktatás alapját, mentten minden sok rendszerreléstől és szószaporitástól, szóval gyakorlati legyen. Csakis ily oktatás fog maradandó hasznot hajtani. Valamint a földíratot a történeti képek, ugy a természetrajzi oktatást megfelelő helyeken a polgártanodára nézve nem csekély fontossággal bíró földmívelés és iparra vonatkozó technológiai közlemények és utmutatások kísérlhetnék. Ez utóbbi megfelelő egyes részeinek közlése a leánynövendékekre nézve is csak előnyös lehet.

A természettan a legfelsőbb vagy a hatodik osztály

ban taníttatnék, s noha e tantárgynak a polgártanoda tanulói részére való fontosságát és szükségességét elismerjük, annak csak egy éven át való tanítását, kellő modor mellett elégségesnek tartjuk; elégségesnek arra, hogy a tanuló a természettan elemi tételeivel megismerkedjék, és ezáltal egyrésről a természet hatalma alól felszabadíttassék, más oldalról pedig a természet iránti tisztelet, valamint annak alkotója iránti szeretet benne felébresztve, szilárduljon. Valamint a természetrajzi előadást kézműtani közlemények, akként a természettant a leendő iparosokra nézve tagadhatatlanul szükséges vegytan elemei kísérelhetnék, megismertetvén a tanulókat ezen tudománynak gazdasági és ipari életre való hatalmas befolyását és oda viendő tanulóit, hogy az említettem ágakra vonatkozó gyakorlati és népszerű könyveket is majdan sikerrel olvashassák.

Szám- és mértan. Tiszta gondolkozás és helyes beszéd ezen tantárgy lényeges, alaki, képzési célja. Az életből merített példák megoldásánál minden fokozaton keresztül a fej és írás, elméleti és gyakorlati számolás karöltve járjon. Sőt a gyermekeket arra kellene szoktatni, hogy az eredményt már eleve is körülbelül meghatározzák.

Ha már a fiu-tanulóknál súlyt fektettünk a gyakorlati példákra a leánynövendékeknél a példákat a közönséges életnek még szűkebb köreire ohajtanók szorítani.

A számtan mellett matematikai szempontból különösen kiemelendőnek vélem a mértan előadását, ha azon célt, melyet általa oly egyszerűen és biztosan el lehet érni, valóban el is akarjuk érni. Hisz, nézetem szerint, ez leendne a polgári tanoda logikája, mert jelesül ez által gyakorolható; a helyes gondolkozás pedig következetes cselekvésre vezet, és ez a gondolkozás gyakorlati oldala. Azonban itt is minél több gyakorlati kiszámítás, ha ép az elmélet rovására történnék is.

A rajz a polgártanoda egyik nélkülözhetlen tantárgya. Oly mesterember, ki nem tud rajzolni, mai napság nem is lehet jóra való iparos és ügyességének vagy mesterségének soha sem fog magasb vagy éppen művészeti fokára emelkedhetni. Azért a gyermeknek az idomításra és utánzásra való hajlamának megfelelően a rajzoktatást minél előbb kellene kezdeni; de ne szorítkozzék csupán a véletlen adta, cél nélküli előlapok hanyag másolására, hanem

azon legyen, hogy szemet és kezét egyiránt gyakoroljon. Ohaj-
tandó, hogy az előrajzok mindenha megmagyaráztassanak. Mig a fiuk
fejek, állatok stb. mellett kiválóan az iparos életre vonatkozó tár-
gyakat rajzolnak, a leányok egyebeken kívül minták, betűk, név-
körüli ékitmények, virágok és ezekkel hasonló tárgyakhoz for-
dulnak, melyek mellett azonban necsak a kézi ügyesség gya-
koroltassék, hanem jó izlés fejlesztésére is gond fordittassék.
Mindezek előmozdítására a mértani rajz is hathatós eszköz lévén,
ennek gyakorlása a leánynövendékeknek is ajánlható. A mértani
rajzban való oktatást az ennél használt segéd-szerek, minő a körző,
vonalzó, háromszög stb. bemutatása, használási és óvási módjának
elbeszélése előzi meg.

Az izlésnek, jelesül pedig a kedély nemesítésére hatha-
tós eszköz továbbá az ének. Tanításának főczélja leendne a
gyermeket az egyházi énekben való részvételtre előkészíteni, a nem-
zeti érzületet benne felköltetni és általán arra képesíteni: búban,
bánatban érzelmeinek kifejezést adhatni. Különösen ez utóbbi ok-
ból ohajtanám, hogy a tömeges együtt-éneklés mellett minél több
egyes, azaz magánéneklés is gyakoroltatnék. Kötelező tantárgyul
ajánlanám; tanítása azonban a rendes tanórán kívül történhetnék.

A behozandó védrendszerrel szemben ki tagadná a torna
célszerűségét, sőt szükségességét? Tudjuk, mily szívesen katonás-
diznak a fiuk. Miért ne elégitené ki tehát az iskola e hajlamot?
Csakhogy a torna ne álljon csupa mesterséges mászás- és ugrásból,
hanem túlnyomólag testet edző gyakorlatok képeznék azt. Fő-
lötte kívánatos, hogy a leánynövendékeknek is alkalom nyujtassék
időről-időre tiszta, szabad levegőben mozoghatni s ez által a tes-
tet és annak tagjait célszerű gyakorlatok által erősíteni és izmo-
sítani, és így szép külső tartás mellett bennök egyszersmind a
testi erő és ügyesség érzetét is szilárdítani.

A tulajdonképeni háztartás a jólét ezen nélkülözhetlen
alapja népnevelésünkben eddig kevés, vagy pedig épen semmi
figyelemben sem részesült. Az elszegényedés, a napi renden levő
bukások és csődök többnyire onnan származnak, hogy a férfiak,
kiválóan pedig a nők nem tudnak a bevétel és kiadás közt kellő
arányt teremteni. A tárgy eléggé komoly, hogy azok figyelmét, kik-
nek hivatásuk a nép javát előmozdítani, a népnevelés e fontos
ágára felhívjuk.

Tultömött tantermeinkben mindeddig vajmi kevés figyelmet szentelhetünk az egyes tanulóknak és így az egyesek kiválóbb vagy nehezkeseb tehetségeivel, a nevelés és oktatás nagy hátrányára a többségnek feláldoztatik. Tanodáink e viszás helyzetéről sokat lehetne és kellene szólni. Tapasztalt tanférfiak előtt azonban minden bővebb taglalást mellőzhetek és érintőleg csak azon nézetemet szabadjon kifejeznem, hogy az egyes tanulók lelkületének, hajlamának, képességének kiismerésére és tovafejlesztésére sokkal többet tehet oly tanító, ki éveken át figyelhet meg egy és ugyanazon tanulót, mint az, kinek rövid tiz hó alatt a tanulóknak egyenkinti tanulmányozásán kívül a kiszabott tananyaggal, fegyeclemmel és sok egyébbel kellend megküzdni. Azért a polgártanodák alsóbb osztályait képezendő elemi osztályokban divó osztálytanítói rendszert a két felső osztályban is megtartandónak vélném azon meg-szorítással, hogy bizonyos szakok, minő a rajz, irás, ének, torna, kézimunkák stb., külön szaktanítók által kezeltethetnének. Ezek folytán a 6 osztályu polgártanoda a hitoktatón vagy hitoktatókon kívül hat rendes osztálytanítót, egy rajz- és írómestert, ének- és tornatanítót; a leány-osztályoknál pedig megfelelő számu, a kézimunkákat vezető tanítónőket szükségelne.

Valamely tanulónak áthelyezése egyik osztályból a másikba, különösen ha az az osztály korát amugy is meghaladta már, szerfőltt ne nehezítettessék, minthogy a polgártanoda tanulóinál inkább az általános és alaki képzettséget kellene tekintetbe venni, mintsem azt, hogy minden tantárgyban egyenlő képességgel birjanak. Ez utóbbi valamint lehetetlen, ugy nem is szükséges. A jelen munkafelosztás elve mellett az életben is egyik mesterség, tudomány a másikat, azaz egyik ember a másikat egészíti ki, mert mainapság már senki nem képes az ismeretek és életirányok mindegyikében egyforma tökélyre emelkedni. A mit tehát az életben hiába keresünk, miért követelnők mereven azon helyen, mely épen az élet előcsarnoka? Később bekövetkezheto különböző körülmények és viszonyok akadályozólag vagy gátlólag, de mindig határozott befolyást gyakorolnak képességeink fejlődésére. Ha valamely tanuló meg olyjeles iskolai számoló, ügyessége hanyatlani fog, ha jövő állásában kevés, vagy épen semmi alkalma sines bonyolódott számolásokat feloldani. A ki festész lesz, több ügyességet és képességet igényel a rajzban, mint az, ki vassal, kövel vagy fával fog foglal-

kozni. Továbbá egyik tanuló több nyelvészeti képességet, a másik gépészeti, a harmadik ismét kiválóan a reáltárgyak stb. iránt viseltetik nagyobb hajlammal, miből önkényt foly, hogy ezen körülményeket már a néptanodában sem szabad többé mellőznünk. Egyet azonban mindegyikének meg kell tanulni: hogy hasznavehető, jóra való emberré váljék, hogy összes tehetségét és erejét felhasználva, becsülettel állja meg azon helyet, melyet a gondviselés számára e földön kijelölt.

Az oktatás sikerét hathatósan előmozdítja továbbá a tanórák kellő száma és a tananyagnak ezek közt való czélszerű felosztása. A hat osztályu polgártanoda tanulói korra, testi s lelki erőre, továbbá kitartási képességre nézve nagyon különböznek egymástól. Szakavatlan is belátja, hogy a 6—10 éves gyermekeket nem lehet annyi egymásra következő órán át tanítani, mint p. a 10—14 éves ifjúságot. Az előbbiekre nézve elég naponkinti 3—4 óra, míg az utóbbiak a torna kivételével 4—5 órát is elbírnak. Emellett ohajtanám, hogy az egyes leczkék közt, kellő felügyelet mellett, 5—10 percznyi szünetek engedtesse nek; mert az ujult kedv és éberség kétszerte annyit sajátít el, mint bágyadt szem, fül és fáradt lélek.

Összehasonlítván a gymnasium és reáltanoda első és második osztályait a tervezett polgártanoda két felsőbb osztályával, csaknem ugyanazon tananyaggal, ugyanannyi óraszám-mal találkozunk és a mutatkozó eltéréseket a különleges czélok követelik, vagy éppen csak a modorra vonatkoznak. A polgártanoda nagyobb óraszámát az 5-ik (28.) és 6. osztályban (30.) a középtanodákban rendkívüli tantárgyakként szereplő testgyakorlat, ének, a leány-növendékeknél még a kézimunkák, háztartás stb. okozzák, mely tantárgyak azonban itt is jobbadán a szokott rendes tanórákon kívül adatnának elő, azon különbséggel, hogy a polgártanoda minden növendékére nézve kötelező erővel bírnának. Miután a polgártanoda két felsőbb és a középtanodák két alsóbb osztálya sokban egyenköztien haladnának, ohajtanám, hogy a polgártanoda két felső osztályu azon tanulóinak, kik iskolai pályájukat folytatni kívánják, alkalom és mód nyujtassék a középtanodák megfelelő osztályaiba átléphetni úgy, hogy elsőrendű bizonyítvány-nyal a reáltanoda első vagy második osztályába föltétlenül, a gymnasiumba pedig a latin nyelvből kiállandó pótvizsgálat alapján. Hogy ez lehetséges és nem csak igaztalan, sőt méltányos, minden

további indokolás mellőzésével eléggé megvilágítja a következő összehasonlító táblázat.

Tantárgyak	Polgártanoda				Reáltanoda		Realgymnasium	
	Osztály				Osztály		Osztály	
	5	5	6	6	1	2	1	2
	fiu	leány	fiu	leány	fiu		fiu	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2
Tannyelv	4	4	4	4	4	4	3	3
Második nyelv	2	2	2	2	3	3	—	—
Latin nyelv	—	—	—	—	—	—	6	6
Földirat, történet és alkotmánytan	3	2	4	2	3	3	2	2
Természetrájk	2	2	$\frac{2}{0}$	$\frac{1}{0}$	2	$\frac{2}{0}$	—	2
Természettan	—	—	$\frac{2}{4}$	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{4}$	—	—
Szám- és mértan	6	4	6	4	4	4	5	5
Rajz	4	4	4	4	8	8	4	4
Szépírás	2	2	2	2	2	2	1	1
Torna	2	1	2	1	—	—	2	2
Enek	1	1	1	1	—	—	—	—
Kézimunkák	—	3	—	4	—	—	—	—
Háztartás	—	1	—	1	—	—	—	—
Összesen :	28	28	30	28	28	30	25	27

A kor, mely szabad haladást lobogtat zászláján, nem lehet annyira elfogult, hogy ép a tudománynak emelne oly csarnokokat, melyekből csak drága évek vesztésével történhetnék tovahaladás. A főnebb kimondott elv elfogadásával egyszersmind alkalom nyújtatnék kisebb községeknek teljes felsőbb népiskola felállításával nem csak a polgári osztály igényeit kielégíteni, hanem gyermekeikkel a reáltanoda és gymnasium alsóbb osztályait is még ugyanott végeztethetni.

A nemzeti jólétnek egyik legmélyebb és kiapadhatlan forrása a jó népnevelés, vagyis a jó iskolák. A jó iskolához azonban mindenekelőtt jó tanító kell. Hol a nevelés horderejét felfogták, a községek és államok egyiránt jó tanerők teremtésén munkálkodnak. Eszközei: kellő képeztetés, illő fizetés és tisztességes állás a társadalomban.

A mondottak nyomán a polgártanodának különösen két felső osztálya túlnyomólag már a gyakorlati életet tartja szem előtt; szükséges tehát, hogy tanítói is kellő műveltség és képesség mellett kiválóan gyakorlott tanítók legyenek. És e gyakorlottságra különös súlyt szeretek fektetni. A tanítási modor minden tanítónak külön tudománya, sajátlagos művészete, mely jelesen a képességen kívül a hivatása iránti szeretetből és feladatát felismerő magasz-

tos öntudatnak kifolyásául tekinthető. Valaki lehet nagyon is tudós és e mellett rossz, sőt igen rossz tanító.

Honnan szerezzük tehát a polgártanodai tanítókat? Miután a polgártanodák csakis teljesen szervezett elemi- vagy népiskolák, meggyőződésem szerint ezek tanítóit e célra külön kellend képezni, még pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszternek ismételten említett törvényjavaslatában tervezett három évfolyamu tanító-képezdekben (seminariumokban) vagy a pesti és budai főreáltanodáknál levő, nem önálló alreáltanodákra előkészítő és tanképesítő két évi tanfolyamokban. Az első forum még nem létezik, és életbe léptetése után is csak három év lefolytával nyerhetnénk alkalmas tanerőket; azért arról e helyen többet nem szólok. Maradnak tehát az ugynevezett reáltanárjelölti cursusok. E tanfolyamokat eddig is jobbadán elemi főtanodákra képesített (ez levén a fölvételnél az egyik átmeneti qualificatio) jelesb tanítók látogatták. Addig is, míg a kormány tervezett tanítóképezdekéből hazai tanügyünk jeles, seminariumiilag képzett néptanítókat nyerne, ezen cursusokra óhajtanék nagyobb gondot fordíttatni olyformán, hogy a magas kormány ez ügyet magáévá tévén, ezután azok működését, eredményét több és behatóbb figyelemre méltatná. Az itt készülő tehetségesb és szorgalmas elemi tanítók, kik végzett képezde után további rendszeres kiképzést keresnek, lennének a polgártanoda azon tanítójelöltjei, kik az annyira szükségelt gyakorlattal is bírnak. Ha ily tanítókat választanak majdan a polgártanodákhoz, illő díjazáson kívül nyújtassék nekik egyszersmind kilátás és alkalom fokunkint a közép-tanodákban is fölléphetni, hogy buzgalmukban serkentve, gyakorlati ügyességben minél inkább kitérjenek és önképzésükön szorgalommal és kitartással munkálkodjanak. A gyakorlati tanár még a reáltanoda és gymnasium alsóbb osztályaiban is többet ér a tudós, de tudományát nem értékesíthető tanárnál.

Mielőtt igénytelen nézeteim elősorolását befejezném, szabadon még a polgártanodák vezetéséről néhány szót koczkaztatnom. Teljes polgártanodákat, valamint külföldön, úgy nálunk is csak a közép- és nagy városokban remélhetnénk. Városaink ugyan eddig is tanügyük egységes vezetését egyetlen, többé-kevésbbé avatott gyakorlott tanfőúrúra bízták. Az igazgató azonban ritkán egy-

szersmind tanár is. Pedig azt ohajtanám, hogy az intézet vezetői maguk is tanítók legyenek, azaz egyénileg is alkalmas oly tanfériak, kik a népiskolai szolgálatot minden ízében közvetlen tapasztalatból ismerik.

Ha az igazgatók megválasztásában az illetők közvetlenül vagy közvetve meghallgatnák az érdekllett tanítói testületeket is, bizonyára legtöbb esetben a legalkalmasb egyénre esnék a választás. A legjobb tanító egyszersmind nem mindig a legjobb igazgató is; sőt a kor sem döntő, hanem az egész férfiú testi és lelki ép valója.

Végül szükségesnek vélem, hogy az ugynevezett városi vagy községi tanbizottmányokban minden egyes tanoda tanítói testülete szavazattal felruházott egy, vagy az intézet terjedelméhez képest két tanító által képviseltessék, hogy a tanoda és tanítók érdekeit figyelemmel kísérve, azok igényeit közvetlenül védhessék.

Elmondván a polgártanodák, vagy a felsőbb népiskolákra vonatkozó igénytelen nézeteimet, megvitatás és elfogadás végett a következő nyolez pontot ajánlom a tek. szakosztály becses figyelmébe: Mondassék ki, hogy:

1. A polgártanoda szükséges.
2. A polgártanoda fiu- és leánytanodára oszlik.
3. A polgártanoda hat, esetleg hét osztályból áll, a tanoda céljának megfelelő tantárgyakkal.
4. A polgártanodában az osztálytanítói rendszer foganasítandó. A rajz és írás, ének és torna stb. azonban külön szaktanítók által taníttathatnak.
5. A polgártanoda ötödik és hatodik osztályu tanítói átléphetnek a középtanodák megfelelő osztályaiba. A reáltanodákba föltétlenül, a gymnasiumba a latin nyelvből teendő pótvizsgálat után.
6. A polgártanoda tanítói a magas kormány által tervezett tanítóképezdék létrejöttéig a főreáltanodáknál önálló két évi tanárképző tanfolyamokban képeztessenek.
7. A polgártanoda vezetői működő tanítókból választassanak, és

8. Jelen pontozatok elfogadás esetében az egész véleményezés a netán fölmerülő indítványok, hozandó határozatok figyelembe vételével végleges szerkesztés végett a tek. szakosztály által kiküldendő bizottsághoz utasíttatik, melynek tiszte leendő egyuttal az

ügyet a választmány útján a közoktatásügyi miniszter ő excellja elé juttatni, azon kérelemmel, hogy az országos középtanodai tanáregylet ezen óhaját a népiskoláknak küszöbön levő átalakításánál figyelembe venni méltóztatnék.

Felsmann József.

Az 1868. augusztus 18-ki nagyszerű teljes napfogyatkozásról.

Mielőtt értekezésem tárgyára áttérnék, szükségesnek tartom elősorolni azon okokat, melyek ilynemű felolvasásra, mint látszólag nem a középtanoda köréhez tartozóra, indítottak.

Ismeretes ugyanis előttünk azon tény, miszerint a mennyiségtan és természettani földrajz tanítása a reálgymnasium első osztályában, melyben előírva van, nagy nehézségekkel jár. A 10—11 éves tanulókkal zsenge koruknál, tehát gyenge felfogásuknál fogva vajmi csekély eredményt lehet e tudományból felmutatni. Ha szabad azon tanárookra hivatkozni, kik e tantárgyat az említett osztályban tanítják, ők e tekintetben bővebb felvilágosítást adhatnának. E tudomány tehát a reálgymnasiumban eltörpül, és hogy ne mondjam, nyom nélkül tűnik el, mert nincs arról gondoskodva, hogy e hiány valamely felsőbb osztályban pótoltatnék. Igaz ugyan, hogy a természettudományi tanároknak volna azon szép feladatuk, e tudományt mintegy betetőzni; de e feladat feloldása nekik nincs is előírva, és ha elő volna is írva, valjón rendelkezhetnének-e annyi idővel, hogy e feladatot siker esen feloldhatnák? Ennélfogva gondoskodni kellene az iránt, miként lehetne e hiányon segíteni. Erre nézve szabad legyen dr. Lutter Nándor, egyletünk tiszteleti tagjának a magas miniszteriumnál a középtanodák szervezésére alakult bizottmányban felhozott azon indítványát főlemlíteni, miszerint taníttassék az 5-ik és 6-ik osztályban, mint önálló tudomány a mennyiségtani és természettani földrajz általánosságban hetenkénti 2 órában akként, hogy az 5-ik osztályban a mennyiségtani, a 6-ikban pedig a természettani földrajz. Ezen javaslat elfogadásával az első osztályban e tekintetben fölmertülő hiány dúsán pótoltaték.

A napfogyatkozások a mennyiségtani földraiz egyik részét képezvén, igazoltnak látszik tehát értekezésem tárgya e helyen.

A másik indító ok az volt, hogy az országos középtanodai tanáregylet közgyűlése ép azon napra esik, ugyanis 1868. aug. 18-kán, melyen oly nevezetes teljes napfogyatkozás fog történni, minőt az emberiség eddig még nem látott.

Ezeket előrebocsátva, áttérek már most értekezésem tárgyára, az 1868. aug. 18-án bekövetkező teljes napfogyatkozásra.

Ha a nap süt, gyakran látjuk a felhőknek árnyékát földünk fölületén elvonulni; és ha a szemléltő ily árnyék eléri, előtte a felhő a napot elfüdi, míg egy másik szemléltő, kit a felhő árnyéka még nem ért el, a napot ugyanazon pillanatban látja. Ez hü képe azon nevezetes tűneménynek, melyet a hold — újhold idejekor — gyakran nyújt. Ugyanis ekkor a hold a nappal együtt az ég ugyanazon tájékán levén, ha különben pályája álláspontunkra nézve megengedi, a nap előtt elvonul, és földünknek azon lakói előtt, kik ép ekkor a nap- és holddal ugyanazon egyenes vonalban vannak, a napot elfüdi, és ez által napfogyatkozást okoz.

Holdfogyatkozásnál földünk lakói, kik a holdat látják, asötétülést valamennyien ugyanazon pillanatban szemlélik és ugyanazon nagyságban, mert itt a hold földünk árnyéka által fényétől valóban megfosztatik. Ellenben a napfogyatkozásnál a nap fényét a hold csak visszatartja, és pedig csak azokra nézve, kik ép ekkor a nap- és a holdon keresztül huzott egyenesben vannak, míg ezen irányon kívül le föld lakói a fogyatkozást vagy épen nem látják, vagy más nagyságban. Ebből következik, hogy a napfogyatkozások kis ámitása nagyobb nehézségekkel jár, mint a holdfogyatkozásé, mert az előbbinél az észlelő álláspontját is tekintetbe kell venni, míg ez az utóbbinál elmarad.

Az 1868. aug. 18-án bekövetkező teljes napfogyatkozás a körülmények szerencsés összetalálkozása által oly nagyszerűvé válik, a minőt a történet az év könyveibe eddig még be nem jegyzett; sőt előre látható, hogy a következő század lefolyása alatt ily tűnemény ily mértékben nem is fog ismétlődni. Azon körülmények melyek a beálló tűneményt ritka összetalálkozásuknál fogva rendkívülivé teszik, e következők:

1) Tudjuk ugyanis Kepler első törvényéből, hogy a bolygók, tehát földünk is, a nap körül kerülékekben mozognak

melyeknek egyik gyupontjában a nap van. Ha tehát földünk a napközelben van, mi január hóban szokott történni, a nap korongja kissé nagyobb, ha ellenben a földünk a naptávolban van, mi július hóra esik, a nap korongja valamivel kisebbnek látszik mint máskor. Továbbá ismeretes az, hogy a mellékbolygók, tehát holdunk is, Kepler ugyanazon törvényének vannak alávetve. Ennélfogva a hold a föld körül való egyszeri keringése alatt, egyszer a föld közelben van, tehát korongja nagyobb, és egyszer a földtávolban van, tehát korongja valamivel kisebbnek látszik mint különben. E tünemény teljessége és időtartama tehát a napnak a hold- és a földtől való távolától függ. A nap távola a földtől, mely 20334825 és 21030055 mf, okozza a nap látszó átmérőjének nagyságát, mely 32' 34" és 31' 29". A holdnak a földtől való távola, mely 48960 és 53650 mf, okozza a hold látszó átmérőjének nagyságát, mely 33' 31" és 29' 22". A holdnak a naptól való távola okozza az újhold árnyékának és a holdgömb magárnyékának hosszát, mely 51083 és 40376 mf. Ezekből származnak a központi napfogyatkozásoknál a következő tünemények:

a) Ha a hold magkupárnyékának csúcsa nem ér a föld fölületéig, akkor a nap korongjának széléből még egy gyűrű alakú rész látható, s a napfogyatkozás gyűrű alakúnak neveztetik. Ezen esetben a hold korongja kisebb a nap korongjánál.

b) Ha a hold magkupárnyékának csúcsa pontosan a föld fölületéig ér, származik egy időtartam nélküli teljes napfogyatkozás, mely pillanatnyi teljes napfogyatkozásnak neveztetik. Ekkor a hold korongja nagyobb a nap korongjánál.

c) Ha a hold magkupárnyéka tovább ér a föld fölületénél, származik egy teljes napfogyatkozás időtartammal. Ezen esetben a hold korongja jóval nagyobb a nap korongjánál.

Az 1868. aug. 18-án beálló napfogyatkozásnál az utolsó vagy is a harmadik eset áll be. A hold magkupárnyékának hossza 50860 mf. és a hold távola a földtől 49000 mf. Ezek közti különbség 1860 mf., mivel azonban a földátmérője 1720 mf., azért a magárnyék a földünkön túl még 140 mérfölddel nyulik el. Ekkor a hold átmérője 33' 29"-nyi szög alatt látszik, míg a nap látszó átmérője csak 31' 40"-nyi szög alatt.

Az 1868. jul. 1-én a föld a naptávolban van. A föld ezen időtől kezdve aug. 18-ig közeledik ugyan a naphoz, de azért még is

oly távolban van, hogy a nap korongja aránylag kicsinynek látszik. Ellenben aug. 17-én éjféltkor a hold a földközeli pályán van, tehát korongja nagynak látszik. Ezután 6 óra múlva bekövetkezik a napfogyatkozás és ezen nevezetes körülmény teszi egyrészt e tüneményt nagyszerűvé.

2) Ezen teljes napfogyatkozást jelentékenyen nagyobbítja azon kedvező körülmény is, hogy a hold épen az emelkedő pályája csomójában van, mely eset ezredekben nem fordul elő, azaz a hold pontosan a föld és a nap közé jó vagyis a föld, hold és a nap középpontjai pontosan egy egyenesbe jönnek, és így a hold magkupárányéka a föld egyenlítője felett fut el. Ennélfogva a hold árnyéka földünkön a lehető legnagyobb utat futja át, mivel az egyenlítő földünkön a legnagyobb kör.

3) A napfogyatkozás idejekor az észlelő az egyenlítőn van, és így közelebb áll a holdhoz mint bármely más pontból, tehát neki a hold korongja nagyobbnak látszik mint más helyen. Igaz ugyan, hogy ugyanannyival közelebb jő a naphoz is, és így a napnak sugara is nagyobbnak látszik; de a nap, mely 20 millió mérföldre van a földtől az észlelőnek ezen csekély közeledése által észrevehetetlenül nagyobbodik, míg a holdra nézve, mely csak 50 ezer mérföldre áll el a földtől, kis közeledés is szembeötlőleg hat. A nagyobbitó hatás a holdra 400-szor nagyobb mint a napra, mivel a hold a földhöz 400-szor közelebb áll mint a nap. Láttuk fentebb, hogy a napfogyatkozás e két égi test látszó nagyságától függ, következik, hogy a napfogyatkozás az észlelőre nézve, ki azt maga felett a tetőpontban látja, ezen körülmény által is jelentékenyen nagyobbíttatik.

4) A hold árnyéka úgy mint a hold mozgása útját nyugotról keletre veszi; de földünk, mely egy ideüleg a tengelye körül forogván, ugyanazon utat teszi nyugotról keletre, és így mintegy a hold árnyéka után fut, miáltal e fogyatkozás időtartama nagyobbíttatik, és mivel az egyenlítőn ezen utánfutás a legnagyobb, a fogyatkozás időtartama is e tekintetben a lehető legnagyobb lesz.

Ezen kedvező körülményeknek ritka összetalálkozása azt eredményezi, hogy a teljes sötétülés öve hosszban 2000, és szélességben 30 mérföldnyire terjed el. A fogyatkozás tartama oly helyen, hol a tünemény legnagyobb fokát éri el, 6 p. 50 mp., oly időtartam, a minő ezredévekben nem fordul elő, és a jövőendő századokra kiszámított napfogyatkozásokban nem is fog megtörténni. Csak az

585-ik évben Kr. sz. előtt és 1463-ik évben Kr. sz. után történt teljes napfogyatkozások közel egyenlők az ideivel. A sötétülés leg-hosszabb időtartama általában $7\frac{3}{4}$ p. azonban ily hosszú időtar-tamnak a fentebbieknél még kedvezőbb körülmények összetalálko-zása szükséges.

Weisz bécsi csillagász számításai szerint a magkupárnyék a földünkön Afrikában Abyssiniának azon vidékén lép fel, hol a kék Nil folyam éjszakrafelé kanyarodik, az éjszaki szélével Gondart érintve, Zaka tavon, Perim szigeten és a vörös tenger Babel Man-deb vizi útján keresztül haladva Ázsiába, Yemenbe, ér, hol Mokka-és Aden még a sötétülés határán belül esnek, az előbbi a teljes söté-tülésnek közel az éjszaki határánál, az utóbbi pedig közel a délinél fekszik; innen a kupárnyéknak éjszaki széle még egy jó darabig Hadramaut tartományban a tengerpart mellett huzodik el mind-addig, míg Râs-fárták foknál a száraz földet el nem hagyja. Innen az árnyék az arabiai tengeren keresztül Keletindíába vándorol, és itt Goa és Bajapoor között az ország belsejébe hat. Előindíában a teljes sötétülésnek középponti vonala közel Viziadroog, Bajapoor, Gunapoor, Guntor és Massulipatam helyeken megy keresztül, meg-jegyezvén még azt, hogy a teljes sötétülés övében még más váro-sok is vannak u. m. Heiderabad, Ongole és még Rajahmundry. Ezután a kupárnyék a bengaliai tenger öblön, Andaman legéjszakibb szige-tén, és Mergui-Archipelaguson keresztül Tenasserim tartományba ér, hol Mergui és Tenasserim városok a központi vonalhoz közel vannak. Továbbá a teljes sötétülés öve átmetszi Siam Golfot Anam déli csucsát, innen a Borneo éjszaki része felé fordul, melyen a többi között Brui is a sötétülés területében van; erre Menado városon, Celebes szigeten és a Molukki sziget csoportok közepette Buru, Amboina, és Ceram szigeteket befoglalva) elvonul. Végre a fogyatkozás útjában elfüdi uj Guinea sziget déli részének kidu-dorodását, a teljes sötétülés déli részével pedig York fokot, Au-stralianak legéjszakibb csucsát érinti és a Korall tengeren keresz-tül az uj Hebridák csoportja felé fut, hol a nap még mindig telje-sen elsötétülve a tengerbe leszáll.

A teljes sötétülés időtartama Előindíába való beléptekor a központi vonalon 5 p. 10 mp., ez kiléptei 5. p. 45 mp-re nő, és míg az árnyék a bengaliai tenger öblön Andaman legéjszakibb szigeten és Mergui-Archipelaguson keresztül Tenasserimbe ér, a

teljes sötétülés időtartama 6 p. 47 mp-re nő. Siam Golf közepén, 87.5 fok napmagasságnál, a fogyatkozás legnagyobb időtartama áll be, mely 6 p. 50 mp., innen a fogyatkozás időtartama kisebbedik és a Mollukki sziget-csoportoknál a központi vonalon 4 p. 30 mp-re leszáll.

A fennemlitett tértől éjszakra és délre esnek azon vidékek, hol a napfogyatkozás részletes, melyek együttesen a fogyatkozás terét képezik.

A beálló napfogyatkozást legelőbb Perim szigeten fogják észrevenni aug. 18-án reggel 4 ó. budapesti közép időkor. A helyi közép idő ekkor 5. ó. 52 p. A központi sötétülés még a koralli tengeren Salamon szigetek és Uj Caledonia között lesz látható reggel 8 ó. 11 p. budapesti k. időkor. E helyen az idő e pillanatban esti 5 óra 48 p. A napfogyatkozás vége általában délelőtt 9 ó. 5 p. budapesti k. időkor fog történni.

Azon tér, melyen a sötétülés észrevétetik, e következő helyeken keresztül menő vonalat képez: éjszakra Porta Trajana (Törökország); Varna (Fekete tenger mellett), Balaklawa, Anape, Astrachan, Kirgisi sivatag, Berkal, (China), Peking, Kiu-Siu, Bonin és Radack szigetek. Keletre: Fidsi szigetek és Uj Seeland. Délre: Hobart-Town, Leeuwin fok, Rodriguez, Tananariva (Madagaskar) és Sofala. Nyugotra: Holdhegységek (Afrika), Vara, Bengazi, Korfu és Porta Trajana.

A földünkön általában gyakran előforduló részlet napfogyatkozások (18 évben közel 40) a tudomány előmozdítására silányabb, míg a napnak teljes fogyatkozásai dúsabb aratást kínálnak. De ez utóbbiak ritkán állanak be, és egy ugyanazon észlelési helyre nézve néhány perczig tartanak. Egy ugyanazon helyen általában 200 évben reménylhető egy teljes napfogyatkozás. Az idei teljes napfogyatkozáson kívül a 19-ik században még e következők lesznek láthatók:

1) az 1870-ik évben (Azor-, Déli Spanyolország-, Algier-, Sicilia-, és Törökországban);

2) az 1887-ik évben (Éjszакнémeterszág-, Déli-Oroszország- és közép Ázsiában);

3) az 1896-ik évben (Grönland-, Lappland- és Sibiriában); és

4) az 1900-ik évben (Éjszакamerika- Spanyolország és Egyiptomban).

Ámbár a teljes sötétülés tartama e fogyatkozás alkalmával rendkívül nagy, mégis a kúpárnyéknak útjában fekvő egyetlen egy helyen a képződmények oly rövid ideig láthatók, hogy azalatt a természeti változásokat aligha lehetne bebizonyítani; de ez nem volna lehetetlen, ha a teljes sötétülés öve hosszában különböző pontokon sikerült észleletek hajtathának végre. Ehhez azonban szükséges, hogy az árnyék oly helyeken vonuljon keresztül, melyeken alapos okoknál fogva tiszta kedvező időre lehetne számítani; és ezen körülmény épen kitünő módon kínálkozik a bekövetkezendő napfogyatkozásnál. A teljes sötétülés Perim szigeten és Adenben lép fel, délelőtt átvonul Keletindián, délben Tenasserimba érkezik, délután Annamban, azután Borneo Celebes és a Molukki sziget csoportokon lesz látható és végre este felé Uj Guineába érkezik. Igen kíváncsi volna tehát, hogy ezen fogyatkozás a teljes sötétülés vidékének nagy távolsága daczára haszonvehetetlenül el ne muljék, mivel előre látható, hogy több század fog elmúlni, míg ily kedvező alkalom fog ismét kínálkozni. Ha tehát tudományos észlelési állomások a legalkalmasabb helyeken, rendszeresen szétosztva, felállíthatnának, az összes eredmény felette dús eredményt adna.

És valóban jelenleg van remény az észlelési állomások rendszeres felállítására. Ugyanis Németország Ausztria, Francia- és Angolország e ritka vendégnek fogadására nagyszerű készüléteket tettek. E teljes napfogyatkozás észleletére kiküldött németországi expedítio két részből áll: az első, mely három csillagászból és egy segédéből — a természeti tünetmények észleletére — áll, Előindiába Bombay felett Dekhan felső besejébe megy, hogy ott két tekintélyes távesővel és számos kisebb készülékekkel az elsötétedett nap szélénél a feltünő fénytüntemények helyzetéről vizsgálódásokat tegyenek, nem különben fényének szinkép- és polarisatio elemzéseket és fénymérési észleleteket hajtsanak végre. Ezen expedítio tagjai Spörer tanár, ki már évek óta észlelgeti a nap fölületén előforduló tünetmennyeket, Dr. Tietjen a berlini, Dr. Engelmann a lipesei csillagda első segédei, Koppe, Dove titkos tanácsos segéde és Ermann tanár. Fel kell itt említeni azon szerencsétlen körülményt, mely az észleleteket megzavarhatná, és ezek az ugynevezett Mousson szelek, melyek a keletindiai vizeken különösen az egyenlítő

éjszaki oldalán az afrikai tengerparttól a bengáliai tengeröböl keleti része felé fúnak, ezek épen a teljes napfogyatkozás ideje körül uralkodnak. Ezen nem kedvező körülményből az angolok az észleletek teljes sikerét kétségbe akarják vonni, és ez az oka, miért megy ezen expeditio Előindia belsejébe. A második expeditio A d e n b e megy, és főkép fényképirási felvételekkel, a sötétülés egész tartama alatt kitörő fénytűneményekkel fog foglalkozni, egy hétlábu táveső segítségével. Ámbár Aden, hol a teljes sötétülés kezdete lesz, az észleletekre nézve a napnak alacsony állása miatt kevesebbé lesz alkalmas mint India, mégis nagyfontossággal fog birni e tűnemény kezdetéről is hü képeket kapni. E fényképirás-eszillagászati expeditio áll: Dr. Vogel, Dr. Zeneker, Dr. Frisch és Dr. Tide a bonni eszillagda elsősegédéből; ez utóbbi a sötétülés alatt különös eszillagászati méréseket fog véghezvinni. Azonban ezen expeditio Adenben az austriai expeditioval összeköttetésben áll, mely épen Adent választotta észlelési helyétül, de fényképirási készülékeket magával nem vitt. Ez utóbbi jul. 16-án Triesten és Suezen keresztül vette útját A d e n b e. Az austriai expeditio tagjai Dr. Weisz, Dr. Oppolzer eszillagászok és Riha tengerészeti tiszt, kik Adenben még a napfogyatkozás előtt másnemű természeti kutatásokat is hajtanak végre. Egyébiránt ez utóbbi észrevétel áll valamennyi expeditiora nézve. A németországi kettős expeditiora a német kormány 16000 tallért adományozott. Azonban angol tekintélyek nem különben a gőzhajótársaság oly alkalmat nyújtottak, hogy ezen expeditiokban mások is részt vehettek saját költségükön. Így történt, hogy Dr. Wichelhaus vegytani magántanár a berlini egyetemenél, közreműködését a szinkép- észleletekre felajánlotta.

A francia expeditiora a francia törvényhozó testület 50,000 frankot ajánlott fel, Ennek tagjai jun. 19-én Marseilleben hajóra szállottak. Saigunból Singapurban (francia Cochinchinában), francia hadi hajó jött eléjük hogy őket Malacca félsziget keleti tengerpart részére vigye, hol a francziák észlelési helyei lesznek. Ezen expeditiotól egészen függetlenül a francia tud. Akademia ajánlatára Janssen eszillagász, ki már rég nevezetes szinkép- elemzéseit által, Masulipatamba küldetett, a hová az angol expeditio is ment, a

legjobb szinképelemzési, fényképirási és polarisatio készülékek-gazdagon felszerelve.

Roma kijelentette, hogy e tudományos expeditiora nincs pénze; ez annál inkább sajnálatra méltó, mivel épen a római kitünő csillagász Pater Secchi e téren azaz közvetlen a nap vizsgálásában eddig bokros érdemeket szerzett magának. E jeles tudós már az 1860. jul. 12. történt napfogyatkozás tartama alatt fényképileg ugyanannak öt képét vétette le, melyek közül csak kettő sikerült: de ezek mindegyike a tudományra nézve megbecsülhetetlen kincs, mivel egy csodálatra méltó pillanatot örökítenek meg, melyet az észlelő a távesővön keresztül csak futólag és sok csalódásnak alávetett pillanatban birtokába ejteni igyekszik. Ezek azt mutatják, hogy nagy magasságban, hatalmas felhő alaku tömegek a napgömböt körülveszik, és ezek csak is a teljes napfogyatkozás tartama alatt láthatók.

Vajjon hol fogják az amerikaiak, oroszok és a többi művelt államok észlelési helyeiket választani? az előttünk eddig még ismeretlen. Hogy a művelt államok ily tudományos kutatásokban versenyezve részt fognak venni, már abból is felvehető, mivel 1860. jul. 12. Spanyolországban történt teljes napfogyatkozás (időtartama csak 2 p. 50 mp.) észleletére a világ minden részéről százakra menő csillagászokat csődített össze, miáltal ezen napfogyatkozás az 1842. jul. 8-án történttel együtt századunkban a legeredménydusabb volt.

Lássuk már most, vajjon mi haszon háromolhat a tudományra, ha az észleletek teljesen sikerülnek, és vajjon e nagyszerű költségek és fáradozások meghozzák-e aránylag a kellő gyümölesöt?

Mindenekelőtt megemlítendő, hogy az észlelési tárgyak részint természettani, részint csillagászati természetűek. A napnak tulajdonsága, teste, boritéka, foltjai fáklyái, a korona, a protuberantiák fénye, melegsége, delejességének hatása és vegytani átalakulása, azután a titokteljes állatövfény természete és lényege mind meg annyi természettani vizsgálódásoknak tárgyai lesznek.

Ha Plutarch tekintélyének feltétlenül hitelt adhatunk, akkor Mileti Anaximander, 610 évvel Kr. sz. előtt, Thales tanítványa, volt az első, ki azt állítá, hogy a nap egy hatályos tüzzel telt kocsikerék, mely egy köralaku nyíláson, kiömlik. Di o-

genes Laertius a napot tiszta tűzből állónak képzelte. A n a x a g o r a s, 500 évvel Kr. sz. előtt, Plutarch szerint, a napot izzó kőnek, Diogenes szerint pedig izzó vasnak tartotta. Később X e n o p h o n ezen állításokat nevetségessé tette. A táveső feltalálása után (1610) G a l i l e i t a napfoltok alakjának gyors változása természetszerűleg azon föltétre vezette, hogy a nap finom ruganyos folyadékkal van környezve. A napfoltokat összehasonlítá a levegőnkben uszó felhőkkel. S c h e i n e r a napot tűz oceannal környeztetí, melynek zivataros mozgásai, örvényei, hullámtorlásai és szirtjei vannak. H e v e l oly légkörtől gondolja környezve, mely hasonló módon mint földünk légköre részlet természetmennyeknek és megsemmisítéseknek van alá vetve. H u y g e n s azon nézetet fejezi ki, hogy a nap folyékony tömegeből áll. W i l s o n Sándor (1774) észleletek által azon nézetre vezetettet, hogy a nap két igen különböző tulajdonságu részből áll. A napnak tulajdonképeni tömege szilárd, nem fénylő sötét test. Ezen tömeg egy vékony rétegű fénylő anyagtól környeztetik, melytől a napnak valamennyi fénylő és éltető tulajdonságai eredetüket veszik. Ezen feltebtől csak a napfoltokat tudta megmagyarázni. B o d e (1776). W i l s o n nézetét nevezetes változatokkal fejtegeté. H e r s c h e l (1795) a nap sötét magja és a külső villódzó felhők boritéka közé egy sűrű légkörű réteget tesz, mely általában csak vízfénnyel fénylik. E két légkör egymástól egészen függetlenül mozoghat. E kettő közé még egy felette ruganyos és átlátszó folyadékot képzel, mely a külső légkört, az ugynevezett fénykört (Photosphaera) nagyobb távolságban a naptól távol tartja. Ujabb időben azonban K i r c h h o f f természettani és vegytani okoknál fogva, melyek szinkép vizsgálódásaival összefüggésben állanak, Herschel nézetét megtámadta, és helyébe egy újat állított fel, mely szerint a nap tűz tömeg a legnagyobb izzásban lévén, hasonló mint földünk egy légkörtől környeztetik, melyben hasonló jelenetek fordulnak elő mint a mi légkörünkben, és a helyi hőmérsék leszálltával ott ugy mint itt a felhők képzésére alkalmat nyújtanak, csak azon különbséggel, hogy a napfelhők vegytani tulajdonságaiknál fogva a mieinktől különbözök. E szerint Herschel elmélete helytelen volna. Igy tehát látjuk hogy a nap természeti tulajdonságáról szóló kérdés még nincs teljesen eldöntve. Az angol és francia csillagászok, kik Kirchhoff fényes fölfedezéseit kizsákmányolják, és még uj ku-

tatásokkal bővítik, még mindig Herschel állításához ragaszkodnak a nap természeti tulajdonsága tekintetében. Azonban még is belátták, hogy ezen vitatárgyat csak is a teljes napfogyatkozások dönthetik el.

Ilyenkor ugyanis a sötét hold a nap magját teljesen elfödi, és ekkor csak a naplepel fénye hathat az észlelőkre, a sötétülést bágyadt csillámmal megvilágítva. Itt van az egyedüli alkalom a naplepel fényét egyedül észlelhetni, és elkülönítve a napmagjának fényét megvizsgálni.

Janssen már a múlt év marczius havában történt gyűrűs fogyatkozásnál észleleteket hajtott végre és a színképelemzéssel azt igyekezett megállapítani, hogy a nap szél-sugarainak színképei az összes sugaraknak színképeitől mennyiben különböznek.

Kétségtelen, hogy a napszínképének sötét vonalai azáltal származnak, hogy a fénysugarak a nap légkörében levő anyagoktól részenként elnyeletnek. Ezen elnyelés annyival erősebb, a sötét vonalak annál sötétebbek, minél vastagabb az elnyelő légkör, melyen a fény áthat. Megemlítjük, hogy az elnyelés, mely a föld légköréből származik, a következő módon eszközöltetett. A napnak alacsony és magas állásánál színképek vétettek le, melyek egymással összehasonlítva, bizonyos számú vonalokat majd világosabban majd sötétebben jelöltek. Mivel e mellett semmi sem változott csak a föld légköre, melyen keresztül a napsugarak hatnak azért azon vonalak, melyek a sötétség különböző fokát a színképben mutatják, nyilván a föld légkör elnyelésétől származnak.

Hasonlót vár Janssen a nap légkörétől is. Ha a hold mint átlátszhatlan test a nap középpontja előtt áll és központi sugarait elfödi, akkor a színképkészülékre a napnak csak oly szél-sugarai hatnak, melyek a nap légkörén nagyobb utat kénytelenek hátrahagyni mint különben a nap középpontjából jövők. A Fraunhofer-féle vonalak tehát, melyek a naplégkör elnyelésétől származnak élesebben tűnnek elő, és így sötétebbek is, mint a szélsugarak elemzéséből származottak.

Janssen vizsgálódásainál a vascsoporthoz gyenge szürke vonalait választotta, a nélkül azonban, hogy ezeken a legkisebb változást észrevehetett volna. Az elfödés előtt és az elfödéskori színképekben semmi változást sem vehetett észre: sőt a színkép legfinomabb vonalai sem változtak észrevehetőleg, ha mindjárt a

fény direct a nap közepéből, vagy pedig csak a szélétől jött is. A bekövetkezendő teljes napfogyatkozásnál Janssennek ismét alkalom adatik végrehajtani e tekintetben további vizsgálódásokat. De azon feladatok, melyeket a szinképelemzésnek meg kell oldani, még sokkal terjedelmesbbek és különbözőbbek. Jelesen a kidudorodások (Protuberantiák) azon fényes felhők, melyek a napnak teljes elfödte alatt szélén feltűnnek, és melyeknek vizsgálásai a szinképelemzéssel, ezen kivételesen sokáig tartó sötétülésnél reménylhetőleg a nap természeti tulajdonságát fogják megmagyarázni.

A tavali marczius 6-iki gyűrűs sötétülés tartama alatt Janssen a szinképben a földlégkörtől származó vonalakat erősebben fellépőknek találta. Hasonlót találtak a tavali teljes sötétülésnél Rio Janeiroban Liai és de Pradosz. Mind a két észlelet tehát Aragonak azon nézetét erősítik, hogy a napfogyatkozás tartama alatt a zenith a földlégkör mélyebb rétegeiből jövő sugarak által világittatik meg. Ugy valamint a hold a naptól függélyesen jövő sugarakat elfödi, az ég és valamennyi földi tárgyak egy sajátságos olajbogyó színezetet vesznek fel. Ezen színezetet azáltal magyarázza meg, hogy a direct sugarak elfödésénél az ég főképp oly sugaraktól világittatik meg, melyek a földlégkör mélyebben fekvő rétegei által megtöretnek, a légkört kétszer átfutják, a nedves lég erősebb elnyelésénél fogva egy vöröses és sárgás színezetűt kap. A földlégkörtől erősebben előnyomuló sötét vonalak a szinképben ezen magyarázatot teljesen igazolják.

De mik azok a napfoltok, felhő alaku elkülönítések a tűzlángok felett, tölesér alaku mélyedések a fénykörben, vagy selejt alaku göröny a tűzfolyékony naptengeren? Mik azok a napfáklyák, fénytömegeknek felhalmozása? A koronaa vajjon természeti vagy fénytani tünetény-e? vajjon a nap sötét légköre, mely, a midőn a hold a fényes napkorongot elfödte, a napsugarakat földünkre visszaveti, és ez által mint egy dicsfény az elsötétetett nap korongja körül? vagy vajjon eredete a hold szélétől vagy a föld légkörétől jő-e?

Mik a kidudorodások, a vörös, fehér és kékes fellobbanások lényege a teljesen elfödött napkorong szélén? Reményljük, hogy ily és hasonló kérdésekre a teljes napfogyatkozás észleleteinek eredményei fognak adni feleletet.

Egyáltalában reménységünk van azt kikutatni: vajjon a napgömb körül lengő fényes felhő alaku tömegek saját fénnnyel bírnak-e, vagy önmagukban mint a földi felhők sötétek, és csak kölcsönözött napfénnnyel világítanak?

Továbbá ily alkalommal a vizsgálódások a titokteljes állatövi fény természetéről és lényegéről mindig újra felvételnek és most is — talán több szerencsével — az észlelőket e tekintetben is el fogja foglaltatni.

Az állatövi fény ugyanis egy világos fénypára, mely a naptól kupalakban messze a világtérbe kifut, és a földpályáig nyul. Ezen fénynek természetét mostanáig nem magyarázhatták meg, és siker nélkül igyekeztek e tűneményt a napfogyatkozások alatt látni és kikutatni. A bekövetkezendő napfogyatkozás e tekintetben is kedvező körülményt nyújt, mivel ép azon éghajlatban, hol az észleletek végrehajthatnak, az állatöv fény september hóban napkelte előtt az eget fényesebben világítja ki — mint a tejut-a bolygópályáknak síkját. Végre az észlelők még azon benyomásokra és hatásokra is fogják figyelmüket kiterjeszteni, melyek alá az állat és a növényország a teljes napfogyatkozás alatt szokott vettetni.

Tehát a színképelemzés a fényképirás és a polarisatio, melyek jelenleg a csillagászatnak hathatos segédeszközei lettek, a fénymérés, a légsulymérő, a hőmérő, a nedvmérő, szóval valamennyi eszköz, mely ily vizsgálódásoknál alkalmazásba jó, fel fog használtatni, hogy a fensorolt tűneményeket megmagyarázhassák.

Csillagászati szempontból pedig a közönséges hely- és idő-meghatározáson kívül, a nap- és a holdnak pontosabb hely meghatározásait, nem különben azok sugarait is pontosabban fogják meghatározhatni, miáltal a csillagászati tudományok magasabb tökélyre fognak emelkedni. Végre több év óta keresnek egy új bolygót, mely a napot kisebb távolságban keringeti mint a Merkúr, és a melyet már „Vulkan“ névvel neveztek el. Ezen égi testnek lételet Merkurnak bizonyos eltéréséből gyanítják. Mivel ezen égi test a naphoz igen közel áll, azért sem nappal, sem pedig a hajnali vagy esti szürkületnél fel nem található, és épen úgy a nap korongja előtti elvonulása sem észlelhető; ennél fogva csak ily hosszú ideig tartó teljes napfogyatkozás nyújthat biztos alkalmat, annak fölfedezésére.

Ezek után kérdelem már most: vajjon ily feladatok feloldására nagy-e azon fáradtság és áldozat, melyet a fennevezett művelt államok hoznak? ha mindjárt el is felejtjük azt, hogy az előre haladó tudomány a népek jóllétére mily üdvös befolyást gyakorol, és hogy milliók mit nyernek évenként a biztos hajókázás- és a tengeri utak rövidítése által?

Dr. Kondor Gusztáv.

Minő sikert kell elérni a középtanodákban a természettudományok tanítása által.

Tisztelt Szakosztály!

A megvitatandó kérdés, melyre nézve ez évi egyetemes gyűlésünkön a IV. szakosztály tagjai előtt az előadói teendő csekélységemnek jutott feladatul, a természettudományi oktatás sikerére vonatkozik oly iskolákban, melyeknek tanulói tudományos szaktanulmányokra nyernek előkészítést.

Az elérhető siker minden tananyag alkalmazásának mérvét és határait szabván meg, a fölvetett kérdés tanügyi fontosságát főlegesen volna hosszasan fejtegetni, elég lesz fölemlíteni, miszerint a természettudományi oktatás kérdése a művelt külföld tanfőúrjait hosszabb idő óta élénken foglalkodtatja, s hogy ez iránt itt ott igen eltérő nézetek nyilvánultak már az illető szakirodalomban.

Midőn a modern tudományok mindinkább észrevehető befolyást kezdetek az emberi életre gyakorolni, s a műveltség szükséges elemeiként feltűnni: a természettudomány is bekopogtatott a kizárólag ó-klasszikai irodalmat ápoló iskolába, de a fogadtatással nem igen dicsekedhetett. Erre azután pártolói a viták küzdelmökjára léptek, körmönfont disszertációkkal mutogatván azon fényes eredményeket, melyek a természettudományi oktatás által multhatlanul elérendők lennének. — Ma már rövidebb lehetne az ily dicsbeszéd, mert nekünk könnyebben esik most megérteni, hogy az ember a természetben igen kiváló helyre van ugyan hivatva, azonban azzá, a mivé rendeltetésénél fogva válhatik csakis a természet által lesz.

Hányszor nem vagyunk tetteink terén a természet-erők hasz-

nálatára utalva? De, hogy ezeket akaratumk szerint hasznosithassuk, szükséges velük közelebbről megismerkednünk, hatásmódjukba biztos belátást szereznünk; szóval, a természettörvények pontos kutatása elutasíthatlan feladatunk.

Nem lehetséges ugyan, de nem is szükséges, hogy minden egyes ember mindazon utakat és módokat ismerje, melyek a természetnek saját céljaink igényelte hasznosításához vezetnek: azonban a természet működésébe mindenkinek kell bizonyos mérvű belátással birni, hogy képes legyen a természet-erők nagyszerű, az emberi életre mélyen beható alkalmazásait megérteni és méltányolni.

A természet-erők közvetlen alkalmazásán kívül azonban közvetve is jótékony befolyása van a természet tanulmányozásának; mert nem egy mélyebbre ható, a természetből merített belátás hatalmas előmozdítója az embernek azon törekvésében, hogy embertársai közt ott, hol kell, jó és nagyszerű dolgokat miveljen.

De ha a gyakorlati életet egészen mellőzni akarnók is, tekintünk az ember szellemi hivatását; — ismerő tehetségéhez nem méltó feladat-e, kellő belátást szereznii a külvilág tüneményeinek ezerféle változataiba? hisz a teremtes őszhangzó egységének megértéséből származik azon magasztos öntudat, melyre az emberi szellem nem is ébredne, ha a külvilági tények pusztá tudásával és hasznosításával megelégedve, nem kutatná azok okait, törvényeit és összefüggését.

A természet- ismeret s az azt eredményező tudomány nem csak tartalmánál fogva gyakorol lényeges befolyást az emberre; van az említett tudománynak még egy más oldala is, mely azt különösen az ifjuság nevelésoktatásánál igen értékesse teszi.

Az ember érzéki észléný, mondja a bölcsészet. Érzékiségénél fogva a külvilágra van utalva s így érzékeinek segítségével szerzi szellemkincseinek igen nagy részét, ennél fogva az érzékek mívelését elmulasztania nem szabad, s hogy ezt a természet tanulmányozása által legezélszerűbben eszközölhetni, kétséget nem szenved, mivel a tervszerű megfigyelés a természettudomány haladásának egyik leghatalmasabb emeltyűje. Ha az ifju ezen a téren

kellő gyakorlottságot szerzett magának, az életben is minden megfigyelést hasonló alapos tervszerűséggel fog végrehajtani.

A természet vizsgálásánál azonban nem csupán az éles megfigyelésen fordul meg a dolog; szükséges e mellett még, hogy figyelmünket semmi se kerülje el, és hogy képzelmeink a megfigyelt tárgyaknak teljesen megfeleljenek.

Tagadhatlan egyébiránt, hogy az érzékek segítségével gyűjtött adatok még nem teszik a természet teljes megértését; hátra van még ezután a tulajdonképeni szellemi munka, az érzéklet eredményeit követni kell az ítéleteknek, okvetéseknek és azokból eredő következtetéseknek; mi más tudományoknál is megtörténik, de ott nincs meg azon exact buvárlási mód, melyet a tudományos természetvizsgálat nem nélkülözhet.

A röviden felsorolt fontos előnyökből kitűnik, hogy a természettudomány mind tartalmánál, mind ismeretszerzési módjánál fogva a középtanodai tantárgyak sorában kiváló helyre jogosult, s ha még sem eredményezi mindenkor a kellő sikert, ez nem bizonyít azon állítás mellett, miszerint a természettudománynak mint tantárgynak általában csekély értéke van, hanem a hiba kétségek nélkül más körülményben rejlik.

Elégge tudjuk, miszerini minden tantárgynak meg van saját képző hatása; azon állítást sem kell már vitatni, mely szerint teljes tanítási eredményhez csak oly módon juthatni, ha az illető tantárgy teljes képző erejével hat az ifju lélekre.

Ezen általános igazságokat a természettudományra alkalmazván, azt kell állítanunk, hogy a természettudományi oktatás sikere csak akkor lesz teljes, ha nem tűzzük ki egyedüli célul sem a puszta ismeret gyűjtést vagy csupán az értelem fejlesztését, sem az ismerő-tehetség mívelését az exact kutatási mód által, hanem a természettudomány mind tartalmát, mind ismeretszerzési módját egyaránt méltatva, nem feledkezünk meg az értelem műveléséről sem.

Csak ezen az uton juthatnak ifjaink azon művelődési elemek birtokába, melyek korunkban az általános műveltség lényeges kiegészítő részét képezik.

És most t. tagtársak, oly kérdés merül föl előttünk, mely fontosságánál fogva a középtanoda szervezetére is befolyást gyakorol.

A kérdés ez:

Megfelel-e a középtanoda céljának teljesen, ha növendékeinek a természettudományból annyi ismeretet nyújt csak, a mennyi korunk igényelte általános műveltségre szükséges: avvagy nem kellene-e ezen határt tágabbra vonni azon tanulóknál, kik a mennyiség- természettudományi szakpályákra akarnak lépni?

Mielőtt ezen kérdésre vonatkozólag saját egyéni nézetemet nyilvánítanám, jónak látom a következőket előre bocsajtani.

Azon természettudományi oktatás, melynek célja az általános műveltséghez megkívántató természet- ismeret, meglehetősen szérelyebb körre szorítkozhatik, mint a mely a későbbi szaktanulmányokra is fordít figyelmet; mivel ez utóbbi oktatásnak olyan- nak kell lenni, hogy a tanulók mennyiség- természettudományi szaktanulmányaikat az illető egyetemeken biztosan és minden fennakadás nélkül végezdhessék. Mindkét esetben az oktatásnak ugyan szellemfejlesztőnek kell lenni, minőségileg mindkettő azonos, de az ismeretek mennyisége által az utóbbi — az elsőt felülmulja.

Én, t. tagtársak, szükségesnek tartom, hogy a középtanoda három utolsó évében a mennyiség- természettudományi oktatás a későbbi szaktanulmány követelménye szerinti terjedelemmel birjon mindazon tanulóknál, kik az említett szaktanulmányokra készülnek elő; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ez egyrészt korunk követelménye, mely terjedelmes és beható szakismeretet kíván, másrészt pedig a mennyiség- természettudományi szaktanulmányok természetüknél és nagy terjedelmükénél fogva tetemes időt és szellemi erőt igényelnek.

Hogy előadói feladatomnak egy másik, igen fontos részét ne mellőzzem, azon térre kell most már lépnem, mely a vitatkozásoknak tág mezejét képezi, értem a természettudományi oktatás eszméjének megvalósítását.

Az ember ezen a téren is úgy jár, mint a gyakorlati élet egyéb ágaiban; sokkal hamarabb jut itt is homogen nézethez az iránt, hogy mi történjék, mint arra nézve, hogy miként történjék.

Annyit eleve is mondhatni, hogy a természettudományi siker biztosítása tekintetéből figyelembe veendő:

1-ör, mily értékekkel bír egyik vagy másik természettudományi disciplina az általános műveltségre s ezenkívül a szaktanulmányi előkészítésre;

2-or, az ifjú lélek mily fejlettségét tételezhetjük fel a tanuló koránál fogva.

Tárgyunkra vonatkozólag lesz szerencsém a különböző vélemény-áramlatokból kettőt az igen tisztelt szakosztály elé terjeszteni. Azt, melyről először fogok szólni, egész részletességgel Kirschbaum tárgyalta; a másik Rossmässlertől, a nevezetes Tharandi gazdasági intézet egykori tanáratól veszi eredetét.

Kirschbaum a természettudomány összes ágait csoportra u. m. a különlegesek vagy leirók és az egyetemesek vagy okfejtők csoportjára osztván, az elsőbe sorozza:

1. az ásványtant a sziklarajzzal; — 2. a növény- és 3. állattant az őslénytannal; — 4. a földismét és 5. földtant, 6. a természettani földrajzt és 7. bizonyos tekintetben a népszerű csillagászatot is.

A második csoportba veszi:

1. a vegytant, 2. természettant a légtűnettannal, 3. erőtant és 4. az élettant.

A felsorolt tanok közül kijelöli azokat, melyek a gyermekkor, illetőleg a 9—14 vagy 15 éves tanulók számára, s ismét azokat, melyek az ifjú későbbi éveiben szolgálnak nézete szerint alkalmas tananyagul.

Véleménye szerint az ifjuság fennemlített első életszakában a leirói tancsoportból csak az állat- és növénytan szolgálhat czél-szerű tananyagul, mert

1. ezen terményeken, hogy felismerhetők legyenek, ha némi változást kell is tenni, az mindössze sem egyéb egyszerű szétszedésnél, mi könnyen véghezvihető, s ez már elégséges arra, hogy láthassuk mindazt, a miről szó van; nem úgy az ásványoknál; ezekre nem lehet amugy könnyen ráismerni; az egyszerű szétszedés itt nem alkalmazható, annyiival inkább szükséges alkatrészeitet más vegyületekbe átvinni, hogy minőségüket megállapíthassuk; ezen nehézséghez járul, úgy mond, még a jegecizme természetéből folyó akadály.

2. Már az iskoláit kezdő tanulóban a növények s még inkább az állatok érdekét ébresztettek; a sikeres tanulásra semmi sem tételeztetik fel, csak a tanuló ép látása.

3. Ezen tananyagon a tanuló egyrészt a pontos megfigyeléshez könnyen hozzá szokik, másrészt pedig értelmi ereje egyszerű ítéletek és okvetések által — mit annyszor kell tennie — legtermészetesebb módon gyakoroltatik, főleg az egyes példányok meghatározásánál.

Ha az oktatás alaki oldala vétetnék csak tekintetbe, akkor ezen célt csupán a növénytannal is el lehetne érni, s pedig ezzel azért, mivel a növénytani példányokhoz legkönnyebben hozzáférhetni. De ezen megszorítást szerzőnk nem ajánlja, a következő okoknál fogva:

Minthogy a növények és állatok együttesen fordulnak elő, mivel továbbá mindkét ország egymással sokszoros összeköttetésben áll: ennél fogva igen nehéz volna a megfigyelésnél egyedül a növényekre szoritkozni; épen azért a növényekkel foglalkozó tanuló önkényt vezetnék az állatok tanulmányozására is.

A természettudományi tanszakok második csoportjából 10—14 vagy 15 éves tanulók számára egyet sem vél szerzőnk alkalmas tantárgyul alkalmazhatni. A boncz- és élettanból az állat- és növénytanba annyit ítél felveendőnek, a mennyi elkerülhetlenül szükséges az ott előforduló értelmezésekre.

Nézete szerint a vegy- és természettan, ugyszinte a mechanica a második korosztályu ifjagnál terem csak kívánt gyümölcsöket; mert ezen tanokban, — ugymond, — a kellő megfigyelésen kívül összetettebb s így nehezebb logikai műveletek fordulnak elő, mi fejlettebb kort tételez fel; ezenkívül bővebb mennyiségtani ismeret is szükséges. Ha mégis a nevezett tanok gyakorlati célból némely iskola alsóbb osztályaiban is alkalmaztatnak tantárgyul, a mi siker ily esetben mégis lehetséges, az csak úgy érhető el, ha az oktatás rendesen a természettani és vegyi tűnemények lehető legpontosabb megismertetésére szoritkozik; mert a természeti erők és törvények ily korbeliieknek ismerettárgyát nem képezhetik s ez okból a tűnemények csak kis csoportját lehet érthető magyarázattal kísérni.

A mily szükségesnek tartja szerzőnk a gyengébb koru tanulók számára az állat- és növénytant, ép oly mellözhetlennek véli a

vegytant, természettant és a mechanikát érettebb koru ifjaknál mindazon iskolákban, melyekből a természettudomány-eszközölte szellem-művelést kizárni nem akarják. Ennyi, — ugymond, — ott, hol többre idő nincs, a természettudományi tananyag minimuma; ez egyszersmind haszonvehető alapul is szolgálhat a természet további tanulmányozására.

Ezen szavakból kitűnik, hogy szerzőnk azon németországi humanisticai gymnasiumokhoz szól, melyekben a természettudományok mostohán vannak tananyagul használva.

A többi természettudományi ágakat, mint tantárgyakat másod ranguaknak mondja; kiemelvén nagy fontosságukat az ifjúság nevelés-oktatásánál, melegen ajánlja azokat mindazon közép tanodáknak, melyek előadásukra kellő időt szentelhetnek; ellenkező esetben némely részeik a fundamentalis tanokba alkalmas helyeken szövendők be.

Ennyiből áll, lehetőleg szűk keretbe szorítva, Kirschbaum nézeteinek lényege.

Tőle eltér, még pedig nem lényegtelen tekintetben, Rossmässler, kit nézeteihez — mint állítja — a gyakorlati tanítás terén 30 évig gyűjtött tapasztalatok vezéreltek.

Mindenekelőtt kiemelendőnek vélem Rossmässler azon meggyőződését, mely szerint ő tévesnek mondja azon nézetet, hogy a gyermeki ész vegytani és physikai tünemények magyarázatát nem képes megérteni.

Mindennapi dolgoknál előforduló physikai és vegytani tünemények magyarázata, mi egészen érthetően adható, a gyermeket, — ugymond — jobban örvendeztetik, mint pl. valamely levél szélén a fogak megszámlálása; mivel továbbá a tünemények egész serege, melyek physikai és vegytani törvények szerint folynak le, a gyermeket naponta környezi: ennél fogva ő a physicát és vegytant már az első oktatásnál is alkalmasabb tananyagnak tartja, mint az állat- vagy növénytant. Hisz a gyermeki ajkakon, — mondja tovább, — folyvást ezen kérdés lebeg: „miért?” s ő azon meggyőződésben él, hogy a gyermek ezen kérdésére mindig kellene bizonyos feleletnek következni, ama fölötte nagy nevelési hibát nem is említve, midőn a kérdezők elnémíttatnak.

Állatokra és növényekre ezen kérdést nem igen lehet vonatkoztatni; de annál inkább olyasmire, a mi körülöttünk a természetben vagy a közönséges életben történik. A gyermek ilyenformán tanítóját maga vezeti a helyes utra, midőn tudni akarja, hogy ez vagy amaz miért van így vagy amugy? de ez világosan történetyszerű tanítási módra utal. A gyermeki lélek tevékenységének ezen alapvonása, tudva levőleg, számtalan esetben nyilvánul, midőn minden szemlélhetőnek vagy az érzelmi világba tartozónak is okát akarja tudni, elannyira, hogy legkedvesebb játékszerét is feláldozza, csak hogy annak belsejéről magának tudomást szerezhessen.

Tagadhatlan — folytatja tovább — hogy a szemet, mint látérzéket szándékos és tervszerű ápolásban s gyakorlásban kell részesíteni, csak hogy arról soha sem szabadna megfeledkeznünk, hogy azt egyuttal mint az értelem közvetítőjét is gyakoroljuk, annyival inkább, mivel a gyermeket, ha mindig csak testeket kell látnia és megkülönböztetnie — bár a legszebbeket és legmeglepőbbeket — csakhamar unalom szállja meg.

Már az eddig mondottak alapján is Rossmässler a jelenleg uralkodó természettudományi oktatást, melynél az említett momentumok méltatva nincsenek, szétforgácsoltnak és szétforgácsolónak, ennélfogva fonáknak és ezéltévesztettnek mondja.

Ezt az oktatás eredményeiben is kimutatni akarván, legelőször is azon körülményre figyelmeztet, hogy a mostani eljárásnál fogva tiszta öntudattá nem fejlődhetik azon gondolat, miszerint földünk valamennyi tüneményeivel együtt egy összefüggő szerves egész, mely csak úgy, mint az állat vagy növény, sajátyszerű változásokon megy át. A természettudomány ezen pompás gyümölcsöket teremhető csirája nem fejlesztetik, hanem egyedül a talajra hagyják, képes lesz-e a beléje hullott magvat némi fejlődésre ébresztetni.

Ha a természettudományi oktatásnál a történeti modort mellőzzük, és csak a dolgok külsejét, csupán az érzéki benyomást vetetjük észre, ez igazi felületes ismeretet eredményez, melynél egyik tárgy a másikat, a közelebbi tünemény a távolabbit elhomályosítja, sőt végkép elfeledteti, pedig csak azért, mert elmulasztjuk közöttük a belső történeti vagyis oksági összefüggést megismertetni. E mellett az emlékező tehetség csaknem kizárólag az alak, szám, mérték, súly sat. fogalmaival foglalkozik; ezenkívül a rendkívüli,

hasznos, ártalmas, idegen országbeli dolgok iránt ébresztünk érdeket; épen azért nem kell csodálkoznunk azon, hogy oly férfiak, kiknek fiatal korukban „jó sok természetrajzi óra“ jutott osztályrészül, ennek daczára idegenek a természetben, sőt saját hazájuk földén is; hogy ez mily befolyást gyakorol a valódi honszeretetre is, nem szükséges bővebben magyarázni.

A természettudományi tananyagnak meg van — mondja szerzőnk, — azon jó oldala, miszerint általa fejleszthetjük legjobban s a tanulóra nézve legkedvesebben azon lelki képességet, mely által képesek vagyunk számos, egymással benső összefüggésben levő tárgyat és tüneményt áttekinteni; ezt pedig már a legalsó osztályban is tehetjük, s ezt tévén, a földet, mint a világegyetem rendjébe kapcsolt egységes szervezetet állítjuk elő, mi az ember egész műveltségi állapotára nézve legnagyobb horderővel bír, különösen az által, hogy az embert saját állásáról a természettel és embertársaival szemben felvilágosítja, s így rendeltetéséhez méltó világnézethez vezet.

Ezt talán sokan még leginkább mellőzhetőnek vélnék; de gondolják meg: mivé lenne a társadalom, ha a földet úgy tekintenők, mint a hol huzamosb ideig tartózkodni, mi több, érdekek magunk körül széttekinteni és munkálkodni nem is érdemes; ha földünket nem tartanók egyébnek, mint oly „siralom völgyének,“ a honnét minél hamarább egy boldogabb világba juthatni minden halandó egyedüli törekvése. Ezen és ehhez hasonló nézetek ellen bizonyára minden emberbarátnak egész erejével küzdeni kell.

De az iskola ehhez — öntudatlanul ugyan — nem nyújt segédkezet, pedig csak azért nem, mivel elmulasztja földünket ama szép összhangzásában mint történetileg lett egységet, a tanulók elé állítani. A természetet oly színben tünteti fel előttünk, mintha örökké gyermekek maradnánk, s mire megemberedünk, azon veszszük magunkat észre, hogy azon sokféle színezetű levelek és virágok, melyekkel gyermekkori emlékezetünket feldiszték, egymás után lehullanak, gyakran nem is hagyván egyebet hátra homályos emlékezetnél! Ily körülmények között valóban nem csodálkozhatni, ha világnézetünket mások tukmálták reánk!

A mi már különösen a közélettanodát illeti, erre nézve Ross-mässler ugyanazon meggyőződést vallja, t. i. itt is egyedül helyes

eljárásnak azt mondja, ha az összes természettudományi ágak egyesítve használatnak tantárgyul; s hogy megmutassa, miként volna ez eszközzendő, egy rövid vázlatot közöl, melyben az egész tananyag úgy van elrendezve, hogy az egyes természettudományi szakok, mint az egész összefüggő tagjai tűnnek föl.

A föld. Ez égi test s mint ilyen, a naprendszer egyik tagja; helyzete ezen rendszerben; a bolygók szám-, mozgás- és nagysági viszonyai, összes tömegük viszonya a napéhoz.

A föld valószínű eredete, valamint a többi bolygóké is. A föld eredeti minősége, átmenete mostani állapotába. A föld jelenleg egy életteli világ fentartója.

Ezt teheti egyrészt a naphoz viszonyánál fogva (különböző évszakokban és földöveken nem egyenlő mértékben), másrészt az azt képező anyagok által a bennök létező tulajdonságok- és állapotknál (erők) fogva.

A hold. Befolyása a földre.

A föld jelen állapotának leírása (mint valamennyi geológiai korszakok utánit fogván fel) következő rendben:

alakja és nagysága; tengelye körüli forgása; pályája; sarkai stb. A légtenger; a fölületén levő száraz és víz közti viszony.

Azon anyagok, melyek a földet s minden rajta levő testet alkotnak, a 63 elem. Miként találtnak az elemek; sajátágaik (alakjuk, vegyületeik vagy rokonságuk) stb.

Az anyag általános tulajdonságai (az ismeretes természetaniak).

A testek különös állapotai és erői: világosság (szin), melegség, villanyosság, delejesség, halmazállapot stb.

Vegytünetmények.

Ezen vegytani és természettani erők egyszerű volta és belső összefüggése. A mozgás, mint az erők nyilvánulásának általános alakja.

Ezen állapotok, tulajdonságok és erők hatásai:

1. A légtengerben. Ennek összetétele és sajátosságai. Légtünetek és legtünettán (2. utalva);

2. a föld vizeiben. A tengerek és belvizek természetrajzának elemei (1. utalva);

3. a föld szilárd részében. A földkéreg alkotása, annak előbbi átalakulásai. A földtan elemei; földisme (Geognosia) és kövülettan (Petrefactologia). Ásványtan;

4. az élő testekre. A szerves- és szervetlennek fogalma. Életerő és élet. A szerves testek életének feltételei. Növény. Állat.

Növényország. A növények elterjedése a földön. Alsóbb és felsőbb rendű növények. A növénytest külső alkata, belső alkata és élete a növénynek. Természetes rokonság. A növényország rendszere. A növények hatása a föld felületére, éghajlati tünetmentekre, az állatokra s végre az emberre. A növény leírása és megkülönböztetése. A növény egész külseje. Gyakorlati növénytan. Öslénytani visszapillantások.

Állatország. (Mindenben, mint a növényországnál).

Az ember. Egy vagy több faj-e? állathozí viszonya. Osztályozása. Külvilágtólí függése. A természettani és lélektani anthropologia elemei. A művelés menete általában és különlegesen népségek szerint. Az ember szellemi feladata, az anyaföldhöz való tartozandósága öntudatának alapján.

Visszapillantás: A föld egységes szervezet és a mi hazánk.

Nem nehéz, t. §szakosztály, e két eltérő vélemény egybevetése által a következményeket levonni.

Kirschbaum 10—14 vagy 15 éveseknél a főszlyt a növény- és állatországra helyezi, s mit akar általa elérni? azt, hogy a tanuló figyelő-tehetségé ezen tárgyakon fejlesztessék, s így az exact kutatási módban oly gyakorlottságot nyerjen, hogy azt még az életbe is kivigye.

Az értelem, mint Rossmässler kimutatja, ily módon igen szűk határok közé van szorítva.

Az érettebb koru tanulók számára Kirschbaum a vegytant, physicát és erőtant elegendőnek véli, mert ezek, — ugymond, — fundamentalis tanszakok, csak hogy az alap elkészültével a további építést a jó szerencsére bizza, mivel a többi természettudományi szakokat csak másodrendbeli tantárgyaknak mondja, melyek, ha idő nem jut rájuk, el is maradhatnak. Így azután az, ki csupán az általános műveltséghez megkivántató természettudományi ismeretekre tett szert, a természetet egységes organismusnak nem tekintheti.

Rossmässler ellenkezöleg ez utóbbira fekteti a fösulyt, mint oly eredményre, mely nélkül — nézete szerint — a természettudományi oktatás czéltévesztett; azért már a gyermekkor számára az összes természettudományi tanokat egyesítve használja tananyagul; műveli a figyelő képességet, de egyuttal az értelmi erőt is lehetőleg fejleszti és gyakorolja, mindent a tanuló fejlődési fokához mérve.

De vajon megegyez-e ezen eljárás a tanítás alapelveivel? erre határozott igen-nel kell felelnünk, mert az ily oktatás természetes.

Már a gyermek az egész természet hatása alatt állván, szemléletei alá esnek nem csupán a testek, hanem a tünemények is; fejlődése nem szorítkozik pusztán az érzékekre, hanem egyidejüleg — bár aránytalanul — szellemére is kiterjed.

Ezek azon indokok, t. tagtársak, melyek engemet arra indítanak, hogy Rossmässler nézetét elfogadjam; de nem vélem alkalmazhatónak az egész középtanodán át.

Mert ha a természetröli ismeretek terjedelmesek lettek: akkor az egyes tanszakokat kénytelenek vagyunk az oktatásnál egymástól elválasztani, ha csak az előadásban a szükséges összefüggést nem akarjuk feláldozni.

Igénytelen véleményem szerint a három, legfeljebb négy alsó osztályban lehet Rossmässler módszerét alkalmazni; ezen túl pedig az egyes tanszakoknak párhuzamosan kellene előfordulni, természetesen a három utolsó évben kellő terjedelem mellett azon tanulók számára, kik mennyiség-termesztudományi szaktanulmányokra készülnek.

Vége azon sikerről sem szabad megfeledkeznem, mely minden helyes oktatásnál elmaradhatlan, értem a tanulók öntevékenységet.

A leiró természettudományok erre nézve sok tekintetben előnyösebb helyzetben vannak, mint az egyetemesek. Mily örömet ébreszt a tanulóban, ha már több rendbeli növényt, állatot vagy ásványt képes meghatározni! mily hathatós indító ok ez reá nézve a további szorgalmas munkára.

Ugyanigy van ez a vegytannál is, ha a műhelybeli gyakorlatok el nem hanyagoltatnak.

Csak a physikai oktatásnál nem vesszük még igénybe a ta-

nuló gyakorlati tevékenységét, mivel ez kellőleg felszerelt physical műhelyt feltételez.

En azonban azon meggyőződésben élek, hogy ennek hamarabb be kell következni; különben végkép le kellene mondanunk azon fontos oktatási eredményről, melyet minden tantárgynál szükségesnek — mertlényegesnek — tartunk.

Lutter János.

A modern nyelvek s irodalmak tanításának fontosságáról közélettanodáinkban.

(Fölolvastatott 1868. augusztus 17-én, az országos közélettanodai tanácsregylet közgyűlésén.)

Tisztelt tagtársak!

Véleményem szerint egyik főfeladatunk, figyelemmel lenni: valjon a művelődés haladásával, a kor változó érdekeivel nem merül-e föl szükségessége annak, hogy valamely tantárgy, mely eddig csak mellékesen vagy épen nem tanítottatott, a rendesen tanítandók közé fölvétessék; s ha e szükségesség meg van, helyet kell neki csinálnunk akár áldozatokkal is, mert a mulasztásért felelősséggel tartozunk s annál nagyobb, minthogy annak árát nem mi, hanem a gondjainkra bízott ifjuság, a jövő nemzedék fizetné meg.

Elmélkedvén tantűgyünk felett, s összeegyeztetvén hazánknak a művelődés terén növekedő érdekeit tanszervezeteinkkel melyek kimutatják, mennyire iparkodunk ez érdekeket tanodáinkban kielégíteni, sajnálattal vettem észre, hogy a fontosabb modern nyelvek közül, eddig csak a németre vagyunk tekintettel, a franczia, angol és olasz nyelv tanítása jóformán a véletlenre levén bízva. Pedig mily hasznosak e nyelvek! Mily gazdag kincse a műveltségnek rejlik irodalmukban! nem kevesebb, mint a jelen kor összes műveltsége! Századok működtek e műveltség létrehozásán, melynek megalakításában minden újabb nemzetnek meg volt a maga része; ámde főhordozói azon nemzetek, melyek az európai civilizáció élén állanak: a francziák, angolok s németek, kik a szellem birodalmában valóságos triarchiát képeznek.

Nem szólok a német nyelvről s irodalomról, mert tanításáról gondoskodva van majd mindenütt; de vessünk egy pillantást a másik kettőre, az angolra és francziára.

A franczia nyelv régóta közös birtoka Europa művelt osztályainak; ez a diplomatia nyelve s irodalma egyike a legfontosbaknak, mely kiváló helyet foglal azon hatalmak között, melyek az emberiség haladását előmozdítják. Franciaország, — mond egy szellemdus író — Kreyszig — két század óta ha nem is kimeríthetlen lelhelye, de bizonyára nagy pénzverőműhelye a világmozgató gondolatoknak.

Nem csekélyebb értékű, ha talán nem is oly közvetlen hatásu az angol nyelv, melynek Grimm Jakab megjósolta, hogy természete szerint egyetemes nyelvvé fog fejlődni, melyet a világ minden részeiben csak úgy fognak ismerni, mint ismerik magukat az angolokat, kiknek irodalma, valamint az élet és tudomány reál, úgy a költészet és bölesészet ideál terén egyiránt nagyszerű.

A francia, angol és német irodalmak kiterjeszkednek mindenre, és fontosságuk napról-napra növekszik, s növekszik egyuttal más nemzetek műveltjeire nézve a szükségesség az ismeretek és eszmék e nagyszerű tárházaival közvetlenül megismerkedni.

Illik, hogy ezek mellett az olasz nyelvet is főlemlitem, délnyugati szomszédjaink bájos nyelvét, mely hazánkban országosnak tekinthető, minthogy a magyar tenger melléknek egyik nyelve; gyönyörű irodalmát méltán bámulják, fontossága pedig, névszerint a kereskedeésre és közlekedésre, már abból is kiviláglik, hogy e nyelv a középtengernek partjain majdnem általánosan uralkodó.

Az európai civilisatió közösségénél fogva, az egyik nemzet szellemi vívmányai azonnal átmennek a másik birtokába, s igen természetes, hogy az e nemzeteknél fejlődött irodalmi, politikai és társadalmi eszmék hazánkra is befolyással voltak és vannak. Ugyanezért a ki szakképzettség után törekszik, ki ismerni akarja a tudományok legujabb vívmányait, ki részesülni akar azon előnyökben, mik a tudományok haladásából az üzlet, ipar és kereskedelem különféle ágaira haramlanak, ki tájékozott kíván lenni azon eszmékben, melyek a mai világ haladásának czélt és

irányt szabnak, ki korunk műveltségét magáévá akarja tenni, gondosan tanulja e nyelvek egyikét vagy másikat, ha lehet, mind.

Nincs kétség, hogy ha tanodáinkban az ifjuságnak oly műveltséget akarunk nyújtani, mely korunk igényeinek megfelel, akkor nem szabad tanterveinkből ezentúl is e nyelvek tanítását kifelejtenünk.

E nyelvek kiképzettségöknél fogva méltán foglalnak helyet az ó-classicai nyelvek mellett, és tanulmányozásuk hathatósan mozdítja elő az u. n. formalis műveltséget. De valamint az ó-classicai nyelvekben, úgy itt is nem a nyelv grammaticai tanulmányozása által elérhető formalis műveltség, hanem a classicus írók olvasása a fő cél, mely ez újabb irodalmakban is kimeríthetlen forrása a valóban emberies műveltségnek.

Ily nézetektől indítatva, vették föl a művelt nyugaton e nyelveket a rendes tantárgyak közé. Poroszországban például a gymnasiumokban a német, latin és görög nyelven fölül a francziát is tanítják rendes tantárgyként, még pedig 8 évi tanfolyamban hetenkint 2 órában; a reáliskolákban a német és latin nyelven fölül a francziát és angolt tanítják; a francziát két évben 5 és hat évben 4 órában, az angolt pedig két évben 4 és négy évben 3 hetenkinti órában.

Jól tudom, hogy lehetetlen e példát egyszerűen utánoznunk, mert nálunk a kötelezett tantárgyak között a magyar mellett már is van egy másik élő nyelv; de úgy hiszem, idején volna kimondani: hogy a francia nyelv, mint azon közeg, mely által a különféle nemzetek egymással közlekednek, s melyre leginkább van szükségünk, ezentúl minden közép-tanodában rendszeresen taníttassék, még pedig három éves tanfolyamban, hetenkinti 3 órában oly erélylyel, hogy a tanulók képesekké tétessenek, az írókat akadály nélkül megérteni, könnyebb írásbeli dolgozatokat készíteni s meglehetősen folyóan beszélni.

Gondoskodni kellene tehát, hogy minden felgymnasiumban és felreáliskolában legyen tanár, ki e nyelvet rendszeresen előadja. Hogy a tanulók túl ne terheltessenek, a gymnasiumban e tantárgy valószínűleg csak a rendkívüli tárgyak között foglalhat helyet; de a reáliskola felső osztályaiban talán már is a rendes tantárgyak közé lehetne azt fölvenni.

Gondoskodni kellene továbbá, hogy — a mennyire kivihető —

az ifjuság alkalmat találjon az angol és olasz nyelvet is megtanulni, és óhajtandó, hogy a tanításban elérendő czél hasonló legyen.

A kérdés már most az: vajon kivihető-e a nyelvek tanítása? Azt hiszem, hogy legalább a francia nyelvre nézve „igen-nel” lehet felelni.

A kivitelnél kettőt kell főleg szemügyre vennünk:

1. a megkivántató tanerőket;
2. a szükségesek tankönyveket.

A tanárt illetőleg kívánatos, hogy általános műveltséggel bíró férfiú legyen, és hogy tantárgyát — az illető nyelvet s irodalmat — tudományos alapossággal ismerje. Ha ily minősítvény mellett anyanyelve volna azon nyelv, melyet tanít, annál jobb; de mivel ez eset csak kivételesen fog előfordulni, tekintettel kell lenni, hogy olyan legyen, kinek alkalmá volt a helyes kiejtést elsajátítani, mert élő nyelvnél ez nyomatékos dolog. Nagyobb városokban nem lesz ilyenekben hiány, de lehet, hogy a provinciában. Azonban úgy hiszem, hogy azon 6—12 tanár között, kik egy középtanodában vannak, mindig fog találkozni egy, ki a francia nyelvet annyira bírja, hogy azt taníthassa. A művelt tanár, különösen ha nyelvész, a második, harmadik évben bizonyára túl lesz minden nehézségen, s a tanítás annak rendje szerint fog történni.

A mi a tankönyveket illeti, ezek nyelvtanból és olvasókönyvből állanak. Messze vezetne ha itt részletekbe ereszkedném, s elég megemlítenem, hogy a nyelvtanokat illetőleg, az ellenkező vélemények tusájából, oly nézet fejlődött ki, mely a józanabb tanárok által már széltiben alkalmaztatik. A nyelvtan sem nem pusztán grammatikai, mely által az ifju elméje kinyitásra vonatik oly nyelv szabályainak sokasága által, melynek anyagát még nem ismeri, sem nem pusztán gyakorlati, midőn a nyelvet csupán az emlékező tehetség igénybe vételével s a nyelv törvényeinek közlése nélkül tanítják. A jó nyelvtan e két szélsőség közt foglal helyet, s annál jobb, minél szerencsésebben fűzi össze az elméletet a gyakorlattal. Ily, többé-kevésbé kielégítő tankönyvek birtokában már is vagyunk; az Ollendorff-féle francia, angol és olasz nyelvtanok t. i. mind ide tartoznak. Egyébiránt elismert tény, hogy a fődolog a tanártól függ; olyannak kell lennie, ki a tanítás sikerében keresi diadalát, mely Döderlein szerint abban áll, hogy a tanít-

ványok örömmel dolgozzanak, azaz dolgozzanak, még pedig örömmel!

Az olvasókönyvtől némelyek azt kívánják, hogy minden lehetőre kiterjedjen s az universalitás jellegével birjon. Az anyanyelven szerkesztett olvasókönyvnél ez helyén lehet; de azon olvasókönyv jellegét, mely valami idegen nyelv tanulását akarja elősegíteni, inkább specialisnak óhajtanám, mely az olvasót nem csak a nyelvnek, hanem a népnek is, mely azt beszéli, közelebbi ismeretére vezeti. Valóságos életképet kell adnia az illető országról, annak helyzetéről, természetéről, terményeiről, a lakosságnak jelleméről; fölhoznia történelmének főbb vonásait, a jelesebb költők jellemzetesebb darabjait vagy azok részleteit; paedagogiai tekintetből pedig csak oly czikkeket választania, melyek észre és szívre egyiránt művelőleg hatnak. Ily olvasókönyvünk — magyar tanulókat tartván szem előtt — csak az olasz nyelvre van, a *Messié*. A francia nyelvre nézve most készül egy *Colland Károly*, egyetemi francia nyelvtanító által, magyarázó jegyzetekkel; s a mit e könyvből kéziratban láttam, remélnem engedí, hogy a könyv, czéljának derekasan fog megfelelni.

Ime, T. T. ennyi az, mit a szóba hozott nyelvek tanításának szükségességéről és kivihetőségéről mondani akartam. Főczélja előadásomnak az volt, hogy ezen — véleményem szerint — nagy fontosságú tárgyat a kellő előtérbe állítván, figyelmöket, melyet bizonyosan eddig sem került ki — nagyobb mértékben reá irányozzam. Böles belátásuktól méltán várható, hogy körükben s azon kívül megteendik mindazt, a mit tenni lehet, hogy tanügyünk, s ezzel kapcsolatban általános műveltségünk ez irányban is hiányt, hátramaradást ne szenvedjen.

Hofer Károly.

A latin nyelv mult és jelen állapota hazánkban.

Ha oly kérdést hozok itt szőnyegre, t. szakosztály, melyet a sajtó több ízben vitatott már meg, (megvitattam abban magam is): csak azon tapasztalat alapján remélek bocsánatot, hogy vannak a haladást gátló avas nézetek, melyeket az elfogultság védszárnyai alól csak ismételt erőfeszítés által lehet napfényre vonszolni és

ártalmatlanokká tenni. Gyenge karjaimmal én is, és újra megragadom a rögeszmét, hogy rajta a t. szakosztály végezze, mit én csak kezdeni tudok.

„Syntaxista korunkban jobban tudtunk diákul, mint a mai tanuló ifjuság a VIII. osztály végeztével!“ Ily rövid, odavetett, hogy ne mondjam, orrunk alá borsolt bírálatokat hallhatni társas köreinkben különben szeretetreméltó öreg uraink részéről, valahányszor az ő és új, azaz az osztály- és szakrendszer s ebben különösen a latin nyelv helyzete forog szóban. A gymnasiumi tanuló, ki esetleg ily körben rekedt, tájékoztatlanságában hallgat e szóhoz még jó tanuló létére is, mivel könnyen a diák beszéd terére provocálathatnék, melyen nem igen tudna mozogni. Szereneséjére van épen egy pár tanár a társaságban, „hadd vegyék fel azok a keztyűt!“ Egyik-másik tanár elhalaványul, nem a capitulatio kényszerüségének érzetében, hanem mivel élethalálharczra készülnek azzal az aranyszívű öreg urral; ki más pontban szívesen enged, de véglegellettéig nem akar és nem fog megválni azon boldogító hittől, hogy az ő korában külön diákgyerekek jártak iskolába, mint most.

A mi engem illet, én helybenhagyom kedves öregeink bírálatát, a míg a fentebbi módon van fogalmazva. Diáku l tudtak, de latinu l?.... ez más kérdés.

A mióta a latin nyelv megszűnt élő nyelv lenni, a mióta az alvilágba költözött a római nemzet geniusza, mely a kifejlett új fogalmakra tiszta latin szavakat inspirált: azóta minden nemzet, mely a latin nyelvet nem csak tudományos czélból vette át, hanem a közélet forgalmába is belevitte, úgy beerőszakolta Cicero nyelvét a maga nemzeti nyelve keretébe, hogy így mindenütt — mondhatni — egy-egy új nyelv jött létre. Ily keveréknyelv nálunk a diák nyelv, melyet az ó-kori nagy respublica nyelvétől meg kell különböztetni.

Tudtak-e hát apáink latinu l? Igen, tudtak — némelyek Magasabb hivatalokban aztán, és főképen egynémely tanszéken találunk férfiakat, kik latin nyelvtudományukat nem diáku l irt könyvekből, pl. a corpus jurisból, hanem az ó-kori classicusok tiszta forrásából merítették. Szívesen meghajlunk e kis csapat előtt. De midőn mai napság hódolatot követelnek tőlünk még azok részére is, kik csak latinszerű, vagy latin szavakkal ugyan, de

nem latin szókötéssel szerettek társalogni s a latin classicusokat csak hirtől, vagy néhány banalis idézetből ismerték: bocsánat nyakunk merevségeért, de nem tudunk fejet hajtani. Az iskolázott emberek tulnyomó, nagyobb része nem tudhatott és nem tudott latinul.

‘Ha e merész tétel bebizonyítására a priori okoskodom, persze, azon megjegyzésnek teszem ki magam, hogy érveimet a levegőből kapkodom elő. Azért előre bocsátom, hogy ez okoskodásomnak ne méltóztassanak súlyt tulajdonítani, ha a posteriori felhozandó érveim ki nem állják a sarat. Mondom, nem tudhattak, és nem: a tanrendszernél fogva. Szólok röviden a tanárról, tankönyvről s a classicus tanulmányok terjedelméről.

A régi osztályrendszernél fogva mindegyik tanárnak minden tantárggyal kelle foglalkoznia. Ha a tanár minden tantárgy iránt egyenlően lelkesült: akkor önművelődési ideje úgy megoszlott, hogy a sok és beható tanulmányt igénylő latin classicitásban körülbelül akkor juthatott el a tudomány kellő fokára, midőn nyugalomba lépett. Ha a latin nyelv iránt előszeretettel viseltetett: a többi tantárgy súlyánál fogva kelleténél mégis későbbben művelte ki magát, s határozottan hátrányban volt a mai szaktanárral szemben. Szóljunk őszintén. E helyzetnek természetes következménye, hogy a tanárok nagyobb része a tantárgyak sokfélesége miatt felületes kezeléshez szokva, elvesztette kedvét bármely szaknak bővebb tanulmányozásától; csak kisebb része volt kész megküzdeni minden akadálylyal, s e kisebb résznek ismét csak egy része választotta a latin classicusokat tudományos buvárkodása tárgyául. Mondhatnám, hogy ezt, mint nagyobbbrészt a régi rendszer növényéke, saját szemeimmel láttam; de hiszen vannak elfogulatlan öreg uraink is, a kik bevallják, hogy nem minden gymnasiumra jutott egy-egy jó latin tanár. Már most kérdelem: a tanulók nagy többsége latin, és nem inkább diák nyelvet tanult-e az iskolában?

A tankönyveket illetőleg, legyen, hogy Grigely „Institutioni” annak idején megfelelték a czélnek; de Grigely távolról sem állítható egy Zumpt, Schultz és mások mellé. Aztán a józan didacticával semmikép sem egyeztethető meg, hogy azt, ki egy szót sem tudott még latinul, latin tankönyv nyomán kezdték tanítani e kérdéssel: „Quid est grammatica latina?” sat. Magam is így tanultam, még a rhetoricát is, de úgy emlékszem, hogy beszajkóztuk a

szabályokat a nélkül, hogy igazán számot tudtunk volna adni azokról. Nyomoruságos volt az alap, melyet a latin nyelvben kaptunk.

A classicus tanulmányok terjedelme meg éppen nem volt kielégítő; a valódi latinság forrásából, a classicusokból, igen keveset merített a régi iskola. A „Selecta“-ból mindössze alig olvastak annyit, a mennyit ma a gymnasium 5. osztályában olvasnak. Így az ifjúságnak latinsági mintául tulajdonkép a tankönyvek latinsága szolgált, melyről Hochegger a „Zeitschrift für die öst. Gymnasien“ czimű folyóirat 1854. évi XI. füzetében nem igen épíletes példákat hoz fel. Diákul és diák nyelvet tanultunk.

Ezek azon okok, melyekből, ha nem tudnám, sejtene kellene, hogy a nagyobb rész nem tudhatott latinul. Keressünk már most a posteriori bizonyítóbb tényeket.

„Folyékonyan beszélték a latin nyelvet“ — mondhatja valaki. Igaz, de minő latin nyelvet? Itt már könnyebben mozgunk, mert hiszen van alkalmunk beszélgetni a régi iskola barátaival. Először is oly nyelvet beszéltek és beszélnek, melynek eredeti szótagmértéke tetemesen ki van fizamitva. Csak a két szótagu latin szavakra bátorkodom hivatkozni, melyeket régi latinjaink általában hosszú első szótaggal ejtenek ki, pl. cāput, hōmo, nōvus, prēmō, sātis sbt., holott ez első szótagok rövidek. Smivel e kiejtést mindenki az iskolából hozta magával, nem bizonyítja-e ez, hogy a tanárok a nyelvoktatás e pontjára általában nem fordítottak figyelmet? Rútabb hibák azok, melyek új szavak alkotásában, vagy régi szavak hibás használatában s latin szavak tiszta magyar kötésében követtettek el. „Domine frater, ipse est stutzerus, habet g'wichstas stiefletas et glaciatas manicas.“ Vagy: „Imprackizate mihi cofferos et telegraphizate, quod posteras veniam“ — ezt mondta nem éppen régen egy kedves öreg úr, kinek latinságára sokan esküdöznek hazánkban. Ha t. hallgatóimnak csupán nevető műszereit akarnám felizgatni, sok ily általam ellesett példát hozhatnék fel.

Nem sokkal jobb latinság az, a mit a közéletben írtak. Egyszer adatokat kerestem a kurucz háború történetéhez egy megyei levéltárban s tömérdek diák jegyzőkönyvet kényszerültem végig olvasni. Pikant diák példákat jegyezhettem volna ki, pedig a jegyzőkönyveket a megye tolla, többnyire a legjobb latin, írta.

Vannak egyéb hivatalos iratok kezeim között is, melyekre — bizonyos tekintetekből — tartózkodom észrevételeket tenni, csak annyit mondok, hogy diák nyelv van bennük. Azonban történt velem egy eset, melynek rövid meséjét nem vonhatom meg a t. szakosztálytól. Találkoztam pár év előtt egy uri emberrel, a ki egy pár classicusból sokat tudott kívül s — alighanem erőszakolt idézgetései és czikornyás kifejezései után — széles körben latin tekintélynek ismertetett el. Szerette is tekintélyét érvényesíteni, kivált tanárok jelenlétében. Egyszer úgy felduzzadt latin önérzete, hogy kereken kijelentette, miszerint az egész gymnasiumi tanári kar, melynek én is igénytelen tagja vagyok, semmit sem tud a latin nyelvből. Az így támadt beesületbeli kérdést természetesen csak párbaj oldhatta meg. Folyjon — a szó, vagy a tinta! Az általam kihivott fél írásbeli viadalt óhajtott. Elfogadtam azon hitben, hogy hiszen így is lehet oly kérdéseket adni, melyek megfejtését fordítások vagy commentárok sem igen könnyíthetik meg. Három-három kérdést adtunk egymásnak. Az általam adott kérdések közül kettő exegetikai, a harmadik pedig stilistikai volt, melybe vegyesen jó és rossz kifejezéseket irtam, azon sejtelenben, hogy ellenfelem a jót ki fogja javítani, a roszt pedig bennhagyni „Domine..... — ezt irtam — ipse dixit mihi, quod nihil sciam, hoc bene recorder; ast ego conabor ipsum persuadere, quod panem meum merear.“ Nyilatkozatot kértem e latinságról s a kapott nyilatkozat akként hangzott, hogy: 1. hibás a két „quod“ (megjegyezte ellenfelem, hogy „juxta syntaxim male!“); 2. „hoc“ nem jól van „recorder“ mellett, mivel ez genitivust kíván (!); végre 3. rettenetesen örült a „panem meum“-nak, melyet a „Quae maribus“ segítségével agyonbírálvá, dörgedelmes leczkértetés közben vágott fejemhez. De ez volt az egyetlen hiba, melyről — a hivatlan leczkértés leszámítva — helyesen nyilatkozott; az 1. pont alatti hibát nem bírálta szabatosan; a 2. pont alatt hibát fedezett fel, pedig nincs, az egészben pedig három hibát észre sem vett. Arról kellett meggyőződnöm, hogy ez az úr is csak diákul tud.

Hát az olvasottság a classicusokban minő volt? Ha malitiosus akarnék lenni, elmondhatnám, hogy imént említett ellenfelem azon kérdésekre, melyeket neki a classicusokból adtam, oly mulatságos chaossal felelt, hogy a párbaj többet ért egy rossz vigjátéknál. De erről nem szólok többet. Az olvasottság? Mondottam

fentebb, hogy voltak némelyek, kik olvasták a classicusokat; de a jó latinság hírében állók túlnyomó nagyobb része ugyan nem olvasta. Honnan kellene különben magyarázni a tiszteletteljes bámulatot azok iránt, kik egy vagy két classicust elolvastak? Ritkaság volt ennyi buzgalom is, mely után pedig, a t. szakosztály tudja, még senki sem tarthatja magát biztosnak a latin nyelvben. Hát a sok szép latin idézet? Tisztelet azon férfiaknak, kik szónoklatokban vagy a sajtóban szép idézetek által fel-felhívták a figyelmet az ó-kori Rómára, de a nagyobb rész bizony elcsépeelt helyeket és úgy idézett, miszerint első pillanatra feltűnhetett a jártasabbnak, hogy a szónok vagy író nem classicus tanulmányai tárházából vette idézeteit, hanem Grigelyből!

A régi latinság bámulólileghathatósabbban azzal némithatnának el bennünket, ha valamire való philologiai irodalomra mutathatnának, melyet a régi jó diák-világ teremtett. De ezt hiába keressük, pedig a korszellem azelőtt rendkívül kedvezett az e nemű irodalmi munkásságnak s a philologiai irodalmat már nem is kellett volna semmiből teremteni, mivel ott volt a németek fényes példája! Grigely megírta „Institutioit“, készült néhány phraseologia, kiadtak egy pár classicust, néhányat le is fordítottak, — voilà tout. Jobbára mégis a külföldi kiadásokat, névszerint azokat, melyek „in usum serenissimi Delphini“ készültek, vásárolták és használták, s ha nálunk mai napság valaki a classicitásban akarja magát művelni, ugyanesak keveset használhat azon művelődési eszközökből, melyeket a magyar diák-világ hagyott örökségül! Azon tény pedig, hogy régente, ha nem philologiai, hát sok más művet irtak diáku l, keveset bizonyít a régi világ jó latinsága mellett; azon könyvek oly emberek számára irattak, kik csak tárgyat kerestek a könyvben s a nyelvet legnagyobbbrészt nem is tudták megbírálni. Ismétlem, az adna jó bizonyítványt classicus képzettségükről, ha irtak volna könyveket csak megközelítőleg is, minőket Wolf, Hermann, Niebuhr, Bentley és mások irtak.

Hátra van még, hogy összefoglaló ítéletet mondjak a fentebb vázolt latinságról. A beszélhetés és irhatás gyakorlati czéljából tanulták régente a latin nyelvet, e végből a fel-felmerülő szükség szerint idomitották, hogy ne mondjam, csürték- csavarták azt s teremtették a diák nyelvet, mely Cicero kortársaira, ha fel-támadnának, alkalmasint olyforma hatást tenne, mint tesz reánk

Tallérosy Zebulon magyar nyelve. Curiosumnak jó lehet, de komolyan akarni visszatérni e diák nyelvre ma, midőn mindenki élő nyelven társalog és szónokol, ez anachronismus! A régi afrikaiak bebalzsamozták és lakaik sarkába helyezték halottaikat; a kegyelet a házi körben őrizte őket, a mig lehetett. Ilyen mumia a diák nyelv. Érttem iránta a kegyeletet, de az európai civilizatio szokásainak alapján engedjék kimondanom, hogy ideje volna a halottat tisztességesen eltakarítani; engedjék meg annál inkább, mert kárpótlást ígérünk az igazi latin nyelv hő felkarolásában.

Áttérek a latin nyelv mostani állapotára, hazánkban.

Az előzményekből, uraim, tán azt gyanítják, hogy most valami dicsbeszéd következik az új rendszer sikerei felett. Fájdalom, erre még nincs elég okom. Én a latin nyelv mai állapotával sem vagyok megelégedve. Abban, hogy a mai gymnasiumi tanuló a latin társalgásban elakad, nem látok bajt. Igénytelen nézetem szerint az „Organisations-Entwurf“ helyesen mondja: „Die Übung der lateinische Sprache zum Ausdrücke eigener Gedanken, hat ihren Werth als allgemeines Bildungsmittel verloren, kann desshalb nicht Forderung des Gymnasiums an seine Schüler sein; es ist dies vielmehr ein Studium der Philologen, oder die Sache eines besondern Sprachtalentes.“ Hanem baj az, hogy ámbár untig felderített a cél, melyért ma tanuljuk a latin nyelvet (hogy t. i. a főbb classicusokban birjon az ifjuság némi olvasottsággal, tiszta felfogással és irodalmi izléssel), ifjuságunk e téren sem mutat elég eredményt. Gyakran találkozhatni éretteknek nyilatkoztatott ifjakkal, kiknek az sem jut eszükbe, hogy az iskolában mit olvastak valamely classicusból, vagy épen a classicus maga sem. Ez ritkán a zavar, több esetben a közönyösség és tudatlanság jele. Bágyadt benyomást, kell, hogy tett legyen ily ifjakra a classicusok magyarázata. Engedje meg a t. szakosztály, hogy felkutassak néhányat ez eredménytelenség okai közül.

Első helyen a korszellemet kellene panaszolva emlitenem, mint a mely kedvezőtlen az iskolai classicus tanulmányoknak; de nem akarok oly akadálylyal foglalkozni, melyet elhárítani senkinek sem áll hatalmában. A közvélemény konok, egyesek érveire nem adja meg magát; tünnünk kell tehát, hogy óriási lép-

teivel ez idő szerint az emberi szellem legdicsőbb műveit gázolja. Majd ha a jelen felületes irodalmi modor megtermi gyümölcseit, ha bekövetkezik az a szellemi sivárság, mely semmi magasztosabbnak teremtésére nem képes: akkor fel fogja ismét emelni a közvélemény ama remek műveket, melyek minden újabb irodalom felvirágzásának ha mindenütt nem indokául, legalább fő segédeszközül szolgáltak s igazságot fog szolgáltatni Thiersnek, a ki egykor azt mondta, hogy „az ifjúságot az antik szépnek, az egyszerű szépnek forrásától elvonni annyi volna, mint erkölcsi sülyedésünket siettetni.“ Azonban vizsgáljuk inkább azon akadályokat, melyeket közvetve vagy közvetlenül félretelhatunk.

A szakrendszer határozottan jobb a régi osztályrendszernél, s épen ennél fogva nagyobb igényeket támaszthatunk az ifjúság alaposabb képzettsége iránt. De az a kár, hogy mindannak, a mi e rendszerrel együtt jár, alig van fele életbe léptetve s következetesen végrehajtva; másik fele még mindig csak papíron van. Lássunk egy pár pontot, és pedig a tanárookra vonatkozólag. Az egyetem régi bölcsészeti kara, mely azelőtt csak átmenetet képezett az egyetem tulajdonképi facultásaira, ezekkel egyrangú tanárképző karrá alakult át. Hanem kevés benne a köszönet, mert alig van meg a legnélkülözhetlenebb. Ez intézmény, mely másutt a szaktudomány ültetvénye, nálunk nem eszközli annyi tudományos ösztön megfogamzását, a mennyire szükségünk van, mert egyetemünk általában, bölcsészeti karunk pedig különösen nem gyámolittatik annyira, hogy célját kellően megoldhassa. S hogy utóbbi még kevesebb ösztönt és irányt adhasson, arról gondoskodott a két kézzel szórt felmentés az egyetemi tanfolyam látogatásától. Távol van tőlem azt állítani, hogy az egyetemen kívül nem képezheti ki magát valaki; csak annyit akarok mondani, hogy e két dolog, t. i. a bölcsészeti kar szükmarku berendezése, és a tanfolyamtól való sürű felmentés, egyebek mellett szintén oka az okozatnak; hogy vannak — pedig sokan — tanáraink, kik egyáltalán nem képezték ki magukat és évek óta kontárkodnak a tanszéken. E kontárságból legtöbb a latin nyelvnek jut, a melyre vonatkozólag szokás nálunk feltenni, hogy hiszen, ezt bizonyára tudja az ujoncz tanár, ha jobban nem, legalább annyira, hogy az alsóbb osztályokban taníthassa. Pedig az alsóbb osztályokban ép oly alapos tanár kell, mint a felsőekben, ha különben akarjuk, hogy a tanulók haszonvehető alapot

kapjanak. — Másik baj a folytatólagosság elvének szüntelen, felelősség nélküli megsértése. Minden gymnasiumi tanárnak van módja az iskolai év végén átnézhetni a programokat. Ám tekintsen végig azokon bárki s tegyen hasonlításokat az előző évekkal és ki fog tűnni, hogy a tanulóknak helylyel-közzel 8 éven keresztül 4—6—8—10 tanáruk volt a latin nyelvből! Ime, csak egy pár adat a reformok papíron maradásából!

További oka az új rendszer gyümölcstelenségének a tankönyveknek még most is létező hiányossága és az a hullámozás, mely a tankönyvek használatában mutatkozik. Felesleges erről bővebben szólanom. Hanem engedje meg inkább a t. szakosztály, hogy e helyütt kitérjek a legújabb rendszer egy pontjára, melynél fogva t. i. az V. osztályu tanulóknak latinul kell elemezniök és a mythológiát latinul kell tanulniok. Mi történt? Az a tankönyv, melyből az illető osztály tanulói meritették a latin nyelv szabályait, hirtelenében kivonatilag latinra fordítottatott s mondatozás után leiratott, betanított. Hiba, mert oktatási szabály, hogy a helyi emlékezet érdekében, a mennyire csak lehet, egy tankönyv használtassék. Ha az ifju valamely szabályt alkalmazni akar, annál fogva, mivel a szabály két helyen és nyelven lebeg előtte, hamarabb vesztí el azon marquirozottabb képet, melyben a szabály szemei előtt állt. Aztán a mythologia magyar nyelven bővebben és jobban taníttathatnék, mint latin nyelven.

Hanem főhiba mégis a módszer, mely nálunk még sok helyen van alkalmazásban. A németek így különböztetik meg a classicusok kezelésének módszereit: „statarisch oder cursorisch lesen,” a mit így lehetne magyarra áttenni: „állapodva vagy haladva olvasni.” Az állapotódó módszer embere keveset olvastat s meg-megállapodik, hogy az előforduló szavak incidenséből a nyelvtannak minden oda vágó apróságát felmondassa; nem a classicust olvastatja a classicust, hanem ezt csak eszközül használja arra, hogy a tanulók minden pillanatban keresztül lássanak a nyelvtan minden részletén, szóval az elavult rendszer céljait szolgálja. A haladó módszer barátjának elve olvastatni minél többet, azért csak a tanulókra nézve homályos helyeknél állapodik meg, hogy világot vessen azokra; célznak tekinti a régi remekíró, kinek eszméi és formái által hevítő világot akar lobbanítani a tanuló bensejében, ez az új rendszer feladata! Már most

melyik módszert követik nálunk? Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy jobbára az állapotót, mintha most is gyakorlati czélokból adatnék elő a latin nyelv; legalább kelletinél több tanárt hallottam¹ azzal dicsekedni, hogy pl. a VII. osztályban Ciceroból összesen fél beszédet vettek fel, „hanem² azt alaposan!“. Szinte látom ez embert az iskolában, midőn „particeps“ szónál követeli tanítványától, hogy hadarja el a genitivust kívánó mellékneveket mind, s ha ez nyomban nem sikerül, mint írja be a secundát! Uraim, e módszer czélszerűtlen; mert ma nem a classicust tanítjuk a nyelvtanért, hanem a nyelvtant a classicusért; lélekölő, mert a tanuló készülése közben csak azon töri fejét, hogy tanárától miféle nyelvtani kérdéseket kaphat, s a classicust teljesen elveszti szemei elől; de végre felesleges is. Az emlékezet erejének fokozatai vannak. Lehet, hogy a „particeps“ szónál emlékszik egyik-másik tanuló e szónak minden társaira; lehet, hogy ezeknek csak egy részére emlékszik, de ha a classicusban előfordulna az a szó, mely „particeps“-nél hamarjában nem jut eszébe, visszaemlékeznék a szabályra. Az emlékezet ez utóbbi foka teljesen kielégítő, míg az elsőt — csak kivételesen adatván az meg egyeseknek — általánosan követelni paedagogiai képtelenség. Ugyan szükséges-e, ha németül tanulok és „gedenken“ ígére bukkanok, azon pillanatban mindarra emlékezmem, a mi ezen ige helyén a nyelvtanban írva van? kell-e többet tudnom, mint azt, hogy mit jelent és más szavakkal miként köttetik? Felesleges, sőt többre gondolni káros is, mert szórakoztató. A nyelvtannak amolyan felmondató, tulzott ismétlése a classicus olvasása közben mai feladatunkkal szemben csak akkor bír valami értelemmel, ha tanítványaink az alsóbb osztályokból kelletinél kevesebb vagy ingadozó nyelvtani alapot hoznak fel magukkal. Ám gondoskodjanak arról, a kiket illet, hogy a felsőbb osztályokba csak nyelvtanilag eléggé képzett ifjak lépjenek. Az állapotó módszer üres szajkókat nevel; miatta az eszesebb tanuló undorral telik el a classicusok iránt.

Ma csak a haladó módszernek van helyes értelme. De óvakodjék a tanár a szélsőségtől. Azon tanárt, ki csak a fordításra fektet súlyt, tévutra viszi a legtudatlanabb tanuló, ha jó fordításra teszert. „Mann lese so viel, als möglich, d. i. so langsam, als erforderlich ist, dass das Verständniss nicht darunter leidet; nur aber nicht viel aus Eitelkeit, oder wenig aus Trägheit oder Ungeschicktheit.“

(Nägelsbach „Gymnasialpädagogik“). Helyén van itt megjegyezni, hogy a latin előadásnak is ha valamikor, úgy ma kiválóan érdekfeszítőnek kell lennie. Azon áradattal szemben, mely a classicus tanulmányokat vagy kiküszöbölni, vagy az exact tudományokkal elnyomni törekszik, a latin nyelv tanárának nemcsak szakmája színvonalán kell állnia, hanem birnia kell egyszersmind az oktatás azon művészetét, mely leköti a figyelmet és tanulmányozási ösztönt kelt. Az érdek-keltő eszközök közül csak a segéd tudományokat kívánom főlemlíteni. Nem osztom azok nézetét, kik ezeknek esetről-esetre való felhasználásával beérik; nem csak azért sem, mert valamely intézményt természetes összefüggéséből kikapva, soha sem lehet elég világosan a tanulók elé állítani. Ámbár tudom, hogy a németek eljárása ellenem szól, a régiség- és hitrege-tant mégis bővebben vagy a világtörténelemnél, melynek óraszámát fel kellene emelni, vagy külön, természetesen élő nyelven, kívánnám előadatni.

Midőn a módszerre vonatkozólag befejezem igénytelen észre-vételeimet, még azon kérdést bátorodom felvetni, hogy hol tanuljon a magyar kezdő-tanár módszert, midőn ennek practicumát sehol sem tárják fel előtte s gymnasiumainkon nem szokás egymás előadásaira járni? Így aztán mindenki maga csinál módszert magának; a baj csak az, hogy mindenkinél körülbelül 5 évig készűl s árát az a nemzedék fizeti, mely ez 5 év alatt tapogatódzó tanár előadásait kényszerűlt hallgatni.

Ime, néhány azon okokból, melyek miatt még mindig keveset láthatunk az új rendszer áldásaiból. Ha pótoljuk a hiányokat, ha ügyelünk az oktatás mikéntjére, akkor e rendszernek, mely a tanár elől elhárította az alapos önművelődés akadályait, azt kell eredményeznie, hogy az ifjuság szóra érdemes classicus olvasottsággal hagyandja el a gymnasiumot, s ha nem tud is diákul beszélni, nyugodtak lehetünk. De a míg szaktudományilag tanulatlan, módszertanilag tájékozatlan egyének ülhetnek a tanszékekbe, hiába dicsérjük a szakrendszert: gyümölcstelensége folytán mégis megzavarodnak a fogalmak s elszaporodnak azok, kik a korábbi rendszert czélszerűbbnek hiszik a mostaninál.

Petrovich Ferencz.

A földrajz jelentősége és módszere a középtanodákban.

A földrajz fogalma.

Minekelőtte tulajdonképi feladatomboz fognék, t. i. a földrajz jelentőségét és módszerét középtanodákra való tekintettel fejtegetném, szükségesnek tartom a földrajz fogalmát meghatározni, mert ennek helyességéből mintegy önként fejlődik ki a fönnbbi két eszme.

A földrajz fogalmáról ugyanis igen ruganyos értelmezések forognak fenn, még pedig azért, mivel ama szak a tudománynak majdnem minden ágára terjeszkedik ki.

A szűkebb értelemben vett természettudományok, a mennyiségtan, a történelem, sőt a bölesészet is kisebb nagyobb mérvben szükségesek a föld állapotának minden irányban folytatott fürkészésére, vagy pedig e fürkészet eredményeinek előadására.

Mindazonáltal mégis látjuk, hogy sokan a földrajzot csak a történelem segédeszközeül tekintik s ezen értelemben tanítják is, holott ezen felfogás csak a históriai földrajzot illeti, sőt ellenkezőleg a történelem a földrajz megmagyarázójaul szolgál, a mennyiben kétféle történelmi elem rejlik a földrajzban, t. i. a világtörténeti és a földtani (geológiai), mely mindkettő szükséges, hogy magunknak földünk felületének jelen állapotáról s utóbbinak keletkezéséről felvilágosítást szerezhessünk.

Hogy a földrajzot önálló tudományként tekinthessük, minekelőtt terjedelmét szükséges meghatároznunk, nehogy határain túl lépünk, mert „tárgya nagyszerű és változatos, mint a világ maga.”

A földrajzba tartozik földünk felületének mindazon tárgya, mely tulajdonnévvel bir; továbbá mindaz, mi az ember vagy néprajz tekintetéből fontos, mint p. o. valamely nép erkölcsi-sége, életmódja és műveltségének minősége; végre oly köznevtű tárgyak, melyek földünk felületének mesterséges uton történt átváltozását jelölván, földrajzi jelleggel birnak, p. o. zsilipek, gátok, mesterséges tavak stb.; minthogy mind ezek leírása földünk felületéről jelen állapota szerint alkotandó képünk kiegészítű részei.

Alakjára nézve a földrajz leirű, mig ellenkezőleg a törté-

nelem elbeszélő. Ennek okáért kizárandó tárgyunkból a tulajdonképi matematikai földrajz és csillagászat, mivel ezek számolnak és szerkesztenek; a természettani földrajz pedig, a mennyiben a tények magyarázatában az okok utolsó végleiteit is kutatni szándékoznék, szintén mellőzendő.

Mit közönségesen a tankönyvekben a mennyiségtani és természettani földrajz czime alatt találunk, az egyrészt nem egyéb mint népszerű fejtegetése földgömbünk azon viszonyainak, melyek térbeni képzeleteket föltételeznek, t. i. a föld alakja-, nagysága-, mozgásának, a nap- és holdhozi állásának népszerű magyarázata; másrészt a föld felületén észrevehető tárgyak egymásközi viszonyainak pusztá említése.

Az előbbiben említett tárgy és alak végre még módosul azon gyakorlati cél szerint is, melyet az ember földrajzi ismeretei gyűjtésénél magának kitűz; ezen cél lehet tisztán tudományos, vagy pedig inkább gyakorlati érdekű. Utóbbinak megfelel a kereskedelmi, katonai, utazási és politikai földrajz; tudományos érdekű pedig a földrajz, ha az emberek-, állatok- és növényeknek elterjedését, vagy pusztán a hegy- és vízrajzot tárgyalja.

Ezek közül a politikai, a hegy- és vízrajzi vagyis helyi és az utazási földrajz általános érdekű, míg a többi különleges körökre gyakorolja vonzását.

A legáltalánosabb érdeket a politikai földrajz költi, mert tárgya, t. i. a népek és államok jelen állapota, az emberiség történetének eredményeként tekinthető. Így magyarázható meg, hogy sokan az általános földrajz fogalmát a politikai földrajzéra vitték át; míg mások a helyi földrajz vagyis chorographiában keresik a földrajz lényegét. Az igazit eltalálják azok, kik e két nézetnek egyesítése által összserűbb, érdekesebb és magasabb szemléleti polezra emelkednek.

Ugyanis az ember léte feltételezi a föld felületének jelen állapotát; ellenben ez is nagy változásoknak vettetik alá, a rajta lakó ember tevékenysége által.

A föld felületének és a rajta lakó embernek egymásra való viszonyhatása, *) a földrajz főnnebb említett kétféle felfogásának egyesítő köteléke.

*) Ritter Károly volt az első, ki ezen igazságot a földrajzi tudomány alapelveül tűzte ki.

Szavaimnak felvilágosítása végett még néhány megjegyzést bátorkodom itt tenni, mielőtt a földrajz értelmezését kimondanám; mert kis megfontolás a föld és emberek közti ama viszonyhatásnak valódiságát szemlélhetővé teendi.

Ugyan ki tagalná, hogy a talaj minősége sok történeti ténynek legjobb bizonyítéka? Ki nem látná át, hogy Phoeniciának fekvése és talaja sok történeti bizonyítékoknál sokkal világosabban erősíti meg, hogy a phoeniciek népe kereskedő nép volt? — A térviszonyok, nevezetesen hegységek, legtöbb izben határozzák meg az államok határait is (a természetes határokat); erre való példák: az iberiai félsziget, mint elzárt egész; Franciaország, melynek határai nyugot, dél és délkelet felé ugyanazok maradtak, míg észak és északkelet felé több izben tetemesen változtak.

De ne menjünk oly messze! hisz Magyarország is bizonyítja a főnebbi tétel igazságát.

Nem kevésbbé világos, hogy valamely ország fekvése és alakja kormánya- és alkotmányának minőségére is befolyt; oly nemzetek t. i., kik a nagyszerű természet akadályaival küzdenek, mint p. a svájcziai, hollandiai, az észak-amériai egyesült-államok lakói, nem tűrnek önkényes uralkodást.

Ismeretes tény továbbá az is, hogy a melegség fokozata és felosztása, egy szóval az éghajlat is tagadhatatlan befolyással bír az emberiségnek és műveltségének fejlődésére; ezeknek legkedvezőbb a mérsékelt éghajlat, míg a sarkvidékeken és a forró földöv alatt nemcsak ritkább a lakosság, hanem e tájak nagy és világhírű férflakkal sem igen dicsekedhetnek, mert itt a természet oly óriásilag működik, oly akadályokat gördít az ember elé, hogy ez nem képes vele versenyezni.

Ezen állítások ellenében az sem tagadható, hogy az ember is gyakorol a természetre nagyszerű viszonyhatást; fűrkészései és találmányai a természet akadályait sok helyütt legyőzték, sőt némelyeket épen előnyökké változtattak át; példa erre a világtenger, mely a hajók, kivált gőzösök föltalálása óta a világrészeket inkább egyesíti, mintsem elválasztja. Mondhatni tehát, hogy létére és polgárisodására nézve az ember nem pusztán a természeti és földrajzi viszonyoknak eredménye, de az ellenők

irányzott erőfeszítései bizonyítják, hogy azok befolyása reá nézve való és nagyszerű.

A mennyiben a föld a különböző tudományokban tárgyalt természeti tények és viszonylatoknak alapja; a mennyiben t. i. a föld az ember hona és a vallási, bölcészeti és csillagászati tárgyakon kívül mindannak anyja, miről az ember elmélkedik és mi után buvárkodik; a mennyiben mindez, t. i. az emberek, állatok, növények, nemkülönben a földkéreg és fölületének nem szerves terményei, u. m. ásványok, hantföld, víz és lég egymást áthatják, egymásra oly viszonyhatást gyakorolnak, hogy egyik a másik nélkül alig képzelhető, ennél fogva valódi természetes egységet képeznek: bizonyos, hogy egy különös tudományra van szükségünk, mely a természetrajz-, természettan-, földtan-, földisme- és mennyiségtannak a földre vonatkozó főmomentumait egyesítse. Ezen tudomány a földrajz.

A földrajznak tehát oly anyagokat kell tárgyalnia, melyek mindegyike más-más tudományban fordul elő; azonkívül oly feladata is van, mely, egyenkint tekintve a többi szakokat, egyikökhöz sem tartozik; mert ő az egyes tünemények viszonyhatását ábrázolván, a főnemlített tudományoknak egyesítője, egymásra való vonatkozásuknak közvetítője. Így tehát az európai tudomány jelen nézpontjából fogván fel a földrajzot, mondhatni, hogy az a tökéletesség és egység értelmében történendő tudományos leírása a földfelületnek, s — a mennyiben ez lakhelye az emberiségnek és ezzel folytonos viszonyhatásban áll — mostani állapotának.

Tudományyá lön a földrajz Ritter Károly által, mivel ő a föld felülete és az ember közti viszonyhatásra a földrajzi ismereteknek tudományos egységét alapítá. Kivüle a földrajznak ezen ujja alakítása, melynek következtében egyes földrajzi jegyzetek halmazából tudományyá lön, egyrészt Humboldt Sándor természeti szemléletei- s észleleteinek, másrészt az újabb történelmi bölcészetnek köszönhető; ez utóbbinak annyiban, a mennyiben az emberi történetben följegyzett tények és a természettudományokból meritett tapasztalatok hosszú sorának meg kellett előzniök azon igazságot, melyet Ritter Károly a főnebb érintett alapelv által fölállított.

Ritter értelmében a földrajz tudományának legmagasabb, habár nehéz, de mégis megközelíthető céljául ama két feladat megoldása tekintendő, melyek szerint a telluri változásokból a természettan és földtan segítségével a föld hátán létező vízmedenczék,

ezek nyomán pedig a történelem és földrajz útján az emberiség letelepedesei kimagyarázandók. Biztosabban elérhető s ennél fogva közelebbi célja pedig az, hogy általa a föld felületének és lakóinak egységes képe állitassék elő.

Ezen cél, mely Ritter Károly főnemlített alapelvének természetes következtetése, kellően mutatja ki a földrajznak tudományos jelentőségét.

De van neki nevelészet i jelentősége is.

Ugyanis az utoljára kijelölt feladatnak élérése végett kénytelen e tudomány a képzelő- és emlékező- tehetséget annyira igénybe venni, hogy ebből a térbeni tájékozás képessége fejlődik. Minthogy pedig továbbá a természetben együtt megjelenő tárgyakat, p. o. a folyókat, a hegyeket, a városok és egyéb emberi lakhelyektől, illetőleg amazok leírását emezekétől közelebbi meg szemlélés végett elválasztja; azt pedig, mi egymástól távol esik, összehasonlítás végett összeköttetésbe hozza (így p. Európa három déli félszigetét a nekik megfelelő ázsiai félszigetekkel): a gondolkodásra is gyakorol fejlesztő hatást. Ebből kitetszik, hogy a földrajz egyszers mind az ifjuság lelki tehetségeinek formális képzésére is közreműködő tudomány.

Ennél fogva ő is, mint önálló tárgy, veendő fel a képző tanszokok közé, de nem oly mostoha állapotban, miként azt ezelőtt felfogták és tanították; többé ne legyen, mint eddig, a természettudományokból, a politika, műveltség és irodalom történetéből belső összefüggés nélkül összeállított adatoknak gyűjteménye mely csak az emlékező- tehetséget veszi igénybe. Ily szerekre nem szorul a földrajz, hogy érdekessé váljék; mert elvitázhatlan igazság rejlik Ritter Károly e szavaiban: „Ha valamely tudományra, iránta való érdek-gerjesztésül, más tudományokból kell némit átvinni vagy hasznára fordítani; ha benne nincsen meg a fejlődés csirája: az nem érintendi, nem termékenyitendi az életet sem; az halva született, lelketlen fog maradni.“

A földrajz jelentősége a középtanodákra nézve.

A földrajz középtanodai jelentőségét nem csak az eddig mondottakból, nemcsak magából a tárgyból, hanem a középtanodák jellegéből is le kell vonni.

A középtanoda, mely a népiskola és egyetem közt foglal helyet, feladatára nézve e kettő mindenikétől lényegesen különbö-

zik. A népiskola az erkölcsösség és jellem képzésén kívül a leg-szükségesebb elemi ismereteket és kézbeli ügyességet nyújtja; az egyetem ellenben a tudományt folytonos figyelemmel annak haladására — a tárgyilagosság és bölcsészeti felfogás nézpontjából ter-eszti; de a középtanoda az elemi ismeretekre támaszkodva, már a tudományt is veszi föl keretébe, azon különös czélból azonban, hogy az egyetemnek magasabb feladatára előkészítsen.

Igy a középtanodának egyrészt a tudomány minden ágáról, mely az egyetemben előfordulhat, kell eleve gondoskodnia; de más-részt nem tárgyalhatja az egyes szakokat a legnagyobb tökéletes-ség- és részletességben; a nevelésen kívüli feladata szerint tehát tartozik: 1. az egyes szakoknak tudományos felfogására tanítani, azonkívül 2-szor oly s annyi előismereteket s készséget nyuj-tani, milyen és mennyi a jövő hivatás betöltésére szükséges; 3-szor pedig a tanulókat a tetteges ismeretek azon nemével s összegével ellátni, mely a polgárisodás jelen szakában műveltségre igényt tartó minden embernek szükséges.

E hármas feladatnak minden tanszakra nézve meg kell felel-nie a középtanodának, így tehát a földrajz tekintetében is. Mint-hogy pedig irodalmunk és műiparunk e szakból még csak kevés jeles muokát és művet mutathat fel, annál is inkább kötelessége e szakbeli minden tanárnak, a földrajz tudománya iránt buzgól-kodó tanítványokat szerezni a hazának, hogy azok irodalmunknak e szakra nézve eltakarhatlan hézagát idővel kitöltsék. De ez csak úgy történhetik, ha a tanár a szóban forgó szak iránt hajlamot kelt tanítványainál, oly módszert alkalmazván, mely a tudomány mai színvonalának megfelel; mert a módszerben elkövetett hibák folytán, milyen p. a pusztán könyvnélküli tanulás, „egy tárgy sem válhatik oly könnyen gyűlöletessé mint ez.”

E czélra azonkívül jó tanszerek is igényeltetnek, még pedig olyanok, milyenekkel a külföldi tanodákban rendelkeznek.

Minthogy pedig eddig kétféle középtanodai intézetünk, t. i. gymnasium- és reáltanodánk van, kell, hogy a tananyag m e n n y i- és m i n ő s é g é r e nézve ezen intézetek sajátságaira tekintet-tel legyünk. A módszer azonban mindkettőben ugyanaz, mert min-den tudomány valamint egyrészt közös tulajdona az egész emberi-ségnek, — úgy másrészt minden embernél is, mint formálisan képző szak — ugyanazon lelki tehetségeket veszi igénybe.

Mig azonban a földrajzi oktatás a gymnasiumban a tiszta tudományra előkészít, a reáltanodában még egy külön gyakorlati célja is tartandó szemmel.

Hasonlitsuk csak a földrajzi oktatás tekintetéből e két tanintézetet össze. A reáltanoda a műgyetemhez vezető rövidebb s egyszerűbb ut, és ehhez képest kell néki ama jövő életpályának megfelelőleg annak gyakorlati céljaira is figyelnie, eltekintve attól, hogy e szakra nézve legalább addig is, míg polgári vagy magasb ipariskolák fel nem állítatnak, köteles a műveltség azon igényeit is figyelmébe venni, melyekre a kereskedelem és iparüzők osztálya az ipar mostani állapota szerint igényt tarthat. Rendszerint az iparüző, kereskedő és technikus már hivatásánál fogva is több ízben érintkezik a külfölddel, mint az orvos, jogász vagy a hittudós.

A jogászt és hittudóst a földrajznak világtörténeti eleme érdekli legjobban; az orvos és technikus számára a földtan és a tulajdonképi földrajzi elem (hegy- és vízrajz, chorographia) szükségesebb, míg a kereskedelem és ipar céljai a talaj alakulásának, a távolságok, éghajlati viszonyok, termények, a népek életmódjának, vagyoni állapotjainak, a népesség stb. számainak bővebb ismeretét igénylik, hogy szerintük a kereskedő és iparos számításait előre intézhesse el.

A gymnasiumban a földrajzi s történelmi oktatás a humanismus alapja, a többi szakoknak központosítója, mert egyrészt a történelem fog kezet a remekírókra alapított nyelvészeti és a bölcsészeti oktatással, míg másrészt a földrajznak a mennyiségtan és természettudományok központosítójának kellene lennie. Ezen igazság annyira kézzelfogható, hogy azt az eredeti tanszerkezet (1849.) megalapítói ugyszólván megtestesíteni akarván, buzgóságukban téves következtetésbe estek, a mennyiben a földrajz és történelem oktatásnak már a 2-dik osztályban kezdő egyesítését rendelték el.

Ezen egyesítés ellen szóló nézeteimet alkalmasb helyre fentartván, itt csak annyit hozok fel, hogy az eredeti tanszerkezet említett szabályát Steinhauser, ki mint földírász tekintély, sem pártolja, sőt ellenzi. *)

A módszer és a tananyag elrendezése tekintetében tehát mind a gymnasiumok mind a reáltanodákra nézve ugyanaz áll. Csak a

*) Zeitschrift für die österr. Gymn. 1850.

tananyag mennyiségére nézve ismerek némi különbséget el, a mennyiben a reáltanodán a kereskedelmi és üzleti elem nagyobb figyelemmel művelendő, mint a gymnasiumon.

A földrajz módszere.

Minekeltötte a földrajz módszerének fejtegetésébe bocsát-koznám, annak elveiként következőket sorolok föl:

1. a földrajz önállóan adandó elő;
2. a tananyag minő- és mennyisége a tudományos egység elérése végett pontosan szabassék ki;
3. megfontolandó és megállapítandó a tárgy részleteinek rendje;
4. az előadás a szemléleti és összehasonlítási módszerre fektetessék;
5. a tanulók öntevékenysége inkább czélszerű térképrajzok és statistikai táblázatok készítésére mintsem könyvnélküli tanulásra utasitassék.

Az általános főokokat, melyek a földrajz önálló előadása mellett szólnak, már elmondottam; következtetém azokat egyrészt a földrajz fogalma- és jelentőségéből, midőn kimutatám, hogy a földrajz önálló tudomány, másrészt ennek azon sajátágaiból, melyeknél fogva a lélek formalis képzésére kiválóan alkalmas. Azonban még sem tartom fölöslegesnek itt azon különös okokat is fejtegetni, melyek a földrajz és történelemnek egyesítése ellen felhozhatók.

Mindenek előtt megemlitendő, hogy felette nehéz az érintett egyesítés ama főszabályát keresztülvinni, miszerint minden jelentékeny nemzet történetét a hozzá tartozó földterület földrajzának meg kellene előznie. Ez ellen szól először az, hogy e módszer mellett mind a történet mind a földrajz előadásában a folytonosság fonala minduntalan félbeszakítatnék; másrészt pedig az, hogy a földrajzi egyediségek, mint p. hegylánczok, folyók stb., melyek többnyire nem egy, hanem több politikai területen végig huzódnak, több izre földaraboltatnának; s ha ez úgy van, szabad-e föltenni, hogy a fiu a Duna folyamvidékét tanulván, oly roppant területnek átdolgozására szükséges hosszab idő után a megelőző és reákövetkező történeti résznek fonalát el ne ejtette légyen; ez reá nézve a legnehezebb feladat lenne, minthogy a tárgyalt földrajzi területnek nem csak mult, hanem ujkori helyzetét is egyszerre át kellene vennie.

Mi történnék pedig oly területek földrajza iránt, milyenek pl. Patagónia, a Hudson-öböl melletti vidék, északi Szibíria és a sarkvidékek szigetvilága, miután azok némelyikén emberek sem laknak, vagy pedig a rajta lakók a világtörténet keretébe be sem illenek?

Inkább megfordítva lehetne tehát a földrajz előadásánál, t. i. nagyobb politikai egészeket megelőzőleg, rövid vonásokkal azon történelmi főeseményeket felhozni, melyek amannak keletkezését értelmezik.

A történetnek szüksége van ugyan a földrajz egy nemére; de ez a históriai földrajz, mely a történetben jelentkező országok politikai helyzetének koronkénti állapotát vázolja és azért a történettel együttesen adandó elő, névszerint a tanulók által a históriai térképekről, vagy a történeti tankönyvek szövegéből állítandó össze.

Mindezeknek megfontolása után a földrajz tanárának megelégedésére szolgálhat, hogy a földrajz- és történelemnek főnebb megtámadott egyesítése országunk két rendbeli intézetein nem csak tényleg, hanem — a buda-pesti tanáregylet által reálgymnasiumok számára kidolgozott tantervszerkezetről szólva — elvben is elejtettet.

A módszer második elve azon fontos kérdést foglalja magában, valjon mi tartozik tulajdonképen a földrajzhoz, mi nem?

Már említettem, hogy a földrajz alatt sokan csak a topographiát és statistikát, mások ellenben, ámbár számra kevesebben, csak a hegy- és vízrajzot, (chorographiát) értik. Ritter Károly néz-pontjából ítélvén meg a dolgot, pedig egyik résznek nézetét sem lehet helyeselni, mert a földrajz központi tudomány.

A következőben megkísérlem a földrajz tananyagát kijelölni.

A tévesen ugynevezett mennyiségtani-, sőt csillagászatának is mondott földrajzból — melynek már a ezime is ellenmondás — csak a legszükségesebb adatok, t. i. azok, melyek a föld alakja-, nagysága- és mozgásáról, a nap- és holdhozi állásáról szólnak, veendők fel a földrajzba.

A tulajdonképi csillagászat a legfelsőbb tanfolyamba tartozik, mert mind a mennyiségtan-, mind a természettanból beható ismereteket igényel; én azt a b.-p. tanáregylet által a reál-gymn. számára szerkesztett tantervben beillesztem a humanistikus ág 2-dik évének (az ugynevezett VIII-ik osztálynak) I. felébe, hogy rö-

tön a mennyiségtan bevégzésére következze; a reál. ágbeliek számára pedig a IX. osztályban adatnám elő.

Minthogy pedig ily tárgyfelosztás mellett, mind a két ágban a csillagászáttal egykorulag a földtan és földisme is adatnék elő, ez által elérném, hogy a földrajz mind a hum. mind a reál. ág egy-egy osztályában lelné tudományos befejezését. A természettani vagyis a szó legszűkebb értelmében vett földrajz tárgyalja a tenger és szárazföld közti viszonyt, a mélység és magasság tekintetbe-vételével, a szigeteket, az említett tárgyak határainak alakját, a talajt, hegyeket, a folyamvidékeket stb.; a földhát jelentékenyebb pontjainak magasságát, a síkságokat, a folyó és álló vizeket, a folyók kettéágazását (bifurcatio), léget, égaljat, a légfolyamot és a tenger áramlását. De e tekintetben oly mértéket kell tartanunk, hogy fontos tárgy nem mellőztetvén, az egésznek egysége se tűnjék el; a mi mindenesetre bekövetkeznék, ha minden egyes hegyet és mellékfolyót felvennénk.

A hegy- és folyam-rendszernek, azaz az egész hegység főlánczának, illetőleg a folyamvidék főfolyójának a részlet miatt el nem szabad tűnnie szem elől; általában úgy adjunk elő, hogy a földrajzi egységek, s ilyenek mindenekelőtt az egész földfelületének fővonalai — tulzott részletezettség által a szemléletben el ne mosódjanak. Mindez összevéve teszi a természettani földrajz magvát; hogy a föld gyomra mit tartalmaz, azt tulajdonképen a természetrajz tanárának kell előadnia; de igenis tartozik a földrajzba, a földkéreg szerkezetének legáltalánosb képe.

Az állatok, növények, és ásványok közül csak azon csoportok és fajok vétetnek föl, melyek nagyságuk, elterjedésök, számuk, az égalj- és az emberhezi viszonyaik által kiválóan szerepelnek a természetben; melyek, hogy hasonlatossággal éljek, az egyes vidékek jellemzésére ép oly fontosak, mint tájrajzokban az elődiszitmények, az ugynevezett staffage.

Azon viszonyhatásnak feltüntetésére, mely a föld fölületének jelen állapota és az emberiség közt főnforog, s melyről, ha tanításunkkal a földrajznak Ritter K. által megalapított tudományos színvonaláról le nem akarunk sülyedni, nem szabad felednünk, szükséges, hogy az emberiséget is szemléletre vegyük; de e tekintetben meg kell különböztetnünk a néprajzot az államrajztól; mert nem polgárosult népeknél államról szó sem lehet; mert

továbbá némely állam lakói különböző néptörzshöz tartoznak, vagy pedig megfordítva, némely nép többféle államra oszlott fel, mint ezt pl. a németeknél látjuk.

A néprajz alkalmat szolgáltat az emberrajzra, a fajok, nyelvek és vallások különbségének fejtegetésére.

Az államrajzba az egyes államoknak földrajzi viszonyai veendők fel csupán; a statistikából ellenben épen csak a legfontosabbak említendők.

Hagyjunk fel végre azon régi módszerrel, mely az ifju észt a valódi földrajzi ismeretek rovására a városok leírásában előforduló nevezetességek *) megtanulásával kinozza. A mi e tekintetben valóban fontos az egész országban, azt sokkal czélszerűbben összefoglalhatjuk ama cikkekben, melyek az ország ipara-, terményei- és műveltségi állapotáról szólnak.

Hogy mértéket tartsunk e tekintetben, mindenekelőtt meg kell mérlegelnünk a tárgyak benső fontosságát, nem pedig, vagy nem csak — azok nagyságát. Így p. fontosabbak Magyarhonnak többnyire csekély számú lakossággal bíró bányavárosai, mint sok népesebb alföldi város.

Bajorhonban a Regnitz és Altmühl, — melyeknek a Lajos-csatornával történt egyesítése által két nagy folyamvidék, t. i. a Duna és Rajnáé összeköttetik, — nagyobb érdeket költ mint p. a mindgyiköknél hosszabb Lulea-Elf Svédországban.

A Verre-be, a Weser mellékfolyójába, ömlő Else kis vízcseke ugyan, mindazonáltal mégis fontos annak ismerete, mert a Haseval bifurcatiót képezvén és két folyamvidéket egyesítvén, különösen alkalmas és ritka példa a kezdetleges oktatásnál arra, hogy a vízvázasztékok jelentőségét hiányuk által okozott következményökben concret eset által tüntessük a tanuló szeme elé. A 6805 párisi lábnyi magas Sz. Gotthard, tekintettel arra, hogy több nagyobb-szerű folyamvidék vízvázasztójának legmagasb központja, mindenestre érdekeseb, mint a nála kétszerte magasb, 12391 párisi lábnyi Fletcher (fekszik a M. Rosától a Finsteraarhorn felé húzható vonal közepében).

A városok közül csak annyi s csak olyanok tanulandók, hogy

*) Ennél sokkal fontosabb a tanulóra nézve, hogy a helyek fekvése iránt tiszta és pontos ismeretei legyenek.

a képzeletben együvé foglalva hálót képezzenek, melybe a netalán később is bennünket érdeklő földrajzi tényeket elhelyezhetjük.

A mennyiben a földfelület mostani állapotát nagyrészt az ember befolyása idézte elő, nemcsak nem rosszallható, sőt kíváncsias is, hogy az egyes államok és népterületek földrajzát megelőzőleg a legislegfontosabb eseményeket, melyek azok, mostani állapotára és létesítésére befolytak, a történetnek mintegy virágát, fölemlítsük.

Tisztában lévén az előadandó tananyag iránt, az oktatásnak mikéntje, t. i. a tanrend vagyis a tananyag fokozatos felosztása és az ennél követendő módszer kerül kérdés alá.

E tekintetben az analytikus és syntheticus módszer közül egyet választván, minőleges (qualitativ) vagy mennyileges (quantitativ) módon oszthatjuk fel a tárgyat.

Kérdés t. i. először az, vajon a szülőfölddel kezdván a synthet. módszert, vagy pedig a földgömbbel kezdván, az analyt. módszert választjuk-e? A tárgy minő- vagy mennyileges felosztására pedig megjegyzendő, hogy a minőleges eljárás a földrajz politikai, helyi és természettani részeinek elkülönítését jelenti; a mennyileges felosztás ellenben azt teszi, hogy bizonyos földterületet adván elő, annak különféle földrajzi viszonyait egészszé foglaljuk össze.

Az egész földrajzi oktatás folyama alatt, kezdve az elemektől egészen odáig, hol az mint önálló tudomány tárgyalatik, a főnemlített módszerek valamennyiére kerülend a sor.

A synthet. módszer különösen az elemi oktatásra, az analytikai pedig inkább a magasb tanfolyamra alkalmas.

A minő- vagy mennyileges tárgyfelosztásnak alkalmazása azonban nem annyira a főnebbi módszerektől, mint inkább a földfelület egyes vidékeinek természetétől függ.

Röviden azt lehet állítani, hogy az analytikai-minőleges mint elvontabb természetű módszer a felsőbb-, a synthetikai-mennyileges módszer pedig mint concretebb tanmód, az alsóbb tanfolyamra ajánlható.

Hogy mily képtelenséget követnénk el, ha az analytikai módszert már az első oktatásra is alkalmaznók, azt egy példa legvilágosabban mutatja. Hogyan — kérdem — foghatná föl a gyermek, ki még szülőhelyének környezetét sem ismeri jóformán, a földrészek vízszintes és magassági tagosulását, ha ez az első lenne, mit a

földrajzból hallana? Mit használ az ilyféle oktatás oly gyermeknek, ki például a magyar alföld valamely falván születvén, életében sem hegyet, sem folyamot nem látott?

A synthetikai módszerrel ellenben azon utat követi az oktatás, melyen az egész emberiség földrajzi ismereteinek megszerzésében haladott.

Ennélfogva legezélszerűbbnek látszik nekem, ha a földrajzi oktatás kezdetében a szülőföldtől indulunk ki, még pedig két ízben:

1. A legelső oktatásnál a szülőhelytől indulunk ki, ha t. i. ennek térképéről magyarázzuk meg a gyermeknek a legfontosabb földrajzi fogalmakat, s így őt a térkép ismeretére oktatjuk.

Ezzel együtt a szülőföldre vonatkozó történeti és természetrajzi fejtegetések is járjanak, mivel ezen központosító oktatás a gyermek felfogásának leginkább felel meg; mert valamint a természet embere, úgy a gyermek is mindent, a mit lát, hall, észrevesz, egy concret egészszé foglalja össze. Az oktatásnak ezen nemébe, mely a tulajdonképi földrajzra csak előkészít, tartozik a talaj emelkedésének, a víz folyásának, a növényzetnek, az állatoknak és az embernek rajza; vele együtt járnak térképrajzi gyakorlatok; ide tartozik végre a tájékoztatás vagyis a világtájaknak, a valódi és kisebbitett mértéknek (Verjüngter Masstab) stb. magyarázata.

2. A tulajdonképi földrajzi oktatás szintén, tehát másodízben, de már az egész haza ismeretével kezdődik. Megmutatván a térképen a haza fekvését az őt körülvevő országokat, eljutunk Európa határaihoz; a többi világrészekre és a tengerekre utalván ismét hazánkhoz térünk vissza, melyet akként ismertetünk, hogy az egyes földrajzi viszonyokat egymástól el nem választjuk, hanem a mennyire csak lehet, együttesen adjuk elő; mert mi sem untatja annyira a gyermekek szellemét, mint összerü fogalmaknak elvontakra való felbontása; azért nem helyeselhetem, és a szemléleti oktatásnak meg nem felelőnek kell mondanom az olyféle elemi oktatást, mely a puszta helyrajzot a természeti viszonyoktól, melyeken az fenekel, egészen elkülöníti.

Itt, ugy látszik, ellenmondok a 334-ik oldalon fölállított követelésnek, miszerint a földrajzi egyediségeket fel ne daraboljuk; de az egymásnak ellenmondó elveket kiegyesztethetjük, ha az ismétléstől vissza nem riadva, sőt azt czélszerűnek is elismervén, a ter-

mészettani viszonyok főmomentumait nemcsak önállóan adjuk elő, hanem ott, hol kell, okadat végett egymással összeköttetésbe hozzuk.

A haza földrajzához csatlakozzék Európa többi országainak és a többi világrészeknek a hazáénál kevésbbé beható leírása; a földrajz végtére a földgömb magyarázatával fejeztetik be.

Ha a földrajznak eme tanfolyama már az elemi iskolában fordult elő, akkor a közép-tanodában az analitikai módszerrel kezdhetjük az előadást, kiindulván a föld alakjának s a többi csillagászati és természettani viszonyainak népszerű magyarázatából, áttérünk a földgömbre, világtengerek- és világrészekre, ezeknek természeti viszonyaira, továbbá az államokra, országokra, vidékekre, városokra, még pedig a IV osztályu reál-gymnasiumra való tekintettel következő rendben:

I. osztály, 3 óra. A föld a világrendszerben. A föld fölülete általában.

A világtengerek: határaik, partkifejlődésük, részeik és tagosulatuk, szigeteik, főbb természettani viszonyaik, mint p. a légmozgalma, a tenger áramlása.

Néprajz: Az emberfajoknak a természeti minőség, nyelv, vallás és műveltségi fokozat szerinti felosztása.

Európa. Pütz *) a földrészek leírását világhelyzetük magyarázatával kezdi; de ezt, mint a világrészek külalakjából és természetéből elvont s a gyermekekre nézve meglehetősen nehéz bölcsészeti fejtegetést nem lehet az első oktatásba fölvenni.

Igy tehát a határokkal kezdve átveendő általában: A világrész tagosulata, vízrendszerei, éghajlata a növényzet és jellemző állatok által ismertetve; különösen: Közép-Európa. A keleti középhegységek: a Kárpátok; a központi középhegyek, az Alpok, vízrendszer, éghajlat, növényzet és állatok. A lakosok — vagyis a néprajz- és az államokról szóló néhány fejezet, kivált pedig a haza, földrajza.

II. osztály, 3 óra. Közép-Európa folytatása; nyugoti Európa; déli és keleti Európa.

III. osztály, 3 óra. A többi világrészek.

IV. osztály 3 óra. Mennyiség- és természettani földrajz.

Hadd mondjak itt egy-néhány szót a minő- és mennyileges módszert illetőleg.

*) Lehrbuch der vergleichenden Erdbeschreibung.

A két rendszer egyikéhez vagy másikához merően ragaszkodni nem jó. Mert habár pl. a minőleges módszer szerint, azaz a vizrajz-, hegyrajz- és a politikai viszonyoknak külön-külön tárgyalása által a hasonnemű tárgyak összehasonlítás végett könnyebben hozathatnak kapcsolatba: még sem tökéletes e módszer, mert ily oktatási mód kevés alkalmat nyújt arra, hogy p. valamely területnek vizrajzi tüneményeit a talaj alakulásából magyarázzuk, s mindkettejök-, vagy egyiköket a politikai viszonyok okszerű előadására használhassuk.

Ha pl. a folyók egyenkint vétetnek keresztül, azon kérdés merülhetne föl: Valjon miért bővelkednek annyira vízben Pó és z. mellékfolyói, míg a déliekről az ellenkező áll? De mivel a hegyek és az éghajlati viszonyok külön tárgyalatnak, ninesen kéznél a felelet, hogy az Alpokon bő nyári eső és erős hóolvadás okozza az egyik tüneményt, az Apennineken pedig a vízbőség ama föltétele hiányzik.

Mint már főnebb mondtuk, az egyik vagy másik módszernek alkalmazása a talaj minőségétől függ; így p. czélszerűbb, ha Németországnak természetrajzi viszonyait a politikaiaktól különválva s azoknál előbb vesszszük elő.

A tárgy felosztására nézve a természeti viszonyokat, nem pedig a politikaiakat kell irányzóul venni; mert mindenkinek feltűnnék, ha Angolországgal egyszersmind annak kül-európai birtokait is, még pedig valamennyi földrajzi tulajdonaik tekintetbevételével, tárgyalnók; ámbár névszerint felsorolhatjuk, mert ezen kis ismétlés nemesak nem fog ártani, hanem, miután a földrajz tanulmányozása kiváltképen az emlékező tehetséget veszi igénybe, hasznos és szükséges is.

Valamint a természetrajz- és természettanban a tárgy könnyű és helyes felfogására és tartós elsajátítására az oktatási szemlélhetőség nélkülözhetlen, épen oly szükséges a szemléleti módszer itt is.

Szemlélhetővé lesz a földrajzi oktatás először az összehasonlító módszer, másodszor czélszerű és kellő tanszerek ugymint: földgömbek, földpályagépek, holdjárást mutató gépek, kiváltképen pedig fali abroszok és kézi atlaszok alkalmazása által.

A földrajzi oktatásban mindenekelőtt szükséges, hogy a térképen magát tájékozni tanítsuk a kezdőt. A térkép pedig csak

akkor felel meg céljának, ha egyszerre nem sokféle földrajzi viszony ábrázolatik egy és ugyanazon lapon. Legezészerűbb a hegy- és vízrajzi, valamint a politikai viszonyok elkülönített ábrázolása.

A szemléleti oktatásnak más előmozdítója abban áll, hogy a tanár előadásait a fali táblán kiviendő kézrajzokkal kísérrje, s a tanulók ezen rajzokat másolják.

Az efféle rajzok készítésére való képességet és ügyességet már a tanárok megvizsgálásánál és kinevezésénél is kellene tekintetbe venni. Steinhauser szerint már egy régi rendelet ajánlá a táblán való előrajzolást.

Ehhez pedig nem különös tehetség és képzettség, nem a szabadkézrajzbani művészi jártasság, hanem csak a szemmértékben és abroszolásban öngyakorlás kell.

A képzelő- és emlékező- tehetség, valamint a rajzolás könnyítésére válik, ha az ábrázolandó földterületek keretétől mértani idókat alkalmazunk, melyekbe vagy melyek köré az ábrázolandó terület körrajza a legegyszerűbb módon eszközlendő.

Ha a terület főalakja megvan, akkor az egyes tagok, t. i. félszigetek, öblök stb. rajzolását szintoly módon egyszerűsíthetjük.

Igy lehet p. Magyarország körrajzát egy szabálytalan hétszög alkalmazásával könnyen és gyorsan kivinni.

Épen ugy fér Erdélyország körrajza is egy hétszögbe, melynek három oldala a Magyarország körrajzának szerkesztésére készült keretnek három oldalával közös. *)

A hegységek iránya és hossza egyenes vonalakkal jelöletik. A vízrajznál földolog a folyó irányának főbb pontjait helyesen ábrázolni, mert a folyamrendszer fő- és mellékfolyóinak irányai egyzersmind a hozzá tartozó folyamvidék domborodását is szemléltetik.

*) E tizenegyszög következő pontok összekötése által szerkeszthető : 1) Vas megyének dny. pontja (a Murának Magyarországba való bejötté); 2) Krassó megyének dk. pontja ; 3) Nyitra határának azon észny. pontja, honnan kezdve a Morva Magyarország határát képezi ; 4) Sáros megye legészakibb pontja ; 5) Bukovina, Mármaros megye és Erdély közös határpontja ; 6) Belső-Szolnok megye legészakibb pontja ; 7) Magyarország s Erdély határának azon pontja, hol a Sebes-Körös e határon áttör (a királyhágói szoros vidéke) ; 8) az innen Krassó megye dk. pontjához huzható vonal azon pontja, hol azon vonal Zaránd megye északi határát szeli ; 9) Hunyad megye határának dny. pontja ; 10) Háromszék dk. pontja ; 11) Csíkszéknek legkeletibb pontja.

Nehezebb esetekben, p. terjedelmesebb és nagyon szabálytalan idomu területek- és határoknak, részletesebb folyam- s hegyrendszereknek stb. rajzolására a tanár és tanuló vonalzás által négyszögökre osztott faltáblát, illetőleg papírlapokat is használhat.

A szemléleti oktatás emelésére szolgáló emberrajzi, népruházati és tájképeket nem lehet eléggé ajánlani.

Az olvasókönyv is szolgálhat és szolgáljon a földrajzi oktatás tárgyainak szemléltető előadására, ha benne oly tartalmú olvasmányok, mint Dr. Vogel K. „Landschaftsbilder“ és Grube „Characterbilder“ czimű műveikben kellő számmal fordulnak elő.

Mint már mondtam, még az összehasonlító módszer is szolgálhat a szemléltetés előmozdítására.

Ezen módszer, *) mely az emlékező- és képzelő- tehetség tevékenységét a vizsgálódással és egybevetéssel egyesíti, leghathatósabb eszköz a gépíleges tanulás kizárására és a földrajznak Ritter Károly felfogása szerinti tudományos művelésére.

Hogy a tanuló a földrajzot elevenen fogja fel, hogy azt ne az iskola, hanem önmaga és az élet számára tanulja s többé el ne felejtse, öntevékenységet az emlézéstől el s hasznosabb irányba kell vezetni.

Az öntevékenységre szükséges kedvet már a szemléleti oktatás is ébresztendi; hogy az tehát gyümölcsözővé váljék, egyéb nem kívántatik, mint hogy e célra csekély, de értelmes utmutatás adassék.

Erre nézve az utat már főnebb jelöltem ki.

Igen hasznos, de költséggel járó gyakorlatok, ha a Sydow-féle hegyrajzokba a folyórendszerek rajzoltatnak, s megfordítva a vízrajzi térképekre a hegyrajzok átvitetnek. Az efféle gyakorlatokra következik a mértani idomok segítségével vagy pedig vonalzott lapokon kivihető szabadkézi rajzolás, még pedig a hegyi, vízi és politikai viszonyoknak külön-külön ábrázolása; ezekre a könyvnélküli rajzolás s végül a talaj-átmetszetek (profilok) készítése.

Természetes, hogy a tanulók rajzait a tanárnak alkalmilag át kell néznie, hogy hiányaikra figyelmeztessen.

Fődolog a gépíleges utánzás megtiltása. A tanítványok raj-

*) Proben einer Erdbeschreibung mit einer Einleitung über die geogr. Methode von J. F. Schouw. Berlin, Dunker.

zain egy vonás se forduljon elő, melyről az előadás vagy tankönyv nyomán szerzett ismereteikkel számot adni nem tudnának. Mihelyt tehát a tanár az atlaszból gépilegesen utánczott vonalakat és jeleket valamely tanuló rajzán észrevesz, azok iránt azonnal ki kell kérdeznie az illetőt.

Mert a térképrajzoknak célja nem a külsínosság; azok azért készítettnek, hogy a körvonalak főbb és jelentékenyebb pontjai és részei figyelmesebben szemléltessenek meg, a szemmérték gyakoroltassék, az emlékezetnek munkája pedig gyámolítottassék és biztosítottassék. Annál több gondot kell arra fordítani, hogy a rajzok mértéke is tekintetbe vétsessék s ez által a tanulók a területek viszonylagos nagyságáról helyes képzeleteket szerezzenek meg maguknak.

A térképrajzoknak az eddig bemutatott modor szerinti készítése csak egyike azon eszközöknek, melyek a földrajz tanulásánál a meddő emlézés szokását megszorítani s helyettesíteni rendelvek. Mintán pedig az emlézés a földrajz iránti érdeknek legnagyobb ellensége s annak tanulásától igen sok embert elkedvetlenít, mert először felette fáradságos, másodsor pedig a feledés ellen nem óván, czélszerű sem: gondoskodni kell, hogy helyébe minél több érdekes és hathatós tanulási módszert tehesünk.

Ilyen először a statisztikai tabellák készítése.

A területek nagyságának, továbbá az országok s legjelentékenyebb városok lakóinak számát tabellaszertűen rendezett összeállítások után a leggyorsabban és legbiztosabban sajátíthatjuk el. Az efféle a tankönyv szövegéből kivonandó összeállítások egyébiránt más földrajzi viszonyokra is, nemcsak a számokéra nézve, igen czélszerű.

Állíttassanak tehát bizonyos rendben a városok, mezővárosok stb. össze, melyek a kereskedelemre nézve fontosak; ezek közül külön azok, melyek valamely ország vagy terület belkereskedésének főáruhelyei, vagy tengeri és nemzetközikereskedelmének fók helyei.

Készíttessenek különmemű tabellák a hasonmemű ipar vagy termelés tekintetében kiténő helyekről.

Soroltassanak fel csoportonként az országos intézetek, mint például az egyetemek, gyűjtemények, tanodák, nagyobb szerű kórodák, állami gyárak, bankok, hitelintézetek, ipar- és kereskedelmi

kamarák helyei stb. Rajzoltassanak fel a közlekedés főbb vonalai, ugymint: vaspályák, vízi- és országutak, a távirdai vonalak, s csoportosíttassanak az azok mentében fekvő ama helyek, melyek az illető közlekedést főleg idézik elő, vagy attól fejlődésük fölendülését nyerik.

Huzassanak végre az összehasonlító módszer értelmében mindenféle földrajzi viszonyra vonatkozó rövid párhuzamok olyan tárgyak közt, melyekre nézve a párhuzam tanulságos.

De nem folytatom tovább a földrajzi tanulás gyakorlati szercinek felsorolását; mert ha a szakember az általam előadott módszer eszméjét helyesnek ismeri el, bizonyos, hogy a módszer részletes kivitelét és tökéletesítését legjobban saját nézete szerint intézeni el.

Hogy a földrajzi oktatás ily értelemben történhessék, szükséges, hogy azt, valamint a többi tantárgyat szakember kezelje, ki a tudománynak haladását és új vívmányait figyelmes szemmel kísérje, és azokat az iskolába, a tankönyvbe és taneszközökre is átvigye. Hogy pedig a tanuló a tanultakat, mire az intézetet elhagyja, el ne felejtse, erre nézve fontos, hogy ennek a tárgynak még a felsőbb osztályokban is egy-egy órát szánjunk hetenkint. Végre kívántatik ezen szak méltó befejezésére, hogy belőle a többi tanár közül is mindenik azt méltassa figyelmére, a mi az ő szakát megilleti: hogy t. i. a felsőbb osztályokban a természetrajz tanára a földrajz növénytani, állatrajzi és földismei elemeit magyarázza meg; hogy a természettan vagy mennyiségtan tanára a csillagászat főbb tanait adja elő; a történelem tanára végtére, mind annyszor, a hányszor csak szolgál az alkalom, a földrajz politikai és statisztikai részeit ismételje és bővitve fejtegesse.

Ezen gondot és ápolást megérdemli a földrajz tudománya, mert az éghajlat, a talaj minősége és az emberi nem fejlődése közt fönálló viszonyhatásnak kimutatása által a többi tudományokra nézve központosító helyzetet foglal el; mert továbbá az emlékezet, képzelet és gondolkozás tehetségeinek kifejlesztésére gyakorolt jótékony hatása által formálisan képző szaknak bizonyult be; mert végre gyakorlati hasznossága és nélkülözhetlensége a gőzmozdonyok és távirdák korszakában annyira szembeszökő, hogy az bizonyításra sem szorul.

Terner Adolf.

Jelentése

a negyedik szakosztály előadójának a középtanodai tantervről.

Tisztelt szakosztály!

A tisztelt vidéki tagtársak egyletünk közlönyéből bizonyára értesültek arról, hogy az országos középtanodai tanáregylet budapesti szakosztályai a közelmúlt téli hónapokban a reálgymnasium új tervét tüzetesen tárgyalták, és úgy a tantárgyak anyagának célszerűbb beosztása, valamint egyéb a budai igazgatói értekezlet (1867. szept.) alkalmával fölmerült fontos tanügyi kérdések fölött behatóan tanácskoztak. Az egyes szakosztályok azon meggyőződéstől lévén áthatva, hogy véleményük csak úgy fog kellő tekintélyre vergődhetni, ha azt az egyetemes közgyűlés szakosztályai magukévá teszik; nemkülönben azon oknál fogva is, hogy a tanterv igen fontos kérdése fölött az eszmecsere megindíttassék: egy-egy előadót választottak, ki az említett tanácskozmányok eredményéről a teljes szakosztálynak jelentést tegyen.

Mielőtt azonban a IV-dik szakosztály által reám ruházott előadói tisztemben eljárnék, kötelességemnek tartom a tiszt. vidéki tagtársakat azon új fordulatról értesíteni, melyet a tanterv ügye legújabb időben ért. Ugyanis a Cultusminiszter ur ő exciája meghagyására a múlt (julius) hó második felében Mészáros Ferencz miniszteri osztálytanácsos elnöklete alatt en quète-bizottság alakult a végből, hogy az új tantervet megvitassa és a tananyag célszerűbb felosztására nézve némi szükséges módosításokat indítványozzon. Ezen bizottságban, mely tanácskozásait mai napig (aug. 16.) még be nem fejezte, egyesületünk is képviselve van öt tag, névszerint: Ney Ferencz, Bartl Antal, Say Móricz, Kondor Gusztáv és Dunay Ferencz tagtársak által, kiket a julius hóban megtartott közgyűlés azon utasítással küldött ki, hogy a szakosztályok észrevételeit és megállapodott véleményét előadni, illetőleg azt érvényre juttatni törekedjenek.

Ily stadiumba érven az ügy, az előadók kérdést intéztek a központi választmányhoz: valjon a változott körülmények közt időszerűnek tartja-e a tantervnek az egyes szakosztályokban való

megvitatását? A választmány, nevezetesen az egyesület t. elnöke oda nyilatkozott, hogy miután a tanterv fölötti tanácskozások a cultusminiszteriumban még be nem fejeztettek, de még azon esetre, ha befejeztettek is, a módosított tanterv a miniszter ur ő nagyméltósága által még elfogadva s megerősítve nincsen: ennél fogva helyén látja, hogy a tervezett jelentések a szakosztályokban felolvastassanak.

Ezeket előrebocsátva, a tisztelt szakosztály engedelmével röviden előadom azon észrevételeket, melyeket a központi IV-dik osztály a tanterv mennyiség- és természettani részére vonatkozólag tett, hozzácsatolva ez észrevételekhez imitt-amott saját nézeteimet is.

Köztudomás szerint a középtanodai új tanterv e mai napig csonka mű, legalább mindeddig csak a reálgymnasium s gymnasium tervezetét ismerjük tüzetesen. A többire nézve csak annyi jutott a nyilvánosságra, hogy az alreálgymnasiumot egyik fő irányban a két-osztályu gymnasium és a háromosztályu lyceum, a másik fő irányban a fel-reáltanoda fogja kiegészíteni.

Tiszt. szakosztály! Nem feszegetem a tanterv egészét, a meny-nyiben t. i. itt egészről szó lehet; nem vitatom a középtanodának három részre való feldarabolásának czélszerűségét, nem szólók a lyceum trifurcációjáról és a lyceumnak a gymnasiumtól való éles elkülönítéséről; nem vizsgálom más előrehaladottabb nemzetek hasonnemű tanintézteit és azoknak e téren szerzett igen tanulságos tapasztalatait; *) mert azt tartom, hogy ez általános elvek s kérdések megvitatása a nevelészeti szakosztály teendője: de nem hallgathatom el, hogy szívesebben láttam volna, ha a választmány (vagy talán a közgyűlés előrajzát készítő bizottság) a nevelészeti szakosztály ülését előbbre, és a többiekét későbbre teszi vala, hogy így az általános elvek tisztázása és megállapítása után fogtunk

*) Éjszak-Németországban és Bajorországban a tudományos közép-tanoda egyöntetű szerves egészet képez, úgy hogy Poroszországban azon tanulók, kik nem szándékoznak az egész tanfolyamot bevégezni, rendszerint nem vétetnek föl a gymnasiumba. Franciaországban, hol a lyceumok már régi idők óta mindig három szakaszból állottak, ezen tagolás az 1863. évi reform óta inkább csak névleges, miután Duruy jelenlegi közoktatási miniszter a bifurcationalis rendszert, melyet Fortoul nagy reményekkel életbe léptetett, mint czéltévesztett és a tudom. közép-tanoda szükséges egységével összeegyeztethetlen rendszert, végkép elejtette.

volna a részletezés munkájához. Ezt különösen vidéki tagtársaink érdekében mondom, mint a kiknek eddigelé nem nyílt alkalmuk az általános elvek iránti nézeteiket az egyesület kebelében kifejtetni.

A mi már az említett tantárgyak közül a mennyiségtan illeti, a miniszter ur ö excellenciájának az igazgatói értekezleten elmondott beszédéből azon megnyugvást merithetjük, hogy e fontos tantárgy, mely első sorban van hivatva a gondolkodó s ítélő tehetőség fejlesztésére, középtanodáink felső osztályaiban ezentul is kötelező tantárgyként fog taníttatni. Hasonló méltánylást érdemelne kétségkívül a természettan is, mely mai nap a tudományos középtanodai oktatás egyik nélkülözhetlen elemét s eszközét képezi és mint ilyen, szintén az általánosan kötelező tantárgyak közé volna fölvendő. *)

A mennyiségtan anyagának a hat-osztályu gymnasiumban való felosztását tekintve, első pillanatra szembetűnik, hogy a közönséges számtan és mértani alaktan hetenként 5 óra mellett négy évfolyamra van kinyújtva, ellenben az algebra és a tudományos mértan hetenkint 3 órával két évfolyamba szorult. A tananyag ezen aránytalan és nem a tárgy természetének, hanem a középtanoda külső mesterséges osztályozásának megfelelő felosztását a szakosztály egyhangulag és határozottan céltalannak tartja.

Kétségtelen ugyan, hogy a mennyiségtani oktatásnál az alapvetés kiváló gondosságot igényel és felületes sietséget vagy elhamarkodást nem tűr: ezért, tekintve hazai elemi iskoláink egyrészének szomorú állapotát, bizonyára csak helyeselni lehet, hogy a miniszteri tantervezet a reálgymnasium első évfolyamába semmi új tananyagot nem vett föl, hanem csak a negyedik elemi osztályban tárgyalt tananyag ismétlését és kellő begyakorlását szabta feladatul. De nem helyeselhető az, hogy a viszonyok- és arányokról szóló rész három hosszú évfolyamra van kinyújtva; mert a számtannak említett részét, az első osztályban nyert alap után, minden középszerü tehetségü tanuló — a középtanoda pedig csak ilyekre lehet tekintettel — két évfolyamban alaposan és kényelmesen magáévá teheti.

*) A mint azóta értesültünk, a természettan csakugyan fölvétetett a lyceumi tan-programmba.

Az alaposságnak is van határa, melyen túl az gyümölcsöt nem terem, hanem valósággal elfásít és a jobb tehetségű tanulóval megutáltatja a tárgyat, a mit pedig kerülni kell. Hogyha a porosz és ausztriai gymnasiumok — az utóbbiak még kisebb óraszám mellett — a közönséges számtanra két évet fordítanak: akkor a mi ifjúságunk is, melynek felfogási tehetsége nem csekélyebb mint másé, képes lesz ugyanazon tananyagot három évfolyamban nagyobb heti óraszám mellett megtanulni.

A mondottak értelmében szakosztályunk a viszonyokat, arányokat és ezek alkalmazását, az egyszerű hármasszabályi és százalék-számítást a II-dik évfolyamra, az összetett hármasszabályt a társaság- és lánészabálylyal és a kamatszámítással együtt a III-dik évfolyamra tűznék ki. Ellenben az összetett kamatszámítást, mely már érettebb felfogást követel, a felsőbb osztályokra hagyná, hol a haladványok kapcsán volna természetsszerűleg tárgyalandó. *)

Lesznek tán a tiszt. vidéki tagok közül, kik megütköznek azon, hogy a volt budapesti tanáregyesület a maga tervezetében a köz. számtan tanítását négy évfolyamra határozta. Jóllehet, országos tanáregyletünket elődjének nyilatkozatai nem kötelezhetik, mégis minden félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy a budapesti tanári egyesület a reál-gymnasium első osztályát csak előkészítő osztálynak, a negyedik elemi osztály valóságos helyettesének tekintette, melybe a tanuló a három elemi osztály végzetével lép, és a melybe ugyanez oknál fogva a latin nyelvet sem vette föl tantárgyul, a mint ez mindazok előtt, kik a nevezett egyesület tanácskozmányaiban részt vettek, eléggé ismeretes.

Különben meggyőződésem szerint a számtani oktatásnak kielégítő sikere csak úgy lesz, ha e tantárgyat szakképzett tanférfiak kezelik, a mit másrészt

*) A berni canton-gymnasiumban, melylyel négy-osztályu elemi iskola van összekapcsolva, az algebra elemeit már a III-dik osztályban megkezdik. A zürichi canton-iskolában, melybe a hat-osztályu elemi tanfolyamat végzett tanuló vétetik föl, az algebra tanítását a II-dik osztályban, tehát az elemi osztályokat is betudva, a 8-dik évfolyamban kezdik meg. Hasonlókép a sz. galleni canton-gymnasiumban, stb. Ellenben az új magyar tanterv szerint az algebra elemei az V-dik gymnasiumi osztályra, tehát a négy elemi évfolyamot beszámítva, a 9-dik évre esnek.

a mértani alaktan sikeres tanítása is parancsolólag megkövetel.

Az új tanterv szerint az algebra és mértan rövidvázlatban az V. és VI-dik osztályban hetenkint 3 órában tárgyalandó. Szakferfiaknak nem szükséges hosszadalmasan bizonyítgatnom, hogy a tudományos mértannak ily vázlatos tárgyalása vajmi csekély sikerrel jár. A kiszabott rövid időhöz mért előadás mellett a mértanban tudományos rendszerről, szoros bebizonyításokról szó sem lehet, mert ehhez a tantételek bizonyos minimuma szükségképp megkívántatik, melyet két félévi folyamán végig nyargalni is merő lehetetlenség. *)

Ugy de épen a mennyiségtan volna azon tantárgy, melyet már a gymnasiumban rendszeres tudományként kellene tárgyalni, hogy a fejlődő ifju ész a tudományos rendszerrel megismertesse, és neki e tekintetben mintaképül szolgáljon.

Ezen fontos okoknál fogva a szakosztály czélszerűbbnek tartja a gymnasium IV-dik osztályában az algebra elemeinek tani-

*) A tanár itt csak két ut közül választhat: vagy alaposan tárgyalja azt, a mit előad, és ekkor a kiszabott idő alatt a kitűzött anyagnak épen felét: a siktant végzi el, (a tudományos stereometria különben sem való a VI-dik osztálybeli tanulónak); vagy szorosan a tanterv betűjéhez ragaszkodva, felületesen végighajt az előirt tananyagot, oly modorban, a mint ez a francia lyceumok humán ágában, különösen a múlt évtizedben Fortoul bifurcationalis rendszere alatt divatozott, mely tanmód felett a jelenlegi miniszter, Duruy 1863. évi sept. 22-dikén kelt rendeletében kiméletlenül pálczáat tört. A nevezett miniszter e rendeletében határozottan kiemeli, hogy a baccalaureatusi jelöltek (baccalauréat és lettres) a mennyiségtan minden részében igen nagy gyöngeséget tanúsítottak, se silány és elégtelen eredményt egyenesen azon nem tudományos módszernek rója fel, mely a lyceum humán ágában a mennyiségtan oktatására nézve eddig divatozott. „Ugyan mily erőmegfeszítést várhat a követelhet — ugymond — a tanár oly tanítványoktól, kik hivatalosan tudják, hogy minden szoros bebizonyítást tetszés szerint ignorálhatnak?” „Nekem az olyféle mennyiségteni oktatás, mely a tanulót, bár csak egy féléven át felületességhez (körülbelül-hez) szoktatja, nem kell; hanem sokkal előnyösebbnek tartom, ha a tanuló már idejekorán beavattatik Euclides tételeinek csodálatra méltó láncolatába, habár így kevesebbet tanul is, de ezt alaposabban tanulja.” (Lásd Beer és Hochegger „Die Fortschritte des Unterrichtswesens in den Culturstaaten Europa's“ című igen érdekes munka I-ső kötetének 141. lapját.) Ime, előleges kritikája azon eredménynek, melyet a mértannak főnebb említett beosztásától várhatni!

tását megkezdeni, és ez évfolyamba az alsóbb foku négy műveletet egész- és törtszámokkal, az első foku egyenleteket egy ismeretlennel és ezekkel kapcsolatban az arányok fontosabb tulajdonságainak tárgyalását fölvenni, a mennyiben az utóbbiak a mértanban alkalmazást nyernek. Az algebra eme része a köz. számtant végzett tanulóra nézve semmi valóban újat nem tartalmaz, hanem csak ismétlése és általánosítása a megelőző három osztályban tanultaknak, és így tanítása — a mint a tapasztalás is bizonyítja — különös nehézséget nem okozhat.

Végre az algebraának a IV-dik osztály programjába való fölvétele mulhatlanul szükséges azon ifjak érdekében is, kik az alreálgymnasiumból a felreáltanodába kívánnak lépni, ha csak e tanfolyam is nem terjesztetnék ki négy osztályra, minek folytán az eddig 6 éves reál-tanfolyam tulságosan 8 évre nyújtatnék ki, a mi — a hallott nyilatkozatok után ítélve — a miniszter ur intentionoival sem férne össze.

A mi a heti óraszámot illeti, a IV-dik osztályban legalább 4 legyen, miből 1 óra a nézlettan befejezésére fordíthatnák. Az V-dik évfolyam első felében az előbbiek ismétlése és kibővítése után a betűszámtan folytattatnék, nevezetesen a hatványozás és gyökfejtés, egyszerűbb algebrai kifejezésekkel és tizedes számokkal. A II-dik félévben megkezdhetnék a tudományos mértan, melyből a síkmértan azon részei tárgyalandók, melyek a congruentiára vonatkoznak. A heti óraszám legalább 3. A VI. osztályban a határozott első foku egyenletek egy s több ismeretlen mennyiséggel, és az egy ismeretlennel bíró másodfoku egyenletek, és ezután a síkmértan többi részei tárgyalatnak. A heti óraszám ismét 3.

A logarithmusok és a sík háromszögtn, továbbá az algebra kiegészítése és a tudományos stereometria a lyceumi évfolyamokra hagyandó.

A tananyag illetén természetszerű beosztása mellett a tanuló a tudományos rendszer megsértése nélkül fokozatosan azon részeit tanulja a mennyiségtannak, a mely részek korának s felfogásának megfelelnek. Ellenben a mértannak (nem az alaktant értem) két évben, t. i! először vázlatosan, vagyis helyesebben mondva esonkán és felületesen és csak ezután (a lyceumban) rendszeresen való tárgyalása sem didaktikai, sem tudományos szempontból nem igazolható. Ismételve mondom: a tudományos mértan, mely különben az

alsóbb osztályokban tanult alaktan után nagy nehézséget már nem okozhat, az V. osztálytól kezdve mindvégig rendszeresen szakadatlanul összefüggő egészkep tárgyalandó; a tananyag felosztásának tisztán a tárgy természete és a tanuló érettségi foka szerint kell történnie; a gymnasium s lyceum közé emelt külső válasszal a mértani oktatásba nem vihető át.

A másik tantárgyról, a természettanról és ezzel kapcsolatban a vegytanról csak röviden szólhatok; erre nézve ugyanis a szakosztály határozott véleményt nem adhatott, nem lévén biztos tudomása arról, valjon ezen tantárgy a lyceum keretébe fölvétet-e vagy sem. Mert az első esetben a szakosztály czélszerűbbnek tartaná a vegytant s physikát az alreál-gymnasiumba áttenni, hol azok népszerűen és a fő természeti törvényekre szorítkozva, adatnának elő. A lyceumi tanfolyamban azután a természettant matematikai alapon, a háromszögtan felhasználásával kellene tárgyalni. Különben a szoros értelemben vett physikát meg kell, hogy előzze az erőmitan azon része, mely az erők összetételéről, szétbontásáról, a különféle mozgások nemeiről és ezek törvényeiről szól.

Csak tollhibának tulajdonítható, hogy a tanterv egyensúly-, mozgás- és nyugalásról szól.

Végül részemről igen kíváncsi vagyok tartanám, ha vagy az egyik, vagy a másik természettani folyamattal kapcsolatban a nagyban mutakozó természeti tünemények, más szóval a lég-tünettan, a mathemat. s physikai földrajz főbb vonalaiban, de külön évfolyamban mint külön tantárgy előadatnának. A természettudomány e fontos és mindenkit legközvetlenebbül érdeklő ágainak ismerete mai nap az általános műveltség elvitázhatlan elemét képezi, minél fogva szükséges, hogy az említett részek ne csak a tervezet papirosán a physika függelékei gyanánt szerepeljenek, és mint a tapasztalás mutatta, idő rövidsége miatt rendszeren kihagyassanak, hanem hogy azok, mint külön megnevezett önálló tantárgy, egy évfolyamban elő is adassanak. *)

Ezek azon észrevételek s megjegyzések, melyek a budapesti IV. szakosztály tanácskozmányaiban fölmerültek; kívánom, hogy azok a tiszt. vidéki tagok helyeslésével is találkozzanak.

Ábel Károly.

*) A mint ez a Thun-féle eredeti tantervben is, a VIII-dik évfolyam első felére tervezve volt.

Egyleti élet.

a) Választmányi ülések.

Az április 4-diki ülésben először felolvastatott és örvendetes tudomásul vétetett az iparegyesület választmányának jelentése, melyben az ipariskolák ügyében adott javaslatot elfogadják azért köszönetet mond.

Szamosi János szerkesztő jelentést tesz az irományok- és könyvek átvételéről, nemkülönben a közlöny állapotáról s ajánlja, hogy az egylet a Dunai Ferencz bölcsészeti értekezésének kinyomatásával járó költségeket elvállalja.

A választmány elhatározza, hogy 100 ábra kiállítását elvállalja, ha 50 frtnál többé nem kerül. Szerző kijelenti, hogy a százon felüli ábrák költségét maga hordozza.

A napi lapok figyelemmel tartására többen vállalkoznak.

Thewrewk Emil indítványt tesz a magyar bibliographiai adatok gyűjtése ügyében. Elfogadtatott s a szakosztályokkal fog közölni.

A gyűlést a pénztárnoki jelentés és új tagok felvétele zárta be.

Az április 18-án kezdett, és 24-én bevégzett vál. ülésen elhatározottat, hogy a közgyűlés folyama alatt tartandó szakosztályi ülések egyik tárgyát a m. miniszteriumi tanterv képezze; ennek folytán felszólíttatnak a szakosztályok hogy előadókat választván, azokat a választmánynak bejelentsék.

A titkár jelentést tevén a tagok létszámáról, kitünt, hogy az egylet 272 tagot számlál. Egyuttal néhányan, tagi kötelességeiknek ismételt felszólítás után sem tevén eleget, a tagok sorából kitűrtettek.

Preysz Móricz, a negyedik szakosztály elnöke, súlyosan megbetegedvén, a szakosztály fel fog szólíttatni hogy helyetteselnököt válasszon.

Olvastattak a vidéki választmányi tagoknak véleményei a közgyűlés tartásának módozatairól, melyek a reá következő tárgyalásnál tekintetbe vétettek.

A szükséges bizottságok megválasztására az összes szakosztályok meg fognak hivatni, április 28-ra.

A május 9. ülés igen öröndetes volt. Olvastatott ugyanis az országos magy. iparegyesületnek következő levele:

207. sz. Tisztelt választmány!

A f. évi ápril hó 16. tartott ülésünkben előterjesztett igazgatói jelentés nagy elismeréssel emlékezett meg a t. választmányának szíves készségéről, melylyel az egyesületünk által létesítendő iparskolákra vonatkozó szervezeti és tantervi javaslatot tárgyalni méltóztatott, s igazgatóságunknak egy mély tárgy- és szakavatottsággal kidolgozott véleményét rendelkezésére bocsátani sziveskedett.

Egyesületünk teljesen meg van győződve azon megbecsülhetetlen szolgálatok horderejéről, melyekkel a t. választmány az általunk hő lelkesedéssel felkarolt iparos szaknevelés előmozdításához járult, s midőn ezért őszinte hálaérzetünknek adnánk kifejezést, maradunk Pest, 1868. ápril 16-án, hazafiúi üdvözléssel: Az országos magyar iparegyesület képviselő bizottsága.

B. Eötvös József s. k. elnök, Mudrony S. s. k. titkár.

A közgyűlésre meghívó felszólítások ki levén nyomatva, azok szétküldése Mészáros Nándor titkárra bizatik.

A pénztárnok jelentése folytán a közgyűlési költségek fedezésére egyelőre 150 frt utalványoztatik.

Végül olvastatik Nagy János nagy-kállói birtokos levele, melyben egyletünket felkéri, hogy a Nagy-Kállóban vállalkozati színezet nélkül felállítandó reál- és polgári iskolára javaslatot készíteni sziveskedjék.

Öröndetes tudomásul vétetvén a felszólítás, a javaslat kidolgozására Ney Ferencz elnöklete alatt egy héttagu bizottság küldetett ki, mely azt június 15-ig elkészítvén, a választmány elé terjeszszze.

A június 22- és 25-én tartott ülésben jelenti az elnök, hogy sz. k. Pest városának tanácsa az egylet kérésére a főreáliskola termeit a közgyűlés tartására és a tanszerek kiállítására átengedte. Köszönettel tudomásul vétetett.

Dr. Kondor Gusztáv és Petrovich Ferencz bejelentik értekezéseiket, melyeket a közgyűlés alatt tartani szándékoznak.

Titkár bejelenti azokat, kik eddig a közgyűlésre megjelenni igérkeztek.

Végül a nagy-kállói tanintézetre vonatkozó javaslat vétetett

tárgyalás alá, mely csekély módosítással elfogadtatván, elküldése az elnökre bízott.

Az augusztus 1-én tartott ülést több új tagnak bejelentésével kezdette meg az elnök. Jelenti továbbá, hogy mind a hét közlekedési vonal igazgatósága a közgyűlésre utazó tagoknak a díj 50%-ét elengedte, igazolási jegy előmutatása mellett.

Elnöknek buzgó fáradozásaért köszönet mondatott.

Pest városa 1868. júl. 15-én 23.768, sz. alatt hozott határozata folytán 100 frtot lefizetvén, az egylet alapító tagjai sorába lépett.

Az egylet tagjai névsorának a közgyűlésre való kinyomatása 500 példányban a titkárra bízott.

Végül a közgyűlés előrajza állapított meg.

Az augusztus 14-én tartott ülésben, melyen a vidéki választmányi tagok is szép számmal jelen voltak, 13 új tag vétetett fel. Ezután jelenti elnök, hogy az 1843—49. üdvösen működött „Magyar nevelési társaság“ 1868. aug. 6-án tartott közgyűlésén magát feloszlatoznak nyilvánítván, volt életének maradandó emlékeül 100 frt lefizetése mellett az orsz. közléptanodai tanáregylet alapító tagjává lett.

Az említett társaság egyszersmind irományait és pecsétjét, nemkülönben a kegyesrendiek pesti társházában netalán feltalálható könyvei közül a közléptanodák körébe vágókat az országos közléptanodai tanáregyletnek hagyományozza.

A közlekedési útvonalok igazgatóságainak az árleszállításért, Röser Miklós és Müller Péter intézeti igazgató uraknak több vidéki tag szíves befogadásáért a választmány köszönetet szavaz.

Dr. Lutter Nándor, mint az 1862. évi aug. 10., illetőleg 12-én megalakult „Magyar tanférfiak társulatának“ elnöke, megemlékezvén arról, hogy a nevezett társulatnak némi pénzvagyona is volt, mely közelebből senkit sem illehet, mint az országos közléptanodai tanáregyletet, kéri az erre vonatkozó iratokat kiadatni, további intézkedés végett. A választmány a titkárt ily értelemben utasítja.

A pénztári számadások előleges átvizsgálásával és az évi költségvetés tervezetének megállapításával Barlanghy Adorján, Korbonics János és Zányi Ferencz vidéki választmányi tagok bíztak meg.

A közgyűlésen teendő indítványok megvitatása aug. 18. reggeli 8 órára (közvetlen a közgyűlés előtt) tüzetett ki, mikor is egyenként tárgyaltatván, a választmány azokra nézve véleményét kimondotta. (Lásd a közgyűlés rovatban).

b) Közgyűlés.

A folyó évi közgyűlés — bátran állithatjuk — szép reményekre jogosít fel egyletünk jövőjére nézve. Mert a hol az ügytársi szeretet és összetartás, nemes buzgóság, egyetértés és testvériség oly határozottan nyilatkozik, mint egyletünk ez évi első rendes közgyűlésén, ott az alap szilárd s nincs okunk kételkedni az épület tartósságán.

Mindjárt augusztus 15-én, a Széchenyi-téren levő vendéglő termében tartott ismerkedési estély öröndetesen lepte meg a tagokat kedélyessége által. Tárt karokkal fogadott vidéki tagtársaink, kik legnagyobb részben helybeli tagoknál voltak elszállásolva, már ekkor szép számmal voltak jelen. Talpraesett pohárköszöntések, találó élecek fűszerezték a társalgást s alig telt el egy rövid óra, már kölesönösen ismertük egymást.

Növelte a jó kedvet azon körülmény is, hogy azon egynehány tagtárs, kik félreértésből egy időre egyletünktől visszavonultak, átlátva, hogy egyletünket a testvériség, egyenlőség és barátság szelleme lengi át, visszatértek, s itt csakugyan a legnagyobb szívesseggel fogadtattak.

Augusztus 16- és 17-én a szakosztályok tartottak 9—1 óráig felváltva külön-külön termekben, a pestvárosi főreáltanodában üléseket.

A nevelészeteti szakosztályban első napon (11—1 óráig) Ponori Thewrewk Emil tartott felolvasást a miniszteriumi tantervről paedagogiai szempontból. Az értekezés helyesléssel fogadtatott, csak a reálgymnasium elnevezés helyett a többség gymnasium nevet határozott tétetni, nehogy az által úgy látszassék, mintha az egylet az önálló alreáltanodák ellen lenne. Az értekezés közlönyünkben egész terjedelmében fog közöltetni.

Végül élénk eszmecsere fejlődött ki a testi büntetések kérdésében, mely a humanismus diadalával végződött.

A következő napon (9—11 óráig) Felsmann József érte-

kezett a polgári iskolákról. *) A helyesléssel fogadott értekezés pontonként tárgyalatván, élénk eszmecsere fejlődött ki, melynek folytán az egész dolgozat elfogadtatott a következő csekélyebb módosításokkal:

a) a polgári iskola hozassék kapcsolatba az ipariskolákkal;

b) az alsó négy osztályban legyen osztálytanítás, de az V. és VI-ban csoporttanítás;

c) az alsó osztályokban naponként ne legyen több négy óránál.

Igy magáévá tévén a szakosztály az egész munkálatot, egy bizottság választatott meg, mely ezen szellemben a kormányhoz fölterjesztendő emlékiratot dolgozzon ki. Megválasztattak az értekező Felsmann József, továbbá Ney Ferencz, Thewrewk Emil, Ribáry Ferencz és Lederer Ábrahám.

A nyelvészeti szakosztály első ülését aug. 16-án tartotta, 9—11 óráig. Távol levén a szakosztály elnöke és jegyzője, megválasztattak az ülések folyamára elnöknek Polák Ferencz, jegyzőnek Balugyánszky József.

Ezután Szamosi János, vonatkozással a „Közlöny“ 23—30. lapjain közlött értekezésére, szabad előadásban bírálat alá veszi a miniszteriumi tantervnek a nyelvekre vonatkozó részét. Először kiemeli a görög nyelvnek hiányzását, és számos érvellyel bizonyítja, hogy a görög nyelv tanítását már a gymnasium V. osztályába behozni nem csak lehet és kívánatos, hanem szükséges is.

A latin nyelvre vonatkozólag szól először a latin nyelven való tanítás, azután a mythologia és régiségtan önálló tanítása, végre a remekírók beosztása ellen. A magyar nyelvre vonatkozólag a nyelvtani oktatást igen kinyújtottnak s a berendezést, különösen az V. és VI. osztályban, helytelennek tartja. A német nyelvet pedig oly intézetekben, hol az anya- és tannyelv a magyar, már az első osztályban kívánja taníttatni.

Az általában élénk helyesléssel fogadott előadást annak pontonkénti tárgyalása követte. Megkezdette a vitát Farkas József pozsonyi főreáltanodai igazgató, ki a görög nyelvet a gymnasiumokból végkép kihagyatni, de a leendő lyceumokban általában kötelezőleg akarja előadatni.

*) Lásd Közlönyünk 267—285. lapjain.

Az így felkeltett élénk vitában a görög nyelv ellen részt vettek Pór Antal és Hampel János; a görög nyelv mellett pedig Thewrewk Emil, Mészáros Nándor, Korbonics János, Hehelein Károly, Frankl István.

A hosszúra nyúlt vitát a névszerinti szavazás fejezte be. A görög nyelv mellett szavaztak: Beresán János, Berényi Gedő, Cserven Flóris, Ecséry József, Farkas Antal, Frankl István, Hehelein Károly, Károly Hugó, Korbonics János, Köpesdy Sándor, Lechner László, Lengyel Géza, Márgay Károly, Mészáros Nándor, Nagy Antal, Petrovich Ferencz, Ribáry Ferencz, Szamosi János, Ternér Adolf, Tomor Ferencz, Thewrewk Emil. A görög nyelv ellen szavaztak: Farkas József, Felsmann József, Hampel János, Ney Ferencz, Pór Antal és Repesik János; tehát hatan huszonegy ellen.

Másnap a gyűlést Petrovich Ferencz értekezése „A latin nyelv mult és jelen állapota hazánkban“ nyitotta meg. Az általános tetszéssel fogadott, talpraesett értekezés néhány didacticomethodikai pontja élénk eszmecsere-t idézett elő. Felvétele a „Közlöny“be egyhangulag elhatározottat. *)

Ezután Hofer Károly értekezett „A modern nyelvek s irodalmak tanításának fontosságáról középtanodáinkban.“ Az értekezés **) alkalmából Szamosi indítványozza: kéressék fel a magas kormány, hogy egyelőre a francia nyelvnek a reáliskolákban kötelezőleg, a gymnasiumokban pedig rendkívülileg, de ingyen való tanításáról gondoskodják. Elfogadtatott.

Lengyel Géza bemutatja hat nyelvű (magyar, német, francia, olasz, angol és spanyol) gyakorlati szógyűjteményét s kéri az egylet ajánlatát művéhez; kiadatott Hofer Károly, Krautschneider Ferencz és Ribáry Ferencz tagoknak véleményadás végett.

Bartl Antal a Veress Ignácczal együtt szerkesztett magyar-latin szótárnak öt illető részét és jogait az egyletnek ajándékozza, főtartatván Veress Ignácznak jogai. Hálás köszönettel fogadtatik.

Szamosi János bemutatja Kolmár József kéziratát „Ta-

*) Lásd Közlönyünk 314—324. lapjain.

**) Lásd Közlönyünk 310—314. lapjain.

nodai kalászok“ czim alatt, felolvassa annak előszóját, mint a mely a mű czélja felől tájékozást nyújt, s vázlatosan ismerteti annak részeit, u. m. : a) epigrammák és gnomák ; b) arany versek , mindkettő szerzőtől és betürendben ; c) tanítványaim műveiből ; d) a harangöntés. Szatira prózai elbeszélés után Pirk Flóris tanítványtól ; e) jegyzetek és idézetek ; f) tartalom.

Szerző először az egylet helyeslését kéri a mű czélja-, s másodszor ajánlatát a tanulók általi magánhasználatra nézve. Kiadatott bírálatra Szamosi János és Tomor Ferencz tagoknak. Ezek után folytatólag tárgyalattak Szamosi János főn-említett észrevételei a tantervről, s azok majdnem egyhangulag elfogadtatván, elhatároztatott : hogy a szakosztály kifejtett nézeteinek elfogadását s emlékiratban a kormányhoz való felterjesztését indítványozza a közgyűlésen.

A földrajz — történelmi és bölcészeti szakosztály augusztus 16-ki (11—1 óráig) első ülésén Ribáry Ferencz értekezett a történelem helyes tantervi beosztásáról a gymnasiumokban, tekintettel a miniszteriumi tantervre, melyet e részben határozottan rosza. Nézete szerint a hazai történelemnek okvetlen meg kell előzni a világtörténelmet, de nem ellenzi, hogy bevezetéskép, mintegy a bibliai történetektől — mint első történelmi tanulástól — a hazai történelemhez mintegy áthidalásul röviden tárgyalassanak a történelmileg főbb nemzetek és népek. A III. és IV. osztályban taníttassék a magyarok története, folytonos tekintettel azon egyidejű fontosabb világeseményekre, melyek hazánkra is befolyással voltak. Az V. osztályban aztán tárgyalatnék az ó-kor, a mythologia rövid ismeretével és főtekintettel a műveltség-történeti oldalra, hetenkint 3 órában ; a VI. osztályban szintén 3 órában a közép- és újkor.

Az értekezést élénk eszmecsere követte, melyben részt vettek : Bodnár István, Károly Hugó, Lechner László, Terner Adolf, Szombathy Ignác és Domanovszky Endre. Végre az elnöknek némely megjegyzése után a szakosztály abban állapodott meg, hogy egy általános — csupán a legfőbb eseményekre terjedő — világtörténelmi bevezetés után, az algymn. a hazai történelem tárgyalassék lehető részletességgel, folyton figyelemmel kísérve az egyidejű világeseményeket.

A felgymn. V. és VI. osztályában a világtörténelem tárgya-

landó, 3—3 heti órában. A mythologia, mint a műveltség-történet egyik kiegészítő része, a történelmi oktatásba bevonandó ugyan, de csak általánoságban.

Az augusztus 17-ki ülésen *Turner Adolf* tag értekezett: „A földrajz jelentőségéről és a tanításban követendő leghelyesebb módszeréről.“ *)

Az értekezés nyomán kifejlődött vitában részt vettek: *Bodnár István*, *Lechner László*, *Dománovszky Endre* és *Károly Hugó*. A végmegállapodás az volt, hogy a földrajzot, mint önálló tantárgyat kell a középtanodai tantervbe felvenni. Elnök ezután, mint a miniszteriumnál működő bizottmány egyik tagja, a szakosztály megnyugtatóására kijelenti, hogy a szervezendő tervben erről kellőleg van gondoskodva.

A természettudományi, mennyiség- és rajztani szakosztály augusztus 16-ki ülésén dr. *Kondor Gusztáv* helyettes elnök, megnyitván az ülést, fájdalomtát fejezi ki a felett, hogy a szakosztály érdemes elnöke *Preysz Móricz* súlyos betegsége miatt távol lenni kénytelen; egyuttal indítványozza hogy a szakosztály e feletti sajnálatát és részvétét jegyzőkönyvileg kifejezze. Egyhangulag elfogadtatott.

A napirendre kitűzött tárgyak sorát *Lutter János* r. tag nyitja meg értekezésével: „A természettudományok tanítása által elérendő siker felől a középtanodákban.“ A szakosztály elhatározta az értekezésnek felvételét az egylet közlönyébe. **)

Ezután *Ábel Károly*, mint szakosztályi előadó, olvassa fel jelentését, illetőleg a szakosztálynak eddigi üléseiben nyilatkozott véleményét. ***) Erre dr. *Lutter Nándor*, tiszteletbeli tag, teszi meg észrevételeit a számtant illetőleg; ő ugyanis szilárdul ragaszkodik a miniszteri tantervhez, s a számtant négy éven át akarja taníttatni. Az idő nagyon előre haladván, elnök a vita folytatását másnapra tűzi ki.

A következő napon (aug. 17.) azonban dr. *Lutter Nándor* — valószínűleg hivatalos elfoglaltsága miatt — nem jelenvén meg, a vita fölöslegessé lön. A szakosztály ugyanis, *Lutter János* kivé-

*) Lásd Közlönyünk 325—343. lapjain.

**) Lásd Közlönyünk 298—310. lapjain.

***) Lásd Közlönyünk 344—350. lapjain.

telével — ki szintén pártolja a miniszteri tervben levő négy évi számtantánitást — egyhangulag elhatározta, hogy a számtantánitására három év bőven elegendő, s hogy a IV. osztályban okvetlen meg kellene kezdeni a betűszámtan elemeinek tárgyalását.

Ezután még a következő pontokra nézve állapotodott meg a szakosztály:

a) A mértani rajzot és a mértani nézlettant illetőleg óhajtja hogy lehetőleg egy kézben legyenek. Az I. és II. osztályban tárgyalassék a siktan, a III-ban a tértan;

b) a szabad kézi rajzot illetőleg kevesli az 1 órát a IV. osztályban;

c) határozott kívánsága hogy a természettan már a III. osztályban megkezdessék;

d) a természetrajzot kétszer kívánja tárgyaltatni, először nézletileg, még pedig az állattant az I-ső, az ásványtant a II-ik osztály első felében, a növénytant pedig a II-ik osztály második felében. Továbbá rendszeresen az V. és VI. osztályban ugyanazon beosztás szerint. Egyuttal reményét fejezi ki a szakosztály az iránt, hogy a geologia és geognosia a lyceumban taníttatni fognak.

Az idő előre haladván, dr. Kondor Gusztáv elnök nem olvashatta fel értekezését az aug. 18-án bekövetkezendő teljes napfogyatkozásról egészen, hanem felolvassván bevezetését, a többit csak rövid vázlatban ismertette. A szakosztály köszönettel vette e vázlatot is, és az értekezésnek kinyomatását a „Közlöny”-ben elhatározta.

Augusztus 18-kán végre 9—2 óráig tartatott meg a tulajdonképeni közgyűlés, a m. kir. tud. egyetem nagyobb disztermében. Az elnök, Ney Ferencz, szívélyesen üdvözlőlvén a megjelent tagokat, meleg szavakban ad kifejezést azon hódolatteljes érzületnek, mely ezen napon, mint ő cs. és apostoli királyi Felségének, I. Ferencz Józs efnek születése napján Magyarország és Ausztia minden hű polgárának keblét áthatja; indítványozza továbbá, hogy az országos középt. tanáregylet is hódolatát kifejezendő, egy három tagból álló küldöttség által vegyen részt a 10 órakor tartandó ünnepélyes isteni-tiszteleten. Közhelyesléssel fogadtatott.

Ezután felolvassa elnök évi jelentését, melyet a közgyűlés feszült figyelemmel kísérvén, végül lelkesen megéljenzett. A beszéd Közlönyünk jelen füzetének élén áll.

A számadások megvizsgálására s az évi költségvetés megál-

lapítására kiküldettek J a n e s ó Ádám, dr. L u c z Ignác és P o l á k Ferencz.

Ezután a következő indítványok vétettek tárgyalás alá:

a) Az alapszabályok 9. §-a ad-e jogot rendes tagságra a tudori oklevéllel bírónak? Ezen, a válaszmány által feltett kérdésre a közgyűlés nagy szótöbbséggel igenlőleg nyilatkozott.

b) F a r k a s Antal indítványa folytán: „eszközölje ki az egylet a magas kormánynál, hogy a középtanodai tanárok a nagy szünidőben jutányosan utazhassanak a vasuti és gőzhajózási közlekedési vonalokon“ — elhatározza a közgyűlés, hogy az egylet ez ügyben az illető társulatok igazgatóságaihoz fordul kérelmével de csak az egylet tagjai részére, egyszersmind a kormányt is felkéri ez ügynek támogatására.

c) F a r k a s Antalnak egy másik indítványát: „Hogy az egylet hetilapot adjon ki, s a jelenlegi közlőnyt alakítsa át évkönyvvé“ — a közgyűlés elveti, részint mert az egylet pénztára az ily költséges vállalatot meg nem bírná; részint mert alig lehet czélszerűen tudományos tartalmu hetilapot szerkeszteni; utasítja azonban a leendő válaszmányt, hogy a „Közlőny“ havonkénti pontos megjelenéséről gondoskodjék.

d) M a u r i e z Rezső indítványozza: Állitson fel az egylet Pesten egy ügynökséget, mely mérsékelt díjért a középtanodák körébe vágó magánkérdésekben a vidékieknek felvilágosítást adjon. A tiszta jövedelem 75⁰/₀ az ügynöké volna, — Mint ez egylet célján és érdekén kívül fekvő ügyet, a közgyűlés elejtette.

e) F e l s m a n n József indítványozza: vállalja az egylet magára 1869. évre a magyar birodalomban levő középtanodák tanárai schematismusának szerkesztését és kiadását. A szerkesztők választassanak a közgyűlésen, s a költségek fedezésére nyitassék előfizetés. Az indítvány azon kikötéssel fogadtatott el, hogy az egylet — pénztára rovására — semmi anyagi kezességet el nem vállal. Szerkesztőkül F e l s m a n n József és B a r t l Antal választattak, s a szellemi támogatás részükre megígértetett.

f) N e y Ferencz indítványozza: hagyja meg az egylet a leendő válaszmánynak hogy önhibája nélkül munkaképtelenné vált szerencsétlen kartársunk, L a n g e r Izidor ügyében a nm. m. k. közoktatási miniszteriumhoz folyamodjék, s az ő segélyezésére minden alkalmas lépést megtegyen. Egyhangulag elfogadtatott.

g) Barlanghy Adorján indítványa egy meteorológiai bizottságnak szervezése ügyében, az illető szakosztályhoz utasított véleményadás, illetőleg megvitatás végett.

Az indítványok tárgyalása után elnök jelentést tesz a szakosztályok működéséről, minek folytán a közgyűlés határozatilag kimondja, hogy az 1868. augusztus 16- és 17-én tartott szakosztályi ülésekben hozott határozatokat magáévá teszi, utasítván egyszerűs mind a leendő választmányt azoknak fogantatásáról intézkedni.

A tisztviselők választására kerülven a sor, az az alapszabályokban előirt — s elég hosszadalmas — módon ment véghez. Az eredmény következő: Elnök Ney Ferencz, alelnök Bartl Antal, első titkár Mészáros Nándor, pénztárnok dr. Say Móricz, másodtitkár Aujezsky Lipót, könyvtárnok Kerekes József. Budapesti választmányi tagok a szavazatok száma szerint: dr. Kondor Gusztáv, Dunai (Krautschneider) Ferencz, Felsmann József, Szamosi János, Thewrewk Emil, dr. Riedl Szende, Hofer Károly, dr. Corzán Gábor, dr. Mészáros Ferencz, Lutter János, Ábel Károly, Szakács Mózes. Vidéki választmányi tagok: Petrovich Ferencz, Jancsó Ádám, Rehák Mór, Farkas József, Korbonics János, Barlanghy Adorján, Polák Ferencz, Rotter János, Domanovszky Endre, Balugyánszky József, Beresán János, Pór Antal.

A választások végeztével az elnök köszönetet mond a buzgó kitartásért, mit a jelenvoltak szívélyesen fogadván, a gyűlés véget ért.

De csakhamar még nagyobb számban összegyülekeztünk a Széchenyi-téren a közebedre, mely sem kedélyességre, sem jókedvre nézve semmi kívánni valót nem hagyott. A pohárköszöntéseket Ney Ferencz elnök kezdte meg, éltetvén ő Felségét a Királyt, kinek éppen legmagasabb születése napjára esett az egylet közgyűlése. Ezután sorba következtek a felköszöntések ő Felségére a Királynőre, b. Eötvös József miniszterre — kinek Karlsbadba táviratilag megküldetett az egylet üdvözllete, — Pest város érdemes főpolgármesterére, az egylet újonnan választott tisztviselőire egyenkint és általában, a jelenlevő és távoli tagokra, a fővárosiakra és vidékiekre stb. Éltettük az egyetértést, a testvériséget, mely egyletünkben nem ismer felekezetet, nem nemzetiséget,

nem pártot és állást, mely egy közös szent ügy előmozdítására egyesítette a magyar birodalom középtanodai tanárait.

S nem kételkedünk egy perczig sem, hogy egyletünknek magasztos czélja — a tanügy előmozdítása — dicsőségesen fogja legyőzni mind azon akadályokat, melyeket még itt-ott felekezetiiség, ultramontán rajongás, féltett autonómia stb. gördítenek eléje. Az igazi tudományosság nem ismer felekezetet, nem nemzetiséget, nem pártot, mert az igazság csak egy lehet. A tanügy pedig nem egyesek, nem felekezetek és egyházak kiváltsága, hanem édes mindnyájunk közös tulajdona, mert nemzeti és állami létünk alapköve.

A közgyűlési nap kiegészítéseül ide jegyezzük még: hogy este mintegy harminczhaton összegyülekeztünk az állatkerti vendéglőben búcsu-estélyre. Vidám együttlétünk közben észrevevők: hogy ünnepelt nagy hazánkfia Deák Ferencz egy szomszédos asztalnál telepedett le többek társaságában. E kellemes véletlen alkalmból az egylet elnöke a lefolyt közgyűlésen nyilvánult haladási reményekhez a haza felvirágzása iránti reményeket kötvén, lelkesült szavakkal üdvözlé a nagy bazafit, ki a boldogabb állapot létrehozásában mint fő tényező működött bölcsesége és jellemtisztasága által, mely állapotnak köszönhetik az ország tanárai is, hogy oly téren működhetnek, mely az előtt lehetlen vala, s így a hazai közoktatás és nevelésügy leendő felvirágoztatásának alapját is az újabb vívmányok- s az országgyűlés szerencsés működésében találhatjuk fel. Élteté az elnök azt, ki ezen irányt és tevékenységet megindítá s megszentelé. Deák Ferencz erre szívélyes, meleg szavakban válaszolva különösen kiemelé az oktatás nehéz, de szép pályáján fáradozók iránti elismerését, áldást kívánván a hazai tanárok, a tanáregylet tagjainak sikeres, eredményteljes működésére. A jelenvoltak viharos éljenzése tanusítá, hogy szebben, meghatóbban s ünnepélyesebben nem lehetett volna befejezni e napot s a haza bölcsének kézszeritása, melyben az egylet elnöke részesült, mintegy villanyhatással közölte a jelenvoltak valamennyiével ama meleg részvétet és szívélyességet, melylyel az ünnepelt férfiú hazai tanügyünk s annak igénytelen napszámosai iránt viseltetik. Éljen Deák Ferencz!

Jelentésünk a közgyűlésről hiányos volna s egyik igen érde-

kes részét nélkülözné, ha a rendezett tankönyvek és tanszerek kiállításáról hallgatnánk.

A kiállítás eszméjét Felsmann József penditette meg a február 4-ki választmányi ülésben. A választmány az említett ülésben hat tagu bizottmányt küldött ki a közgyűlés tervének kidolgozására, mely terv a vidéki választmányi tagok véleményével együtt ápril 24-én tárgyalatván s csekély módosítással elfogadtatván, az ápril 28-ki együttes szakosztályi ülésen megválasztattak a közgyűlési ünnepélyt és a kiállítást rendező bizottságok.

Az előbbi tagjai voltak: Ney Ferencz elnök, Lutter János, Mauritz Rezső, Mayer József és Ribáry Ferencz. Az utóbbi: Aujeszky Lipót és Abt Antal a természettanra, dr. Say Móríc és Preysz Móríc a vegytanra, Koch Antal és Báthory Nándor a természetrajzra, Szemlér Mihály és Schindler Emil a rajzra, Alexy János a mintázásra, végre Bodnár István, Krautschneider Ferencz, Felsmann József, Kondor Gusztáv, Szamosi János, Thewrewk Emil, Bartl Antal a tankönyvek és földrajzi szerek kiállítására.

Ezen bizottmány két teljes ülést tartott, n. m. május 2. és július 9. felszólította a napilapok útján a középtanodák igazgatóit és a hazai iparosokat, hogy közreműködni sziveskedjenek.

Hogy az így létrejött tanszerkiállítás — mely áugustus 13—15-ig, 9—1 óráig a nagy közönségnek is belépti díj nélkül nyitva állott — hogy ezen tanszerkiállítás mondjuk, a kezdetlegesség nyomait magánhordta, az bizonyos; de bizonyos az is, hogy daczára annak, miszerint ez honunkban első ilyenmő kiállítás volt, még is úgy a tagokat, mint a szakértő látogatókat kielégítette. Bizonyos az is, hogy a napilapok részéről más fogadtatást érdemelt volna, mint a minőben részesült. De hiába! napi lapjainknak minden egyéb számára hamarabb van terük, mint a tanügyre, s egy lő- vagy agárverseny fontosabb, mint egy tanszerkiállítás. Magánosak közül, kik a kiállításban jelentékeny részt vettek, köszönettel fölemlítendők Lampel Róbert könyv-árus és kiadó ur, ki a könyvek kiállítását egészen magára vette, és Dávid Károly ur, ki az író- és rajzeszközökből igen nagy választéku készletet állított ki.

A tankönyv-kiállításról alább közlünk Felsmann József

tagtársunk szívésségéből egy rövid átnézetet; a tanszerkiállítás-ról legyen elég a következő kimutatás :

1. Természettan; a kiállított 26! eszköz (legnagyobb részben a pestvárosi főreáltanoda tulajdona) rendszeresen volt felállítva, tekintettel a középtanodák szükségletére. Több igen érdekes és egészen új eszköz méltán lekötötte a szemlélők figyelmét.

2. A vegytani tanszerek kiállítását képezte a műszerekben és vegyanyagokban gazdag vegytani műhely a főreáltanodában.

3. A természetrajzból az állatország számos érdekes példány által volt képviselve. A nagy számú gyűjtemény 241. szám szűk keretébe volt szorítva, minthogy minden egyes darabot lajstromozni czélszerűtlen és felette költséges lett volna. A növényország igen szép színezett táblákkal volt némileg bemutatva.

Az ásványországot 333 szám alatt csinosan rendezett ásvány-gyűjtemény tüntette fel, nemkülönben a jegeectani minták fából és a szükséges műszerek.

4. A mértani rajz- és géptanhoz szükséges tanszerek összesen 116 számban, meglehetősen teljességgel voltak képviselve.

5. A szabadkézi rajzra a szebbnél szebb minta-gyűjtemények gazdag választékban (35 szám), továbbá a főszminták (50 szám) és diszitmények (45 szám) szolgáltak.

Tankönyvkiállítás.

Főkiállító és rendező Lampel Róbert könyvkereskedése Pesten; azonkívül részt vettek még mint kiállítók: Braun Arnold-kereskedelmi tanintézet igazgatója Pesten, Eggenberger Ferdinand könyvkereskedő; izraelita paedagogium, Stolp Oszk., Szabóky Ad., és Szepesi Imre tanárok, Pesten.

Elgondolván magyar tanügyünk újabb rövid multját és a kiállítás ama célját, hogy a középtanodai tankönyv-irodalomnak csak magyar termékei gyűjtessenek, nagyon igénytelen reményeket kötöttünk a tervezett kiállítás ezen osztályához. Annál kellemesb vala a meglepetés, midőn a tekintélyes terembe lépve, asztalok hosszú sorai tárak elénk az oktatás és nevelés céljának előmozdítására jobbadán magyar erők által előállított tan- és segédkönyvek halmazát, melyeket a falak mentében a legkülönbözőbb föld- és térképek környezének. A terem

felső részét festői csoportozatban a különböző földgömbök és telluriumok foglalák el, mely fölött báró Eötvös József miniszter ur, továbbá jelesb íróink arcképei diszlének.

Tisztünk levén a kiállítás ezen osztályáról csak szűk keretbe szorítandó jelentést tenni, az utasítás szárnyát szegte itt egyszerűsített kifejezést adhatni azon föl-fölreppenő sok óhajnak, életrevaló eszmének, melyek a hazai tanírodalom termékeinek így még együtt nem látott csoportjai szemlélésénél, vizsgálásánál szakértők által kifejeztettek. Még a fölületes szemlélőnek is, p. a classicaei nyelvek örvendetes képviselte mellett legott szemébe tűnt a tudományok egyik vagy másik ágának kevésbbé művelése. Ha a tudomány némely ágait felmutathatott eredmény buzdítólag, a másikban pedig ily mértékben talán nem is sejtett, de immár a tapasztalt hiányok bizonynyal serkentőleg hatottak első sorban különösen az illető tanárookra, kik kiválóan hivatvák a nemzeti művelődésnek e nagyfontosságú segédeszközt megteremteni. De ha valamely bajt orvosolni, valamely megkezdett művet tovább óhajtunk fejleszteni, minden előtt a helyzet tiszta áttekinthetése van szükségünk. Tankönyv irodalmi helyzetünknek ily közvetlenül áttekinthetése nyújtott alkalmat első ízben is az országos középtanodai tanáregylet ezen kiállítása, mely ha egyebet nem eredményezett volna is, czélját ezuttal elérte.

A könyvészeti terem XII. osztály vagy csoportban 676 munkát tüntetett fel, melyeket 765 kötet, 153 füzet, 53 térkép és 12 globus képviselt.

I. Vallás- és hitoktatástan. A különböző hitfelekezetek tankönyvei 40 művel 50 kötetben, valának képviselve.

II. Nyelvtudomány. Ezen osztály összesen 382 kötetben, 238 különböző művet foglalt magában.

1. Magyar és német nyelv. A magyar nyelv és irodalom-történet 52 munkával 101 kötetben a német nyelv-s irodalom 30 művel 33 kötetben volt képviselve.

2. Görög és latin nyelv. A latin nyelv 117 kötetben 70 művet, a görög 24 kötetben 14 művet mutatott fel.

Be volt mutatva továbbá: a hellen remekírók magyar fordításából 5 mű 13 kötetben, a római remekírók magyar fordításából 10 mű 23 kötetben, végre a latin és görög remekíróknak magyar jegyzetekkel ellátott gyűjteményéből 21 munka 26 kötetben.

3. Franciaia, angol és olasz nyelv. Ki volt állitva 21 mű, 27 kötetben.

4. Román és szláv nyelvek. Képviseltettek 15 munkával, 16 kötetben.

III. Természettudomány. A természetrajzot képviselte 43 mű 45 kötetben, a természettant 22 munka 23 kötetben, a vegytant 5 mű 7 kötetben.

IV. Bölcsészett. Képviselte 15 munka, 21 kötet.

V. Nevelés- és módszertan. Be volt mutatva 33 mű 37 kötetben.

VI. Történelem. A világtörténet 57 kötetnyi 42 munkával, a magyar történelem pedig 33 kötetnyi 25 művel volt képviselve.

VII. Földirat. Az általános földirat 31 kötetben 26 művet, a honisme 12 kötetben 11 munkát tüntetett elő.

VIII. Mennyiségtan. Ezen osztály 80 kötetet számláló 72 művel volt képviselve.

IX. Kereskedelmi tudomány. 25 kötetben 16 munkát mutatott fel.

X. Építészet, géptan. Képviselte 4 mű 5 kötetben.

XI. Szép- és gyorsírás; 15 füzetben 10 munka.

XII. Kartográfia. Be volt mutatva összesen 74 darab; ezek közt 11 atlasz, melyekből 6 magyar, 36 különböző földabrosz, köztük 5 magyar, 2 vizrajzi mappa, 7 földrajzi hálózat, köztük a magy. kor. országainak hálózatai is, 6 dombormappa, a csillagos ég és a földkéreg plastikus mintája, továbbá 10 lehozó ég- és földgolyó, és végül 2 tellurium. Ezen utóbbi mindkettő, a földgolyókból pedig 6 volt magyar.

F. J.

c) Szakosztályok.

A nevelés-oktatási szakosztály ápril 7-én tartott ülésében Ney Ferencz olvasta fel értekezését:

„A tanodaitörvényekről“ („Közlöny“ 223—235. l.), mely a szakosztály osztatlan helyeslésével találkozott. Tomor Ferencz bemutat Lubrich Ágost, pozsonyi tanár- és tagtárstól két mutatványt sajtó alá készülő nagy neveléstani művéből, melyek közül egyik: „A torna fontossága a nevelésben“

azonnal felolvastatott s helyeseltetvén, kinyomatása el lett határozva („Közlöny“ 210—222. l.); a másik idő hiánya miatt a jövő ülésre halasztatott.

A május 12-én tartott ülésben a tantervnek paedagogiai szempontból való tárgyalása az augusztusi közgyűlésen Thewrewk Emilre bízott. A polgártanodák kérdésének megvitatására pedig Felsmann József szólíttatott fel.

Ezután Tomor Ferencz olvasta fel Lubrich Ágost főemlített cikkét: „Az eszményi nevelés nem zárja ki a hazaszeregetet és nemzeti nevelést.“

A nyelvészet-történelmi szakosztályok april 15-ki együttes ülésén Szamosi János ismertette Trautnak Ollendorff-féle módszerben irt latin nyelvtanát: „Vollständiges Lehrgebäude der lateinischen Sprache.“ Az igen érdekes műnek ismertetése közérdekeltséget keltett s a közlönybe felvételni határozottatott.

Ezután Hofer Károly olvasta fel bírálatát Ribáry Ferencznek „Magyarország oknyomozó történelme“ című tankönyve felett. A bírálat igen kedvezően nyilatkozik a mű felől s azt valamennyi hason-irányu tankönyvek közt tanodai használatra legalkalmasabbnak állítja. A bírálat megjelent a „Századunk.“ 1868. évi 107. és 108. számaiban.

A május 13-ki ülésben a közgyűlés tartama alatti szakülések tárgyai határozottak meg. Névszerint a tanterv bírálatát Szamosi Jánosra és Ribáry Ferenczre bízott; a modern nyelvek és irodalmak tanításának kérdését Hofer Károly sziveskedett elvállalni.

A június 10-ki gyűlésben Ihnatkó György értekezett a lengyel irodalom legújabb mozzanatairól. Julius 30-án végre Szamosi János és Tomor Ferencz olvasták fel bírálatukat Horatius leveleinek fordításáról. (Lásd Közlöny I. foly. 114 lap.) A bírálatok egyhangulag kedvezőtlenül ítélnék a mű felől.

A természettudományi, mennyiség- és rajztani szakosztály május 7-i ülésén a tanterv bírálatával megbíztak Ábel Károly és dr. Dékány Ráfael. A természettudományok tanítása által a középtanodákban elérendő siker megvitatásával Lutter János bízott meg. Ezután Abt Antal olvasta fel értekezését „A jegecztan történeti fejlődésének nevezetesebb mozzanatairól.“

TARTALOM.

Értekezések:

Lap.

A nemzeti nevelés alapvonalairól, I. Testvériség, egyenlőség, szabadság, köznevelési érdekében. Ney Ferencz	1.
A népies elemről a természettudományokban. Greguss Gyula.	15.
Néhány észrevétel a legújabb középtanodai tantervrre. Szamosi János	23.
Félrepillantások a tanterv és tanárok ügyére. Greguss Gyula.	39.
Észrevételek az 1867-ki tanügyi tanácskozmányra. Ney Ferencz.	49.
Római és görög pénzszerítés, P. Thewrewk Emil	63.
Az okoskodás elemei. Dunay Ferencz	123.
A torna fontossága a nevelésben. Lubrich Ágost	210.
A tanodai törvényekről. Ney Ferencz	223.
A polgártanoda. Felsmann József	267.
Az 1868. aug. 18-ki teljes napfogyatkozásról. Dr. Kondor Gusztáv	285.
Minő sikert kell elérni a középtanodákban a természettudományok tanítása által. Lutter János	298.
A modern nyelvek s irodalmak tanításának fontosságáról középtanodáinkban. Hofer Károly	310. —
A latin nyelv múlt és jelen állapota hazánkban. Petrovich Ferencz	314.
A földrajz jelentősége és módszere a középtanodákban. Terner Adolf	325.
Jelentése a negyedik szakosztály előadójának a középtanodai tantervről. Ábel Károly	344.

Könyvismertetések és bírálatok.

A magyar birodalom iskolai faltérképe Thót Antaltól. Ism. Felsmann József	30.
---	-----

	<i>Lap</i>
Elemi latin nyelvtan Bartl Antaltól Bir. Szénássy Sándor .	74.
Mértan középtanodák számára Ábel Károlytól. Ism. Mayer József	97.
Négy tantügyi röpirat. Ism. Szamosi János	116. —
A magyar királyság földrajza Batizfalvi Istvántól	236.
Német nyelvtan. Gebauer Izortól. Bir. Dávid István . . .	246.

Különfélék.

A tanáregylet szakosztályai üléseinek rendje 1868-ban .	38.
A realgymnasium és gymnasium tanterve	103.
Az ipariskolák szervezési javaslatának tárgyában kiküldött bizottság jelentésének kivonata	110
Elnöki beszéd és jelentés az ország. középt. tanáregylet közgyűlésen 1868. aug. 18.	255.
Egyleti élet	33. 107. 114. 351.
Vegyesek	36. 116. 254